KONSTANTIN FEDIN · VENNAD

KONSTANTIN FEDIN

VENNAD

VARAMU

Konstantin Fedin

VENNAD

ROMAAN

Tõlkinud Väino Ilus

TALLINN · KIRJASTUS «EESTI RAAMAT»
1979

V 2
F 20

Originaal:

Константин Федин
Собрание сочинений
Том третий
БРАТЬЯ
Роман
Издательство «Художественная литература»
Москва 1970

Kaas ja ümbris: Heino Kersna

4702010200

F 70302—529
M 901(16)—79 151—78

© Tõlge eesti keelde ja järelsõna.
Kirjastus «Eesti Raamat», 1979

Minu õele
Aleksandra Aleksandrovna
SOLONINALE

Ela hästi, kui ei kanna
elutee meid kokku eal!

Byron

ÜKS ÖÖ

Esimene peatükk

Doktor Matvei Karev oli oma viiekümne viiendal eluaastal väsinud kuulsusest, tööst, iseendast. Ta oli professor, kuid ei armastanud ei seda nimetust ega ka sõna «professor». Pärast seda, kui ta oli visiteerinud oma osakonna haigeid päratus, vanadusest lootusetult räpases haiglas, tegelnud üliõpilastega, külastanud patsiente, naasis ta koju. Ja siin ilmus ruumika, maale täisriputatud võõrastetoa hämarusest peaaegu alati tema ette võbelev inimvari ja teda võttis vastu hirmust, lootusest ning pugemisest moonutatud hääl:

«Professor, jumala nimel! ...»

Siis ta vajus kühmu, ta pea läks raskeks, hämariku tuhmis hägus palatsid hallid juuksed hoopis lumivalged, ja ta läks kahekümnendat korda päeva jooksul kraani alla käsi pesema.

Mitu aastat järjepannu oli ta raamatukappi ladunud kirjutuslauamappe, paberossitoose, paberinuge — kõike seda graveeringutest kriibitud kullast ja hõbedast rämpsu —, ladunud neid nii, et ei hakkaks silma sõna «professor», toppides asju sügavamale riiulitele, raamatute ja albumite taha.

Ent ikkagi kõrgus ta laual kohmakas kirjutuslauagarnituur kullast mälestusplaadiga:

Professor ...
teadusliku tegevuse kahekümne
viiendaks aastapäevaks

ja tindipottide kaantel istusid krobelist tegu, elavatega üldse mitte sarnased rubiinlepatriinud.

Vahel kutsuti teda Moskvasse konsulteerima mõnd haiget, kelle elu peeti eriti kalliks. Tema Moskvasse saabumine sai ruttu teatavaks ja paar-kolm päeva veeti teda voorimehel mööda kühmlikke tänavaid, ja nagu koduski, pesi ta tihti ja kaua käsi.

Kodus ootasid teda kirjad, linnatelegrammid ja lauamärkmikku naisekäega maalitud telefoninumbrite igav rodu.

Kõik haigusjuhtumid, mille puhul tema poole pöörduti, olid kiireloomulised, ta oli sellega harjunud ja ei kiirustanud peaaegu kunagi, nõnda et ta kõnnak oli juba ammu raskepoolseks muutunud. Viiekümne nelja aastaselt oli doktor Karev väsinud. Talle olid armsaks saanud kodused peod, ootamatud perekondlikud sündmused, rohelissesõidud. Vahel tassis ta äkki õhtul uksest sisse nööriga kõvasti kinniseotud punutud korvi, mis oli täis igas suuruses pakke ja pakikesi. Ta jälgis ise, kuidas lauda kaeti, kuidas tehti lahti roosasid, siniseid, halle paberkotte, avati karpe ja pudeleid.

Hiljem võttis ta eestoas telefonitoru hargilt, ütles teenijale:

«Mind ei ole kodus,» ja läks tütre tuppa.

Ja siis, kui ta kutsus oma tütre söögituppa ja pani lühtri põlema, kui tütar lõi naljakalt käsi kokku ja äkki kohmakalt, lapseliku õhinaga laua juurde tormas ning hüüdis: «Papa! Aga kas viigimarju on? Suhkrus?», peitis doktor Karev huuled kollakashallidesse vurrudesse, otsekui häbenedes oma naeratust, ja ütles tuhmi häälega salapäraselt:

«Ei tea, mis siin on, vaata järele.»

Ja kuni tütar uuris karpe marjade ja prääänikutega, jälgis ta teda ainiti ja ta nägu muutus rahulikumaks.

«Hakkame prassima,» ütles ta.

Ja pidu läks lahti.

Seda ei teinud meelepäraseks mitte mandlid ega pistaatsiapähklid, mis heledalt krõksusid noorte hammaste all, ega rahhat-lukum, millesse keel magusalt kinni kleepus, ega isegi mitte pähklihalvaa, see koolilaste ihaldatud maius.

Piklikus, veidi koridori meenutavas toas, mis juba vanadusmärke ilmutas — lamp oli läbi roostetanud, kamina kattekivid pragunenud —, võttis äkki võimust nooruselevus. Kõik ümberringi muutus põhjusetult, ebamääraselt kentsakaks, kõik ilmutas end kõige lõbusamast, kõige naljakamast küljest.

Kogu õhtu läbi, vahetpidamata muigutas doktor Karev pehmelt oma lihavaid, kollakashallidesse vurrudesse peitunud huuli. Ja vaid ainsa viivu tundus toas tõmbetuult, kui Irina tegi lahti rahhat-lukumist kleepuva suu ja ütles isale pudikeelselt:

«Aga miks sa ema ei kutsunud? Kutsume tema ka? Ah?»

Doktor pühkis suure pihuga üle näo, laubalt allapoole,

kerge haigutus tabas teda üheaegselt tõmbetuulega, ja ta vastas pärast hetkelist viivitust:

«Talle tuli vist keegi külla . . .»

Seejärel noorenes taas kõik.

Jah, doktor Matvei Karev väsis iga aastaga üha enam, iga aastaga armastas rohkem puhata. Just sellepärast olid kodused peod tema majas rahvarohked ja laiajoonelised, just sellepärast peeti tema naise Sofja Andrejevna nimepäeva vene kombe kohaselt: seal oli õhtusöök, tants, köögis käis hirmus keetmine-küpsetamine, nastoikasid ja viina oli terve meretäis, kolmerublaseid jagati kojameestele, uksehoidjale, kokale, köögitüdrukutele; segadus, jooksmine, lärm, ragin, müra kestis kogu pika öö läbi, koiduni välja . . .

Ammu see oli, kui kaotasime oma mälu kõrvaltänavail Peterburi kivistunult suursuguse palge — kaotasime niisama hõlpsasti, nagu oleksime tee peal käest poetanud nööriga kinniseotud pakikese? Julmad, mässulised ja segased aastad riipisid Peterburilt tema lokid, nööbid, papiljotid, lehvid, ja linn kerkis meie ette oma karmis alastuses. Luitus ja kadus fassaadide toredus, külmavõetud sõrmedena tardusid liikumatuks ellingute, sõja- ja kaubasadama kraanad, ja külmast kronksus inimesed ruttasid alastama kangestunud linna seal, kus ta oli veel kaetud.

Kuid pole olemas ei sellist katsumust, ei sellist keeldu, mis kõigutaksid inimlikku usku taassündi, ja inimesed uskusid, et linn ärkab taas ellu, ja igaühele tema usku mööda — linn ärkas ellu. Ta liigutas oma kohmas sõrmi — roosteselt kriimudes pöörasid end ellingute kraanad, ta hakkas hingama ja hõreda hingeõhuna kerkisid taevasse suitsuvined ning kandusid koiduvalgusesse.

Ja kõikjalt — suurejooneliste fassaadidega, vägevatesse takja- ja nõgesepuhmastesse kasvanud Vassili saare tagahoovidest, piimamannergulikult, juustuvabriklikult Ohtalt, puist Lesnoilt, paleede kangialustest ning Roodude purustatud akendest —, kõigist piludest, urgudest ja pragudest ronis, hiilis, immitses välja vanamoodne, hiljaaegu olematuks tühistatud Peterburi.

Kus olid varjul olnud lokid, lehvid, papiljotid, nööbid? Millistesse kirstudesse olid peidetud, missuguse naftaliiniga üle puistatud ševiotist sakopalitud, pitsidega kaunistatud tanud, departemangude vormikuued, diagonaalriidest raudteelasepüksid? Kel oli suutlikkust olnud tüüfuselistel, tuiskudest köledaks puhutud, näljast ja sanitaarabivankreist muserdatud päevadel ja öödel alal hoida kogu seda kenitle-

vat rämpsu, mida nähes oleks heldimusest lõhkenud Kaluuga surematu kirikuleivaküpsetaja süda?

Ent juba tungisid peale modistide, juurdelõikajate, rätsepate faalanksid; juba tuli traavides juuksurite lumivalgelinane kavalkaad, sebisid hääletult mööda salvrätiksabasid lõngutavad kelnerite polgud, ja hargrivis tagusid sammu ärisellide muusikakomandod: just nii, härrased, ei, härrased, jah, härrased! Just nii, härrased, ei, härrased, jah, härrased!

«Ümber teha? Ümber pöörata? Sobitada?»

«Kölni vett? Vežetaali? Puudrit?»

«Filee-soteed? Šatoo-Ikemi?»

«Just nii, härrased, ei, härrased, jah, härrased!»

Ja ennäe, mööda prospektide lapitud sillutist läheneb tankitaoline vankrilogu, üleni täis laotud torte ja pirukaid, värvitud vitskorvides lillepotte, hortensiaid ja hüatsinte, ja hiiglaslikuks kaheksaks keeratud ning õndsalt taeva all ripnepuva suhkrustatud kringli all istuvad triumfaalselt ülevenemaalised nimepäevalapsed Vera, Nadežda, Ljubov ja nende ema Sofja.

Neid — igipõliseid vanapiigasid — on veidi restaureeritud, kuid silmitsedes poleeritud küünte läiget või sisse hingates *rouge pour les lèvres*[1] värsket hõngu, on raske kahtluse alla panna nende ehtsat nooruslikkust.

Oo, see õhtu enne poodide ja passaažide sulgemist, see euharistia kramplik hetk, see piduliku öö lävi ja eelaimus! Väriseva käega lõpetab kullassepp sakramentaalse arvu kraapimist suhkru- või soolatoosile; kondiitriäris laotakse saja neljakümnendat naela pralineed Kuindži «Kasesalu» kujutisega karpi; lillepoes pistavad äratorgitud sõrmed traadile närtsinud sõnajalgu; puuviljamüüja vaatab kui skulptor viimast korda üle korvi õunte ja viinamarjadega ja pöörab virsiku mädaplekiga külje allapoole.

Lõpp. Uksed on suletud, trellid ette lastud, võti lukus ringi pööratud.

Helesinised, roosad, valgepitsised nimepäevalapsed ootavad külalisi.

Marus trammid paiskavad ühest linna otsast teise ümberõmmeldud, ümberpööratud, sobitatud ja puuderdatud inimkonda. Viiburi linnajaost Sõjasadamasse, Apteekrisaarelt Peskile. Isegi mõni Novaja Derevnja isake Gennadi, kes aastaläbi viibinud anabioosiseisundis, elustub aegapidi ja liigub — parasaegselt, emand käevangus, vabariigi seadustest

[1] Huulepumat (prantsuse k.).

kaitstuna — otsekui jäälõhkuja, millel on oma kindel kurss . . .

Sofja Andrejevna Kareval polnud sel päeval mahti sügavamalt hingegi tõmmata. Kogu majakonna pingutused olid sihitud kujuteldava, ideaalse korra saavutamisele, milles nimepäev pidi mööduma. Majas tehti absoluutselt kõik, mis võimuks auga jäädvustuda veneliku pidutsemise entsüklopeedias. Kuid igaüks mõistis korda omamoodi, hakkas kinni küll ühest, küll teisest asjast, toimetas, askeldas oma riisikol. Ja äkki selgus, et midagi ei anna rohkem enam teha, et on juba hilja, et suur hulk ülimalt vajalikke asju jäävadki lõpuni tegemata, et külalised tormavad kosena söögisaali, et juba on tühjendatud karahvinide esimene vahetus, songitud kahvlitega segamini tuura- ja siiakala ning salatid ja et majaperemees ise, Matvei Karev, ümbritsetud noorte tohtrite ja üliõpilaste dresseeritud karjast, on juba valmis pisaraid pühkima.

«Tss-sem, psst!»

«Ts-s! Matvei Vassiljitš räägib! Ps-st!»

Noad tinksuvad vastu taldrikuid, kristallnõud helisevad kui kuljused, kärsitult kolksuvad parketil üliõpilaste saabastele pühade puhuks vastselt allalöödud kontsaplekid.

«Ps-st! Tss! Matvei Vassiljitš!»

«Mida siis ikka, härrased,» sõnab majaperemees vaikselt, nurgelised kondised sõrmenukid lauaservale toetumas, «mida siis ikka öelda? . . .»

Ta seisab veidi kühmus, üll vana must saterkuub, mis istub ta seljas nii, nagu istuvad ainult doktorite ja professorite saterkuued: otsekui seltskonna eelarvamustega soostudes, küljetsi, nii et üks reväär on teisest natuke madalamal, väga koduselt. Ta vurrude all ja silmades väreleb muie ja ei saa aru, kas Matvei Karev naerab oma sõnade üle või selle üle, kuidas üliõpilased ta sõnu püüavad, või Arseni Arsenjevitš Bachi — bioloogi ja publitsisti üle, kes istub teispool lauda, just majaperemehe vastas, ja meenutab krimpsus kännuseent.

«Mida siis ikka, härrased,» kordab Matvei Karev, «mida siis ikka on mul öelda? Just ennist kuulsin saalis Arseni Arsenjevitši suust ütlemist, nagu oleks elus kõik seaduspärane, vene rahvas aga olevat muutunud revolutsioonis just nii palju, kui palju ta pidanudki muutuma. Mina aga, härrased, hoopis arvan, et vene rahvas ei muutunud mitte üks raas.»

«Ohoo!» ei pea keegi pärast pokaalitäit krõbedamat vastu.

«Mina arvan, et endist viisi on inimeste hulgas häid ja halbu ja et kuidas me ka püüaksime vene inimest ära rikkuda, ei tule meil sellest midagi välja.»

«Jumala tõsi, Matvei Vassiljitš!» karjub hele, suure lavaga harjunud tenor.

Arseni Arsenjevitš mälub keskendunult singiviilu. Tundub, et ta ei mälu mitte lõuapäradega, vaid kogu näoga. See on tal püstjate põikkortsudega pisikesteks osadeks jaotatud. Õhukese kollaka naha rombid, ristkülikud, ruudud liiguvad ta näol ülikeerulises masinlikus järjekorras. Õhukestelt huultelt kandub liikumine edasi põskedele, põskedelt roomab oimudele, oimudelt jookseb kärme virvendusena üle lauba, ja hajudes kõrgel kiiljal pealael, ilmub uuesti huultele, otsekui teinuks ringi ümber pea.

Arseni Arsenjevitš silmitseb tähelepanelikult Karevit. Vahetevahel lisavad naabrid ebaleva püüdlikkusega ta taldrikule singiviilu. Ennast pööramata, hoides pead harjunult kuklas, tänab Arseni Arsenjevitš singi eest majesteetlikult ja pidulikult, otsekui võtaks vastu mingi välismaise akadeemia diplomit. Ta tunneb Matvei Karevit ammu, tunneb kogu seda maja, tema kuulsat külalislahket korralagedust, tema kõnede ja toostide rituaali, kõiki nende veidi segipäiste, veidrate, kuid tegelikult heade vananevate inimeste nõrkusi.

Ta teab, et Matvei Karevit hakatakse segama, et tema kõnes tikuvad üha ja üha sagedamini vilksatama sõnad «vene rahvas», et ta läheb härdaks, hakkab uduse, südamliku pilguga — just nõndaviisi — vaatama ainuüksi Bachi, ja Bach hakkab — just nõndaviisi — vastama tema pilgule kaasatundva, mittenõustuva, kuid rahuloleva pilguga.

Hiljem vajub Matvei Karev raskelt toolile, tõstab suure pokaali, noogutab mõistvalt naeratades Bachile ja hõõrub nimetissõrmega pisara laiali . . .

Siis pääseb Arseni Arsenjevitši ümber kõhelema esialgu aupaklik, seejärel tungiv, aina pealetükkivam sumin, tema tooli ümbritsevad prisked, õhetavad daamid ja üldteraapia kateedrisse töölejäetud doktorid, ja talle üha lähemale kummardudes asuvad talentide ja Karevi külalislahkuse austajad nõudma:

«Mõni sõna, ainult mõni sõna, Arseni Arsenjevitš! Palume väga! Ps-st!»

Käega, mis on niisama kuiv ja kortsus kui nägugi, tõrjub Arseni Arsenjevitš palved rahumeelselt, kuid kindlalt tagasi:

«Ei, misjaoks? Me ju kogunesime lõbutsema.»

Ja inimese kombel, kes oskab lõbutsemist hinnata, ütleb ta:

«Parem joome, sööme midagi peale... ulatage mulle, palun . . . sinki!»

Ta neelab pitsitäie viina, otsekui raju tormab üle ta rombide, ristkülikute, ruutude, huuled ahenevad kannatajalikult ja äkki kaovad, kustudes näo lubikahvatusse. Ja üksnes suured, veidi pungis silmad naeratavad häbelikult, justkui öeldes: «Te andke andeks, et ma olen säherdune kortsuline, inetu ja krõmps, et ma päris hästi ei sobi koosviibimisele ja et mind meie asjaarmastajalikust eeskavast vaevalt küll midagi lõbustab.»

«Las räägib Sofja Andrejevna,» teeb ta ettepaneku.

See juhtub üldise üksmeelsuse lävel, kui külmade suupistetega on isu vaigistatud ja puhvetil nähakse kerkimas kastmete lõhnavaid aure. Vahetatavate taldrikute kolina ja helina saatel tõuseb majaperenaine, nimepäevalaps, Sofja Andrejevna.

Kas ta paled ei puna üleliia? Kas silmad ja suu on ikka nii noored? Kas tõesti ei nõudnud vaeva lüüa juuksed puhevile nii kergelt, nii uljalt?

«Härrased,» sõnab Sofja Andrejevna ja ta käsi väriseb, ja valget veini loksub veidihaaval ta sõrmedele.

Ja vaevalt on ta hambad nähtavaks saanud, kui kohe on selge, et kogu ta ilme on end selles lärmakas toas kummalisel viisil korranud, ja otsekohe pöörduvad külaliste — meeste ja naiste pead ühes suunas, laua otsa, vaatama Irinat. Ja seejärel pööravad kõik pilgu nobedalt Matvei Karevi poole, ja peaaegu kõigil, küllap kõigil tekib mõte, et Irina vaevu tabatav sarnasus isaga on imelisem kui ema kaunidus, mis on temas unendunud.

Sofja Andrejevna kõhatab, tema toredus tundub äkki piinlikkustäratav, hingamine nöörib tal äkiliselt kõri. Ta kaotab korraga hääle ja komistab enneaegselt toosti ütlema:

«Meie rõõmu . . . meie õnne . . . ei saa jätta väljendamata oma rõõmu, et siin viibivad vene teaduse sellised suurkujud nagu meie ühine sõber Arseni Arsenjevitš, nagu Matvei Vassiljevitš . . . vene mõtte . . . meie kunst samuti . . .»

Sofja Andrejevna mainib nimepidi vähemalt tosinat külalist: kunstnikke, doktoreid, vana heliloojat, tenorit, ta hääl kerkib, ja heitnud vaba käe ette, osutab ta laua otsa ja karjub paisuvas, kohisevas käras:

«Ja lõpuks on siin meie hulgas vene noore muusika au ja uhkus, Matvei Vassiljevitši vend Nikita Karev!»

Nõnda paiskab kogenud käsi valla ukse pidurüüste üksmeelsusele, ja seltskond tormab sinna rõõmuhõiskega. Üliõpilased ruttavad vargsi kahmama kogukamaid klaase, neid tühjendama ja taas täitma; dol orid tõusevad, lükkavad toole eemale, trügivad toa kaugemasse nurka; nii nagu häiritud tuviparv peksleb tiibadega, nii plaksutavad vaimustunud daamid käsi, ja kogukas, Buddhat meenutav vana helilooja tõstab aegamisi pilgu ning toksib kahvliga vastu luist põldpüüd, nii nagu kontsertmeister toksib poognaga vastu viiulit, kui tänab orkestri nimel dirigenti.

«Nikita Karev, Nikita Karev! Nikita Karevi terviseks!...»

Sellega lõppeski tegelikult õhtusöögi see osa, mis oli ühine kõigile Karevite majas korraldatavatele koosviibimistele. Sellest hetkest peale, kui Sofja Andrejevna oli valinud obligatoorselt kutsutavate, seltskonda kaunistavate kuulsuste hulgast järjekordse favoriidi, sai õhtu nõnda-öelda oma pea otsa ning omandas individuaalsed jooned. Ja tõepoolest, Karevite piduõhtutel polnud sugugi alati igav!

Nikita Karev oli suhteliselt ammu oma eksirännakutelt tagasi jõudnud. Ta elas endist viisi omaette, üpris seltsimaulult ja tundus, et ta valis Matvei külastamiseks nimme selliseid aegu, kui Karevite maja puhkas külalistest, patsientidest, venna teadlastest kolleegidest ja tema naise teatrisoosikuist. Esimest korda üle mitme aasta oli ta tulnud Karevite piduõhtule.

Ta istus Irina kõrval, laua otsas, nende vähelugupeetud külaliste hulgas, keda alati satub valitud seltskonda. Nende külaliste näod on äärmiselt delikaatsed, peaaegu heldinud, alatine naeratus teeb nad sarnaseks vaeste sugulastega ja neid võib vaadata vaid väga hea, häirimatu iseloomuga inimene.

Paistis, et Nikita ei näinud oma lauanaabreid. Kui daamide peopesad kokku plaksatasid ja kolonnidesse koondunud külalised alustasid pealetungi, haarates oma ohvrit tiibadelt, kummardus Nikita Irina poole ja ütles:

«Mäherdune rumalus!»

Irina vaatas teda vallatult, tütarlapselikult alt üles ja valmistus ootama. Nikita sai temast aru, ütles sünges-tudes:

«Inkvisiitor.»

Irina puhkes hääletult naerma.

Kära paisus. Üliõpilased karjusid nagu ülemisel rõdul: «Nikita Karev! Nikita Karev!» Vana helilooja toksis kuulmatult kahvliga vastu põldpüüd.

Irina heitis Nikitale taas pilgu, nihkus kiiresti ligemale, karjus (juba pidi karjuma):

«Tõuske ometi, kummardage! Te olete ju harjunud kontsertidel kummardama!»

Nikita vaatas ta silmadesse. Need olid lõbusad, kavalad ja nii noored, et Nikita otsekui ehmatades pööras järsult pilgu kõrvale.

Sel hetkel astus Matvei Karev, tunglevaid külalisi hoogsalt laialt lükates, Nikita Karevi juurde, võttis tal küünarnukist, sundis üles tõusma ja pööras näoga enda poole. Seejärel embas teda, suudles oma pehme vurruka suuga teda tugevasti laubale ja hakkas ta käsi raputama. Ja kuni ta kõike seda tegi, paisus kära aina pöörasemaks, kära pürgis mingisse tippu.

Nikita pigistas venna sõrmi. Matvei mõistis ta huulte liikumise järgi, mida ta ütles: «Mis sa nüüd, mis sa nüüd, Matvei?!» — ning jälle pääsesid tal pisarad kergelt ja liigutatult voolama.

Ja sedamaid märkas Nikita ümberringi paremal ja vasakul kokkupekslevate peopesade hulgas kitsaid, pisut kõhnapoolseid kärmeid käsi, tundis need otsekohe ära ja pöördus Irina poole.

Irinat segas tool, ta oli ühe põlve sellele toetanud, kleit oli põlve ümber pingul, Irina õhetas ja tagus kiirelt, tugevasti peopesi kokku, pöörates pilku Nikitalt isale ja taas Nikitale.

Nikita punastas, nihkus päris laua ligi ja tegi aeglase kummarduse. End sirgu ajanud, vaatas ta helilooja poole, nägi tema värvituid silmi tursunud laugude all ja kummardas veelgi aeglasemalt, veelgi sügavamalt.

Helilooja pani kahvli käest, löi kolm korda parema käe sõrmedega vastu vasakut peopesa, ja ilma et oleks ennast pöörnud, istudes endiselt Buddha-poosis, langetas laud selle märgiks, et ta vastab kummardusele kummardusega.

Nikita tõstis klaasi ja tühjendas selle ühe sõõmuga.

Külalised vajusid rahulolevalt igasse külge laiali, Sofja Andrejevna hüüatas katkeval häälel:

«Kuid see oli ju ovatsioon, tõeline ovatsioon!», ja jõi samuti oma veinikiisaasi tühjaks, hoides seda veidi närbade, värahtavate sõrmede vahel.

Nikital tuli tahtmine Irinat tänada. Ta võttis tütarlapse käe, mis lebas laual. Irina ei tõmmanud kätt ära, Nikita tahtis seda üles, huultele tõsta, ent Irina hakkas äkki kellegagi rääkima, ja ta tundis Irina toetus nimme raskelt lauale.

Siis libises Nikita pilk ebasõbralikult ja imestunult üle toas tunglejate nägude, ta oleks nagu alles nüüd märganud, kes teda ümbritsevad.

Ta tõusis kiiresti laua tagant ja väljus koridori.

Teine peatükk

Kabinetis põles üksainus pirn pika nokaga, džokimütsi meenutava varju all. Üle kapiklaaside, tugitoolide poleeritud seljatugede, kirjutuslauagarnituuri vilklesid varjuräbalad.

Nikita sammus nurgast nurka, Matvei, lõtv ja kogukas, istus nahksel diivanil. Mõlemad suitsetasid paberossi, tihke suits venis sagriselt Nikita järel, jäi tunne, nagu kasvaksid tal hetkega ja hajuksid hallid juuksesalgud. Kära söögisaalis kostis siia vaevu ära.

«Niimoodi ei tulegi aega, kus sa selgemalt Rostislavist räägiksid,» lausus Matvei.

Nikita seisatas kapi juures. Paberossisuitsust tihendunud hämaruses tundus ta nägu mustale klaasile langenud häguse vastuhelgina. Ta ütles:

«Peamist sa tead. Üksikasju aga . . . ega ometi praegu.»

Vaevumärgatavalt nooksas ta peaga ukse poole.

«Ma aina ootan, kunas sa paraja aja leiad.»

«Ma käin siin,» ütles Nikita, pärast hetkelist viivitust, «aga sa oled alati kinni.»

Matvei ohkas, ta käed vajusid diivanile, ta lausus vastutahtmist:

«Väsin kangesti ära . . . Aastad . . .»

Nad jätkasid vaikides suitsetamist. Siis ütles Nikita üksisõnu ja tasa:

«Kõige segasem mulle mu elus on see minut seal nurgal, tead küll, seal Vahromei umbtänava ligidal, kolme sammu kaugusel meie majast. Ma ei oska seda kuidagi nimetada. Kuid kõik kibedus ja kogu rõõm, meeleheide ja mingi vaimustus — ei mõista kohe —, kõik kokku, kogu meie elu on selles ühes tänavasildis. Kui ma pead tõstsin — ei mäleta, milleks — ja nägin seda silti, siis oli vaat siin kurat teab mis tunne! «Seltsimees Karevi tänav» — mis see siis on? Tead, tähed olid õige oskamatult maalitud, mitte professionaalselt, ja värv oli vedel olnud ja alt paistis läbi: «Atamanskaja tänav» . . .»

Nikita katkestas jutu, kiskus paberossi, oranžikas tulekumas süttisid ja kustusid liikumatud silmad, ta kordas aegapidi ja veelgi vaiksemalt:

«Seltsimees Karevi tänav . . .»

Matvei ütles muhatades:

«Kolmas Karev, kes endale nime on teinud . . .»

«Kolmas põlv,» kostis Nikita, «sina, mina, Rostislav.»

Matvei tõusis raskelt, astus venna juurde, võttis tal käe alt kinni:

«Kui nii, siis on Rostislav neljas põlv: esimene on isa, Vassili Leontitš. Vanamees ei anna alla! Lähme, mul on sinu jaoks üks üllatus . . .»

Ta tõmbas Nikitat ukse poole.

Kui nad söögitoast möödusid, astus Matvei sinna sisse, tõi sealt viinakarahvini, juhtis Nikitat mööda koridori edasi.

«Lähme aga lähme!»

Aurutordid tuprusid pliidi kohal, varjates monumentaalset liikumatut kokka, keegi rühmeldas köögi ühest nurgast teise, keegi tagus agaralt samovarist tuhka välja. Siin asus Karevi suure, sõitu läinud laeva katlaruum, ühiskajutis võis aga juba näha merel vältimatuid haigeid.

Laua tagant jõnksatas peremehele vastu tõusma väikest kasvu mees. Pealepaiskunud aurupilves näis ta astmelisena nagu peegeldus võbelevas vees: välgatas lühike käsi, tungis esile õmarik õlg, libajas rind, kinganööpide tihe rida särgiesisel, lõpuks tuli nähtavale hallisegustes käharates pea.

Matvei tõukas viivitavat venda tagant. Nikita vaatas tahtlepanelikumalt aurupilvest selgelt esilekerkinud vanamehe näkku, taganes, otsekui ei usuks iseennast, siis sirutas käed ette:

«Jevgraf, sina? Kust sa siia said?»

Ta söösatis vanamehe juurde ja embas teda.

Väike karvane olend ajas parkunud hambad irvi, pilgutas rahulolevalt ja rahulikselgelt oma sädelevaid silmi.

«Tervist, Nikita Vassiljitš.»

«Tervist, Jevgraf, tervist, sõber! Kust sa ometi siia said? Kas ammu?»

Matvei välas isaliku heasüdamlikkusega viina klaasi. Nikita tunnistas Jevgrafi, kompas ta õlgu, ümarat selga, otsekui imestusega veendudes, et need on ikka tõepoolest elusa Jevgrafi õlad, selg, keha. Nikita isegi otsekui nuusutas Jevgrafi ja talle tundus, et teine lõhnab mitte üksi köögiviirtsideast, vaid ka steppist ja õuntest, ja veel millestki kõletäppunust, haiglat meeldivast.

«Kuidas sa siis oled elanud, kustkohast ja kunas sa tulid?» kordas ta aina.

«Vala mulle ka, Matvei, ma joon Jevgrafiga kokku.»

Keegi tormas köögist söögituppa klaasi järele, kokk pühkis Jevgrafist välja tegemata Karevi ligidalt põllega köögilaua nurga puhtaks ja pistis niisama asjalikult Nikitale ette pisikese kastruli hautatud seentega.

Jevgraf võttis klaasi, vaatas leebelt Matveid, Nikitat ja ütles:

«Noh, kokkusaamise puhuks!»

Klaasi tühjaks joonud, pühkis ta peopesaga üle karuse suu ja kiikas seeni.

«Söö aga söö, Jevgraf,» õhutas Nikita, nihutades kastrulit talle lähemale. «Mis sa aina vaikid?»

«Ootan, kunas sina saad oma jao räägitud,» ja lisas häält tasandades kärmesti: «Olen, olen kuulnud, missugune au on sulle osaks saanud, Nikita Vassiljitš!»

«Missugune au?»

«Suur au,» korrutas Jevgraf. «Ennist, kui sulle tubades kiitust jagati, ma vaatasin ukseprao vahelt, rõõmustasin sinu pärast, mõtlesin, et ju oled ära teeninud, egas muidu!»

«Sa räägi parem endast, kus sa nüüd oled?»

Jevgraf ajas end sirgemaks, ta karvakasvanud nägu läks kohuvile, ta vastas väärikalt ja jäigalt:

«Ikka endist viisi anatoomia man. Olgu Matvei Vassiljitš tänatud, olen jälle oma töö peal, tegelen jälle koolnutega.»

Matvei puhkes naerma, ütles:

«Saatis mulle kirja: seadke jälle anatoomia peale, oli seal kirjutatud, kodumail on mul igav, ümberkaudu mitte ainsatki väärt tohtrit, ainult velsker, aga Piiteris, nagu kuulda on, toidetakse jälle leivaga, rahvas on jälle hakanud jõukust võtma. Noh ja ma siis saatsingi talle kutse.»

«Aga tema ju päästis mu!» hüüatas Nikita. «Kas ma sulle rääkisin, Matvei? Mäletad, Jevgraf, kuidas me kahekesi putkas istusime? Ah?»

«Keegi ei saa kedagi päästa,» vaidles Jevgraf rahulolematult ja ikka veel jäigalt vastu, «igaüks on iseenda päästja.»

«Olgu peale,» katkestas teda Nikita. «Kas sa isa vaatamas käid?»

Jevgraf elustus, silmad lõid kiirgama, viin oli ilmselt pähe jõudnud, ta vastas kärmesti ja velbalt:

«Sain Vassili Leontitšist võitu! Tema räägib aina, et peab vastu, mina aga talle, et luiskad, ei sa pea vastu, Vassil Leon-

titš. Vannud alla! Hakkas päris kohe karjuma, hirmus vihane on ta mu peale.»

Kööki jooksis Irina, hüüdis, märgates isa ja Nikitat:

«Näe, kus te olete! Teid ju otsitakse!»

«See mees oli lapsepõlves minu hoidja, Irina, kas te tunnete teda?» küsis Nikita elavalt.

Irina heitis Jevgrafile sõbraliku pilgu.

«Tunnen. Ta ei taha mulle kuidagi öelda, kui vana ta on.»

«Aga sa ära jäta,» kostis Jevgraf pilkava, tagantõhutava hassihäälega ja äkki, nooksates Irina poole peaga, ütles Nikitale:

«Sulle kõlbaks nihuke tütar ära, Nikita Vassiljitš!»

Nikita võpatas, morn naeratus ahendas ta huuli, silmad tõmbusid vidukile, otsekui äkilisest pimedusest.

«Noh, hüvasti, Jevgraf,» ütles ta lühidalt, «astu minu poole sisse. Tead, kus ma elan?»

«Head inimesed teavad,» vastas Jevgraf.

«Hüvasti,» ütles Nikita veelgi napimalt.

Koridoris, sammudes Irina kannul, ütles Matvei vennale: «Ja mis on iseäranis hea — et Jevgraf on vene, tõeline vene hing!»

Tema häälest mulksus vananeva inimese liigutatus.

Nikita vaikis.

Külalised tulid söögitoast välja. Tunglesid kitsas koridoris, nihkusid aegapidi esikusse, alustasid vahepeal juttu, seisatasid ja kadusid lõpuks võõrastetuppa. Tühja suuga, kohmakas, kiigatalik, smokingit kandev mees, paljastades valgetest igemetest paistvaid musti hambakontsusid, keksles ühe külalise juurest teise juurde, korrutades miskipärast salapärasselt ja vaikselt:

«Gewalt? Gewalt!»[1] ja naeris.

Talle vastati naeruga, liikumist aeglustades, troppi kogunedes, ummistades pääsu võõrastetuppa roidunud, rambakate kehadega.

Nel hetkel kui Nikita koos venna, Irina ja Arseni Arsenjevitšiga esikusse jõudis, väratas ukse kohal ja hakkas vetruvalt võbelema kelluke. Peremees seisis otse ukse juures ja avas sammugi tegemata lukud.

Ja sedamaid tormas talle otsa üleni härmatises, otsekui selles ujunud lõõtsutav madrus. Viivuks näis ta segadusse sattuvat, ta sihkas pilguga esikus ringi, ent otsekohe ütles järsult, toonil, millega selles majas polnud harjutud:

1 Võim (saksa k.).

«Mul on vaja professor Karevit.»

Paistis nõnda, et juhuslikult esikusse kogunenud seltskond on madruse juurde sisse trüginud ajal, kui ta kedagi ei oodanud, ja ta ei taipa, mida kõik need veidrikud temast tahavad.

Matvei Vassiljitš vajus kühmu, kiskus saterkuue hõlmad koomale.

«See olen mina,» lausus ta vastutahtmist.

«Teil tuleb sõita haige juurde, auto ootab all,» raius madrus endisel toonil.

Majaperemees muigas, osutas peaga külaliste poole, otsekui tahtnuks ütelda: «Mis te ajate loba, kas te ei näe!» Siis pistis madrus käe märja jopi taskusse ja lausus iga sõna rõhutades:

«Siin on paber. Haigestus seltsimees Šering.»

Ja ta laskis silmadel esikus aegamisi ringi käia, otsekui uurides, missuguse mulje see nimi jättis. Ta pilk riivas telefoni, langes mahavõetud torule, põgus naeratus liigatas ta sügavais, teravajoonelisis suunurgis, ent samas märkas ta Nikitat.

Sellest hetkest, kui ta uksest sisse tormas, oli möödunud kõige rohkem pool minutit. Külalised olid tema tulles otsemaid paigale jäänud. Need, kes juba võõrastetuppa trügisid, pöördusid tagasi, teisi tuli koridorist esikusse üha juurde. Mitte et segadus oleks kõiki paigal hoidnud, aga kuidagi hoobilt sai selgeks selle visiidi tavatu tähendus, ja kui madrus mainis Šeringi nime, jäi ümberringi tõepoolest vaiksemaks. Ent keegi ei lausunud sõnagi, ja kõik otsekui ootanuksid tähtsamat teadet, kui seda oli Šeringi haigusest kuuldasaamine.

Madruse esimesest sõnast peale oli Nikita hakanud teda ainiti vahtima, ise tasapisi ettepoole nihkudes.

Andnud Matvei Vassiljitšile kirja üle ja seejärel Nikitat märganud, tõstis madrus kiirelt kulmud ja sama kiirelt moonutas ta nägu viril, haiglaselt vaevane grimass.

«Kuidas teie siia saite?» küsis ta, taipas siis ja lisas: «Ah jah, te olete ju vend.»

Ja ta osutas Matvei Vassiljitšile, kes, pea seljas, hoidis paberit silmadest eemal ja uuris vanainimeslikult sinna kirjutatut.

«Näete, saime veel kord kokku,» lausus Nikita ebalevalt.

Madrus vaatas teda pingsalt, nagu talitsedes endas mingit piinavat kihku. Ei tema ega otse ta vastas seisev Karev ei liikunud teineteisele lähemale, ja kes teab, kuidas oleks ebamäärane, sõnatu ootus lahendunud, kui sellal poleks

toimuvasse kiilunud kaks uut ootamatut ja veidrat kohtumist.

Matvei Vassiljitš luges kirja lõpuni.

«Vabandage, härrased,» ütles ta külalistele ja naeratas nõutult, ohkamisi. «Ma pean veidikeseks ajaks teid maha jätma.»

Kuid otsekohe see tal ei õnnestunud.

Arseni Arsenjevitš, tehes endale teed käiste ja kuuehõlmade delikaatse puudutamisega, poetus ootamatult Nikita ja madruse vahele. Profiili ette keeranud (Arseni Arsenjevitš oli profiili-inimene; selle omaduse oli talle andnud loodus ja see kaunistas teda tavatult; väärib märkimist, et aja kulgedes profiilsus tugevnes temas pidevalt, nõnda et Bachi ei tuntudki teisiti kui profiilis; auditooriumis loenguga esinedes, sõpradega rääkides, teadlaste kooperatiivis heeringaid ostes, — ikka nähti teda profiilis; lõppude lõpuks hakkasid ta ninakühm, pungis silm, ümar kõrge otsmikuluu, pehme lõug ja õhukeste huultega kriipsjas suu skemaatilise näitlikkusega väljendama Arseni Arsenjevitši sügavamat olemust), — profiili ette keeranud, sõnas ta lakooniliselt, nagu öelnuks vanade roomlaste kombel: «Deus ex machina.»

«Tere, Rodion.»

Seepeale tulvas madruse näkku noor veri, värvis ta põsed naiivselt punaseks, ja ta hakkas kohmakalt nagu koolipoiss jalalt jalale tammuma.

Ja jälle uus klassikaline «Deus ex machina»:

«Tööm teid näha, Rodion.»

Ja majesteetlikult ning heasoovlikult väljasirutatud kuivetunud, kortsus käsi (mitte žest, vaid käsk) õõtsatas madruse ees. Ja siis, just sel hetkel, kui Rodion oli puudutanud Arseni Arsenjevitši kätt, kartes küllap kõige rohkem sellele viga teha; ja hakkas otsekui lummusest vabanedes hämmingust üle saama, avanes aegamisi lukustamata välisuks.

Karevite peoõhtu kõige vaiksem, kõige imelisem, kõige seletamatum hetk oli kätte jõudnud.

Uksel seisis naine, raputades palitult varase lörtsise lume suuri tähraid, mis sulades katsid ta loori tiheda veekirmega, ja naine tõstis seda ettevaatlikult, et mitte nägu märjaks teha, lõualt ülespoole. Kuid ta nägu kattus ometi udupeente sädelevate piiskadega, ja võib-olla sellepärast paistis see ahtusöögist vaevatud külaliste tubaselt kollakate nägude hulgas isegi ranis värske. Ta näo toonid olid ülearu kirkad, tundusid ebaloomulikud, ta pakatas otse silmatorkavalt tervisest ja see võis koguni eemalepeletav tunduda.

«Andke jumala pärast andeks, et ma sisse tungisin,» hakkas ta rääkima nii lihtsalt, nagu oleks siinsete külalistega kogu õhtu läbi koos pidutsenud, «kuid mulle on vaja seda mühkamit.»

Ta võttis Rodioni küünarnukist kinni.

Rodion seisis, selg ukse poole, Arseni Arsenjevitši kätt lahti laskmata, ja naise häält kuuldes oli ta ennast sirgu ajanud ning kangestunud. Naine tahtis teda pöörata näoga enda poole, end Rodion tõmbas käe järsult ära, astus kõrvale ja toetus vastu suletud uksepoolt.

«Meil pole ainsatki minutit raisata,» ütles ta mornilt Matvei Vassiljitšile.

«Oh sind veidrikku!» hüüatas vastne külaline.

Naervana torkas naine uudishimust kaelu õieldavate, nõutute ja kohmetute külaliste keskel veelgi rohkem silma.

«Mis sa ennast peidad?» jätkas naine üha naerdes. «Ma nägin, kuidas sa siia sõitsid, ja otsustasin ilmtingimata teada saada, kuhu sa kadusid. Mis konspiratsioon see niisugune olgu? Kuidas Leena tervis on?»

Madrus seisis liikumatult, maha vahtides ja huuli kõvasti kokku surudes, nii et ta suunurgad tõmbusid veelgi sügavamale. Leena nime kuuldes virildas taas ta nägu grimass, ja tõstnud äkki silmad, jäi ta Nikitale otsa vahtima. Ta pilk oli tinane, tigestunud nagu tagaaetaval metsloomal, ja tabamatu, näol ekslev valu suurendas seda sarnasust.

«Ma panen kohe riidesse,» pomises Matvei Vassiljitš täielikus segaduses ja nihkus koridori.

Sel hetkel tabas Rodioni silmitsev naine tema pilgu, pööras kiiresti pead ja märkas Nikitat.

«Karev!» hüüatas ta jälle. «Karev! Jumala eest, see on suurepärane! Poleks osanud oodatagi! Tere, tere ometi! Issand, te kõik olete nagu puust tehtud! Kõik näost ära... Mis teil siin lahti on? Misjaoks Rodion siia tormas? Rääkige ometi, Karev! Kas ma teid tõesti nii kangesti ehmatasin?... Naljamees, ausõna!»

«Varvara Mihhailovna,» kostis Nikita pingutusega, «see kõik pole üldsegi tavaline...»

«Ma ju ütlesingi, et see on suurepärane! Ma ei suuda ainult aru saada, miks te nii puine olete? Te pole mind nähes üldse rõõmus? Kas ma segasin teid?»

Naine heitis pilgu ümberringi, hetkeks tõmbusid ta kulmud kokku, kalk muie väratas tumedaid lauge.

«Ahaa,» venitas ta tasa ja hakkas sealsamas, otsekui iseenda mõtet katkestades, rääkima veelgi elavamalt, hoogsamalt ja lihtsamalt: «Kas see on teie sugulane? Irina, eks ju? Tutvustage siis meid ometi, Karev!...»

Matvei Vassiljitš, kes ähkides raske palitu käistesse puges, trügis koridorist esile ja nokutas soosivalt pead:

«Te olete tuttavad, Nikita? Palu siis üleriided maha võtta, mina aga pean ära sõitma. Andestage, härrased. Läki,» kohmas ta madrusele.

Madrus haaras ukselingist.

«Rodion!» hüüatas Varvara Mihhailovna, eemaldudes Irinast. «Oota, oota ometi! Miks sa mulle midagi ei öelnud?»

Madrus heitis raske pilgu Irinale, Nikitale, seejärel Varvara Mihhailovnale, avas aegamisi suu, ja siis, kui oli juba uksest väljas, kallutus kogu kehaga ettepoole, otsekui kukkudes, ning pressis virildunud suust:

«Reo!»

Matvei Vassiljitš tõukas teda edasi ja lõi ukse enda järel hooga kinni...

«Tutvustage mind ometi oma vennatütrega, Karev,» kordas Varvara Mihhailovna niisama lihtsalt, kauni, veidi pelutava naeratusega, nagu poleks olnudki mingit madrust siin selles esikus, mis veel ukse kinnipõmatamisest kõmises.

«Saage tuttavaks, — Irina,» ütles Nikita tundetult, ainuüksi huultega.

Varvara Mihhailovna sirutas käe välja, kallutus graatsiliselt Irina poole ja, vaadates talle otsa, ütles ikka ühtviisi naeratades ning häält madaldades oma nime:

«Beretobilova.»

Vaadates Varvara Mihhailovnale silmi pilgutamata otsa, saades jagu esiletungivate pisarate hägust, pani otsekui pikemaks sirgunud ja tavalisest veelgi kõhnemaks jäänud Irina käed seljale vaheliti, pööras kiirustamata ümber, end nimme talitsedes ja pingul hoides, ning läks võõrastetuppa.

Talle anti teed, peaaegu kohkunult kõrvale tõmbudes.

Siis silmitses Varvara Mihhailovna tähelepanelikult, üksisilmi Nikita tardunud nägu, pahvatas äkki kõrvulukustavalt naerma ja jooksis ukse poole.

Hetke pärast kajas ta naer trepilt ja kadus.

Nikita seisis liikumatult. Ta kõrgele tõstetud, varjudest rõhutatud kortsudega nägu näis elutu.

Külalised hakkasid läbisegi, delikaatse õhinaga rääkima teatrist, Neeva veetasemest, loodetuulest ja arstielu vaevadest.

Varem polnud Šering märganud, et diivan on ebamugav. Diivan oli talle aseme eest, igal ööl veetis Šering sellel mitu tundi unele sarnanevas tukastuses. Ja ase täitis oma otstarvet: oli avar, polnud kõva, soojenes hästi. Igal õhtul osutus diivan lina ja tekiga kaetuks, laial nahksel diivanirullil lebas värske püüriga padi ja laua tagant tõustes võis pikemalt mõtlemata tõmmata saapad jalast, lahti riietuda ning pikali heita. Mingeid ebamugavusi polnud Šering täheldanud.

Ent see oli olnud paljas kujutlus, mingi rumal, mõttetu enesepettus.

Diivan ei kõlvanud kuhugi, ta tulnuks juba ammu välja visata, koli pähe tatarlasele maha müüa — võib-olla too oleks leidnud talle paiga kuskil kõrtsis või pagan teab kus kohas!

Kuid lamada sellel diivanil, või mis veel hullem, ta peal igal ööl magada, loovutada talle napid, päästvad puhketunnid, — see oli irvitamine kaine mõistuse üle!

«Hommepäev käsin välja visata,» mõtles Šering, «ja ostan voodi. Käsin osta voodi. Tervist tuleb hoida. Nii ei tohi.»

Diivan oli lühike. Päkad toetusid vastu nahkset diivanirulli, padi rõhus kohutavalt õlgadele, nagu kandnuks Šering rasket ebamugavat korvi. Tunne oli just selline: õlgadesse soonis vetruv, painde kohalt veidi murdunud vitstepõiming.

Lina alla seatud madrats oli liiga liistak ja diivaninaha külmus tungis sellest läbi.

Ent kõige hullem oli lugu diivani seljatoega: see ei lasknud vasakut kätt välja sirutada, käsi tuikas, talle oli vaja rahu, mugavust. Seljatugi ei lasknud kätt liikuma. Ja siis see valu vasaku abaluu all. Ei saanud aru, mis mida põhjustas. Võib-olla oli kogu häda abaluus? Kui oleks saanud end külili keerata! See neetud, jalutsisse kuhjatud jää! Võib-olla pole jääd üldse tarviski? Kas siis saab end usaldada sellise arsti hoolde nagu too noormees? Mäherdune küsimus:

«Seltsimees Šering, kas te saate olla ilma hingamata?»

Kuid selles ju ongi kogu õnnetus, et võimatu on hingata, et ei ole õhku, et seltsimees Šering ei hinga!

Tuleks ometi kiiremini arst, see tähendab mõni tõeline, teadja arst, vana arst. Kurat teab, mis saamatus see olgu! Terve tunni helistavad kõiki telefone läbi, on peaaegu et tosina autosid linna peale laiali saatnud, — ja mitte kedagi ei ole. Ja siis — kuhu on kõik kadunud? Küll tunglesid

ümberringi justkui sünagoogis, nüüd aga on kõik kui maa alla vajunud, — mitte hingelistki!

Muide, praegu pole vigagi. Hirm on üle läinud. Üksinda on isegi parem lamada. Hirm? Seltsimees Šering — ja hirm? Nojah, see tunne, see vapustav kõrbe tunne. Pimedus, põhjatus, kõrb. Ja missuguse kohutava hooga inimestest tulvil toast, viimse kui tühiasjani tuttavate sõprade keskelt kõrbesse, surmavaikusesse, musta üksindusse. Kurat teab, mis nime sellele anda!

Nüüd on parem. Külmatunne annab järele, valu seljas ja käes on talutav. Mingid vindlad tungivad veel abaluusse, korvivitsad rõhuvad õlgadele. Kuid juba saab hingata, rahulikult, vaikselt hingata, isegi vaiksemalt kui tavaliselt. Nagu ütles too piimahabemest tohter — võib ka mitte hingata. Ja missugune väsimus, missugune terve, kõikevaldav väsimus. Muidugi terve! Peaasi on püsida liikumatult, isegi sõrmeotsa mitte liigutada, lamada, mõelda, mõelda ükskõik millest — nüüd ju võib mõelda ükskõik millest. Ja hingata.

Kui poleks vaid seda diivanit tobeda, tarbetu seljatoega! «Kohe homme käsin maha müüa,» mõtles Šering jälle.

Ta kuulatas liikumatuks tardunult kaugeid arusaamatuid hääli, ta pilk elustus, ta sosistas vaevukuuuldavalt:

«Viist tuli . . .»

Matvei Vassiljitšit oli vastu võtmas mitu inimest. Ta nägi, kuidas teda murivalt silmitseti, kuidas oodati, mida ta ütleb. Rodion kiskus tal palitu seljast, noormees, kelle frentši rinnataskule oli õmmeldud pisike punane rist, tõmbus sõjamehelikult sirgu.

«Kus on haige?» küsis Matvei Vassiljitš.

Keegi parandas teda rutates, kuid mõjukalt:

«Seltsimees Šering . . .»

«Kus on haige?» kordas Matvei Vassiljitš. «Juhatage mind haige juurde.»

«Palun, professor,» pahvatas punase ristiga noormees, osutades otsustavalt ja meeleheitlikult nagu tuletõrjepealik tühja toa sügavusse, otsekui varitseksid seal suits ja tundmatud hädaohud.

Matvei Vassiljitši järel läks liikvele terve valvakate meeste rodu.

«Kes osutas abi?» küsis Matvei Vassiljitš, otseselt kellegi poole pöördumata.

«Mina, professor, — doktor Zvantsev,» pahvatas ristiga noormees ühe hingetõmbega, «haigel on selgelt ilmnev . . .»

«Väga rõõmustav,» katkestas Matvei Vassiljitš teda ja ulatas käe.

Teinud näo, et ta on valmis noort kolleegi ära kuulama, aeglustas Karev sammu ja hakkas väsinult pead vangutama, otsekui tahtnuks öelda: jajah, tema, professor Karev, just seda arvaski, et haige kannatab nende tõbede käes, millest räägib doktor Zvantsev, et kõike seda oli ammu oodata ja parata pole siin midagi.

«Iseloomulik, väga iseloomulik,» kiirustas doktor Zvantsev, püüdes üle minna ladina keelele ja aina sõnadel komistades, «kahtlemata tuleb oletada kauaaegset... ma tahan öelda — progresseeruvat südamelihase põletikku. Igal juhul, *angina*, ma tahan öelda — *angina pectoris*...»

«Jaa, jaa,» noogutas Matvei Vassiljitš mõistvalt, jälgides, kuidas kuulatab kõnelust valvakate meeste rodu, silmitses doktor Zvantsevi kulunud frentši ja mõtles sellest, kui raske, lootusetult raske on ühel niisugusel arstil erapraksist alustada.

«Praktika täheldab viimasel ajal kahjuks väga sageli südamehaigusi,» sõnas ta, valvaka rodu poole pöördudes. «Mis teha,» lisas ta, «inimesed on väsinud. Noh, lähme sisse...»

«Tere õhtust,» ütles ta valjult, diivani juurde astudes ja taskurätikut välja võttes.

Ta pühkis aeglaselt silmi, kõrvu, habet.

Ukselävele jäid seisma noor doktor ja Rodion, nende selja taga võis ähmaselt seletada võnklemas sagris päid.

«Ilm on lörtsine,» ütles Matvei Vassiljitš endamisi, «kõik on täis sadanud.»

Ta vaatas ringi. Doktor Zvantsev sööstis paigalt ja tõstis tooli lähemale.

Matvei Vassiljitš istus, kaasatundev naeratus liigutas ta vurrusid, ta silmitses ainiti haige nägu, justkui öeldes: «Noh, mis on?... jah, ma saan aru, saan aru!»

Šering uuris arsti hindavalt, liikumatu pilk selle näkku naelutatud. Tema ees istus uus inimene, kelle kätesse tuli midagi usaldada. See uus inimene oli vana, pikaldane, ta sõbraliku naeratuse varjus oli peidus kalkus, ta oli alal hoidnud oma doktorliku saterkuue, selle saterkuue mingi kangekaelne üleolek punase ristiga frentšist tundus kaheldamatu: see oli õige tohter.

Šeringil oli tahtmine küsida: «Teie olete Karev?» (Miskipärast meenus just see nimi.) Kuid ta adus, et too vastaks: «Ma olen arst.» Ja naerataks malbelt. Ilmtingimata, ilmtingimata vastaks ja naerataks ta nõnda. Seda nad oskavad, need spetsialistid!

Ja Šering vastas Karevile ühtaegu abitust ning heakskiitu väljendava muigega. Proov oli läbi tehtud: Šering teadis, et uus inimene on usaldusväärne.

«Jätke meid kahekesi,» ütles Matvei Vassiljitš, kergitades kulme doktor Zvantsevi poole.

Frentš kadus hääletult, sulgedes enda järel ukse.

«Noh, tõuske istuli,» tegi Matvei Vassiljitš ettepaneku.

Šering heitis talle ehmunud pilgu. Võib-olla ta kuulis valesti? Äkki on toas peale nende veel keegi? Tal on raske, võimatu, mõeldamatu kättki liigutada, aga arst... Jah, jah, arst võtab Šeringil õlast kinni, tõmbab teda enda poole, sunnib Šeringit istuma, võtab tal oskamatult särgi seljast.

Läbivaatus oli alanud...

Läbivaatus oli alanud, ja tühjas lagedas kõrvaltoas jäi kõik vaikseks. Rodion läks küljetsi nagu ülemäära suurte säärikutega inimene, kes püüab kikivarvul käia, akna juurde, istus aknalauale.

Tema ees hämaruses olid liikumatuks tardunud nende inimeste sagris pead, kelle nimed polnud nii kõlavad kui Šeringi oma. Ta pidi koos nendega kannatlikult ootama, mida ütleb Karev, pidi samuti kui nemad püüdma igat ukse tagant kostvat kahinat.

Ent vastu ta enda tahtmist helkles hägusas, veidralt helisevas pimeduses, sagris peade keskel ühtlase hammasterea kustuv triip, ja vaevalt sai Rodion sellel oma pilgu peatada, kui sinna otsekohe lisandus lumetätraid täispuistatud nägu. Rodion vidutas silmi, grimass moonutas teda, ta pööras pilgu mujale ja jälle helkles ta ees valge hammasterida ja ta peaaegu et kuulis tugevat häält:

«Mühkam!... Kuidas Leena tervis on?...»

Siis nägi ta samasuguse selgusega, nagu ilmutavad end esemed südapäevasel ajal, pesuvannis seisva Leena paljast, seebiveeniredest hõbetatud pisukest keha, ja vaikuses kostis selgelt lapse pudikeelne lalin:

«Isa, isa! Kus sa mul naba otsisid? Näe, kus ta on!»

Rodion nägi taas, kuidas Leena tiris ümaral, seebist libedal kõhul nahka ülespoole, püüdes oma naba paremini näha, ja jälle lõikas ehmatavalt lähedane ja samal ajal võõras hääl Leena lobisemise läbi:

«Mis konspiratsioon see niisugune olgu?»

Ja uuesti helklesid siin ning seal ühtlased hammasteread, millele lisandus näo kuim, pimestav värskus.

Rodion hõõrus kui külma käes käsi, hüppas aknalaualt maha ja asus säärikute kolksudes edasi-tagasi marssima.

Sagris pead sisistasid talle ühel meelel:

«Ps-st! Tasem, kes see trambib?!»

«Rodion, tasem!»

Rodion jäi seisma, meenutades, et ta peab mõtlema Šeringile, Šeringit ähvardavale ohule, peab ootama, mis saab seltsimees Šeringist.

Sel hetkel avaneski uks ja professor Karev, pistnud pea Šeringi toast välja, palus:

«Kolleeg doktor! On vaja kuumad pudelid valmis panna.»

Otsekui jõudnud mingi tähtsa tulemuse ära oodata, läks meesterodu doktor Zvantsevi kannul liikvele.

«Tähendab, et vaja oli mitte jääd, vaid pudeleid, kuumi pudeleid, sina aga panid jääd, mis see tähendab, mis? Kas sihilikult panid jääd, ah? Kas sa mõistad, mida sa tegid, sina panid jääd, kui ometi . . .»

«Va-hel-du-misi!» röögatas doktor Zvantsev äkki nõnda, et kõik peatusid. «Kas saate aru? Vaheldumisi! Külmad ja kuumad jalavannid vaheldumisi, et tõmmata veri jalgadesse! Mõistate? . . .»

Rodu jäi vait, pudenes kaheks sülemiks, üks neist sõrkis kööki, köögitüdruk aeti üles, — oli vaja pliit küdema panna, et vett soojendada; doktor Zvantsev kahmas priimuse, asus tahmunud nõelaga põletit puhastama.

Oli hetk, mil Rodionile näis, et Šeringiga pole midagi juhtunud. Lihtsalt tuli kokku järjekordne pleenum, mindi ägedalt vaidlema, ja nüüd, vaheajal, hakkasid mööda tube saalima tuttavad muretsevad inimesed: sõdurlikult sirge Zvantsev kubermangu tervishoiuosakonnast, tõntsakas sekretär, ilma et keegi neist Rodioni tähele oleks pannud (Rodion on ju oma mees!); ja nüüd kohe tuleb välja Šering, noogutab talle ja ütleb:

«Tere! Sa oled siin? Kuidas lood on? Meil, nagu näed, käib vastu ööd kibe õiendamine . . .»

Aga kui Rodion koos teise meestesummaga köögi kõrval paiknevasse tuppa astus, adus ta ebahariliku peataoleku kõledust.

Rõugearmiline tõntsakas sekretär hoidis telefonitoru kõrva lähedal, krimpsutades alatasa nina, millele prillid olid punaka vöödi vajutanud. Kõik jälgisid teda, pingsalt midagi oodates.

Otsekui nimme vaikselt rääkis sekretär torusse:

«Väljalaskja? . . . Noh? . . . Stereotüüpiasse? . . . Eba-

määrane . . . Ootame, mida ütleb Karev. Igatahes . . . üks hetk . . .»

Ta kattis käega kuuldetoru ja vaatas vidutamisi seltsimehi. Talle ei öeldud midagi, ta hakkas ägedalt ninaotsa liigutama ja laskis käe langeda:

«Igatahes ajalehte ei jõua me rohkem midagi panna. Laske masinasse . . . Jah . . . Oodake . . .»

Ta ajas näo lühinägelikult, kiiresti õieli, vidutas jälle silmi, talle vastas vaikus, ja äkki ütles ta veelgi tasemini:

«Jätke kaks käsilattu . . . Jah, ladujad . . . Võib-olla . . .»

Lauset lõpetamata pani ta järsu ropsakuga toru aparaadile ja pöördus kuidagi kompjalgselt ümber: algul seisis näoga seina poole, seejärel eemaldus sellest aegamisi, tehes täispöörde.

Siis tuli Rodionil kange tahtmine pilku peita ja kellelegi otsa vaatamata läks ta toast välja . . .

Matvei Vassiljitš nööpis oma saterkuue kinni, üks hõlm oli teisest kõrgemal, ta sikutas seda allapoole ja oli lõpetamas teistkordset autoriteetset seletust ravirežiimist. Ta naeratas jälle, nagu läbivaatuse alguseski, mis pidi tähendama, et temale on Šering tavaline haige, et tema, Karev, teab, kuidas peab haigetega rääkima, ja et siin ei ole midagi parata.

«Paranege,» ütles ta, puudutades Šeringi tekil lebavat kätt ja surudes seda. Ja selles, kuidas ta surus kätt, ennetades haige tarbetut liigutust, oli midagi karmilt õrna ja alistavat, — nii et Šering leebus vastunaeratuseks ja küsis äkki ärevalt, ajades end küünarnuki najale püsti:

«Te lähete ära?»

Ta vajus otsemaid tagasi padjale, vedas pihuga üle näo, otsekui pühkides sellelt kogemata tulnud, sobimatut ilmet, ja lausus asjalikult:

«Ma tahtsin küsida, kas teil on lapsi? . . .»

«Jah,» vastas Matvei Vassiljitš, «aga teil?»

Otsekui kaalutledes, kuhu võib välja viia see teadmata millicks alustatud kõnelus, kiskus Šering lauba harjumuspäraselt kipra ja ütles:

«Mul on poeg. Ta on kaheksateistkümneaastane . . . Ja teda pole kunagi koolus,» lisas ta äkki tigedalt.

«Hüvasti, juhtsõdur valmis! Kuid teil ei maksa rääkida, ei maksa. Nägemiseni, homseni.»

Nüüd Šering liigutas end ise, kinnipööpimata särgi kaelus vajus alale ja paljastas valge käsivarre, mis lõdvalt ja ebakindlalt kõnnitus Karevi poole:

«Ma tahtsin öelda... teilt küsida...»

«Te ei tohi erutuda,» katkestas teda Karev.

Ja otsekohe ütles Šering külmalt, ebasõbralikult, seletamatut vastumeelsust maha surudes:

«Mis, kas alati on selline tobe enesetunne?... See on... kurat teab mis!... Mingi... Mingisugune...»

Ja lõpuks pahvatas talitsematu tigedusega:

«See tähendab, selle haiguse korral, küsin ma?... See on muidugi kõige puhtam füsioloogia...»

«Nojah,» kostis Karev rahulikult. «See on ju ikkagi süda, te mõistate — süda, elu ise, elu keskpunkt. Muidugi alati. Peaasi on rahu.»

«Palun,» hüüdis Šering, «kutsuge mulle...»

Ta hääl katkes ja ta lõpetas vaikselt:

«Las tuleb Rodion siia!...»

«Hästi. Peaasi on rahu,» kordas Karev ja väljus.

Šering lebas liikumatult. Ta silmad olid tuhmunud ja kobasid pikkamisi mööda seinu. Ta võis mõelda ükskõik millest ja võib-olla sellepärast ei peegeldunud ta näos ainsatki mõtet. Ta pilk jäi pidama ammust ajast riiulil igavleva saksa sõnaraamatu tüsedatel köiteselgadel. Köiteseljad olid raskepärased, tugevad, kuldsete triipudega ülal ja all, tumepunast värvi nahast, kuldsetest tähtedest koostuva selgejoonelise Meyeri nimega, mida kaalukalt kordas iga köiteselg: Meyer, Meyer, Meyer. See lugupeetud saksa perekonnanimi oli enda peale kulutanud nii palju kullatist, et sellest oleks piisanud senaatorite, kohtunike ja kantseleiametnike mundritele kogu maailmas ja kogu inimajaloo kestel. Kuid õigust öelda pidi kuld olema ära teeninud au jäädvustada sellist nime nagu Meyer, sellepärast et kõik Meyerid tegid suuri tegusid, ja Meyerite isa oli teinud suuri tegusid, ja Meyerite onu ja vanaisa olid teinud neidsamu vaieldamatult suuri Meyerite tegusid. Kuld kordas mõjusalt ja lõpmatult: Meyer, Meyer, Meyer; kuld sulas kokku pidevaks võbelevaks ribaks, rebis ängistavat udusust kollasteks vöötideks, torkas painava eimiski läbi oma heledate teravikega; nendel teravikel kordus lõputult mingi: er, eyer, er, er, seejärel tekkis taas selge kuldne rida: Šer, Šer, Šering, Šering, Šering. Kuld pidi tõepoolest olema ära teeninud au kaunistada sellist nime nagu Šering, sellepärast et kõik Šeringid tegid suuri tegusid, ja Šeringi isa põgenes jälitamise eest piiri taha, ja Šering ise naasis alles hiljuti Venemaale, ja tema poeg, Šeringi poeg... Šer, er, er, eyer, Meyer, Meyer...

«Mis see on? Mis see on?» küsis Šering, võbisedes kogu kehast.

«See olen mina,» ütles Rodion argselt.

«See oled sina?» sosistas Šering.

«Jah,» vastas Rodion sosinal.

Ta seisis, küünarnukid õieli, puudutades põrandat ainuüksi saapaninadega, otsekui valmistuks ta kuhugi lendama. Ehmatus ja hämming tegid ta sarnaseks linnuga.

«Jälle?» sosistas uuesti Šering.

«Mis — jälle? Ma ei tea, ma alles tulin sisse...»

«Noh?»

«Ma tulin sisse ja... vaatan...»

«Sõitis ära?» küsis Šering, püüdes kulmudega osutada uksele.

«Sõitis ära jah. Kas tuua tagasi? Ma toon ta tagasi.»

Rodion sööstis ukse poole, Šeringilt silmi pööramata.

«Oota.»

Voodilinade ja padjapüüride naabruse tõttu paistis haige nägu veidi hallikas ja oimude poole teravnevad kulmuotsad paistsid tavalisest mustjamad.

Äkki surus Šering kukla padja sisse, ta käed venisid tavatult pikaks, paindudes küünarnukkidest kuidagi naiselikult sissepoole. Ta hall nägu hõbetus higist, mille tilgad paisusid, suurenesid ootamatu kiirusega.

Rodion kummardus Šeringi kohale, ajas käed tema kohal abitult harali, nii nagu lind sirutab välja vigastatud, lennuks võimetud tiivad. Enneolematu vastiku hirmuga jälgis ta, kuidas läbi Šeringi elutu naha tungivad esile higipiisad nagu nööpnõelapead.

See kestis mitu sekundit. Šering tõmbas katkendlikult hinge, nagu pärast nuttu, ja klammerdus Rodioni käe külge, sosistades:

«Mis see on? Ei, ei! Mistarvis? Pole midagi!»

Otsekui millegi eest vabandades püüdis ta naeratada, ja ta nägu — märg, valust virildunud — muutus sedavõrd haledaks, armetuks, et Rodion pomises ahastavalt:

«Ära... Ära ära karda. Said aru? Ära karda... See on, sõber, nõnda, see on alati... peaasi — ära karda...»

Ja sosinas, häbenedes, meenutades kogemata midagi väga tähtsat, katkestas ta iseennast:

«Ole rahulik. Me teeme kõik, mis vaja. Usu meisse. Me teeme kõik. Nii et võid rahulikult... Meie...»

Šering vaatas mõttetult, klaasise pilguga Rodioni, ta huu-

led liikusid. Rodion kummardus talle lähemale, riivates kõrvalestaga külma, niisket ninaotsa.

«Kutsu . . .»

«Keda?»

«Poeg . . .» hõngatas Šering.

Siis hüüdis ta äkki ootamatult valjult:

«Ei sa-a tõsi olla! . . .» ja jäi veidralt liikumatuks.

Kui Matvei Vassiljitš jõudis tagasi koju ja astus üle esikuläve, puuris temasse terav, kestev telefonihelin. Riidest lahti võtmata, otse ukse juurest läks ta telefoni juurde.

«Kuulen,» ütles ta. Ta kulmud kerkisid laisalt, ta kobas oma taskuid, otsides portsigari.

«Jälle? . . . Kuid auto sõitis ju minema . . . Teise?»

Ta võttis kaabu peast, heitis selle tugitooli, ja tõstnud õlad kõrgemale, vastas kühmu tõmbudes:

«Mis siis ikka teha . . . Hästi.»

Ta läks võõrastetuppa. Seal polnud kedagi, oranž elektripirn valgustas lojult üht toanurka, rahvarohke ja kärarikka olengu jälgi oli näha kõikjal: kokkulükatud leentoolid, rullikeeratud vaip, suitsukonid kamina lähedal põrandal, klaverikaanele laiali pillatud noodilehed. Igavledes ringi vaadanud, naasis Matvei Vassiljitš esikusse, läks mööda koridori edasi. Söögitoani jõudes ta peatus, paotas ust. Seal konutasid kauaks istuma jäänud unised, lõtvunud külalised, tehes mitut seltsi pudelitele põhja peale. Sofja Andrejevna manitses tühjasuulist smokingiga meest, too ei tahtnud kuulata, ajas oma musti hambatüükaid irevile, korrutas joobnult: «Gewalt, Gewalt!».

Matvei Vassiljitš leidis lõpuks saterkuue tagataskust portsigari, avas selle, kuid ei leidnud ainustki paberossi. Alles oma kabinetis sai ta suitsu ette, ja otsekui kartes istet võtta, hakkas astuma tütre toa poole, puhudes õhku peeneid, pimeduses sinakashalle suitsupaelu.

Irina ei kuulnud, kuidas isa sisse astus. Ta istus, küünarnukk voodipeatsile nõjatatud, nägu kätesse peidetud. Matvei Vassiljitš vaatas teda vaikides, ootas, et tütar end liigutab. Kuid Irina oli kuidagi eriliselt liikumatu. Siis isa hüüdis teda.

Irina ehmatas püsti, haaras asemelt taskurätiku, pühkis sellega kiirustades silmi.

«See oled sina? Ma kavatsesin magama heita . . .»

«Mis sul viga on?»

«Minul? . . . Aga miks sa palituga oled? Tulid alles?»

«Oled sa tujust ära?» küsis Matvei Vassiljitš ligemale astudes.

Ent Irina jätkas rutakalt küsimuste puistamist:

«Aeg on vist juba hiline? Või on juba hommik? Vist hakkab juba valgeks minema? Aga miks sa pole riidest lahti võtnud?»

«Ma pean uuesti sõitma.»

«Uuesti? Aga see on ju kujutlematu! Kunas sa siis puhkad?»

Matvei Vassiljitš embas tütart ühe käega, ja vaadates talle silma, surus kõvasti ta õla oma rinna vastu ning ütles:

«Ole õige kuss.»

Irina pruun nägu läks veelgi tõmmumaks, tavalisest rohkem tuli esile sarnasus mulatitariga (see joon eristas teda Karevitest, oli tema enda oma, mitte pärilik, ja andis talle vaevu tabatava eripära), ta tõmbus isast eemale.

«Ma olen väga väsinud.»

«Sa nutsid?»

«Mis sa nüüd, ma ju ütlesin, et olen väsinud,» kordas Irina rahulolematult. «Kuuled — uksekell heliseb.»

«Mulle tuldi järele,» ütles Matvei Vassiljitš.

Ta suudles tütart ja lahkus — süngelt, raske sammuga.

. . . Tänaval huljus hägune, härmatisest küllastatud koidik. Välisukse ees ootava auto ruske kere läikis niiskelt udus. Sohver vaatas kannatamatult, kuidas Karev aeglaselt, kohmakalt autosse ronis, ja käivitas mootori, enne kui uks jõudis kinni kolksatada.

Matvei Vassiljitš vajus istmepolstrile, sulges silmad. Kuid auto kõikus küljelt küljele, teeaugud pillutasid teda nagu palli, tuli nahksest rihmast kinni hoida, et mitte pead veriseks lüüa.

«Kurat teab mis!» ühmas Karev.

Ta vaatas autos ringi. See oli vana, oma aja äraelanud, äralokaitud käula, mis oli näinud kaotusi ja võite, olnud tunnistajaks kangelaslikkusele ja alatusele; see oli seesama mootorkäru, millele oli juba varutud paik revolutsioonimuuseumis, — *masin*, mehhaniseeritud regi, mis püüdlikult ja innastsalgavalt oli teeninud Kodusõda. Reisijateruumi esiselna vastu tõstetud lisaistmed olid lommi taotud, põrandat olid kulutanud, kraapinud tuhanded jalad, polster oli rebenenud ja võidunud, küll siia, küll sinna kinnitatud vineeriliistud andsid tunnistust üüriautode börsil õnne katsuda otsustanud omaniku — sellesama kärsitu sohvri leidlikkusest. Ragina, undamise ja mürina saatel, paukudes nagu kuuliprits polügoonil, ajas kohendatud, remonditud, lapitud ja kinnijoodetud mootor seda elukat läbi sünge ja niiske

lõpmatuse, raputades, loksutades Karevit, otsekui püüdes teda mingil käänakul sellest madalast kägisevast tõllast välja visata.

«On ikka sillutis...» pomises Matvei Vassiljitš taas, kõikudes ja rihmalt tuge otsides.

Talle meenus, kelle juurde ta sõidab, ja äkki valdas teda ärritus. Ta hakkas vahetpidamata torisema öiste väljakutsete üle, pori ja lörtsi üle, mootori plärisemise üle, unetu öö, Sofja Andrejevna juurde kauaks jäänud külaliste, kogu oma ebamugava, kurnava elu üle.

«Kui ütleks talle,» sosistas ta, koogutades end auto loksumise taktis ja haigele mõeldes, «kui ütleks... milleni on jõutud... vastik vaadata... laos, täielik laos...»

Ta kaldus hooga ettepoole, pidi peaaegu istmelt maha libisema: auto oli peatunud.

Šeringi korterisse sai Matvei Vassiljitš suurivaevu ronitud. Väsimus oli ta halastamatult küüru vajutanud, nägu oli läinud kollaseks ja paistis olevat peaaegu ühte värvi tubakasuitsuste vurrudega, käed ripnesid raskelt ja liikumatult. Veel trepil, ülespoole rühkides, tegi ta otsuseks öelda, et peab väljakutset tarbetuks, et pidanuks ootama hommikuni ja tegema, mida ta oli käskinud.

Ent teda võeti vastu sedavõrd kohmetult ja kuidagi lugupidamatult, et ta oma vana arsti, Karevi vaistuga otsekohe taipas: oleks võinud ka tulemata jätta.

«Me kutsusime teid,» üles keegi, «et te kirjutaksite bülletäänile alla.»

Täpne ja rangelt formaalne hääl parandas:

«Et koostada üheskoos meiega bülletään seltsimees Šeringi surma kohta ja anda sellele allkiri.»

«Nii, nii,» ütles Matvei Vassiljitš ja laiutas raskeid käsi, «noh, lähme siiski tema juurde.»

Mingi toa pärani avatud ukse juures peatuti hetkeks ja Karev nägi töntsakat meest telefonitoru kõrva ligi surumas. Kannatamatusest tõmmeldes seletas too:

«Laduge, jah... Viiest, viiest inimesest, aga mitte kuuest, komisjon viiest inimesest... Võta loe nimed kokku... Bülletääni saadame kahekümne minuti pärast...»

Tühja suurde saali astudes märkas Karev Rodioni kaamet, otsekui seinale kleebitud nägu, ei tundnud teda ära ja mõistagi ei kuulnud, kuidas Rodion talle järele vaadates ning ainitise pilguga teda pealaest jalatallani mõõtes pigistas läbi hammaste:

«Äh teid... saterkuubi!»

Neljas peatükk

Mis oleks, kui kõik hullumeelsed, veidrikud, Herostratosed oleksid kogunenud sellesse linna?

Ta on alles tulvil kimääre, niiskusest nõretavad kivid tunduvad läbitävatena, siin ei ole silmadele harjumuslikku ruumi, siin saabub hommik keskpäeval, ja lambid, jõudmata jahtuda, süttivad taas.

Mitte vaimud, vaid elavad inimesed libisevad piki ähmaseid seinu, igritsevad üle sildade, mis viivad hägusest tühjusest hägusesse tühjusesse, hõljuvad leitsena kahvatute väljakute kohal.

Ja ometi — nad nagu polegi elavad inimesed, vaid vaimud, vaimud, vaimud.

Raamatukogu riiulitelt alla sööstnud, krabisevad kui raamatulehed, teesklevad nad end lihtsateks inimesteks, tavalisteks esemeteks, tajutavaks, surelikuks mateeriaks.

Ja nad räägivad, nad õpetavad, nad paljunevad nagu trükitooted, nad on veennud inimkonda oma loomuse asjasuses, loomasuses.

Ent see on ju Dickens, see on Charles Dickensi teoste täielikem kogu, esitatud võrratus miljöös!

Siin naeratavad inimesed nõnda, et ainus pilk neile meenutab õnnelikku kodukollet, siin kasvatatakse hollandi lõikega põskhabet, et siluda seda kõverdatud sõrmedega käe unustamatu liigutusega, siin nutetakse taga teadmata kelle hukkunud maimukesi, viiakse kanarbikust pärgi uppunud meremeeste haudadele, ja kõrgeim, südamlikem lõbu — nii et pisarad tulevad õilsatesse silmadesse — on siin ikka veel lihtlabane polka ja vana perekonnakadrill.

Jajah, selles verevaeses linnas on tundelise britlase väljamõeldud inimvaimud end kindlalt sisse seadnud, ja terve asjariik, pigem terve vabariik kuulub lahutamatult koduloidele, põskhabemetele, õnnetutele maimukestele, kanarbikust pärgadele ja perekonnakadrillile.

Saar, ülistatud saar, akadeemikute ja lootside vabariik! Ei mingid tuletõrjepritsid ei pese sinult maha su sulnist ahvatlevust!

Ammustel aegadel ehitatud kurvad laevad eemalduvad siit üksildasselt teadmatusesse, end nurgelistesse kummist vihmakuubedesse mässinud metskaptenid õnnistavad ristimärgiga oma vööpandlaid, ja kirikutes peetakse karme missasid, ja habemik tähetark pöörab observatooriumi teleskoope, ja aspirandid pööravad päid meteoroloogiatorni tuulelipu järgi,

ja tehased lasevad nagu suitsetajad nukralt lendu kloo-riste heitmete rohekaid rõngaid.

Nagu linnuteel, on piirjooned siin ebaselged ja petlikud, ja nagu linnuteel, on siin salapärane nägemuste küllus.

Öösiti saadab saarevabariik üle kogu linna laiali oma paberlikke, viirastuslikke kodanikke, ja kõhetud poeedid pomisevad kanalite kaldal värsse, liikumatud naised kummarduvad üle sillakäsipuude ja vahivad vette, minevikku kuuluvad ilukõnelejad seavad end kirikuaia äärde ja sirutavad ammu pesemata käe almuse järele.

Teater on paljastatud ja isegi ülikainele pedandile on ilmselge kangelaste päevpäevane ebatark teesklemine, aga ennäe, juba kahvatub ta ise, ta ühtlane ast värahtab; selle asemel et valgust peegeldada ja saabastega trampida, hakkab tä läbi paistma ja kõhisema, ebaselgus, kõike ühtesulatav ebaselgus neelab ülikaine pedandi, ja seal ta nüüd on — Charles Dickensi uus tegelane; see ta on — viirastus, see ta on — elava inimese vari!

Mis oleks, kui ikka tõepoolest koguneksid sellesse linna kõik veidrikud, hullumeelsed, Herostratosed?

Ja kuhu, kuhu siis veel võisid tuua Nikita Karevi ta äre-vad eksirännakud?

Juba tema kõnnakus üksi oli midagi tavatut, sirget, otse-kui maapinna kohal hõljuvat. Kuidas võis juhtuda, et kogu Karevite perekonnast üksipäini tema — Nikita Karev — ei pärinud midagi isalt, vanaisalt, kõigilt oma esivanematelt, Uraali, Jaiki puhtaverelistelt kasakatelt? Kuhu oli temast kadunud kirgiisi sadulajalustest kõveraks väändunud pöidade kompjalgsus, põlvede tihke vetruvus, puusade kohmakas tüsedus, — nendesamade niuete tüsedus, mille poolest kasakas tugev on? Ja kas oligi Nikita kunagi sadulas istunud?

Kuskilt oli tulnud ta armastus kõndimise vastu ja maa kandis teda meelsasti, tähelepanelikult hoolitsedes selle eest, et ei kaoks tema rühi kerge sirgeseljalisus, ei häiruks tema kõnnaku rütmilisus. Ja ta käis, mäletamata, kuhu teda jalad kandsid, vaadates pidevalt enese ette väheliikuvate, laiskade silmadega.

... Sellel ööl, väljudes venna juurest, sukeldudes raskete, lennul veelduvate lumetätrate tuisklevasse möllu, sulas Nikita kiiresti ühte pimedusega. Tal oli üksainus soov: minna. See, mida ta oli näinud Matvei majas, tundus talle segadikuna. Ta ei suutnud mõista talle erinevalt lähedaste inimeste ainsatki pilku, ainsatki liigutust. Kuid julm kohtumine Rodioni ja Varvara Mihhailovnaga kadus kuidagi õige

ruttu valu varju, tuttava, peaaegu harjumusliku, kuid veel tugevamaks paisunud, Irinast johtuva valu varju.

Selle tusameelega, selle ikkega võiski ainult tormata teadmata kuhu, läbi lumeorkaani, läbi märja, viliseva raju. Ja, haaratuna tuisupööristest, kadudes lugematute lumelaikude tantsisklevasse tohuvabohusse, eksles Nikita mööda linna lõputuid pimedaid tänavaid.

Teda saatis katkematu, ühtesulanud mühin: vihmaveetorudes kohisesid veeojad, vastu katuseid ja tänavaid tagus mulksudes vihma raske pladin. Selles mühinas tuli kuidagi iseenesest esile mingite häälte oigav kestev laine. Laine veeres Nikitale vastu, üha kasvades, valmis teda jalust maha lööma, pikali paiskama, et seeläbi tükkideks kiskuda, katkestada helide ebamugavat, pealetükkivat haakumist. Ta kuulis noote, mis pidid selle haakumise lõpetama, nad olid temas, ta tundis neid, ta isegi ümises neid üksteise järel läbi nina — neid oli arvult viis —, nohinal ja lühidalt, nagu andes kätte õiget tooni ükskõiksele, allutamatule loodusele; ta leiguni käratas:

«Noh, las käia!»

Ja nohistas jälle maha need viis ta peas püsivat nooti, mis ainuüksi võisid pühkida lainelt harja, kukutada ta, suruda niisama madalaks kui hoovuse enda pind. Kuid laine sööstis talle üha peale, tema möire paisus aina, valgus laiemaks, ümbritsedes Nikitat igast küljest ja püsides kangekaelselt ühel ning samal pineval, piinaval kõrgusel. Ta soovis, et laine tahaks teda otse rinda, ta tahtis selle kaheks lüüa, ta kiirendas sammu, hakkas jooksma, ja teda valdas sama ängistustunne, mis rõhub inimest pärast painavat unenägu.

Tahtmatult meenutas ta ähmaselt ja kaua hiljutist unenägu, mis oli teda hoidnud suretavas alistuvuses terve hommiku läbi.

See oli linn, mis sarnanes kõikide linnadega, mida Nikita oli näinud, võib-olla aga sarnanes ta hoopis nendega, mida ta eales polnud näinud. Ja oli õhtu, tuledega, üüritõldadega, inimestega. Mingi suur, sünge mittevenelik maja väreles suskil linnas. Ja mis kõige käsitamatum: üldsegi mitte Nikita ei näinud unenägu, ja üldsegi mitte ennast ei näinud Nikita unes, vaid mingid võõrad inimhinged elasid kõike Nikita eest läbi, ja nendele võõrastele inimhingedele ja Nikitale oli endastmõistetav, et kõike vaatab, näeb, elab läbi Nikita. Lühidalt, kunagi noorpõlves oli Nikita Dresdenis õppimas, konservatoriumis. Seal ta kohtas tütarlast ja nad elasid koos, muidugi mõista, aimamata, et see oligi tõeline elu, vaid

mõeldes nagu kõik inimesed, et tõeline elu on alles ees. Hiljem tütarlaps suri. Muide, võimalik, et Nikita kaotas ta, kuid igatahes sai ta korrapealt aru, et tõeline elu on möödas. Ilmnes aga, et tütarlaps ei ole surnud, vaid elab selles värelevas suures majas, selles linnas, sel õhtul. Tema nimi on Anna. Jaa, jaa, ta nimi on tõepoolest Anna, ja ta on alles äsja asunud suurde majja elama. Ta elab ühe teise tütarlapsega koos, kuid ei tea, kes see tütarlaps on. Ja nüüd vaatab ta Nikitale silma, Nikita adub, kuidas Anna hoiab ta pead oma soojade kätega ja ütleb Nikitale, et armastab teda. Siis tunneb Nikita taas hingematvat õnne ja räägib tütarlapsele, et ta pole kunagi uskunud ega hakkaks miski hinna eest uskuma, et tütarlaps on surnud. Nõnda siis, kui teda sunniti mõtlema, et tütarlaps on surnud, ja kui ta seda mõtles, sõitis ta tema juurde, tema linna, nende linna. Anna akna vastas asus kaupl'us tohutu peegelklaasist vitriiniga. Kaupluse väljapanekute hulgas leidus alati moodsate kleitidega mannekeene, inimesed jäid seal sageli seisma ja mannekeene vaatama. Ja tema seisis alati peegelklaasi ees, kuid ei näinud mannekeene, vaid vaatas klaasisse, peegelklaasisse, et näha Anna akent. Ta seisis ja vaatas, oodates, kunas tütarlaps tuleb akna juurde ja noogutab talle. Tütarlaps ju teadis, et ta vaatab klaasi kaudu teda, ja vastas alati tema kummardusele lühikese peanoogutusega. Pidid nad ju oma armastust varjama ja nad olid ettevaatlikud. Ta üha ootas, et tütarlaps tuleb lahtise akna alla, tuleb suvekleidi väel — sinised triibud valgel põhjal — ja noogutab talle. Kuid ta ei jõudnud teda ära oodata ja läks otsima tema kalmu.

Ja kuni Nikita jutustas sellest Annale, nägi ta, kuidas kiskusid pärani tütarlapse silmad ja kuidas tütarlaps hakkas mõistma ta saladust: ta on seotud veel kellegagi! Ja hiljem, koos Annaga, mõistis ta äkki, et kõik on ilmsiks tulnud, et Anna aimas ära, kes elab temaga koos suures majas. Nikita näeb, kuidas igal õhtul, ühel ja samal kellaajal, naaseb hiilides suurde majja too teine tütarlaps, Irina, ja kuidas Anna taipab, et ta tuleb Nikita juurest. Võib-olla see pole Irina, võib-olla hiilib Anna teisik mööda suurt maja, kus elab too teine, see tähendab Anna, kes muidugi mõistis kõike, kõike viimseni, kui Nikita jutustas talle, kuidas ta vaatas tema aknaid kaupluse peegelklaasi kaudu. Sellepärast, et kes siis veel kui mitte Anna pidi teadma seda Nikita armastust salajase, varjatu, petliku vastu, seda ületamatut jõudu, mis kiskus teda peegelklaasisse vahtima? Jaa, muidugi, ta vaatas tollal Anna akent, lootes ja lootmata näha seal Irinat. Ja kas

mitte selles Irina ja Anna kahestumises ei peitunud unenäo suretav magusus? . . .

Nikita tegi viimase pingutuse üksikasjalikumalt ja elavamalt unenägu silme ette manada. Ebameeldivalt haakunud helide laine asendus miski ühetooniliselt tühjaga, lumetatrad kadusid, keegi rebis tänavatelt metsikult tantsiskleva kirju liniku.

Nikita seisis halvasti valgustatud prospektil kaupluse tohutu peegelklaasi vastas ja vaatas suure pimeda maja peegeldust. Maja aknad olid sünged, mitte ainsatki varju ei viiksatanud neis, mitte ainuski aknapool ei avanenud. Nikita ootas vist tõepoolest, et aknale ilmub Irina, heidab pilgu peegelklaasi ja noogutab talle salamisi.

Ta ütles valjusti:

«Surnud, muidugi surnud. Kas mitte minna kalmu otsima?»

Ta puhkes äkki valjuhäälselt naerma.

«Nagu unenäos!» hüüatas ta.

Ja siis, kui ta juba läks mööda prospekti edasi, ikka veel naeratus näol, küsis ta niisama valjult:

«Aga võib-olla ta kordub? . . .»

Ta tundis teravat, läbilõikavat külma, ta palitu oli märg ja rõhus raskelt õlgu, kübaralt veeresid alla veepiisad ja langesid rinnale. Ta nägi suurt sinkjasvalget tänavalaternat, mis heitis valgust vana maja paraaduksele. Kalesside rodu ulatus sügavast pimedusest paraadukseni, inimeste kühmus siluetid võbelesid sinkjasvalges valguses. Nikita tundis maja ära, ängistav soojaigatsus tõukas teda paraadukse poole, ta raputas end, nööpis palitu lahti ja astus majja.

Ta nägi rõivastest punsunud nagideridu nagu rikka vanakraamikaupmehe poes. Kulunud, muldhallides paljakutes vaip roomas laigulise rästikuna trepist üles. Peenikestel jalgadel seisev ajalehega kaetud laud tõkestas viivuks Nikitale tee. Laual vedelesid sära kaotanud hõbe- ja vaskrahad, turritasid roosakad piletiraamatud. Talveaias hoidis palmide võlturohelus hoolikalt endal peal violetseid elutuid tolmukihte, ja väikeses vett täis basseinis olid liikumatuks tardunud karpkalade ja latikate violetsed seljad. Mitmevärvilised pirnid põimusid hõredate vanikutena ümber palmide ja nende ühtlases hõõgumises varjas end säärane troostitu, kalmulik igavus, et Nikita peaaegu jooksujalu edasi tormas.

Kuid see oli vaid hauakambri eeskoda.

Mängusaalis, mööda seinaääri laiali pillatud toolidel istusid lamasklesid, konutasid kannatustest moonutatud violetsed koolnud. Mõne pea oli tagasi heidetud ja avatud suu näis

musta auguna. Teiste nägusid ei olnud näha, üksnes ümartuimad, liikumatud kuklad kerkisid kronksus kehade kohal. Rivist välja langenud, kurnatud, ära aetud, verest tühjaks imetud, tigedusest sinised nagu ülespoodud, olid mängijad mõteteta andunud une surmahaardele. Ja kui äkki keegi uniselt pomisedes püsti hüppas ja laua juurde sööstis, tundus, et koolnu liitub vaikse õnnejahiga, et siis taas maha jääda, taas verest tühjaks joosta ja elutult kuhugi nurka variseda, hingates musta pärani suuga välja meeleheidet.

Ja üksnes laudade taga liikusid aeglaselt violetsed, inimesmatuks dirigendiks oli joodikuliku kähiseva häälega õnnearbiter, õhutades oma kujusid liikvele müriseva üleskutsega:

«Võetakse vastu tabloole! Tehke panused! Võtame vastu tabloolę!»

Siis hakkasid naised musti küüsi närima ja vanameeste tõmbid sõrmed kobasid vestide ning pükste taskutes, ja koolnud võpatasid kaugemal asuvatel toolidel, kuulatades haigettegevalt lummavat, võimukat kähinat:

«Bakaraalaua taga on vaba koht! Võetakse vastu tabloole!...»

Tülgas umbus valdas Nikitat, ta tegi kiirustades tiiru mööda saali, hoidudes laudade ligi, nagu kartes kukkuda, ja naasis aeda. Kuid tal oli endiselt külm, ta otsustas sooja saada, valis kõrvalise nurga sulgpalmi taga ja istus laua veerde.

Ent vaevalt oli ta saanud istet võtta, kui otse tema ees keegi seisma jäi. Ta tõstis pea.

Varvara Mihhailovna õhetav, värskusest lõkendav nägu naeratas talle otsekui teisest ilmast. Oma silmi uskumata tõmbus Nikita eemale, ent omandas otsekohe oma tavalise tagasihoitud, veidi ülespuhutud oleku ja tõusis püsti. Varvara Mihhailovna puhkes naerma ja lähendas otsekui Nikitat õrritades talle oma näo. Nikita adus lõhnavat külmavoogu, mille Varvara Mihhailovna oli tänavalt endaga kaasa toonud, naise kirkus otsekui vaibutas temas rahutuse, ta naeratas. Siis hakkas Varvara Mihhailovna valjemini naerma, võttis Nikital käest — ja endaga rahul — ütles:

«Kui hästi ma teid tunnen, Karev!»

«Te teadsite, et ma siia tulen?» küsis tema.

«Oh ei! Ma hulkusin koos teiega mööda tänavaid — pagan ise teab, mis teid taga ajas! —, ma sain läbimärjaks. Lihtsalt, kui ma teie vennakse juurest välja jooksin, tuli mul kohe pähe, et te ei kannata kogu seda märu välja — ma keetsin

seal ju paraja supi kokku! —, ei kannata välja ja lähete kindlasti hulkuma, end tuulutama. Ja eks olnud tõsi, Karev? Ma ootasin õige lühikest aega, mitte üle kümne minuti, ja sähke, — juba ta lendas välja ja pani ujuma!»

Varvara Mihhailovna lagistas jälle naerda, ta häälde ilmus kaastunne ja soe, naiselik õrnus, kuid ta sõnas endist viisi pilkavalt, võib-olla veidi üleolevaltki:

«Päris tõsijutt kohe, Karev, te ju ei kõnni, vaid ujute. Aga ei, ei! Kui te kõnnitegi, siis mitte mööda tänavaid ja muidugi mitte mööda trotuaari, nagu meil suvatsetakse väljenduda, vaid mööda ajas-tut, mööda kaas-aega, või kuidas seda öeldakse? Maailmad, kõiksus! Õige ju! Teie ümber on jää, selline... kuidas seda nimetatakse? — sferoid vist? Ha-haa, selline sferoidaalne jahedus...»

Ta tõmbas järsult kulmud kokku, otsekui kavatsedes ainsa pilguga Nikita mõtted ära lugeda.

«Kuulge, Karev...»

Äkki iseennast katkestades küsis ta võõralt:

«Öelge mulle tõtt, Nikita. Kas te jooksite mulle järele, see tähendab, kas te tahtsite mind näha, või... või lihtsalt teie sugulane tegi teile stseeni?»

Nikita vaatas Varvara Mihhailovnast mööda ühesuguse, peaaegu liikumatu pilguga, ja ebaühtlane kahvatus kattis segamisi ta huuled.

«Muide, ta pole mõistagi nende hulgast, kes stseene teevad,» ütles Varvara Mihhailovna kerge muigega. «Eks ole?»

«Ei tea,» vastas lõpuks Nikita, «mul oli ebameeldiv ja valus. Ma tulin ära.»

Varvara Mihhailovna puhkes uuesti naerma ja jälle leevendas erutav soojus ta sõnu:

«Vaene Karev, sellest ei tule ju midagi. Kas te tõesti hellitate lootust? Kui vana ta on? Seitseteist?»

Nikitale meenus äkki Jevgraf, värin läbistas ta õlgu, ta küsis järsult:

«Miks te nii õel olete?»

Üheks hetkeks sattus Varvara Mihhailovna segadusse. Äkki ta kummardus Nikitale lähemale ja sosistas tõtlikult:

«Ei, ei, Karev! Ma ei ole õel, ei! Aga te mõelge: kogu elu — sest varsti on ju juba k o g u elu elatud, milleks ennast petta? —, kogu elu ma jälitan teid...»

«Misjaoks?» hüüatas Karev, kuid naine ei lasknud tal rääkida ja jätkas tõtlikul sosinal, nagu tema näo ligidal:

«Asi pole minus, Karev. Ma tunnen, ma tunnen teid ülihästi, Karev, ma tunnen...»

Ta vakatas, surus mehe kätt ja ütles veendunult, lihtsalt:
«Te ei saa olla ilma minuta õnnelik.»
Nikita põrkas Varvara Mihhailovnast eemale, silmitses teda ainiti, otsekui esimest korda ettejuhtunud võõrast inimest ja hakkas ebalevalt naerma.
«Ma kardan teid.»
«Te armastate mind,» ütles Varvara Mihhailovna veelgi lihtsamalt.
Nikita sulges silmad ja minuti jao istus sõnatult.
«Ei,» lausus ta vaikselt.
Naine puhkes jällegi ootamatult naerma, nagu kaua talitsetud, teda vaevanud naerule lõpuks voli andes.
«Te pidite seda ütlema, Karev! Muidu, mõelge, millisesse rumalasse, pentsikusse olukorda te oleksite sattunud? Kakskümmend aastat ühtejärge salaja armunud! Vahva!»
«Te olete täna üles ärritatud.»
«Ma pole teiega ammu rääkinud, Karev.»
Naine vaatas Nikitale otse silma, avameelselt, veidi kõrgilt ja väljakutsuvalt. Ta silmades oli midagi, mis mõjus ebameeldivalt — võib-olla pisut jultunud veendumus selles, et need on ilusad. Ta silmad sirge peene kurruga lahutatud kulmude tugevate kaarte all olid tõepoolest ilusad. Vahetevahel kurd süvenes, ja siis välgatas Varvara Mihhailovna näoilmes üheaegselt kangekaelsusega midagi talle üldsegi mitteomast, pehmet, heitlikku — midagi anuvat ja ühtaegu justkui andekspaluvat selle varjatud, häbeliku anuvuse pärast.
Karevil hakkas ebamugav. Ta küsis uue, rõhutatult teistsuguse tooniga, mõista andes, et eelnenud jutt on lõppenud:
«Mis teil Rodioniga juhtus?»
«Ma jätsin ta maha.»
«Jätsite maha?»
«Nojah, ma läksin ta juurest minema.»
«Kuid miks te teda siis täna taga otsisite?»
«Ta on Leena pärast mu peale armukade. Kärgib ja paugub, kui ma lähen last vaatama. Ja kujutage ette, kolis salakesi jumal teab kuhu, vist Vassili saarele, ja mina otsin teda taga nagu arust lage.»
«Misjaoks?»
«Kuidas misjaoks? Aga Leena? Ta on ju imetore tüdruk, ma armastan teda hirmsasti. Kui te kuuleksite ta jutte! Ma lubasin talle maja kinkida ja tema küsib: aga kas sellel majal on lahtitegija ja kinnitegija? Mõistate? Ei mõista? Ukseriiv, noh! Imetore! Raamatud on tal venelised ja saksalised, vurre

ta kutsub vurriks, või siis, kas te näiteks teate niisugust arvu — poolkümmend? Ma olen tema pärast arust ära, Karev.»
«Miks te ta siis maha jätsite!» hüüatas Karev.
«Ma mitte ei mõelnudki teda jätta! Ma jätsin maha Rodioni. Tema aga ei anna mulle Leenat kätte. Rodion on Leena pärast samuti arust ära, ta on otse metsikult tüdrukusse kiindunud.»
«Miks te siis Rodioni juurest ära tulite?»
«Karev, Karev! See on ju täielik ülekuulamine! Ma ei oodanud üldsegi, et te minu asjadest nii huvitatud olete. Ma olen kohutavalt meelitatud, ausõna! Ha-haa! Hüva, olge lahked: Rodion oli mind ära tüüdanud. Ta oli oma töö teinud.»
«Mis töö?»
«Mul on temalt laps.»
«Rodioni oli teil ainult selleks vaja?» hämmeldus Nikita.
Palmide tolmustelt violetsetelt latvadelt paiskus alla orkestri mürtsumine, aias algas lärm, pidi karjuma. Ja Varvara Mihhailovna karjus, nihkudes Nikita kõrvale:
«Kas te siis seda ei taibanud? Muidugi oleksin ma eelistanud saada last teiselt isalt, aga tema on samuti väga hea isa. Muide, ma tahaksin veel üht last . . . teilt, Karev.»
Varvara Mihhailovna hõljutas tugeva, sujuva liigutusega Nikita ees oma laiu õlgu ja rinda, otsekui näidates nende emalikku vägevust ja ta huuled paljastasid ühtlase, helkiva hammasterea.
«Et mind maha jätta, kui ma . . . olen oma töö teinud?» küsis Nikita muiates ja tundus, et üleliia vaikselt, kuulmaks teda.
Kuid Varvara Mihhailovna sai temast aru ja vastas:
«Teid ma ei jätaks maha.»
Nihkudes Nikitale päris lähedale, ütles naine silphaaval, selgelt, otsekui tagudes temasse tugevaid, sitkeid sõnu:
«Ma ei jäta teid kunagi maha, Karev. Teie aga peate oma suurepärasest peast välja viskama selle jampsi, et te ei sobi minule ja et mulle on vaja erilisi eksemplare, mingeid Rodione.»
«See ei ole jamps,» ütles Nikita pead vangutades.
«See on rumalus!» hüüdis Varvara Mihhailovna. «Ja argus, poisikeselik argus!»
«Võimatu,» naeratas Karev, ikka veel pead vangutades. «Te räägite võimatut. Inimene on õnnetuseks mineviku vang. Me ei toimi praegu, vaid vältimatult peame toimima nii, nagu meie mineviku poolt on ette määratud. Iga meie

sammu jälgedes ei ole mitte ainult olevik, vaid ka minevik. Minevik ja olevik on üks. Selles mõttes pole aega olemas, vähemasti pole teda olemas üksikinimese jaoks. Aga teie tahate . . »

«Ma tahan eelkõige,» katkestas Nikitat Varvara Mihhailovna, «et te ei räägiks minuga nii üleolevalt ja pealegi ei pakuks targutamist välja filosoofia pähe.»

Nikita tõusis piinatult nägu krimpsutades laua tagant püsti, heitis pilgu üles, kust kui herneteri puistati trummipõrinat. Varvara Mihhailovna võttis taas ta käe ja tõusis samuti.

«Ma ei suuda enam. Ma lähen nüüd,» ütles Nikita.

«Ma tulen teie juurde, Karev,» ütles Varvara Mihhailovna talle kähku kõrva sisse.

«Hästi,» vastas ta.

«Ma tulen peatselt,» lisas naine, surudes Nikita kätt.

Ja hüüdis sealsamas valjult ning lõbusalt:

«Ja ma saan teilt lapse!»

Poolelt lauselt katkes orkestri kurdistav forte ja talveaia vaikuses helises Varvara Mihhailovna tugev hääl:

«. . . teilt lapse!»

See kõlas nii valjult, et tundus — violetsed akvaariumikalad kuulsid ära need ootamatud sõnad ja liigutasid tardunud selgi.

Kõik ümberringi pöördusid Varvara Mihhailovnat uudistama.

Naine seisis, üks käsi puusas, paokil huulte vahelt paistmas ühtlaste, külmalt helklevate hammaste rida.

Nikita väljus rutakalt.

Ta pääses tänavale ja hingas rõõmuga sisse koidiku torkivat, teravat värskust.

Ent ootamatu, äge veresööst soojendas teda ebameeldivalt pealaest jalatallani, ta surus käed sügavamalt tasku ja hakkas tõtlikult astuma.

Talle tundus, et kümned, sajad silmapaarid silmitsevad laitvalt, sallimatult ja koguni vihkavalt ta nägu, kukalt, lommis läbiligunenud kübarat, tema poripritsmetes palitut. Tal hakkas vastik näha iseennast, otsekui oleks pori määrinud mitte ainult ta rõivad, vaid kogu keha.

Hommik oli tavaline. Paksud, karvastesse kasukatesse peidetud kogud kohmitsesid trammiteel, raudselt kõlasid kiirustavad haamrilöögid, kaja taga ajades ja tagant lükates,

elektrisähvatuste piimjas valguses värisesid ja võbelesid rööpmekeevitajate kumaras seljad. Õõtsudes ja väikeste kärsitute rataste unnates eemaldusid veotrammide hallid platvormid, ja Nikitale vastu, tema teed läbi lõigates, teda ennetades ja temast möödudes ruttasid inimesed, külmast punetavad käed kuidagiviisi joppide varrukatesse topitud, kooldunud tallad lartsumas kõnniteede lödis.

Nikita püüdis terasemalt silmitseda möödavilksatavaid nägusid. Need olid keskendunud mingile ühele mõttele, nende kortsudel lasus talitsetud karmus, otsekui oleksid need inimesed oma südame kokku surunud ja alatiseks tunnistanud just selliste linnakoidikute visa paratamatust: tõtlikult jooksvate, ühetooniliste kogudega, rööpmeid tabavate löökide raudse helinaga, keevituse võbeleva piimja leegiga.

See oli kohus, inimeste kohus, — sellistel koidikutel joosta, joosta, et kiiremini, võimalikult kiiremini pärale jõuda ning lülitada end tööhooles masina mingisse imepisikesse osasse.

Häbi ängistas Nikitat. Tal oli häbi kogu ilma ees, algava päeva ees, jooksvate inimeste ees. Ta igatses saada nendega sarnaseks, kaduda nende hulka. Kuid ta adus, et nägu reedab teda, et ei saa varjata lõpulejõudvat mõttetut, armetut ööd.

Fontankale jõudes hingas ta kergemalt. Ta kõnnak muutus, valgus murdis selle, nii nagu murdis, pühkis minema tänavate piirjoonte õhtuse, õise tabamatuse ja ebaselguse.

Linn laius rahulikuna ja suurena. Kõik ümberringi oli tulvil mõtet. Värvid, seinad, nurgad, võred olid valitud ja tehtud läbimõeldult ja arukalt. Kõik paiknes maa peal lahedalt ja väärikalt. Maailm oli mugav.

Nikita jooksis Anitškovi silla poole viivalt tõusult kergejalgselt alla.

Äkki haaras teda keegi tagantpoolt küünarnukist:

«Vabandust.»

Ta tõmbas küünarnuki lahti ja pöördus ringi.

«Palun vabandust, kodanik,» ütles kõrbjas mehenäss, kergitades nokatsit, «palun väga vabandust, kui eksisin.»

Kollakad silmad sirelikarva kottis silmaalustega tunnistasid Nikitat uurivalt. Tundmatu pistis otsekui nimme rutakalt käed ruske palitu narmendavatesse käistesse.

«Palun vabandust — külm on, ei saa kätt sirutada. Mitte almuse järele, oh ei. Sinnamaani pole veel jõudnud. Vaid et ka omalt poolt suruda tuntud ja kuulsa Nikita Karevi kätt. Nii palju kui aru saan, ma ei eksinud. Vabandage, te olete Nikita Vassiljitš?»

«Aga kes teie olete?»

«Tähendab, et ei eksinud... Nikita Vassiljitšile au, kuulsus ja lugupidamine ja üleüldse suur furoor. Olen valmis aplodeerima, aga külm ei lase.»

«Te tunnete mind? Kes te olete?»

«Kutsun teid täie nimega, nii et tunnen. Minu perekonnanimi pole muidugist ja ilmtingimata sedamoodi kuulus. Kuid teile võib tuttav ette tulla. Tšuprõkov. Peaksin teil meeles püsima üpris kõvasti, aga rohkem muidugist ja ilmtingimata eesnime järgi: Vitka. Vitka Tšuprõkov.»

«Mäletan,» ütles Nikita kuivalt. «Te teenisite Šerstobitovite juures?»

«Nõnda tõepoolest. Kuid hiljem teenisin südame kutsel kangelaslikus Punaarmees. Pange tähele: südame kutsel, mitte käsu peale. Sooritasin suuri sõjakäike, olen põrutatud ja saadetud demoppi neljakümneprotsendise invaliidina. Kannatasin teadlikult ja ei kahetse: tunnen kutsumust võidelda tõe eest.»

«Kuidas te siis siia sattusite... Ja mida te minu käest tahate?»

«Teie käest mitte midagi. Pean auasjaks mõtteid vahetada. Teie nimi on kogu linnas tuttav. Lugesin müürilehtedelt ja tundsin uhkust. Hästi suurte tähtedega: Nikita Karevi sinfoonia autori juhatusel. Seisin ukse juures ja vaatasin publiku trügimist. Muidugist ja ilmtingimata, minu ausat võitlejanime ei saa võrrelda teie omaga. Kuid jäin mõtlema oma kalduvusest mõtiskleda...»

Nikita kehitas õlgu ja liikus paigalt.

«Ma pean minema.»

«Olge lahke, ma ei saa teid kinni pidada. Palun väga vabandust. Aga lubage teid saata. Te ei ela ju siit kaugel?»

«Aga kust teie teate?»

«Panin tähele. Olen harjunud tähele panema.»

«Elate ammu siin?»

«Mitte väga. Kuid see ei muuda asja. Hommikust peale olen töö otsingul. Olin Saraatovis, siis Moskvas. Otsisin kohta, aga ei saavutanud midagi, kuigi, muidugist ja ilmtingimata, igal pool tunnistatakse, et Tšuprõkov on selle ära teeninud väga ennastsalgava võitlusega töölis-talupoegade ridades. Muuseas, tõtt öelda, midagi saavutasin siiski: Saaratovis maksti kuus ja pool rupsi neljakümneprotsendise põrutatuse eest, siin makstakse kümme. Sellise bilansi peal on, palun väga vabandust, isegi viisakalt surra võimatu.»

Tšuprõkov silmitses end ülalt kuni alla välja, demonstreerides oma vaesust.

«Mingit saldot ei jää üle, et ennast pesta ja mõsta,» ütles ta irvitades.

Siis ta kahandas sammu ja peatus.

«Vabandust väga, te vist ruttasite koju?»

«Aga kust te teate, kus ma elan?» hüüatas Nikita.

Tšuprõkov ligines Karevile, ja väristades sirelilillat kotti parema silma all, venitas oma käheda, veidi pläriseva häälega mänglevalt:

«Ma tean paljutki mida kõike, Nikita Vassiljitš, mu austatud Nikita Vassiljitš.»

«Mis,» küsis Karev jämedalt, «kas Varvara Mihhailovna pani teid mind luurama?»

«O-oh ei!» puhkes Tšuprõkov naerma. «Kuigi me oleme Varjušaga muidugist ja ilmtingimata nagu õde-venda ja ma tean, et tema, mu kullake, elab siin, Piiteris, aga ma ei ole teda siiani juhtunud nägema. Meie läbikäimises on nagu vaheaja moodi, ja ma saan aru, et teine klass... Aga teist ma tean...»

«Mida te teate?» sundis Nikita teda kärsitult takka.

Ent Tšuprõkov viivitas äkki vastamisega, tõmbas käistest oma punasesõrmised käed, hõõrus neid mõnuga, otsekui valmistudes millekski äärmiselt meeldivaks ja tähtsaks, ning kohendas nokatsit.

«Teist ma tean parasjagu,» alustas ta sõnu venitades. «Seda, kuidas te ära läksite, ja seda, kuidas te tagasi tulite. Ja seda, kuidas te s e a l olite, s e a l...»

Ta väristas taas sirelilillasid kottis silmaaluseid ja osutas salapäraselt kuhugi.

«Noh ja mis siis?» küsis Nikita tigedalt. «Mis te oma teadmisega peale hakkate?»

«Senini mitte midagi, mitte kõigevähematki. Kuid oma kalduvuse tõttu mõtisklema jääda... Ja-ah. Mõtlesin, et nüüd käib ringi üks mees, ja käib teine mees. Üks on, ütleme, Vitka — närudes ja otsib omale tööd, et nael leiba teenida. Kuid kangelaslike teenetega ja invaliid, on heidelnud tõe eest südame kutsel. Teine on, ütleme, mingi kuulsus. Ja käib kah ringi. Aga on korralikult riides, elab au ja kuulsuse sees. Kuigi minevikus, see tähendab endises ajas, on sel mehel... Ja-ah! Ja veel mismoodi ta ringi käib?!»

Vitka pilgutas kelmilt silma ja lõi end sirgu, heitis pea selga, ajas end kikivarvule.

«Nüüd kuidas ringi käib. He-hee! Et selleks ma kuulsus olengi, armastage mind valgena, punasena hakkab mind nagunii igaüks armastama!»

Ta puhkes väga valjusti, rabedalt naerma, suskas Nikitat tasakesi küünarnukiga vastu külge ja kordas mõnuga:

«Armastage mind valgena!... Ja vabandage väga, armastavadki! Armastavad, muidugist ja ilmtingimata, avaldavad austust! Aga punaseid, kui tõtt öelda, ei armasta sugugi iga üks, mitte sinnapoole! Punastele pistetakse paremal juhul iga kuu üks punane pihku, neljakümneprotsendise põrutuse eest! Näe, kuidas asi käib!»

Nikita tahtis ära minna, kuid miski sundis teda paigale jääma. Oli vastik näha Vitkat silma pilgutamas, veiderdamas, jälk tunda omamehelikku küünarnukiga suskimist ja kuulda ta ligikleepivat kähinat. Ta alandas end nimme ja just niipalju, et ta pealetükkivad vihjed tunduksid salapärased. Ent mida võis Nikitast teada see nagu maa alt väljailmunud mees? Ja kas Nikita elu ei olnud siis niisugune, et seda oleks võinud nagu peopesal kogu maailmale näidata?

«Jätke oma tühi loba,» katkestas Nikita põlglikult Tšuprõkovi.

Kuid siis vaatas ta oma ootamatule vestluskaaslasele silma, tõmbus kühmu ja taganes. Nende silmade kollasus näis talle täiesti läbipaistev nagu kassil, ja nende väheses sügavuses nägi ta looritamatut, alasti jultumust, mis oli selge kui jumala päev. Ta polnud kunagi kohanud selliseid silmi.

«Tühi loba, suvatsesite öelda?» sõnas Tšuprõkov muiates. «Aga ise tõmbate küüru selga...»

Nad seisid Šeremetjevi lossi avatud malmväravate juures. Üksainus samm — ja Nikita olnuks lossi õuel. Ta rebis pilgu Tšuprõkovi silmilt ja vaatas üle tänava.

Seal, lammutatud maja hambulistes varemetes sagisid töölised, kogudes ja ladudes riita telliseid. Töö oli hoo sisse saanud, hallikas tolmulinik hõljus varemete kohal, laudteedel veeresid kõrinal telliseid täislaotud kärud.

Vitka jälgis Karevi pilku, sihtis lammutatud maja ja vaatas seda viivu vaikides. Siis suskas ta jälle Nikitat ribidesse ja osutades eemalekoolutatud pöidlaga üle Fontanka, lausus mürgiselt:

«Telliste tootmine...»

Ent samal hetkel ta võpatas. Tema liikuvas näos, kogu ta kehas toimus hetkeline heitlus mingite vastuoluliste liigutuste vahel. Ta silmitses Nikitat kahtlustavalt, uurivalt, vihkavalt, ja samal ajal kõverdusid ta huuled pugejalikuks ning mõistvaks naeratuseks.

Ta hõõrus taas käsi, seekord ennastalandavalt, ja oli juba suud avamas.

Kuid Nikita oli jõudnud naerma puhkeda. Tema väärava pilgu all hakkasid Tšuprõkovi pilukile tõmbunud vilavad silmad süstikutena ekslema.

«Punased, ütlete?» küsis Nikita, püüdes tabada Vitka igasse kanti ekslevat pilku ja matkides tema viimast pärimist. «Aga ise läksite kõhevile.»

Ta pöördus ringi, astus naerdes lossiväravast sisse.

Vitka vaikis.

Muidugi oli ta end reetnud. Ent kuidas suutnuks ta vastu seista kiusatusele sellist sõna välja ütelda?

Ta heitis uuesti pilgu mahalõhutud majale ja muhatas.

Siis nooksas ta peaga Nikitale järele. See pidi tähendama: «Eks vaatame!...»

INFERNO[1]

Esimene peatükk

Karevite perekond oli päratu, luhtav, mitmepalgeline. Lapsed kasvasid kolme põlvkonnana, vanemad neist peaaegu ei tundnud nooremaid, tütreid anti mehele, neil sündisid ja õilmitsesid oma lapsed, sedaaegu aga sigitas perekonna rajaja, papa Vassil Leontitš, ilma üha uusi Kareveid. Tal oli oma lastest vanemaid lapselapsi, ja viimane poeg Rostislav sai sündides endale otsekohe terve pesakonna sugulasi, kellest üks juba uhkeldas uhiuues kasaka moodi realistivormis — mütsil lai vabarnapunane ääris, pükstel samasugused vabarnapunased lampassid. Karevid olid igasugustesse kaugetesse kantidesse laiali pudenenud, ent vahel kogunesid nad peaaegu viimane kui üks, kogu suguvõsa, ja siis vaatas koju jõudnud Vassil Leontitš kiires korras oma võsukesed üle, õtsekui võtnuks tulusid kokku.

«Noh, kuidas on, oled lõpetanud, said tohtriks?» päris ta Matveilt, puhkides ja ettevaatlikult toetades oma laiakspaisunud, rasvunud keha voodiservale. «Miks sa habeme maha oled ajanud nagu advokaat? Habe ei ole küüs, ära ei murdu. Mis? Puhtuse pärast? Kui paljukest habemesse mustust mahub? Kõik püüavad isemoodi olla... Et sa raha hakkasid teenima, see on hea, oled isa kaelast ära, mul neid siin näed kui palju!... Kas naise varsti võtad?... Mis tähendab — õppima? Jälle õppima? Professoriks? Eks siis lase käia. Ainult vaata, et varsti naise võtad, ilma naiseta on aina ulaelu...»

Vassil Leontitš upitas suure hädaga oma kere voodilt jalgadele ja töllerdas teise tuppa.

«Mis asja, Mastrja,» kõnetas ta tütart, «ema räägib sinust, nagu oleksid sa ülemäära jumalakartlikuks hakanud, millest see? Näita ennast õige... Ei näe sa sugugi hea välja, emake,

[1] Põrgu (itaalia k.).

mitte sugugi. Mehele vaja. Mis asja? Vara? Mina aga ütlen, et just paras aeg, muidu hakkad mööda kloostreid jooksma, siis on hilja. Noh tule, anna suud.»

Ta kallutas tütre poole oma pruuni väikese pea, nii palju, kui tüse kael laskis, muisutas huultega õhku, ise aga kõõritas silmanurgast juba teist teda tervitama tulnud tütart.

«Tere, Polja, jõudsid ka kodumaile. Sünnitasid ära? Tänu jumalale. Mitmes see sul on? Teine? Mis te nimeks panite? Ivan? Hea nimi, kuigi kangesti prosta, nagu matsidel. Olete päris ära unustanud, et oleme kasakad! Oleks pidanud Vassil nimeks panema. Pole kasakate nimi? Aga kes su isa on, kas ta pole kasakas või? Ah et on juba üks Vassili? Missugune? Katerina jagu? Aga mis Katerina siia puutub — temal on Vassili ja sinul oleks olnud Vassili, ega te ühes voodis maga, segi ei lähe...»

Hiljem veeres ta õue, väikeste juurde, jagas neile kompvekke, võttes külakosti vastu põlvi pekslevate hõlmadega toorsiidist pintsaku väljaveninud sügavatest taskutest. Järelpõlve ära näinud, naasis ta naise juurde, et muljeid jagada, võrrelda isiklikku arveraamatut pearaamatuga.

Ta naine oli tõepoolest Karevite inimeste- ja asjaderohke majapidamise pearaamat. Kuidas ta küll jõudis toime tulla emaduse kõigi haigustega, kasvatada väikesi lapsi, aidata suuri, juhtida majapidamist mitmel pool ühekorraga: linnas, sõlpostil, aias? Ometi tegi ta kõike suure, tähelepandamatu rahuga ja alati kõigega toime saades.

«Jumalale tänu,» andis Vassil Leontitš aru, nohisedes pärast väsitavat, kuigi lühiajalist revideerimist. «Kõik on joones. Mastridia üle mõtle sa, ema, järele. Aga kes meil tulemata on? Natalja? Õppimine on pooleli? Sinisukk, muud ei tee, kui tuhnib raamatuis. Nikita on miskipärast üleliia vaikne, hullem kui tüdruk. Matvei on tubli. Tema pärast olen ma rahulik, viib kõik kasaka kombel lõpuni...»

Vassil Leontitš ise oli kasakas suguseltsi poolest, sünni poolest, Uraali stepipriiuse poolest, ja ta isa oli võinud ratsutada terve sotnja eesotsas. Kuid teda ennast peeti sarabanikasakaks, ja ehkki temagi oli poisikesepõlves välja koolitatud, nii et ta sai hobuse seljas pikali olles kaks prisket portsu nuusktubakat kummassegi sõõrmesse topitud, sellal kui hobu mitte ei kapanud, vaid lausa laotus üle maa, — jah, kuigi Vassil Leontitš oli kasakakunstid selgeks õppinud, tuli temas varakult ilmsiks osav ja himukas majandusmees ja ta hakkas ruttu paksuks minema.

Ta lihus üle igasuguse määra, ennenägematu kergusega,

iga päevaga, ja koos paksusega paisus, laienes tema tuntus nii linnas, eelpostidel, kui ka Uraali taga, «Buhhaara kandis». Neljakümneaastaselt kaalus Vassil Leontitš juba üle kaheksa puuda, ja isegi unes ei sõitnud ta enam ammu ratsa, istus aina troskasse, paludes kedagi aidata tal jalga üle istme upitada. Troska telliti tema jaoks eriline, vedrudega, mitte tugedel, ja vedrud pandi pikkvankri omad, kõik pidi olema kõvasti tehtud, nii et Uralskis ei leidunud sobivat troskameistrit ja kogu selle asjaajamisega käidi Volga ääres, kubermangulinnas.

Troskast maha Vassil Leontitš peaaegu ei tulnudki, mõnikord, söönud hommikust, jäi ta sealsamas istudes magama, tõntsakad jalad välja sirutatud ja küünarnukk istme taha seotud pruukostikorvile toetatud. Ta amet oli rahutu, tülikas, pidi vahetpidamata ringi liikuma — kus sa said seal troskast maha ja jälle peale karelda: kui kord hommikul oli paika istutud, siis istu õhtuni välja.

Vassil Leontitš oli valitseja — amet, mis pole mingis seaduses täpselt piiritletud, kuid on vägev ja võimas amet, eriti kui maaomanik kannab kõlavat nime ja elab kuskil Peterburis. Kõigele omaniku enda poolt soetatule lisandusid rikkused, mis olid kasakatele ette nähtud priiusekirjadega (peremeest peeti pärinevaks põlisest kasakasoost), ja vara oli palju, vara oli päratult, ja vara valitses, vara rohkendas ainuüksi Vassil Leontitš.

Teispool kasakateala piiri, Samaara väljadel asusid mõisad, kus külvati vilja, kasvatati tõuloomi, rajati hobusekasvandusi, otse piiril, Uraali steppides oli põlisest ajast peale antud omanikule rammusat, rudisevat mahlakat stepirohtu kasvatavat heinamaad. Vaiksel, seisvaveelisel Tšaganil, Jaiki atamankonna lähedal, madala luha käändudes õitsesid lõhnavad õunapuuaiad; atamankonnas endas, Uralskis, vananesid päratud laudvooderdisega majad; jõetaguses «Buhhaara kandis», kirgiiside mail, kasvasid kokkuostetud lambakarjad, et suvel, enne kui stepp paljaks kõrbeb, minna tolmuse pilvena üle Uraali, üle Tšagani steppi, Volga luhtadele, linnadesse.

Ent ka Vassil Leontitš oli kasakas, ja ta pojad olid kasakad, ja ta mitte ainult et valitses võõrast vara, vaid valdas ka enda oma ja poegade jagu, ja ka temale anti stepis heinamaad ja ka tema poegadele, ja ka temale anti Tšagani ääres õunapuude istutamiseks maatükk ja ta poegadele. Ja — jumal hoidku! — kes peale Vassil Leontitši enda suutnuks piiri tõmmata, kustmaalt lõpeb oma, Karevite jagu, ja kust-

maalt algab võõras? Maailm on lai, ei otsa ega äärt, hobuseid palju, lambaid arvutu hulk, steppi üle ei mõõda, heina ära ei kaalu, õunu ühekaupa üle ei loe!

Vassil Leontitš sõitis troskas, troska vedas teda Samaara põldudelt Uraali steppi, stepist aedadesse, aedadest «Buhhaara kanti», kirgiiside maile. Ta puhkis, ägises, veeretas oma ümarat keret lühikestel jalgadel paigast paika, pühkis lihava peoga higistavat, tolmunud, pruuni laupa.

Ajapikku jäi temasse üha vähem ja vähem kasaklikku, päevast päeva kestev jahmerdamine mässis teda endasse, uued majakondsed õõnestasid alustugesid, millele kasakas oli ammusest ajast oma koda rajanud. Mõnikord Vassil Leontitš meenutas seda ja teda tabas raevukas kangekaelsusehoog. Sel ajal öeldi ta kohta: isal on sõgedustõbi kallal.

«Matsiks olete läinud,» hingeldas ta, «sihite kaubaisandateks, õpetatud meesteks? Aga kes mina teile olen? Isa? Ja jutul lõpp! Nii nagu mina ütlen, nii ka jääb.»

Nii ka tõepoolest vahel jäi. Ühe oma tütre ristis ta Mastridiaks sellepärast, et sõgeduse põdemisel meenusid talle suurelised kasakanimed (kasakad aga on oma nimede poolest kuulsad, veel siiani tallavad maamuna paljud Agafangelid ja Tavrionid, Olimpiadad ja Artemiad). Ja — kes teab? — võib-olla isa põikpäisusele oli Nikita tänu võlgu, et temast tuli muusik.

Ta mäletas piinava värskusega üht suve, mis hõljus temast üle rohelise pilvesagarana, ja mis tagantjärele paistis tihti viimase õnneliku, tõeliselt õnneliku suvena.

Maikuus rännati kirgiiside kombel kogu perega talvisest elupaigast eelpostilt Tšaganile, aedadesse. Stepp laius seal küllastunult, ta oli rohkest lumest janu täis joonud ja tundus õhtuti kuidagi iseäranis vagur, hoopis kuuldamatu.

Palju hiljem, kui elu täitus mürinast ja kriginast, õnnestus Nikital vahel harva taastada endas see kuuldamatus, ja siis tundis ta end nii, nagu oleks ta kõik ja alatiseks kaotanud.

Ta mäletas, kuidas nad ükskord ehatunnil peatusid, et õõmajale jääda, kuidas ta laagrist minema jooksis ja kuidas kaugelt, üle stepirohu, olid talle nähtavad liikumatuks kõverdunud kaamelite kaelad ning vankrite ja troskade peenikesed ülestõstetud aisad. Kaamelite päid valgustas vajuv päike ja need olid tellispunased, ja ämblikuniitidena rippusid kaamelite sõõrmetel ohjad.

Üle Nikita lendas väsinult kull. Alt oli näha, et linnul paistis üks vigastatud tiib läbi, ja poiss kuulis kaua lennu

ühtlasi ohkeid ja vihinat. Seejärel ümbritses teda taas selline kuuldamatus, selline ebatavaline kuuldamatus, et Nikita puhkes äkki nutma ja jooksis kohutava hirmuga tagasi ema juurde.

Ta adus vist esmakordselt, et elab mõõdetamatult tohutus maailmas ja et see maailm on seletamatult karm.

Kuid suvi ei olnud karm.

Tšaganil võttis Kareveid vastu Jevgraf — väga hoolas ja põhjalik mees. Ta mängis perekonnas auväärset, mõnedes asjades koguni türanlikku osa, vaatamata sellele, et amet polnud tal kõrge: kunagi oli Jevgraf palgatud aiatööliseks. Täiskasvanud heitsid ta üle nalja, kuid hakkasid talle harva vastu, sest ta oskas sõnatult, ilma kära ja sõnelemiseta saada oma tahtmist. Väikesed kiindusid Jevgrafisse, tuiutasid mööda aeda ta kannul, ja tema sai kiirustamata ja vilunult nagu lapsehoidja hakkama tüütu naistetööga.

Aedades oli Jevgraf ammu saanud eestöötegijaks, vanemtööliseks, peaaegu et järelevaatajaks või kümnikuks, ja seltest peale, kui ta hakkas oma väärtust mõistma, tuli tal iga sõna suust osta.

Karevite saabumise eel olid aiad niisutamiseks ette valmistatud, kevadised tööd lõpetatud, ja Jevgrafil jäi rohkesti aega väikeste Karevite jaoks. Nikita oli seitsmeaastane, oli aeg õpetada teda panema põhjaõngi ja mõrdu, sõudma aerutükiga lootsikut, laskma haavlipüssist, ratsutama . . .

Nõnda voogatas ja sõudis edasi Nikita roheline pilv.

Jevgrafi tareubriku kõrval kees õhtuti aiatööliste toidupoolis. See oli tore tund, kui aeglased, väsimusest vaiksed töömehed istusid ringis kolmjala külge riputatud podiseva lõhnava paja ümber. Vahel sekka alustati siin jutte kaugetest kaunitest paikadest, beluugast, mida kogu kasakatevägi ei jõudnud Uraalist välja tirida, kirgiiside rikkusest, igasugu uljusest ja rammust.

Ja peaaegu igal õhtul pimeduse hakul tunglesid töölised Jevgrafi trepi ümber, uudistades nastikut, kes oma poegadega roomas välja piima lakkuma. Madu oli hästi taltsas, jõi täie rahuga, inimeste poole vaatamata piima, tõstes aina oma kitsast pead savikausi kohalt ja ajades seda linnu kombel selga. Lõkke punane helk peegeldus ta pisikestes silmades, ta paistis Nikitale pahaendelisena, halastamatuna, kuid pistis sealsamas pea vaguralt savikaussi ja teda matkisid naljakalt väikesed läikivad nastikuhakatised.

Jevgraf seletas väärikalt ja armulikult, otsekui mõni sakslane, kes näitab austatud publikule loomaaeda:

«Siul ja siul on vahe. On sihukesi, keda on paras saapaga laiaks litsuda, aga on ka süüta loomakesi. Nastik on inimestele suurt kasu toonud. Kui meie esiisa nelikümmend ööd ja nelikümmend päeva ujus maa kohal nagu mere peal, näris roojane hiir augu laeva sisse. Aga just seesama nastik toppis endaga selle augu kinni ja laev ei uppunud ära. Ega tea, äkki oleme kogu oma elu eest sellele siule tänu võlgu!...»

Nikita vahtis Jevgrafi ammuli sui. Oli too ju nii lihtne ja arusaadav mees, pikkade sooniliste kätega, päikesest põlenud näoga nagu kõik talumehed; ta ronis õunapuude võrade alla, käis paljajalu aias ringi — kust võis ta teada nii suurt hulka imetoredaid asju, mida ei kuule kellegi teise käest? Ja kui kerge, kui vaikne oli Nikital Jevgrafiga olla!

Kui stepp paljaks kõrbes, hallikaks värvus ja pragunes nagu ülekuivanud nahk, võttis Jevgraf lisateenistuse ette — hakkas urgudest suslikuid veega välja ajama. Linnas, mingis kontoris maksti iga susliku eest üksteist kopikat, sinna pidi viima suslikute sabad ja tagakäpad, — arvepidamiseks, nahk ei kõlvanud millekski.

Lagedas, lausikus stepis näisid mustad uruavad rõugearmidena, ja üksnes Jevgraf oma vaistuga suutis nende hulgast välja valida susliku tõelise eluaseme. Jaht pandi käima kuskil Tšagani või sellise häilu lähedal, mida päike polnud jõudnud kuivaks aurutada. Jevgraf kandis ämbritega vett, Nikita valas seda urgu.

Maa imes vett ahnelt endasse, tumenedes ja urbudes, ämbritäis ämbritäie järel kadus jäljetult uru sügavusse, Jevgraf kandis väsimatult vett juurde ja õpetas Nikitat:

«Esialgu hakkab ta jooma. Nagu vesi temani jõuab, poeb ta päris uru põhja ja ootab. Niikui näeb, et vesi jookseb talle sinna sügavale järele, hakkab ta seda jooma. Aga saab siis aru, et kõike ta ära juua ei jõua. Siis ta torkab uruaugu tagumikuga kinni. Oota nüüd.»

Nikita kallutas vähehaaval ämbrit uruaugu kohale, hääletult maasse kadunud veenire hakkas helisema, ja korraga tulvas vesi välja, justkui pilgeni täis pudelist.

«Nägid?» ütles Jevgraf. «Nüüd ta torkas tagumiku ette ja hoiab kinni, ei lase. Aga ega ta kaua jõua hoida, ta laseb lahti. Vala õige peale. Vaat nii, hoia vett maaga tasa, et tal oleks raskem.»

Minuti jao seisid nad vaikides, ammutades vett ämbrist kamaluga. Ja siis — äkki jälle — imes urg vee endasse nagu tühi lehter, ning Jevgraf iretas hambaid:

«Ei jõudnud hoida, roju. Lähme nüüd.»

Nad eemaldusid mõned sammud, Jevgraf vaatas enda ümber, nagu midagi otsides, siis ütles:

«Seal ta on, ronis lagedale! Etskae, kuhu tal on väljapääs tehtud!»

Nikita jooksis uru juurde.

Maa seest küünitas end välja porine, märg rotikoon. Nagu sõgedaks jäänud, midagi taipamata, otsekui inimesi märkamata ronis suslik vaevaliselt lagedale, suure hädaga lohistades mööda maad veest lassis kõhtu.

«On aga enda täis larpinud!» tähendas Jevgraf põlglikult, tõstis kaika ja lõi sellega suslikule vastu pead.

«Ai!» kisas Nikita.

«Kahju on või?» ütles Jevgraf. «Peab teadma, keilest kahju tunda. Oleme kahe peale üksteist kopikat teeninud, aga see on neli naela leiba. Kas ta siis talvega ainult neli naela nahka paneb? Aga sinul on kahju.»

Ja nad otsisid üles järgmise suslikuuru . . .

Küllap vist kõige kaunim sellel Nikita õnnelikul suvel oli tema esimene sõit hobuse seljas.

Ta oli peaaegu lämbumas vaimustusest ja hirmust, kui Jevgraf tõstis ta kaksiratsi madala kõrvi kasakakronu selga. Hobune oli saduldamata, valjastamata, üle ta sasislakalise kaela heidetud nöörist ohelik oli ratsmete asemel. Jevgraf käskis Nikitat suruda sääremarjad tugevamini vastu hobuse külgi (ratsaniku põlved olid hobuse selgrooga ühekõrgusel), seselja sirgeks ajada, mitte end kühmu tõmmata ja hoida ohelikku ühe käega. Siis lõi ta hobusele vastu laudjat ja hobune läks liikvele.

Ta astus piki kasealleed, mis lahutas puukooli vanast aiast, astus ühtlase, üldse mitte kõigutava sammuga, nagu mõistnuks ta, et tal on kanda õrn kandam.

Nikita kartis ennast liigutada, istus otsekui kinni köidetult, ja märkas hirmuga, kuidas temas kasvab soov raputada ohelikku, nõõtada hobust.

Missugusena ta kujutas end ette sel hetkel? Kübar vajus tal kuklasse, ta punetas leitsakust ja kogu keha varjatud, nähtamatust pingutamisest, ta laubal tunglesid pisikesed higipiisad, ta ootas midagi otsustavat, lõplikku ja ebaharilikku.

Lõpuks pingutas ja raputas käsi vastu ta enda tahtmist ohelikku.

«N-nõõ, kas-sa . . .» ütles ta kähinal ja tasa, ja higi pääses ta oimudelt niredena voolama.

Siis tuligi otsustav hetk. Hobune lingutas heasüdamlikult

kõrvu, otsekui tahtnuks küsida, kas ta ratsurist õigesti aru on saanud, ja hakkas meelsasti, harjunud viisil sörki laskma.

Ja Nikita ei kukkunud maha — ei, ei —, ta isegi ei libisenud ühele küljele, isegi ei haaranud lakast kinni, ta hüples hobuse seljas nagu pall, kuuldamatult ja ühtlaselt. Temas lahvatas rõõmus enesekindlus, ta naeratas ja kuulatas mõnuga oma puhast, paisunud häält, mida tihe sörk naljakalt osadeks raius:

«N-n-õ-õ, kas-saa-a!»

Ja äkki:

«Seis! Ptruuu-uu!»

Otse tema ees, tema teed läbi lõigates, paistis sügav kraav, oma paar tublit sammu lai.

Hobune seisatas. Nikita libistas end maha. Mida pidi ta tegema? Tagasi pöörduma? Naljakas mõeldagi: ta oli alles äsja alustanud sõitu, oli äsja õppinud traavima — nojah, — traavi laskma nagu tõeline kasakas. Tema ees, teispool kraavi laius jõekäär, kus vohasid seavabarn ja humal, kasvasid kõrged õõnsatüvelised puud, loosklesid kitsad rajad ja teed — see oli õdus, puutumatu, metsik paik.

Nikita otsustas jõekääru jõuda.

Üles hüpates ja kikivarvule tõustes tiris ta kaua hobuse kaelalt ohelikku, hobune ei mõistnud ta kartlikke ja kohmakaid liigutusi, lõpuks laskis pea alla ja hakkas igavledes rohtu näksima. Nikita patsutas talle tänulikult, kuid kartlikult kaelale, hüppas siis kraavi ja sikutas ohelikust.

Kuid hobune ei kuuletunud, seisis kui tulp, ja Nikitale tundus, et ta silmist paistab mõistmatu etteheide. Nikita püüdis teda tagant sundida nimme toore, võõra häälega, siis laksutas keelt ja keelitas hellalt:

«Noh, Karinka, tule, tule aga edasi, edasi.»

Kõik oli asjata, hobune ei liikunud paigast.

Nikita ronis kraavist välja ja jäi kurvalt mõttesse. Õnneks asus hobune uuesti rohtu näksima ja Nikital õnnestus ohelik üle tõrkuja pea heita. Ta klammerdus hobuse lakka, hüppas üles, ronis selga ja otsustas tagasi pöörata. Ent samal hetkel taganes hobune ühe sammu ja kargas ootamatult üle kraavi.

Nikita ei mäletanud, kuidas ta hobuse selga püsima jäi. Teibudes tundis ta end peaaegu seljakil lebavat, üks käsi kobamas mingisugustki tuge looma lausikul laudjal, teine hoidmas piiguletõmbunud pikka ohelikku. Hobuse lakka takerdunud jalad sebisid abitult. Hirm oli nii suur, et ta isegi ei karjunud, püüdis vaid kõigest väest tasakaalu kätte saada ja istuli tõusta.

Nikitat päästis see, et hobune pistis kappama, niipea kui ta üle kraavi oli hüpanud.

Lõpuks ajas Nikita end sirgu, istus, võttis ohelikust mõlema käega kinni.

Ja sedamaid valgus ebatavaline, kunagi varem tundmata soojus kogu ta kehas laiali. Ta tundis hobuse vastu armastavat õrnust, nii nagu inimese vastu. Tal oli hobuse ees veidi häbi sellepärast, et ta pidi äärepealt maha lendama, kuid enneköike sellepärast, et ta polnud usaldanud oma hobust, seda imetoredat, imetarka looma, oli kahelnud kasakahobu vahvas ja üllas südames ja häbiväärselt taganenud esimese takistuse ees. Kuidas võis talle pähe tulla, et hobune ronib tema järel kraavi? See pole ju ometi mingi kilpkonn, roomaja, nastik!

Ja vargsi imestades, et kapates on hõlpsam ja mugavam ratsutada kui traavides, julgust saanud ning õnnelik, nähvas ta hobusele ohelikuotsaga:

«Las käia!»

Ta ratsutas mööda varjulist jahedat jõekääru, riivates peaga pajudelt ja künnapuudelt allarippuvaid lehti. Kübarat tal peas enam polnud, see oli jäänud teispoole kraavi, ent ta ei märganud midagi, ta kihutas, ja kõrb kronu tundus talle noolkiire antiloobina, rässus humalakasvud aga ürgse oleandritihnikuna nagu raamatus, mille järgi õed olid teda lugema õpetanud.

Tagasi jõudnud, jutustas Nikita Jevgrafile, kuidas ta üle kraavi oli volpsanud, salates maha, et oli kraavi roninud ja hobust sinna endale järele sikutanud.

«Jäid selga?» küsis Jevgraf kahtlevalt, ja kui Nikita tuliselt ning tõtlikult jumala nimel vandus, tähendas ükskõikselt: «Ratsutaja on nagu jahimeeski — ei tema peta.»

Nikitat solvas väga Jevgrafi kahtlustamine, ta tahtis talle kõik üles tunnistada, kuid ta õnn oli nii suur, et neelas solvumise jäägitult...

Varsti pärast seda toimus sündmus, mis ootamatult tegi lõpu Nikita suverõõmudele ja mis kummalisel viisil suunas Nikita elu uuele, kuidagi halastamatule, julmale teele.

See, mis juhtus, oli tegelikult tühine, tähtsusetu asi, süütu lapselugu.

Nikita ei suutnud hiljem kunagi meenutada, kuidas ta oli sattunud Uralskisse, Mihhailovskaja tänavale, ja mispärast jäeti ta üksinda mänguasjade poe akna ette.

Ta seisis ja vahtis värvirohket riidelappide, tina, pleki ja läikpaberi pillerkaari. Lelud kiiskasid otsekui kastene luht

päikese käes, aega oli Nikital palju, ta silmitses mänguasju üksisilmi, kiirustamata...

Ja siis silmas Nikita vaateakna nurgas, kirevas narrirõivas ja kuljustega nuku kõrval viiulit.

See oli tavaline mänguviiul, tehtud lihtlabasest, ilmselt kuusepuust, värvitud kanaari linnu karva kollaseks, häälestuspulgad olid roosad ja poogen lühike — viiulist endast mitte pikem. Kaanel jõllitas pruuni silma läbisaetud oksakoht, kuid ülejäänus oli viiul tõesti nagu päris: roobiga, keeltega, kõlaavadega — lõpmata ahvatlev muusikariist.

Kui Nikita saaks endale sellise viiuli! Igasuguste lelude ja igava kribu-krabu asemel ühe sellise viiuli. Peaasi muidugi, et viiul oli nagu päris ja et sellega oleks saanud asendada terve hulga tarbetut kraami. Kui Nikitale kingitaks selline viiul, parem isegi, kui nimelt seesama — oksakohaga ja roosade häälestuspulkadega —, ütleks ta alatiseks lahti igasugustest muudest mänguasjadest. Milleks talle need? Ainult risuks jalus. Viiuli aga riputaks ta oma voodi kohale ja vaataks seda enne uinumist teki alt ning sõrmitseks keeli. Keeled on viiulil päris ehtsad ja kindlasti helisevad nad ka. Oksakohaga on aga muidugi ilusam. Tõepoolest, ega Nikitale tooda just palju mänguasju. Miks ei võidaks talle viiulit kinkida? See oleks ju neile, suurtele, endile kasulikum, oleks neile tulus. Ostaksid seekord ühe viiuli — ja lõpp, pole enam mingeid kingitusi vaja teha, kuni Nikita suureks kasvab. Siis ostab ta endale, mis ise tahab! Aga kui peenike on viiuli poogen! Oh-h!...

Veel natuke ja Nikita oleks tõnnima pistnud. Kuid sel hetkel võeti Nikital käest kinni ja viidi ta ära.

Ja jällegi ei olnud Nikital meeles, kes viis ta vaateakna tagant ära: vist õde, aga missugune, seda ta ei teadnud. Kogu tee soigus ta viiulist, nii et lõpuks käratati talle peale, ja solvumine pigistas tal valusalt kõri ja lõug hakkas värisema.

Õhtul, kodus, ei pidanud Nikita vastu ja pistis ulguma: viiul ei andnud talle rahu. Võib-olla tegi ta meele kibedaks see, et kõik suhtusid ta soovi tõrjuvalt kui helliku kapriisi. Ta ei olnud hellik, ta palus midagi harva, väga harva; polnud lõpuks tema süü, et ta oli sündinud päratus perekonnas, kus pidevalt oli nii palju kõikvõimalikke soove, et keegi ei suutnud neist sotti saada. Võib-olla sellepärast muutus ta soov talumatuks, tüütavaks nagu valu, ja ta korrutas päeval ja ööse igatsetud viiulist.

Äkki tuli sellele loole ootamatu lõpp.

Isa Vassil Leontitš tõi linnast koju tulles kaasa viiuli. Ei

tea, millist teed, millist rada kaudu olid jõudnud Vassil Leontitšini poja pisarad.

«Noh, Nikita,» ütles isa ägisedes ja puhkides, «sa aina sonid viiulist — säh, siin see on, võta vastu.»

Ja ta pani lauale pika musta, vasksete lukkude ja käepidemega viiulikasti.

Kõik kogunesid laua ümber.

Nikita — kahvatu, silmad pärani — jälgis, kuidas isa avas lukud ja kergitas kaant. Seal, seest rohelise lillelise paberiga ülekleebitud kastis lebas viiul.

Kuid mäherdune oli see viiul! Suur, tume, värskest poleerist läikiv, mustade häälestuspulkadega, pika, koolduva poognaga, mis oli pistetud mingi pööra alla.

Nikita oli vapustatud. Ta ei suutnud lausuda sõnagi. Ta vahtis,viiulit hirmsa kohkumusega.

Vassil Leontitš ütles meelitatult:

«Ei oodanud, eks? Näed, kuidas ma sind . . .»

«See on ju . . . tõeline, päris tõeline!»

«Noh, kuidas siis,» kostis Vassil Leontitš rahulolevalt. «Asjatundja mehega koos ostsin. Justament sinu jaoks, sinu mõõt.»

«Selle peal peab ju mängima! . . . Ma ei oska mängida, isa!» karjatas Nikita jälle.

«Õpid ära! Õpid ära ja hakkad mängima.»

«Papa, papa! Ma ei taha . . . ma ei tahtnud õppida! Ma tahtsin ainult niisama . . . seda, kollast . . .»

«Aga seda sinu käest ei küsita,» katkestas isa teda manitsevalt, «seda, mida sa tahad, teatakse ilma sinutagi.»

«Aga ma ei palunud ju üldse seda, papa!»

«Kasi minema, lollpea!» tegi Vassil Leontitš jutule lõpu.

Kuidas suutnuks Nikita seletada isale, seletada kõigile suurtele, rumalatele inimestele, et ta tahtis saada toda kollast vaateakna viiulit, oksakohaga kaanelaual, ainult toda viiulit . . . Ah, kuidas küll nõnda võis, kuidas küll võis! Nikita tahtis ju toda viiulit, mis oli nagu päris, aga üldse mitte ehtsat, mitte seda kohutavat viiulit, mille peal peab õppima tõeliselt mängima, nii nagu suured! Kuidas küll võis nii?!

Nikita tormas Jevgrafi juurde.

Ta anus Jevgrafi isa veenma, et too müüks viiuli maha, et ei õpetaks teda, Nikitat, viiulit mängima. Ta vandus, et loobub tollest esimesest, kollasest viiulist, et mitte kunagi oma elus, mitte mingi hinna eest ei hakka ta midagi enam paluma — kui ainult teda ei sunnitaks viiulit mängima. Ta suutis Jevgrafi meele haledaks teha.

«Näh, kuidas poisike on ähmile aetud,» ütles ta ja läks peremehe jutule.

Kuid Vassil Leontitšil oli parajasti nagu õnnetuseks sõgedustõbi kallal ja ta ajas Jevgrafi välja. Jevgraf tuli majast tulema süngelt kui äikesepilv ja käratas Nikita peale niisuguse pahameelega, et poisike mõistis: tema jaoks on kõik ja alatiseks läbi.

Ta jooksis minema, istus kraavi — samasse kraavi, millest ta hiljaaegu hobuse seljas üle oli hüpanud — ja andis kibedatele pisaratele voli.

Ja tõepoolest. Kui selle päevaga veel mitte kõik ja mitte alatiseks polnud lõppenud, siis palju asju sai sealt alguse.

Sügisel saadeti Nikita tädi juurde, suurde Volga-äärsesse linna, õppima.

Veidi enne teda sõitis minema Jevgraf — teenistusse, Peterburi, kuhu teda oli nõudnud Karevi vanem poeg, doktor Matvei Vassiljitš. Palju hiljem selgus, et Jevgraf ise oli korraldanud selle tohtripoolse väljanõudmise ja jätnud Karevid maha Vassil Leontitši kiuste, kes oli teda südamepõhjani solvanud, kui ta käis Nikita eest palumas.

Jevgraf jättis Nikitaga väga armsalt jumalaga, kuid mitte ainsa sõnaga või vihjega ei avaldanud Jevgraf kasvandikule oma lahkumise põhjust. Ta ütles ainult:

«Ega sinustki enam siitelanikku saa: hakkab õppimisevaev peale, et võhm väljas. Kogu ilm on teesid ja radasid täis . . .»

Üks rada algas Nikita ees, ja astuda sellele ta ei tahtnud. Kuidas tärkas temas ängistav eelaimus ees ootavast halvastiminekust, mingist rängast koormast? Ta teadis seda, ta ei saanud sellele mõtlemata jätta. Ta oli rusutud, ärev ja veidi hirmunud.

Sõlmus muusiku saatus, tema — Nikita saatus, tema *inferno*.

Teine peatükk

Bériot' kooli järgi algab esimene heliredel vabast (muusikud ütlevad — lahtisest) sol'ist. See on neljas, vasakult äärmine keel, bassikeel. Sellele järgnevad: re — terts, la — sekund, mi — kvint, vasakult paremale. Kõik see on Bériot'l suurepäraselt ära seletatud ja jääb ilma vaevata meelde.

Kui vasak käsi pöörata peopesaga näo poole ja seejärel väga aeglaselt, pingutamata rusikasse pigistada, püüdes seda

teha nii, et väike sõrm puudutaks peopesa enne teisi sõrmi, siis ühel teatud hetkel omandab kämmal iseenesest sellise asendi, nagu tal peab olema viiuli krihvil. Nimetissõrme loetakse esimeseks, keskmist — teiseks, ja nii edasi. (Selles, sõrmede nimetamises, lähevad viiuldajad pianistidest lahku.)

See on samuti Bériot'l kirjas, ja lisaks sellele Jakov Moissejevitš Goldman kirjutas Nikitale eraldi noodipaberi tükile:

nimetissõrm — esimene
keskmine sõrm — teine
nimeta sõrm — kolmas
väike sõrm — neljas.

Põial, nagu sellest loetelust paistab, arvesse ei lähe. Ta on Nikital õieli krihvist vasakul pool, kõverdub seal kui kreeka e, ja aeg-ajalt laseb Jakov Moissejevitš ta pihta nipsu, et ta ei oleks õieli, vaid hoiaks krihvi, et krihv ei vajuks Nikita peopesa, sõrm aga ei tikuks bassikeele häälestuspulga vastu.

Selleks et mängima hakata, on vaja järele mõelda. Mõelda tuleb kõigepealt jalgadele. Tuleb seista nii, et keharaskus langeks vasaku jala põiale. Parem jalg on tegelikult paljas iluasi. Jakov Moissejevitšil vaevalt et oleks midagi selle vastu, kui konka lõikaks Nikita parema jala maha. Parem jalg tuleb õige veidi ettepoole nihutada, mõnevõrra hoolelt (nõnda, täpipealt nõnda, nagu oleks ta täiesti ülearune).

«Spontaanselt, spontaanselt!» karjub Jakov Moissejevitš, nõtkutades Nikita põlve käelöögiga tagantpoolt, nii nagu teevad koolipoisid.

Mis asi on «spontaanselt», seda Nikita ei tea, sõna tundub talle metsik.

Seejärel on vaja mõelda vasakule käele. Vasaku käeta ei saa üldse läbi; küllap isegi Jakov Moissejevitšil oleks kahju, kui konka näiteks Nikita vasaku käe maha lõikaks.

Vasaku käe küünarnukk peab asetsema südame kohal, kuid küünarnukiga rinnale toetuda ei tohi, ta peab vabalt õhus rippuma. Tema kohal asetseb alumise kaane keskjoon. See tähendab, peab asetsema, Nikital ta ei asetse, Nikital tikuvad nii küünarnukk kui viiul küljele ja alla, vasakule, Jakov Moissejevitš kahmab viiulist kinni ja sikutab seda ülespoole, nii et keelehoidja tonksab Nikitat valusalt lõua alla, viiuli alumine serv aga vastu rangluud.

«Noh, proovime alustada.»

Alustamine ei tähenda hoopiski esimest heliredelit Bériot' järgi. Ei. Alustada tähendab asetada poogen bassikeelele. Asetada tuleb nõnda, et poogen puudutaks keelt kogu jõhviga, mis on kõige laiem poogna alumises osas. Sealjuures peab parema käe laba otsekui randmest rippu jääma, täiesti vabalt ja kergelt, ranne aga peab asetsema ninaotsaga ligikaudu ühel kõrgusel. Põialt ei tohi sirutada poognavibu keskkohast kaugemale (sinna on tavaliselt tehtud madal süvend), ülejäänud sõrmed aga . . .

«Vaat nii, nii, nii, nii,» kähiseb Jakov Moissejevitš, seades Nikita sõrmi ja surudes neid ühekaupa poognavibu hõbedasse mähisesse jõhvide alumise kinnituskoha lähedal.

«Vabalt, täiesti vabalt, kergelt!» karjub ta. «Noh, hakkame peale: üks, kaks, kolm, neli, üks . . .»

Paistab, et kõik oleks nagu tehtud täpselt Bériot' õpetuse järgi: parem jalg on kõrvale viidud, vasaku käe küünarnukk on vaba, parema küünarnukk samuti, sõrmed lebavad poognal vabalt, kergelt.

Ent üheaegselt Nikita viiuli hingekraapava käginaga vapustab madalat toalage Jakov Moissejevitši röögatus:

«Ai, aaa . . . vai!»

Ta suskab sõrmed oma musta traatjuukselisse lakka, keerutab siis Nikitat otsekui nukku ja karjub:

«Kas see on siis poiss? See ei ole poiss, vaid tammelaudadest kummut, see on tammepuust laud, see on tammepuust köögikapp!»

Ja tõepoolest, Nikita tunneb, et ta on puitunud ja tal pole enam midagi oodata oma küünarnukkidelt, sõrmedelt, lõualt ja jalgadelt.

«Veel kord! Üks, kaks, kolm, neli . . .»

Poogen tuleb tõmmata lõpuni, jõhvide ülemise kinnituskohani, muutmata parema küünarnuki asendit, seejärel . . . Ent seda, mida peab tegema taktist kinni pidades ja poognat lõpuni tõmmates parema käe kämblaga, mida sellega peab tegema, seda ei oleks suutnud kirjeldada isegi Bériot.

Ei, ei! Mitte kunagi, mitte iialgi ei suuda Nikita sellega toime tulla!

Ja kust see üldse võeti, et Nikita tahab saada muusikuks? Kes selle välja mõtles? Ta ei või muusikat kannatadagi, ta vihkab viiuli", vihkab Jakov Moissejevitši, ta jookseb tõepoolest kohe nüüdsama tänavale, hüppab konka rataste alla, ja kõik! Heidab nimme rööbastele, et konka lõikaks tal maha käe ja jala, ja hakkab elama ilma käe ja ilma jalata. Saite siis, mis tahtsite!

«Kõrgemale, kõrgemale, kõrgemale!» röögib õpetaja. «Si,

si, puhas si! Nüüd aga do, madalamalt, madalamalt, teise sõrme vastu! Do-oo — neli, re-e — kolm — neli.»

Väga meeldiv, kui keel läheb lõdvaks, — kas juhtub midagi häälestuspulgaga või on miskit muud.

«Jälle, kuramus!» käristab Jakov Moissejevitš, kahmab Nikita käest viiuli ja asub seda häälestama.

Siis saab osaks liigne puhkuseminut, võib seista mitte Bérioť järgi, vaid lihtsalt nagu kõik inimesed.

See on muidugi parem kui käsi väänates poognat vedada, — hea on seista jõude. Kuid veelgi parem oleks tund päriselt lõpetada, jätta õppimine sinnapaika, ära minna, põgeneda Jakov Moissejevitši keldrist!

Püha jumal, kui õudne ja umbne on Jakov Moissejevitši keldris!

Nüüd jooksis sinna Jakov Moissejevitši käbe väike isa, niisama käharpäine kui ta poegki. Tal on käised küünarnukkideni üles kääritud, ta tassib päratut köiteta raamatut, temaga käib kaasas kliistrilehk. Ta jookseb suure hirmuäratava masina juurde, haarab rattast, keerutab seda hoogsalt ja laulab poega matkides valjult, üle terve keldri:

«Mi-i — neli, fa-a-a — neli, sol — kaks — kolm — neli.»

Ta paneb raamatu masinasse ja laseb rattal joosta vastassuunas. Nikita kuuleb, kuidas raske nuga lõikab paberit ja kitsas lõikmeteriba pudeneb susisedes põrandale. Nikital tuleb kananahk ihule, ta võtab vale noodi.

«Valesti!» karjub Jakov Moissejevitš.

«Valesti!» kordab lõbusalt ja valjult raamatuköitja Nikita selja taga.

«Valesti, valesti, valesti!» lõugab poeg veelgi valjemini.

«Valesti, valesti, valesti!» vastab isa, hiilides oma pehmetes tuhvlites Nikitale lähemale.

Nikita ei suuda oma viga parandada, ta hakkab mängima veelgi ja veelgi rohkem viltu, ta sõrmed lähevad külmaks, ta näeb Jakov Moissejevitši ema ukse vahelt sisse vaatavat. Vana naine on kollatõves, ta nägu on kole, ta naeratab, jälgides meest ja poega, kes hirmutavad õpilast. Suus on tal üksainuke, keldrihämaruses veidi valendav suur hammas.

«Valesti, valesti!» karjub Nikitale ühte kõrva õpetaja.

«Valesti, valesti!» karjub teise õpetaja isa.

«Mis te ehmatasite?» naerab raamatuköitja, vaadates lahkelt Nikitale näkku. «Me ju teeme omavahel nalja!»

Parem kui ta poleks öelnud, et teeb nalja. Tema sõnadest hakkab Nikital talumatult õudne, ta läheb higiseks, surnud käed langevad alla, ta palub haledalt:

«Jakov Moissejevitš, ma olen väsinud!»

Raamatuköitja tuiskab uksest välja, levitades kliistri hapukat lehka ja ümisedes heliredelit, üheainsa hambaga eidenägu kaob. Jakov Moissejevitš plõksutab igavusest Nikita viiuli keeli.

Siis võtab ta isa töölaualt oma viiuli — see on tume, kirsspunane, valge kampolitolmuga kaetud pill; kergelt, krihvi toetamata, viiulit rippu hoides seisab ta ja hakkab mängima.

Keldri täidavad helidevood, sahinad ja hääled seina taga vaikivad, enam ei ole kuulda tänaval möödujate rutakaid samme, nende jalad, välkudes kõrgel — Nikita pea kohal — asetsevas aknas, otsekui ei puudutaks kõnniteed, helidevood mässavad, täidavad köitekoja pimedad nurgad, ja üksnes väliukse klaasid klirisevad, kui tänaval sõidab mööda konka.

Aegamisi eesriiet kõrvale lükates ilmub naabertoast taas nähtavale Jakov Moissejevitši kahvatu, vaikseks jäänud isa ja nõtkutab end kramplikult muusika taktis pehmetel tuhvlinaeltel.

Siis kui poeg lõpetab mängimise, jookseb vaimustatud isa tema juurde.

«Jakov, Jakov,» hüüatab ta kätega vehkides ja õnnelikult koogutades nagu viiuldaja, «see on ju imetlusväärne, see koht: tara-ta-tira-ta-tara-ta rampta!»

Jakov Moissejevitš kordab koodat, seejärel tormilist, kaelamurdvat passaaži.

Nikita silmitseb arusaamatuses ta sõrmi, mis lõbusa keeruga libisevad piki krihvi kõlakasti kohale, talle tundub, et tuleks sündida selles kliistrises, paberilõikamismasinaga keldris ja et tema, Nikita, on alati õrnalt armastanud oma ebatavalist õpetajat.

«Jakov, Jakov, missugune üleminek!»

«Mis sa tahad,» ütleb Jakov Moissejevitš uhkelt, «see on ju Sarasate.»

«Mida siis mina räägin! Kes oskab veel midagi sellist teha, kui mitte Sarasate? Tamtara-rrita-taramta-tarramta!»

Isal ja pojal läheb Nikita hoopiski meelest, nad vehivad kätega, viiulipoognaga, isa laseb oma tenoriga kuuldavale vapustavaid trillereid, poeg aga klõpsib saapatallaga vastu asfaltpõrandat!

«Bram-ta-ta-rrimta!»

Lõpuks taltunult pöördub Jakov Moissejevitši isa Nikita poole. Ta silmad hiilgavad, juustekäharates tolkneb kõrva

taga patsisabana niidipasmas, ta patsutab Nikitat joovastunult õlale ja hüüatab:

«Vaata, kuidas peab mängima, härra Nikita!»

«Kui tööd ei põlga, õpib ära,» tähendab Jakov Moissejevitš halastamatult ja võtab õpilase uuesti käsile: «Alustame. Üks-kaks-kolm-neli . . .»

Ah, põrgu põhja see kelder koos viiulitega, kliistriga, paberilõikmete kahisevate ribemetega, et kaoks ta silmist raamatuköitja, tema naine, tema poeg — Jakov Moissejevitš, keda Nikita on alati, alati, alati vihanud kõige rohkem maailmas! . . .

Ent päevad tõttasid mööda nagu konkad — tinisedes, kriunudes, vahel hingetõmbamiseks peatudes (juhtus, et Jakov Moissejevitšil valutas hammas ja ta jättis tunni ära), ning tõttasid jälle, aina tõttasid . . .

Kas Nikita tahtis või ei tahtnud, aga ta õppis Bériot' järgi selgeks ühe, siis teise heliredeli, harjus vasakut kätt ülal hoidma kümme, kakskümmend minutit ühtejärge, omandas poognastrihhid ja ta sõrmeotstele olid juba ammu tekkinud rakud.

Talve jooksul sai Nikita jagu Bériot' viiulikooli esimesest positsioonist ja alustas teise positsiooni heliredeleid.

Ja taas — kerge on öelda ja Bériot'l on kerge seletada: teine positsioon.

Inimene õppis lugema, ta jättis meelde kolmkümmend kuus tähte, hakkas kokku veerima. Siis, suures rõõmus, et ta juba loeb, seletati talle: noh, nüüd õpi ümber. See, mis sinu meelest oli B, on A; C ei ole üldsegi C, vaid B, ja niimoodi tähestiku lõppu välja.

Miks küll nõnda? Mispärast tuleb alumine do võtta teise sõrmega, kui teda siiani pidi võtma kolmandaga? Kas tõesti on mugavam pugeda neljanda sõrmega mööda bassikeelt pagan teab kuhu, kui kolmekordselt neetud mi'd, mille pärast võib väikese sõrme ära murda, on palju hõlpsam võtta esimese sõrmega tertskeelel? Kas seda tõesti tehakse selleks, et saada kvintkeelel veel üht piiksuvat do'd?

Muide, ega Nikitat nii väga ei kohutanudki viiulimängu teine positsioon. Lõppude lõpuks on kõik nagunii hukas, elu on läbi, mis siin enam? Ent jõudis kätte suvi, kuum, päikeseline küllane suvi, ja äkki kärgatas selgest taevast kõu: koju Tõganile, steppi sõita ei saa; vaheaega on üks kuu ja selle jooksul peavad olema läbi võetud neli heliredelit teises positsioonis ja kõik esimese positsiooni omad — ikka sellesama Bériot' õpiku järgi.

Kas tõesti võis maa kunagi kanda elusat Bériot'd? Mis koletis see küll võis olla?!

Õnneti ootas Nikita koolivaheaega ängistava igatsusega: terve kuu ei pea ta keldris käima, terve kuu ei näe ta Jakov Moissejevitši rõngaskiharaid, tema musti kiharakeerde meenutavaid, ninakühmul võbisevaid näpitsprille, ei kuule hirmutavat ja tasumisele kutsuvat konkarataste ulgumist.

Suvi tõotas talle isegi rõõmu; ta kaeblikele kirjadele tuli ainult õrn vastus koos lubadusega sõita tädi juurde külla.

Ent kohtumisrõõmule vaatamata sõitis ta maale uue, teistsuguse Nikitana: kaasas Bériot' kaks positsiooni, noodivihik ja süda tulvil nukrust.

Linnast ligikaudu nelikümmend versta allpool liigub Volga sileda laviinina. Ta teel pole ainsatki saarekest, ainsatki leetseljandikku. Vaatad ühelt kaldalt teist — ja silm seletab vaid vaevu kitsukest rohelist triipu.

Parem kallas on järsk, mäed lõpevad peaaegu püstloodselt. Ülal, kollase savimullaga kaetud eendil kasvavad tammesalud. Tammede soonilised juured ripnevad järsakult alla kui kõverad õieli haarmed. Siin-seal on tammed seadnud end päris eendi servale ja alt vaadates tundub, nagu kasvaksid nad õhus.

Laugemates kohtades on mäeveerud kaetud sõmerja sinise kruusaga, mis valgub mäejalamile ja edasi — mööda kallast jõkke.

Nikita seisab korbatanud vana tamme kõrval, järsaku veerel. Ta jalge all — kallak on nii järsk, et võtab hinge kinni — paistab läbi karedate puujuurte pusa rannaviirg ja sellel kaks pesukuhilat. Kalda lähedal, pannes vee peal liikuma helkivate ringlainete võrgendiku, kastab end vette Nikita ema. Palju maad eemal ulbib tinajal veepinnal Nadežda Nikolajevna — Nikita õpetaja — pisike pea. See on kaetud valge rätikuga, mille otsad tolknevad tiibadena kahele poole, kaugelt jääb mulje, nagu oleks veepinnale lind laskunud.

Nadežda Nikolajevna tõstab veest välja käe, mis läigib nagu paljakskooritud pajuoks, lehvitab seda, hüüab:

«Ni-ki-ta!»

Ta hääl libiseb kaua üle vee ja jõuab Nikita juurde järsakule nagu mööda astmeid hüpeldes, nii et Nikita kuuleb:

«Ni-i-ki-i-ta-a!»

Ta vastab õpetajannale:

«Au-u!» ja jookseb järsakusse lõikuva lõhe juurde, kust mööda liuska mäekülge viib jõe poole sinine kruusatee. Ta

istub kruusale, sirutab jalad ette, annab kätega hoogu ja liugub kivina alla nagu kelguga jäämäest. Tema järel, teda edestades ning selja taga raskeks valliks kasvades libiseb ojadena allamäge kõrisev klibu läbisegi veeristega ja hoopiski maha jäädes lohisevad kõige sabas laisad tolmupilved.

Nikita raputab end puhtaks kaldal, veepiiril.

Jõe tinajas kõht paisub, muutub laugeks ja kollaseks, järsak tõuseb pea kohal kõrgusesse, õhus rippuvad tammed muutuvad väikesteks, kergeteks kui pildi peal.

Nikita ema ja Nadežda Nikolajevna tulevad veest välja, raputavad endilt pihkudega tilkade ja nirekeste hõbeda, jooksevad hüpeldes pesu juurde.

Nadežda Nikolajevna keha on tõmmu, ta on üleni prink, läikiv, painduv ja meenutab millegi poolest hästihoolitsetud hobust.

Nikita ema on valge, ta liigutused — sammud, kehapöörded, seljapainutused — muhedad ja täiskaalulised. Kui ta särki selga ajades tõstab käed pea kohale, on näha, kuidas ta suur kõht allapoole vajub.

Nad riietuvad talunaiselikult kärmesti ja lihtsalt ning suunduvad külasse. Teel nad ületavad oja, mis sulinal keksleb orupõhjas. Nikita otsib orus jõelainetega siia paisatud teokarpe. Ta kuuleb naisi tarvitavat imelikku, veidi tasasema häälega lausutud sõna: raskejalgne. See sõna toob miskipärast ta mällu kaetunud silmadega külatüdruku. Ta küsib:

«Millest te räägite?»

Nüüd naerab Nadežda Nikolajevna valjult ja õrritab Nikitat:

«Püksata vähk
orgu kord läks,
teokarpe korjama . . .»

«Mispärast püksata?» küsib Nikita.

«Ehee, sa vaata!» õrritab Nadežda Nikolajevna.

Nikita kobab oma pükse, need on tagant katki ja ribevil, nagu oleks teda koerad kiskunud.

«See juhtus seal, kivide otsas,» pomiseb ta, püüdes lotendavaid riideräbalaid kohmetult aukudesse toppida.

«Ehee, püksata vähk!» lõõritab ja itsitab õpetajanna.

Nikital lendavad peast kaesilmne tüdruk ja arusaamatu sõna ja teokarbid ja kõik, kõik . . .

Lõpuks seisab ta koos emaga külas, iidse tamme all. Ärmuritud, paljastel juureastangutel istuvad vanaeided, jõnksutades jämedaid kudumisvardaid, hoides mustades seelikuhõlmades jämeda villase lõnga kirjusid kerasid. Eitede rätikud on päikesevarjuks silmadele tõmmatud, nende varjude alla, juustesse on torgatud petrooleumis niisutatud hanesuled — kihulaste peletamiseks. Omavahel juttu puhudes vangutavad vanaeided päid, kuid nii vaikselt, et liigutused on märgatavad ainuüksi hanesulgede otste kõikumise järgi kord ülalt alla, kord kahele poole: küllap pole vanaeideliku jutulõnga heietamine sukakudumisest raskem.

Pooleldi tamme varju jäävast majast jookseb välja lootsi poeg Rodka. Jooksu pealt lõpetab ta nisuleiva mälumist ja ütleb tõtates:

«Nikita, läki lotjadele!»

Nikita vaatab anuvalt ema poole.

«Sa pead mängima, Nikita,» ütleb ema, «mängid ära, siis lähed.»

Nikita näeb kihulaseparve, mis väsimatult keerleb vanaeitede peade kohal, tamme tumedat käharust, sinist — ainsagi pilvelaiguta — taevast.

Rodka jääb uudishimulikult seisma, pöörab pilgu Nikitalt tema emale ja tagasi Nikitale.

«Tuled siis?» küsib ta asjalikul kombel, nagu oleks teda tarbetult kinni peetud.

Parem kui Nikita poleks üldse maale sõitnud, oleks jäänud Jakov Moissejevitši keldrisse alatiseks. On ju isegi need juustesse pistetud hanesulgedega vanaeided Nikitast õnnelikumad.

«Hakkad jälle kääksutama?» küsib Rodka, astub kõheldes lähemale ja nurub, ise nisuleiba kugistades:

«Nikita, kuule, Nikita, kas näitad? Sa aina lubad . . .»

Nikita heidab pilgu emale, siis haarab rõõmuga Rodkal käeseast ja tirib ta oma tarre.

Seal võtab ta viiuli pidulikult kastist ja näitab Rodkale. Rodka püüab käsi selja taga hoida, sekka vilistab läbi nina ja tammub jalalt jalale. Seejärel kõõritab silmanurgast Nikitat ja puudutab tasakesi mõlema käega bassikeelt. Nikita nihutab viiulit ühele poole, et Rodka sõrm satuks roobist emale. Ent Rodka tõlgitseb seda liigutust omaviisi, peidab käe selja taha ja istub pingile.

«Nooh,» ütleb ta, pentsikult õlga ja pead liigutades, mis peab ilmselt tähendama: «Mängi.»

Nikita valib kõige raskema pala nende hulgast, mis ta on selgeks õppinud ja mis on Bériot'l toodud esimese positsiooni omandamiseks. Ta seab end õigesse asendisse, võtab viiuli ja poogna kõikide reeglite ja juhendite kohaselt kätte. Esma-

kordselt sellest ajast, kui ta hakkas õppima, asub ta mängima uhkustundega. Pauside ajal, mida ta püüdlikult, valjult saapaninaga vastu põrandat lüües märgib, kiikab ta ärevalt Rodka poole.

Rodka jälgib Nikita sõrmi, jälgib poognat ja ta vilkad silmad peatuvad, tõmbuvad morniks, otsekui kaalutleks ta, milleks võiks see riistapuu — viiul — kõlvata. Seejärel uurib ta üksikasjaliselt kambrit, Nikita tädi poolt linnast kaasatoodud asju, tõuseb hiljukesi, tammub viiulikasti juures, astub akna alla, ja vaadanud veidi aega ümberkaudu, kallutab end üle aknalaua välja ning hüüab midagi sõjakalt. Seejärel ütleb ta Nikitale ruttamisi:

«Kui valmis saad, tule lotjadele,» ja jookseb välja.

Ilmselge, et muusika tüütas Rodkat, et Nikita mängib väga kehvasti, et üldse on viiulimäng tarbetu, vastik tegevus. Ilmselt läksid poisid lotjadele õngitsema; võib-olla said nad sasaani kätte (tunaeile tõmbas Rodka välja neljanaelase sasaani), võib-olla leidsid kuskilt vana käsinooda ja on nüüd läinud neemikule seda vedama.

Nikita peab aga mängima.

Koolivaheajal peab harjutama kaks tundi päevas. On see siis mingi koolivaheaeg?

Õppimise hõlbustamiseks on mängimisaeg jaotatud neljaks pooltunniks. Kaks pooltundi enne lõunat ja kaks pärast.

Kolmkümmend minutit ühtejärge veab Nikita poognat, seistes noodipuldi ees ja lüües jalaga takti. Vahel astub ta kõrvale, häälestab kaua viiulit, tõstab kiiresti poogna ja kiirustab hoogsa, kuuldamatu tõukega väikese seinakella mustrilist osutit tagant. Seejärel õpib ta taas kohusetundlikult gammasid.

Kas mitte sellepärast ei muutunud suvised päevad justkui pikemaks ja juhtus, et päike loojus kesköösl?

Jaa, jaa, nad olid pikad, lõpmatult pikad, need armetud, rõõmutud päevad! Nikita südant põletati hingitseval, tasasel tulel, ja ta teadis, et pooletunniline piinlemine ei jõua veel lõppeda, kui juba peab hakkama ootama uue, teise pooltunni kättejõudmist, seejärel kolmandat, neljandat. Ta heitis magama mõttega, et homme tõustes on ta ikka seesama õnnetu Nikita, kes ta oli tänagi, ja et unes näeb ta pimedat keldrit, paberilõikamismasinat ja lõbusat raamatuköitjat, kes laulu ümisedes pistab noa alla paberipahmaka asemel tema, Nikita, sest ta ei oska seista nii nagu nõuab Bériot.

Kelle süda suudaks taluda sünget hukkamist hingitseval, tasasel tulel? Kes ei heidaks end pisaraid valades ja ulgudes

ema põlvedele, ei hakkaks meeleheites pekslema, ei hüüaks piates päästvat, kõikelunastavat, iseendast tulevat sõna: ema?!

«Ema, ema! Mispärast te mind piinate?!»

Ja misugune ema ei suruks oma rinna vastu lapse vappuvat, hõõguvat pead, ei silitaks ta juukseid, ei hakkaks rääkima nukralt ja kaasatundvalt, ei hakkaks rääkima sellest, et elu — paraku! — on alati ja kõikjal niisugune: kõige esmalt on töö, ja selle järel on töö, ja lõpus, kõige lõpus on samuti töö, et peab olema mehine ja tugev, et ei tohi meelt heita, sest ainult tugevatele on antud õnne maitsta, ja see, mis sulle, kallis poiss, praegu tundub õnnetusena, saab ükskord ilmtingimata sinu õnneks, — missugune ema ei ütleks neid nukraid sõnu, kui ta põlvedel peksleb meeleheites ta lapse pea?

Ent kas üheksa-aastane saab aru ema leebest järjekindlusest, tema mõttetust keelitusest, tema vargsest hirmust saatuse ees?

Ja Nikita nuttis. Nikita andis vandeid, andis täideviidamatuid, naljakaid ja jultunud lubadusi, ähvardas, heitis ette südametust ja anus, anus halastust.

Ta saavutas järeleandmisi: ema nõustus kirjutama Vassil Leontitšile, et see lubaks Nikital muusika sinnapaika jätta, ja lühendas oma voliga Nikita piina ühe tunnini päevas.

Kiri ajas Vassil Leontitšit taga õige kaua, seda tõsteti postikotist taskusse, korvist pauna ja jälle taskusse, kuni see sai Karevi kätte kuskil eelposti ja Tšagani vahel. Troskast maha ronimata luges Vassil Leontitš kirja läbi ja kirjutas sealsamas, troskas, vastuse. Vististi sellepärast oli vastus karmilt napp ja koosnes kahest vanasõnast, mis rääkisid alustamisest ja lõpetamisest.

Isa otsus jõudis pojani sellel päeval, kui Nikitale rõõmsalt kuulutati, et talle on sündinud uus väikevend.

Nikita suhtus mõlemasse uudisesse uudishimuta. Linna kolimisega algas taas tema kahetunniline piinlemine, ta ei uskunud millessegi ja ei armastanud kedagi.

Oma viimased pisarad valas ta ema põlvedel, maal, ja koos pisaratega lõppes ta lapsepõli.

Teda täitis meeleheide, ja see oli nii suur, et ta leidis selles koguni midagi meeldivat.

«Tead, mida isa kirjutab?» ütles ema, kui Nikita toodi ta voodi juurde. «Vaja on õppida.»

«Tean,» vastas ta.

«Miks sa siis ei ütle, kas oled oma uue vennakese üle rõõmus?»

«Olen rõõmus,» ütles ta.
Seejärel võttis ta laualt telegrammi ja luges:

«Õnnitlen õnneliku mahasaamise puhul pane nimeks Rostislav . . .

I s a»

«Mis mahasaamine?» küsis Nikita.
«See käib su venna kohta,» ütles ema. «Kas sulle meeldib nimi Rostislav?»
«Meeldib,» vastas Nikita.
Ta heitis emale pilgu ja ema ei tundnud teda ära: Nikita silmad olid täis tuhmi kuulekust.

Kolmas peatükk

Põiktänav kandis Smurski nime ja oli tõepoolest tümjas, mustjas, sünkhall. Staroostrožnaja tänava nurgal, keset sõiduteed, seisis veevärgiputka ja hommikust hämarikuni venisid sinnapoole pangedega kolistavad eided. Sealt viis tee Nižnjaja tänavale ja edasi orgude poole, mida linnas kutsuti barakkideks. Kaugemal olid mäed.

Barakkide ligidal elasid vasakut kätt söemiilajad, paremat kätt sadulsepad. Vahel harva alustasid põhjatust sünkhallist tüdimusest tagapiitsutatud söemiilajad sadulseppadega löömingut. Vanaätid olid näinud ka rusikavõitlusi, kamp kamba vastu, kuid rahvas oli viletsamaks jäänud ja selleks ajaks, kui Nikita põiktänavasse elama asus, ei olnud asi peaaegu kordagi läinud kaugemale ühest-kahest murtud ribist.

Söemiilajad ja sadulsepad kasutasid tavalisel ajal kõnniteid, ilma et oleksid möödujaid riivanud, laupäeviti vihtlesid Smurski ja Tsõganskaja nurgal asuvas saunas, pühade ajal käisid Peeter-Pauli kirikus varasel jumalateenistusel, närisid praetud päevalille- ja kõrvitsaseemneid, — olid nagu kõik teised inimesed.

Äripäeviti, varahommikul ja õhtuhakul, kaikus Smurski söemiilajate hüüetest, kes sõitsid siitkaudu linna või naasid koju oma roguskiga ääristatud logudel vankrikõksidel.

«Sü-ütt, sü-ütt!» karjusid söemiilajad mitmel häälel, nende silmavalged ja ühtlased hambaread välgatasid kurjakuuluvalt söetolmust mustades nägudes.

Smurskil kutsuti söemiilajaid tõlksabadeks, nad polnud

selle hüüdnime peale pahased, ja kui arvesse võtta, et sadulsepad karjusid oma ametist tingitult tänaval ainult purjuspäi ja polnud samuti oma hüüdnime peale pahased (neid kutsuti higitäideks), oli elu vägagi vaikne ja kombed vagusad.

Ent tuli aeg, kui tõlksabad ja higitäid näitasid end täies hiilguses, ja Smurski põiktänav veendus omal nahal, kui petlik võib olla inimloomus.

Nikita oli selleks aastaks pikaks sirgunud; Smurski nägi iga päev ta kiigatslikku, kohmakat kogu, ja higitäide ning tõlksabade armulikult üleolev suhtumine muusiku veidrasse, veidi nõtra kehahoiakusse suurenes käsikäes Nikita nobeda kasvamisega.

Ta polnud muidugi oma, polnud oma poiss, smurskilane, sest tema elu vältis kõrvitsaseemneid, Peeter-Pauli kirikut, — jumal teab, kus möödus see mõistetamatu mungalik viiulikasti- ja noodimapielu. Vaevalt kellelgi kogu põiktänavas, Nižnjaja, Tsõganskaja, Staroostrožnaja tänaval, barakis ja mäel oli tegu sellega, kuidas elab see isevärki, viiuliga poiss. Ja küllap oli hea, et sadulsepad, söemiilajad, põiktänava põhiasukad, poisikesed ja piimahabemed ei teadnud sellest elust midagi. Mistarvis häirida süütuid hingi?

Visalt ja tuimalt ületas Nikita tema ees kuhjuvaid raskusi. Need kasvasid aastatega, rohkenesid ja muutusid keerulisemaks. Ta võitles nendega, olles end harjutanud eesmärki saavutama, ent ükski saavutus ei rõõmustanud teda. Ta teadis, et iga ületatud raskuse asemele kerkib uus ja saavutuste asjatundlikus on lõputa. Ta teadis seda mitte üksi enda järgi. Tema õpetaja, tema eakaaslaste kogemused, muusikast ja muusikutest jutustavate kümnete raamatute lehekülgedelt leetu, — kõik see oli karm ja kibe kui päevilise leib.

Kui Nikita mängis viiulit neli tundi päevas, mängis Jakov Moissejevitš viis. Tuli aeg pikendada õpilase mänguaega viiele tunnile ning õpetaja hakkas töötama kuue tunni kaupa.

«Miks te seda teete?» küsis Nikita.

«Et te minust mööda ei läheks,» hakkas Jakov Moissejevitš naerma.

«Ma ei lähe teist kunagi mööda. Ma ei hakka muusikuks,» kinnitas Nikita kangekaelselt.

«Te arvate, et Jakov Goldman oleks teiega jahtinud seitse aastat, kui ta poleks teis kindel olnud? Jakov Goldman? Ohoo!»

Ent õpilasel polnud endasse usku. Ta ei uskunud ei õpetajate kiitust, seltsimeeste kadedust, teda juhtumisi kuulma sattunud kõrvaliste inimeste naiivset vaimustust. Veendu-

mus, et talle on määratud tegelda viljatu, võõra alaga, oli temas vankumatu. Vahel tundus talle, et see ala hukutab ta kunagi.

Kummatigi läks ta oma hukule vastu pidevalt täiustudes, ja kui Charles de Bériot ärganuks ellu ning sattunuks Smurski põiktänavasse, oleks ta võinud veenduda, et tema viiulimänguõpetus pole sugugi ilmaasjata paigutatud Nikita nootide raskes kuhilas kõige alla.

Lõppude lõpuks võis üksnes katastroof panna piiri Nikita ebakõlale iseendaga, ja ta ootas seda, nii et kogu keha täitis piinav pinge ja tajutav, terav valu . . .

Sügisel valmistus Nikita avalikuks kontserdiks. Ta pidi esitama Mendelssohni kvartetti. Esimest viiulit mängis Jakov Moissejevitš, viiola- ja tšellopartiid olid muusikakooli õpetajate käes. Nikitale oli jäetud teine viiul. Linna parimad muusikud olid ta tunnistanud oma väärilisteks partneriks.

Ta töötas. Väsimus ei läinud üle, muutudes kurnatuseks ja tusaks. Ta liikus ringi kui kuutõbine — kergelt, peaaegu kuulmatult jalga jala ette tõstes, suutmata vabaneda jampslikust raskusest peas ja hirmutavatest, ebamäärastest eelaimustest. Nõnda, jahedal päikeselisel päeval Volga äärest jalutuskäigult naastes, tundis ta millegi hävitavalt julma ja haiglase ängistavat lähenemist.

Üle tolmuse tee minnes vaatas Nikita juhtumisi kõrvale. Pikk, jõesadamast linna viivate teetõusudega külgnev tänav oli poolest saadik suletud saelaudadest planguga, mis piiras uusi ehitusi. Nelja ühesuguse kahekordse maja ehitamist lõpetati ülepeakaela. Mööda majade katuseid ronisid ja jooksid katusepanijad, puusepad lahutasid tellinguid, lõpetasid siin-seal redelitelt seinte takutamist. Plirdeaia pärani väravast oli näha, kuidas närudes naised küürutasid laaste ja palgiotsi korjata, kuidas voorimehed roosat tellisetolmu üles keerutades tõstsid nobedalt vankrisse kivipuru. Kõiges ilmnes kiirustamine, inimesed tõttasid ehitust enne sügisvihmu lõpetama, töövõtja kõva, raske käsi kihutas edenevat tööd tagant.

Majad seisid siledatena, kuldkollane vaik kattis värskeid palke ja päike andis rühikatele, üksteisele õestena sarnanevatele majadele rõõmsa näo.

Nikita heitis pilgu piki halli tänavat ja nägi samal hetkel — teda peaaegu pimestanud ebatavalise eredusega — neid nelja uut maja põlevat. Nad lõõmasid nagu kuumad üksmeelsed lõkked ja nende kohal hõljusid kerged suitsumütsid.

Nikita sulges silmad. Veripunased rõngad hajusid ta ees ühtu. Ta heitis majadele pelgliku pilgu ja läks kiiresti oma teed. Ent ta kuulis sisemist häält selgesti ja veendunult ütlevat:

«Nad põlevad maha.»

Ta jättis üle poole koduteest selja taha ja jõudis juba lahti saada pealetükkivast kujutluspildist, kuidas majad lõõmavad. Ent laadaplatsile jõudes kuulis ta hädakella läkastavat tagumist ja peatus.

Nurga tagant, politseijaoskonna õuelt veeresid rakmete ja riistade särades välja eredaks võõbatud tuletõrjevankrid. Nad pöörasid kohmakalt nurga taha ja kihutasid tänavat mööda alla, sinna, kust Nikita oli tulnud.

Nikital jäi hing kinni ja viivu aega ei suutnud ta end liigutada. Siis sai ta jalad maast lahti, ja hädakella ärevast nõgest taga piitsutatud, pani jooksu. Ta hüppas konkavaguniisse ja pistis pea aknast välja, vaadates eemalduvaid tuletõrjevankreid, mis kihutasid s i n n a.

Nikita läks mitu korda vaguniukse juurde, konka tundus talle venivat nagu kilpkonn. Kvartal enne s e d a kohta hüppas ta vagunist välja ja pani taas jooksu. Keegi ei pööranud talle tähelepanu, sest ümberringi oli sagimist tavalisest rohkem.

S e l l e s kohas, s e l l e s kohas, kust Nikita oli pool tundi tagasi uusi maju vaadanud, tungles rahvasumm. Nikita puges inimeste vahelt läbi ja heitis pilgu tänavanurgale.

Ta nägi nelja maja põlevat. Nad lõõmasid nagu kuumad üksmeelsed lõkked ja nende kohal hõljusid kerged suitsumütsid.

Nikita ei kahelnud, et põlema olid süttinud uued majad. Teda kiskus selles veenduma, tal oli vaja näha, kas nad põlevad niiviisi, nagu ta oma vaimusilmas oli kujutlenud.

Ta pääses hädavaevu rahvarüsinast välja, saadetuna molutajate müksudest ja sõimusst, sest ta polnud lasknud neil tulekahju vahtimisest segamatult mõnu tunda.

Ängistav tunne valdas teda, justkui leegitsenuks kõik ümberringi ja tema, Nikita, olnuks selles süüdi, justkui tema, Nikita, süüdanuks neli uhiuut pooleli maja. Ta jalad nõtkusid, ta mäletas halvasti, kuidas oli konkat oodanud, kuidas hiljem koju jõudnud. Ta tundis sellist nõrkust, et ei suutnud mõtlada, ta oli haige.

Päev hiljem sunniti ta arsti juurde minema. Arst kuulas ta südant, käskis mitu korda järjest kükitada ja püsti tõusta, kuulas uuesti südant, pani Nikita istuma, koputas

ta põlvi, küsis, kui vana Nikita on, millega tegeleb, pidas aru ja teatas:

«Te olete terve. Väike ülepingutus, väsimus, see läheb mööda. Kasulik on vahel sekka tegelda mingi füüsilise tööga: hööveldada, puid lõhkuda.»

Ta pidas jälle aru, kirjutas retsepti ja ütles:

«Pole viga midagi . . .»

Kuid Nikita rahutus kasvas koos veendumusega, et eelaimus ei peta teda, et miski julm, vältimatu peab tõeks saama.

Ja — imelik — see sai tõeks.

Katastroof tuli sealt, kust Nikita seda ei oodanud, ei teadnud oodata, sest tema seos kõigega, mis asus viiulist kaugemal, oli tühine. Ta mõtles sageli sellele, mis asus tema pisiilmast väljaspool, kuid ta mõtteid tumestas kogu aja teadmine, et tema kallal on ebaõiglus toime pandud. Ta mõistis, et ta elu valitsev viiul oli vaid pisuke tolmukübe suures maailmas, sellessamas Smurski põiktänavas, mida mööda ta kord päevas käis, tölksabade ja higitäide sünkhallis maailmas. Ta ei olnud süüdi, et oli sündinud, et oleles maailma kaootilises lõpmatuses. Ent just siis, kui ta hakkas tähelepanelikumalt jälgima seda lõpmatust, pisteti talle pihku tolmukübe ja sunniti kogu maailma sellesse ahendama. Oli see õiglane? Kogu ta olemus keerles ainsas tolmukübemes ja ta oli sellega niivõrd harjunud, et ei kujutanud oodatavat katastroofi teisiti ette kui tolmukübeme-sisest. Ja kui ta saanuks end lendu tõsta, et ülalt vaadata kas või ainuüksi Smurski põiktänavat, mõistnuks ta, et tema eelaimused olid seotud ikka sellesama tolmukübemega, tema pisiilmaga, mitte aga tõelise maailmaga. Ent ta pidas oma eelaimusi ilma pikemata selle kohta käivaks, mis äkki ta silme ees sündima hakkas.

Need olid ööd, mil linn ei maganud. Kasukatesse, rätikutesse, sinelitesse mässitud inimesed käisid tubades ringi. Kohmakaid üleriideid maha võtmata keetsid nad priimustel õhtusööki, sõid püsti seistes, rutates. Miskipärast ei pandud kuskil samovari üles, ei köetud ahju. Paistis, nagu oleks kogu linn teele läinud. Tänavad olid tühjad, keegi ei käinud kuskil väljas. Kõik — väravad, aknaluugid, jalgväravad, uksed — olid lukus.

Ja vaevalt jõudis kätte sügisene pimedus, kui linn hakkas oigama.

Ta oigas venivalt nagu hundikari märtsisula ajal, oigamine uhtus maju, veeres üle katuste, oigamine oli kuuldav kõik-

jal: keldrites, pööningutel ja treppidel, paksude seintega pimedates tubades, kambrikutes ja sahvrites. Oigamine kajas vastu ahjukülgedelt, pani tinisema aknaklaasid, oli kõikjal.

Hundikarjad luusisid saaki otsides mööda väljasurnud väljakuid, tänavasoppisid, tuustisid mägedes, barakkides, tuul kandis laiali nende metsikut, oigamiseks kasvavat ulgumist. Ja hääletult kajasid vastu linna kohal värelevad tulekahjukumad.

Algas sünagoogist. See põles ööpäeva, ja terve öö kuulas Nikita, istudes pimedas köögis kinnikaetud akende taga, kuidas mööda põiktänavat astusid mütsuval sammul inimesed, tassides alla, baraki poole, raskeid, kandmiseks ebamugavaid asemeid. Mõnikord jäid inimesed köögiakna alla hinge tõmbama. Nende hääled olid madalad, nad hõikasid üksteist, seejärel tõstsid ägisedes oma kandamid selga ja läksid edasi. Mõne aja järel jooksid nad kergejalu tagasi, lõbusalt käratsedes ja tõristades keppidega vastu pulkaedu.

Mõned korrad käis Nikita esikus. Õu oli õrnroosa lähedasest tulekahjukumast, ja keldrid, kuivatuskuurid, hoovimajad kooldusid nõtkelt leekide heitlevas vastuhelgis.

Nikita ei läinud magama. Ta oli sel ööl valvel nagu kogu linn: ta ei võtnud palitut seljast, tal oli kõhe ja ta ei saanud seoja, ta ei söönud midagi ja ei tundnud nälga.

Nii jõudis kätte hommik.

See tuli kiduralt ja kahvatult veretu hilise koidiku järel. Leidmata endale asu, läks Nikita ülemise korruse koridori, kust paistis kätte Smurski ja Nižnjaja tänava nurk. Püsis pelutav vaikus, ainuski hing ei näidanud end tänaval, kõik oli tardunud liikumatusse, ja kui varblane oleks hakanud keksima teekonarustel, oleks ta otsemaid pilgu endale tõmmanud.

Seda liikumatust häiris Nižnjaja tänava nurgamaja jalgväray. See avanes aeglaselt ja laskis tänavale jässaka, jahuse mehe. Nižnjajal, Smurskist veidi edasi, asus jahupood, ja seda jändrikku, rässakat meest oli Nikita juhtunud varem kohtama.

Jahupoodnik oli tänavale tulnud unisena, ta silitas musti juukseid, seadis käed seljale ja toetus vastu madalat väravaposti. Ilmselt oli ta ärganud varem kui vaja ja tal leidus mahti enne tööleasumist tänaval igavleda.

Äkki pööras ta pead, tõmbus pinevile ja kallutus ettepoole. Samal hetkel kandus Nikitani kaugo, kõmisev jumin, mis ühtlaselt tugevnes ja järk-järgult kasvas möödaläinud ööst tuttavaks oigeks.

Jahupoodnik vahtis ainiti piki Nižnjajat, seejärel lipsas ergalt, oma rässaka kogu raskepärasuse kohta ootamatult varmalt jalgväravast sisse ja sulges selle enda järel.

Oigamine veeres ligemale, otsekui oleksid sellega liitunud aina uued ja uued majad, ja äkki kajas kogu Smurski meeletust loomalikust ulgumisest.

Tühjale Nižnjaja tänavale ilmus mees. Ta jooksis keset sõiduteed, palituhõlmad valla, mütsita, kätega tugevalt vehelides. Ta nägu sarnanes valge pabersõõriga.

Kui ta jõudis nurgamajaga kohakuti, paiskus jalgvärav lahti ja sealt kargas välja jahupoodnik. Ta sööstis jooksvale mehele risti vastu, vajudes maadligi, et võtta pikemat sammu, seejärel tegi hüppe ja paiskus rondina põgenejale jalgu.

Mees lendas sõiduteele siruli, käed laiali nagu ristipuul, ent hüppas otsekohe püsti ja pani uuesti jooksu.

Jahupoodnik jõudis talle sedamaid järele ja tõukas teda ühekorraga mõlema käega selga.

Mees langes põlvili nagu libastunud hobune, pöördus püsti tõusmata kiiresti näoga jahupoodniku poole ja roomas põlvili edasi, värisevaid kokkupandud käsi ette sirutades.

Jahupoodnik ajas jalad laialt harki, seadis käed puusa ja raputas pead.

Siis hakkas põlvitav mees risti ette lööma. Ta tegi seda kohutava kiiruga, otsekui sõltunuks ta elu löödud ristimärkide arvust. Ent risti lõi ta ette veidralt, heites kätt vasakult õlalt paremale, nii et tundus, nagu oleks risti ette löönud kurakäeline.

Kõik see võttis väga vähe aega, peaaegu ainsa viivu, ja mees alles lõi risti ette ja sirutas värisevat vasakut kätt jahupoodniku rinna poole ja roomas põlvili talle lähemale, kui Nižnjaja tänavale ilmus pikkade kätega volask, jooksis palvetava mehe juurde ja lõi teda näkku.

Mees kukkus ja tal ei lastud enam jalule tõusta.

Üksteise järel tulvasid tänavale mingid kaftanid, kuued ja poolkasukad ja äkki tuli Nižnjajalt tormates kaabakate, pättide, hulguste jõuk ja paiskus kokku sinna kohta, kus jahupoodniku ees inimene risti ette oli tagunud. Ja ei olnud enam näha midagi peale malakate, rusikate, haraliaetud sõrmede ja käkerdatud mütside.

Smurski oigas, röökis täiest kõrist, tõlksabad ja higitäid, kiskudes jooksu pealt kaftaneid selga, haarates teelt munakaid, kihutasid mööda Smurskit, baraki juurest Nižnjaja poole, et jõuda oma osa kahmata.

Meeletuna sööstis Nikita trepist alla õue ja tormas jalgvärava juurde. Kuid siin peeti ta kinni.

Hiiviga suletud jalgvärava ees tunglesid üürnikud. Nende keskel seisis hoovimajas elav lukksepp ja surus ristikäsi midagi kõvasti vastu rinda. Ta küünarnukkidest hoidis kinni ja viskles ta kaasa, — väike valgetverd naine. Kõik sakutasid lukkseppa, keelitasid teda — ja koos naisega — püüdsid ta käsi lahti haakida.

Nikitat rabas kõige rohkem lukksepa kaasa. Nikita oli harjunud teda õues nägema, naine oli kräbe ja isemeelne, käskis valjuhäälselt meest, too aga, hiiglasekasvu ja kohmakalt tugev, alistus talle alati, ja õueranvas aasis meest.

Praegu aga toimus midagi enneolematut: naine ujus pisarais, peksles nagu püünisesse sattunud lind, kordas nagu meelest ära, sõgedal sosinal:

«Petja, Petjake! Kristuse nimel, Jeesuse Kristuse nimel!»

Mees aga seisis kivistunult, nägu tume, ja üksnes ta lõuapärad liikusid, otsekui mäluks ta kõva leivakoorukest.

«Petjake, Petja! Jeesuse Kristuse nimel!»

Mees rebis end naise käest lõpuks lahti, astus sammu jalgvärava poole, kuid seda kaitses terve salk inimesi, kes lämbuval häälel kähistasid lukksepale õuduses:

«Petra, jäta järele! Pistavad põlema, löövad meid maha! Petra, sa oled arust ära! Petra, jumala nimel!»

«Petjakene, Petja!»

Ta nügiti jalgväravast eemale. Nüüd Nikita nägi, mida ükski lukksepp oli vastu rinda surunud: Pjotr laskis käed lahti ja pistis taskusse suure tuhmmusta revolvri. Seejärel vajutas ta pea rusikate vahele ja läks, taarudes otsekui joobnu, raskelt tõstes viltidesse topitud jalgu, üle õue hoovimajja.

Ta naine vajus trepile, hõõrus linavalgete juuksesalkudega pisaraid põskedel laiali ja hakkas tasakesi naerma. Keegi tõi talle toast kopsikuga vett. Ta rüüpas sealt sõõmu, libistas end trepi pealt kohmakalt põlvili maha ja hakkas naabritele niisiis kummardusi tegema. Ta talutati tuppa.

Väravat ligi ei pääsenud: riivi valvati hoolega, ei maksnud mõeldagi väljasaamisele.

Nikita jooksis üles, koridori.

Tänavalt kostnud oigamine katkes. Nikita nägi, kuidas kaftanid, kuued, vammused jooksid varga kombel mööda Smurskit ja Nižnjajat lalali, ja ainsa minutiga ei jäänud tänavanurgale kedagi, väravad, uksed sulgusid, kõik jäi tühjaks ja vaikseks.

Ja üksnes nurgamaja vastas, tulba kõrval, mis tähistas

sõidu- ja kõnnitee piiri, lamas hallil tolmulasul mustalaiguline nott, ja laikude tumedad viirud valgusid sellest eemale, muutudes kirendavateks jalajälgedeks.

Kui palju aega oli möödunud sellest, kui Nikita märkas teel lebavat liikumatut notti? Ta silmitses seda hinge kinni pidades, talle tundus, et nott liigutab end, ta pilutas silmi ja vaatas uuesti. Nott ei liigatanud ja endist viisi oli kõik vaikne ning inimtühi.

Ent siis avanes jalgvärav, mille taha oli kadunud jahupoodnik, ja hoovist kobis tänavale vanamoor. Ta töllerdas noti juurde, kummardus ta kohale ja väärutas pead. Seejärel läks ta ruttamata tagasi hoovi, jättes jalgvärava sulgemata. See oli ainus pärani seisev jalgvärav nende kolme kvartali peale, mis olid Nikitale nähtavad.

Hetk hiljem ilmus vanamoor taas vaatevälja. Ta kandis veeämbrit, hoides end eide kombel kiivas ja vehkides vaba käega.

Noti juurde jõudnud, asus vanaeit seda aegapidi veega üle valama. Must värvus hakkas notilt maha tulema, ta läks heledamaks ja omandas aeglaselt puhta kinaverpunase tooni. Ja ühtaegu muutus veidralt noti kuju, saades silmili lebava inimese piirjooned: tulid nähtavale piki külgi väljasirutatud käed, sillutise kohal upitusid jalakannad, ümardus kukal.

Ja kogu kinaverpunane mass liigatas äkki natukesehaaval, hakkas end üles ajama.

See oli inimene.

Peksmise ajal oli tal jõutud riided seljast ja saapad jalast kiskuda, pesu oli verest läbi imbunud ja liibus ihule, veega lahjendunud veri oli värvunud eredaks ja sellega pealaest jalatallani kaetud inimene vaarus nüüd ebakindlatel, peenikestel jalgadel, otsekui aru pidades, kas kukkuda uuesti või minema hakata.

Ta hakkas minema. Vanamoor seadis oma õla talle toeks, ta haaras vanamooril ümbert kinni. Võib-olla oli see jahupoodniku ema?

Kinaverpunane inimene läks mööda Smurski põiktänavat ülespoole, Staroostrožnaja, veevärgiputka, vee poole, läks pisikeste sammudega, veidralt kõveras, justkui täistopitud nartsukott. Teetolmu jäid temast mustad jäljed.

Inimesed, kes peksmise ajal olid peitu pugenud, poetusid tänavale . . .

Neljas peatükk

Ja niipaljukest saadi läbipekstu kohta teada pärast seda, kui ta oli veevärgiputka juures toibutatud ja haiglasse toimetatud.

Ta oli sõitnud voorimehega. Laadaplatsil piiras rahvajõuk ta sisse. Oleks pidanud peatuma, kuid ta kohkus ära ja käskis voorimehel hobusele piitsa anda. Rahvajõuk tormas talle järele ja veel rohkem kohkudes tulistas ta revolvrist õhku. Siis tõukas voorimees ta kalessist maha. Mees rajas endale revolvri abil tee läbi rahvajõugu ja pistis jooksu. Ta jooksis läbi kuue kvartali ja tulistas kogu trumli tühjaks.

Ülejäänut Nikita teadis.

Mulde, ta ei teadnud, et läbipekstu oli poolakas ja sellepärast löi risti ette teisiti, kui seda tahtis jahupoodnik.

Aga on see kõik siis tähtis?

Jõudis kätte ja möödus uus öö, mida saatis linna ulguv sigamine, tulekumade visklemine.

Unisus sai ajuti hirmust ja rahutusest jagu. Nikita vajus lühma teadvusetusse, kuid võpatas otsekohe ärkvele, kuulatades aknast kostvat häältekõma, mässis end siis kõvemini palitusse ja hüüdis tädi.

«Ei, ei, ma ei maga,» ütles tädi ja ta märkas pimedas, kuidas tädi värahtas ja külmakartlikult endale musta salli pareminl ümber kohendas.

Une ja tõelisuse vahele ei jäänud mingit piiri ja otsekui ilmsi löi inimene kohutava kiiruga risti ette ja roomas põlvili, ja ka unenäos läks ta — erepunane — keset teed, vaarudes ja jättes endast maha musti jälgi.

«Kas sa magad?»

«Ei, ei maga . . .»

Hommikul kutsuti Nikita kööki, alumisele korrusele.

Kui ta läks esiku poole, kostis ahju tagant (see oli köögi kõige pimedam nurk, kuhu valgus ei ulatunud isegi suvisel keskpäeval) summutatud sosin:

«Nikita!»

Ta peatus. Ta süda tõmbus valusalt kokku, et järgmisel hetkel tugevalt ja valjusti rinnas taguma hakata.

«Kes seal on?» küsis ta vaevaliselt.

«Mina.»

«Kes? Ma ei näe.»

«Mina, Nikita, mina!»

«Jakov Moissejevitš!» karjatas Nikita.

Ta astus pimedusse ja talutas hiljukesi oma õpetaja valge kätte.

«Kuidas te saite siia?» küsis ta sosinal, otsekui kohkununa oma karjatusest.

«Nõnda, nagu näed,» kostis Jakov Moissejevitš vaikselt ja liigutas kätt ülalt alla, otsekui tehes ettepaneku ennast vaadata.

Tal olid pikad veesaapad jalas, viltjalt kobe, laiade õlgadega lühike jopp seljas, kõrvaklappidega tallenahkne müts peas. Näpitsprillid võbelesid endistviisi ta ninakühmul.

«See võib välja tulla,» ütles Nikita, kombates jopi karedat karva.

«Mind ei näinud mitte keegi. Ma olin siin lähedal peidus. Aga seal on ohtlik.»

«Meil on parem,» ütles Nikita endas vaprust kehutades.

Ta jäi vait, vaatas tähelepanelikult ümberringi ja hõõrus käsi: tal hakkas külm nagu ööselgi.

«Ma ei mängi üldse... need päevad,» pobises ta segaduses.

Jakov Moissejevitš ei vastanud.

«Siin pole vist... väga viga,» sosistas Nikita kiiresti, noogutades ahju suunas.

Siis lisas:

«Tädi peab suu.»

Ta tonksas huultega Jakov Moissejevitši kõrva ja küsis:

«Aga kas köögitüdruk nägi?»

«Ei, ei näinud.»

Köögi tagaaknas vilksatas nobe vari. Nikita tiris õpetaja pimedusse ja jooksis ukse juurde. See juba kolksus ja riiv lõgises.

Nikita avas ukse.

Lukksepa valgetverd naine tormas uksest eemale, enne kui jõudis suu lahti teha, ja pöörates jooksu pealt tema poole oma tillukest kammimata pead, pildus Nikitale vastu arutuid sõnu:

«Tooge ikoonid välja!... Tulevad!... Värava taha!... Minge kõik... Akende peale, pange ikoonid akende peale!.. Kui siia jõuavad, on hilja!»

Oma hoovimaja juures pöördus naine veel kord ümber, kergitas kohmakalt käsi ja hüüdis üle kogu õue:

«Ja et kardinaid ei oleks, kardinad tõmmake eest ära. Tulevad!...»

Kaudu katuseid, valjenedes ja vaibudes, juba läheneski kõmisev hundiulg.

Nikita jooksis kööki. Tema tädi oli järile roninud ja võttis pruukunkaude otsast ikoonikappi.

«Ruttu, ruttu!» hüüdis Nikita. «Mine üles, võta seal maha, mina võtan siin!»

Ta hüppas teisele järile, tõmbas kapi klaasukse lahti ja kahmas sealt hõbedaläikelise karraga kaetud ikooni.

Väikesed kuldpaberist ikoonid, mis köögitüdruk oli kapi külge kleepinud, pudenesid põrandale.

Nikita tegutses täpselt, läbimõeldult ja kärmelt.

Kardina kõrvale tõmmanud, seadis ta ikooni vastu klaasi, nagu tänava poole.

Trepi all, mis viis teise korruse tubadesse, asus sahver, kus hoiti toiduvarusid. Nikita paiskas sahvri madala ukse valla, kobas ja pildus sibularongid, purgid, kotid laiali ja lipsas ahju taha.

«Jakov Moissejevitš,» sosistas ta, «lähme.»

Ta krabas õpetajal jopihõlmast, tiris ta kiiresti läbi kitsa aknast langeva valguseriba, vajutas jõuliselt tallenahkse mütsiga pea alla ja lükkas Jakov Moissejevitši sahvrisse. Ise järel varjas ta õpetaja kahisevate sibularongidega.

«Siin on parem... Ma ütlen... kunas.»

Ta sulges sahvriukse pööraga.

Tädi tõi ülevalt kaks ikooni. Nikita võttis temalt ühe, siis sunnistas tädi Nikitat teisega ja tõstis külma kardkatte ta huultele. Nikita suudles kärmesti torkivat okaskrooni ja läks.

Õurnikud olid tänaval värava ligi tihedasse troppi kogunenud. Väärikalt, otsekui ristikäigu eel, hoidsid nad käes suitsunud kehvakesi ikoone ja kuulatasid teraselt tänavanurga tagant kostvat ulgumist.

Hiinjaja juba marutses, röökis, mürgeldas. Raksumine ja jagin lõhestasid ulgumist ja õhus oli tunda kõrbeva jõhvi lehka.

«Kes need on? Kuskohas?» päris Nikita.

Talle seletati, korrati mitu korda üht ja sama, kuid tema ei saanud millestki aru ja päris aina: kelle maja, kes seal elab, kas panid juba põlema või veel mitte?

Ta ei saanud olla rääkimata.

Hiinjajalt tuli kihutades kamp agaraid noori poisse, kõigil paistsid kuklasse lükatud, kaikad ja naelnuiad peos. Perepeahelikult majade akendesse vahtides tõukasid nad ikooni haruldasi inimesi kõrvale, käisid õuedes sees. Hoovimajad üle vaadanud, läksid nad mööda põiktänavat Staroostrožnaja poole edasi.

Üks poiss jäi maha ja aeglustas end laisalt küljelt küljele

kõigutades sammu, keerutades õhus rihma otsa kinnitatud tinamuna. Võib-olla oli luuramine poisi ära tüüdanud ja ta litsus paljast igavusest näo Nikita maja köögiakna vastu. Ta seisis kaua, liikumatult ja juhmilt aknasse vahtides, — samasse aknasse, millest langes valgusesiil sahvri ning vene ahju vahele.

Värava vastu toetudes ja ikooni sõrmede vahele pigistades ootas Nikita: kohe, otsemaid peab lahti minema.

Ja tõepoolest.

Karjudes, kaikaid vibutades tümpsisid luurajad tagasi, põiktänavast alla. Poiss kargas aknast eemale ja vedis sõpradele järele.

Ulgumine ja ragin nurga taga sumbus otsekui vastu maad vajudes, seejärel põimusid sajad hääled kohutaval vastikul kähinal mingiks möirgeks ja lämmatav oigamine paiskus põiktänavasse.

Löömameeste laviin tormas nurga tagant välja ja sööstis Staroostrožnaja poole, täites kogu tänava äärest ääreni, paisates ikoone hoidvaid inimesi pikali.

Nikitast välgatas mööda kümneid nägusid. Need tundusid talle tuttavatena, korduvalt nähtutena, ta isegi eristas selgesti jändriku jahupoodniku valget luipjat selga, kuulis räpast sõna, mis tema näo ees lihavatelt punastelt huultelt lendu läks.

«Viiulikääksutaja,» venitas keegi naeruselt.

Paistis, et see oli öeldud Nikita kohta.

Tema teadvusse ei küündinud midagi. Ta ei kahelnud, et laviin vajub köögiakna juurde, valgusesiilu juurde, mis ahju ja pööraga suletud madala ukse vahel põrandale langeb, sahvriukse juurde, sahisevate sibularongide juurde.

Rohkekämblalised, joobnud, hundihääli ulguvad, virildunud nägudega tümjad, sünkhallid inimesetaolised higitäid ja tölksabad tormavad trepialusesse sahvrisse, et kahmata oma osa viiuldajalt, muusikult, õpetajalt Jakov Goldmanilt.

Muusik, viiuldaja, õpetaja Jakov Goldman hakkab põlvili roomama jändriku jahupoodniku ees, käed palves koos ja näpitsprillid kadunud, vidutab poolpimedana inimeste poole silmi, ent jahupoodnik seab end puusaskäsi Jakov Goldmani kohale seisma ja nõuab, et ta risti ette lööks.

«Ei tohi!» karjatas Nikita ja pillas ikooni käest.

Äkitselt jäi vaikseks ja laviin läks segamini, võpatas, pöördus siis tagasi ja valgus mööda põiktänavat alla. Mehed jooksid vaikides, valisid asjalikult teed, vahtides jalge ette, külmunud hallidele porimügarikele ja rattarööbastele. Hääletu põgenemise kiirus ja ootamatus olid seletamatult kohutavad.

Nikita jõudis märgata ainult üht: ülesmäge rühkiva jõugu ees piiluritena liikunud noored poisid osutusid eesmisteks ka nüüd, kui joosti tagasi, baraki poole.

Hirm kihutas mehi sellise jõuga tagant, et mõne hetkega oli põiktänav tühi.

Ent seesama hirm haaras äkki oma kämmalde vahele väravatel seisvad ikoone hoidvad inimesed ja paiskas nad kokkulitsutud karjadena hoovidesse.

Kas tõesti võis elus olla midagi õudsemat kui metsistunud, ulguv, sünkhall jõuk oma nuiade, kaigaste ja petrooleumi kastetud süütetõrvikutega?

Oli nii vaikne nagu sellel hommikul, kui Nikita seisis koridoris, ja niisama hoolikalt olid suletud kõik väravad ning uksed. Mida võis praegune vaikus ennustada?

Köögis vaatas Nikita vaevu ust praotades vastu valgust: akna taga polnud kedagi. Ta hiilis sahvriukse juurde ja kompas pööra, pilk aknas kinni. See oli kõvasti paika keeratud. Ta ohkas kiiresti, katkendlikult ja kuulis jälle oma südant.

Sel hetkel ilmus tänaval hääletult nähtavale meestesalk. Nikita põrkas sahvrist eemale ja istus põrandale, aknalaua alla. Seejärel piilus ta ettevaatlikult, ühe silmaga piida varjust välja.

Mehi polnud palju — kaheksa ümber, ja Smurski põiktänavas olid nad harjumatud vaadata. Peaaegu kõik nad olid riietatud ühtviisi igavalt, otsekui oleks mõni kehvake intendantuur neid varustanud: nad kandsid kas musti kuubesid või sirgelõikelisi pikki palituid ja lühikesi säärikuid. Ühel oli peas valge äärisega nokkmüts, niisugune, nagu neid kandsid laevnikud.

Nende meeste liigutused olid väga napid, säästlikud ja ruttamatud. Nad hargnesid risti üle tee hõredaks ahelikuks, näoga baraki suunas. Kõnniteel, küljetsi akna poole, varjates Nikita eest valgust, seisatas pikk punasejuukseline mees. Ta hoidis käes revolvrit, pööras trumlit ja pistis sinna padruneid. Laadimise lõpetanud ja pannud üleliigsed padrunid taskusse, ütles ta valjusti, sõnahaaval:

«Sihtida otse pihta!» ja tõstis käe.

Ja kohe hakkasid aknaraamid, seinal rippuv lamp, esikupurgas seisev lahtine ikoonikapp, potihargid ahju all, kõik heledalt tinisema ja katkendlikud, lühikesed kõmatused pragisesid korratult vastu katuseid ja lagesid.

Mehed tulistasid piki Smurskit, baraki suunas, tulistasid higitäide, tölksabade pihta.

Rõõm torkas Nikita südant. Ta hüppas üles ja ajas end sirgu. Punasejuukselisest, revolvri ja padrunitega mehest lahutas teda üksnes aknaklaas.

Nikita avas vaikselt, ettevaatlikult õhuakna, otsekui peljates segada meest tema tähtsas tegevuses.

Eesaia taga paistis ahelikus esimesena valge äärisega vormimüts. See istus kui valatult ümariku suure pea otsas. Nikita silmitses hoolega pead, võpatas siis ning karjus end aknast välja upitades rõõmsalt:

«Rodka, Rodion!»

Punasejuukseline pöördus kähku vaatama, riivas Nikitat siniste silmade kahtlustava pilguga ja hüüdis vastutahtmist:

«Rodion, sind tahetakse vist?»

Jaĭah, see oli Rodion, lootsi poeg Rodka, kellega Nikita külas sõbrustas — sõitis temaga mööda klibukallast alla, käis lotjadel või paadiga jõel —, seesama Rodka. Paar aastat tagasi kohtas Nikita teda puiesteel ja nad istusid jagu aega pärna all, teadmata, millest rääkida. Rodka töötas üleveol madrusena. «Jungana?» päris tookord Nikita. «Mis see on? Meil seesugust pole!» vastas Rodion, ja Nikita tundis hirmsat piinlikkust ja kadedust oma lapsepõlvesõbra vastu. Kahe aastaga oli Rodion turskemaks läinud, muutunud rässakaks, maamehelikuks, ja ainult ta nägu oli endiseks jäänud, — sügavale lõikunud suunurgad andsid talle solvatud ilme.

Ta astus kõikuval sammul lähemale ja vaatas õhuaknast sisse.

«Tere, Rodion,» ütles Nikita ja tundis, et hing kipub kinni jääma.

«Ah, see olete teie?» lausus Rodion, peites ühe käe sügavamale kuuehõlmade vahele.

Nikita ei märganud seda ootamatut teietamist; ta mõistis, et segab Rodioni tema tegutsemise juures, kuid ei suutnud oma rõõmu talitseda.

«Tegite neile säru,» kiitis ta ja nooksas peaga lühidalt baraki suunas. Tal oli õhuakna vahel väga kitsas, ta lauba rippus küünarnukkidel.

Rodion vaikis natuke aega soliidselt.

«Ja mis teie siin teete?» küsis ta siis kahtlustavalt.

«Mina elan siin, tädi juures. Kui tahate, tulge külla.»

Nikita sattus veidike ähmi, otsekui võinuks uus «teie», mis tal keelelt lipsas, heita varju kogu kahekõnele.

«Seal on üks mees,» kiirustas ta ütlema, «väikest kasvu,

jahupoodnik, üleni valge. Tema tappis eile poolaka ära, tead ju seda? Ta on siin nendega koos. Tuleks ta nagu kord ja kohus . . .»

Rodion noogutas nõustuvalt ja vaatas kalgilt ettepoole, mõõtes laevamehe kombel silmaga vahemaad, mis jäi barakini, ning ütles:

«Me neile alles . . .»

Tal ei lastud lõpetada.

Läbilõikav naisehääl rebestas ootamatult vaikuse. See oli meeleheitlik, südantlõhestav ulgumine.

Nikita tõmbas pea õhuaknast tagasi ja jooksis teise akna alla.

Lukksepp Pjotr lohistas mööda kõnniteed oma väikest rasipäist kaasat, kes oli ta kuuehõlma klammerdunud. Naine püüdis põlvi vastu toetada, takerdudes oma rebenenud seeliku sabasse, ja haaras konksus, krampikiskunud käega meest jalgadest. Tema teise käe sõrmed pigistasid kõvasti kuueserva. Heledate juuksesalkude vahelt paistsid klaasiselt punnis värvita silmad. Tema kisa oli meeletu.

Lukksepp astus raskelt, suure vaevaga jalgu maast lahti kiskudes ja kogu keha ettepoole kallutades. Ent ta näos oli vankumatu visadus, otsekui tahaks ta ilmtingimata oma tasaga pärale lohistada ja otsekui oleks see taak elutu, kohmakas palginott.

Tema juurde astus punapäine mees.

Pjotr seisatas, ütles pingutatult mõne sõna. Mees pidas sru ja noogutas lühidalt.

Seejärel pöördus Pjotr järsult naise poole, rebis lühikese, tigeda tõmbega ta pihust kuuehõlma, haaras naisel nagu lapsel kaenla alt ja pani ta jalule.

«Vait . . . eit!» räusatas ta, toetas tuikuva naise vastu seisaeda ja läks sõiduteele.

Naine lakkas kisendamast. Vakatanult vaatas ta juuksesalkude vahelt oma mehele järele, seejärel heitis salgud silmile, seadis naiseliku osavusega patsid kõrva taha ja sobitas ätia kummardudes põlvede all lotendavat laia seelikusaba tuhki paigale.

Ühtviisi riietatud meeste salk kogunes sõnatult sõidutee keskele. Punasejuukseline rääkis midagi, viibates mõjukalt käega nokatsite ja mütside kohal. Salk elustus, pudenes laiali, mehed hakkasid kokkurääkinult edasi astuma ja see oli nõnda, otsekui oleksid lõunavahes avanenud meierei või mahorkavabriku väravad ja töömehed rutanud jooksujalu kohtusid mööda laiali.

Rodion ei vaadanud tagasi. Lukksepp Pjotr — kõigist peajagu pikem, kuid kõigiga veidralt sarnane — väristas kohmakalt oma päratuid õlanukke ja läks kaasa nende Smurski põiktänavale sobimatute meestega.

Inimtühi rahu lasus taas tänavatel, varblaseparv sadas katuselt eesaeda, värvud seadsid end saelaudadest tara teravikele ridastikku istuma, siristasid, siblisid natuke, ja hoidudes maadligi nii nagu pääsukesed vettligi, kadusid kärmelt Nikita silmist.

Ta seisis avatud õhuakna all, tal oli meeldiv tajuda sügise külma hingust, vaikus tundus õnnis, kindel ja kerge, ja esmakordselt nende päevade kestel valdas Nikitat magus väsimus. Ta haigutas, sulges kiirustamata õhuakna ja seisis veel veidi aega akna lähedal.

Ei, maailmas pidi õiglus alles olema! Alati, kõikjal, mingil viimasel tunnil, viimasel hetkel ilmutas ta end, et sisendada väsimuse lunastavat rahu, ilmutas ootamatult, nii nagu äsja ilmusid need hoidlike, nappide liigutustega mehed, nii nagu ilmus Rodion, nii nagu kuskil ilmub kohmakastugev, päratu ja jonnakas Pjotr.

Nikita läks sahvri juurde ja paiskas vähimagi ettevaatuseta selle ukse pärani.

«Jakov Moissejevitš!»

Ta kuulatas hääletust ja kutsus valjemini:

«Jakov Moissejevitš!»

Jälle vastas talle hääletus. Ta pildus kahisevad kuivad sibularongid laiali ja leidis kobamisi jopi toimse, torkiva riide.

«Jakov Moissejevitš!»

Ja siis tabas ta sibulakoorte kahinas ning prõginas pobiseva, komistava sosina:

«Aga ma ju... kogu aja... vastan... teile!»

«Nüüd võib!» hüüdis Nikita. «Tulge välja, lähme üles.»

Ta tiris õpetaja valge kätte.

Jakov Moissejevitš võttis näpitsprillid eest ja hõõrus need justkui pakase käest tulles hoolikalt puhtaks. Märganud katmata akent, kahmas ta Nikital käest ja tiris ta ülakorrusele. Seal, poolpimedas toas, mille aknad avanesid koridori, Jakov Moissejevitš istus, toetas küünarnukid lauale ja kattis näo pihkudega.

Ta vaikis.

Nikita tädi tuli ligi, puudutas kartlikult ta pead ja libistas peoga üle ta juuste, laubalt kuklasse. Tädi käe alt poetusid läbisegamini Goldmani veidralt uue ja samal ajal tuttava

kärmi juukselaka küll sinakasmustad, küll portselaniglasuuri karva valged kiharad.

«Jumal, jumal,» ütles tädi.

Jakov Moissejevitš võttis käed näo eest, süüdlaslik naeratus väreles häbelikult ta sissevajunud palgetel, ta peitis näo taas kätesse.

«Jumal küll,» kordas tädi.

Nõnda veetsid nad päeva ja öö, nõnda elas mitu aega Nikita juures tema õpetaja, viiuldaja, muusik Jakov Goldman...

Ent kas polnud see kõik ettekujutus? Kas polnud sonimine need linnas ringiluusivad verega määrdunud hundikarjad, see veniv ebainimlik oigamine, need tänavad, inimtühjad nagu kalmistud, värelevad tulekumad, laudade, aknaraamide, ukseriivide ragin?

Maksab vaid heita pilk ükskõik millisele suurte tänavate ristumiskohale veendumaks, kui hästi on inimkond end siin sisse seadnud, kui sihvakad paistavad vatiiniga vooderdatud sineleid kandvad pristavid, mäherdust taevalikku nimbust peegeldavad kordnike medalid, kui teraselt valvavad heaolu kuulsusrikka jalaväe piketid, kasakate ratsasalgad, kahurväelaste positsioonid!

Väljakutele on paigutatud vooruslikud kuulipildujad, kroomumajade mahukad õued annavad sõbralikult peavarju sadulaist roninud Uraali ja Astrahani kasakatele, vaarikpunased tressid, mütsiäärised ja lampassid sobituvad kütkestavalt munakollaste kantidega, palistustega, pagunitega, ja kõik see läigib, hiilgab, särab, kõik see veenab meeltliigutavalt kombelisuse püsivuses, kõik see usaldab end pilvitult, päikesemeelselt õigluse ja jumaliku korra hoolde.

Mis võib olla liigutavamat sellisest vennalikust, hingelunastavast vaimustusest, kui härra kubermanguülem isiklikult, neljandale klassile ettenähtud kolmnurkne kübar peas, kõnnib oma ekstsellentslikku tervist säästmata kalessist saadetuna tänava ühest otsast teise ja küsib tema hoolde usaldatud kubermangu hästikasvatatud elanikke kohates lahkelt:

«Kuidas te suhtute abinõudesse, mille võimud on ohutuse tagamiseks tarvitusele võtnud?»

Või:

«Kas peate küllaldasteks abinõusid, mida võim on korraloluliseks rakendanud?»

Või koguni nõnda:

«Kas te ei võiks võimule soovitada täiendavaid abinõusid, mis aitaksid tagada korda ja rahu?»

Pole üldsegi tarvis evida tundlikku südant, et heldida elanikkonna kõigi kihtide niivõrd ilmsest üksmeelest. Pisarad tulevad iseenesest isegi kalgi pahamõtleja silma, sest tõesti, vaga ja vooruslik on inimene, sest häbisse on saadetud uskmatus, ära hävitatud liiderlikkus ja kombelisus on aujärjele tõusnud.

Väikese sõrmega vilpsab silmanurgast kristalse pisara kubermangu prokurör, ja lihava lõhnastatud käega pühib põske kõigepüham piiskop, ja rosinakvassi rüübates nutab lurinal kasakajessauul.

Ei saa teisiti, peab nutma, peab pisaraid valama: kuriteole on lõpp tehtud, vendlus tuge saanud, valitseb kord.

Aadlipreilide instituudi õpilased asetavad aktusesaalis pärja Themise kuju ette, hingekarjased seletavad kogudustele kuuendat käsku ja linn hingab takistamatult täiel rinnal. Uraali, Astrahani kasakad, piketid, patrullid, valvepostid ja salgad täidavad rõõmsalt oma hiilgavat, säravat, sätendavat kohust. Elanikkond täidab kodanikukohuseid usutunnistusest sõltumata — täielikult usutunnistusest sõltumata —, iga majaraamatusse sissekirjutatud inimene töötab vastavalt passi märgitud ametile. Köitja võib valmistada igasuguseid raamatuselgi ja siluda paikakleebitud esilehti, noor politseinuhk võib rahulikult külmetada kuskil ebalojaalses umbtänavas meierei või mahorkavabriku lähedal, muusikut, viiuldajat Jakov Goldmanit ei takista miski kulunud viiulikasti kaenla alla surumast ja jooksmast läbi terve linna Mendelssohni kvarteti proovile.

Linnas valitseb kord . . .

Staroostrožnaja, Nižnjaja, Smurski tänavad ja põiktänavad, barakid, mäed ja paadialused! Kas te mitte unes ei läinud raevu, unustades kõrvitsaseemned ja Peeter-Pauli kiriku? Kas mitte pohmeluspäi ei viirastunud teile, nagu ei loeks teile ei käsk ega keeld, ei kohtunik ega seadus? Kuhu küll kadusid tinamunad, naelnuiad ja malakad? Kas mitte pahatahtlikud kuulujutud ei heitnud teile varju?

Võib-olla ei olnud teie seljad küürus võõra vara all, teie saapatallad ei kandnud teedel laiali kleepuvat verd, teie rammi külge klammerdunud käed ei paisanud hingedelt väravaid ja uksi?

Mistarvis muidu oli Smurskile asja kuigi mitte kubermanguülemal, siis härra politseimeistril ometi, ja mistarvis pöördus ta teie — higitäide ja tõlksabade sünkhalli Peeter-Pauli koguduse poole tema ekstsellentsi nimel lahkete sõnadega:

»Tema ekstsellents käskis mul isiklikult teha elanikkonnale teatavaks, et võimud on tarvitusele võtnud kõik abinõud korra kaitseks. On vaja säilitada täielikku rahu . . .»

Kuid kombelises, heakorrastatud linnas lehkab ikka veel tukivingust, jonnakalt küünituvad tuleasemetel taevasse korstnajalad, korruste purustatud akendes ripnevad kinnijäänud voodid ja kapid, krõksub jalge all kruuppeeneks talatud klaas.

Ja mida siis õieti pidi uskuma — kas sätendavaid tresse, nütsiääriseid, paelu, vagasid jutlusi kuuendast käsust, või lukke, klaasikilde, kõrbelehka, inimaju pritsmetega kaetud kuulutustulpi?

Katastroof oli tõeks saanud. Ta pidi lõppema niisamuti, nagu lõppes jõugu joobnud märatsemine Nikita maja ees: tasumisega. Tasumine on katastroofi õigustus, eesmärk ja mõte.

Ent Nikita ootas asjatult tasumist.

Tuli kätte salalik, petlik vaikus. Heaolu muutus rõhuvaks, ta lämmatas rohkem kui viirastuvad mõrvarid, kui unenägude sünged oiged. Inimesed säilitasid rahu kartlikult ja alistunult nagu haiglaasukad, ja eeskujulikult vaikseks, kuuekaks muutus lukksepp Pjotri naine, kelle mees ei tulnud koju tagasi.

Umbsest pisiilmast paiskas julm hoolimatu jõud Nikita laia maailma ja selle ängsus muserdas teda halastamatu kibedusega. Ja ka siin, selles maailma segases avaruses, eksiesid nagu tolmukübemes Nikita tee viljatud looked, ja ka siin jätkus Nikita iseendasse sulgunud põrguteekond.

Siis naasis ta südant kokku pigistades oma pisiilma . . .

Viiuldajale on parema käe tehnikal otsustav tähendus. Võib saavutada vasaku käe sõrmede tohutu kiiruse ja elastsuse, võib viiulikaela sõrmede külge kasvatada, nii nagu poogitakse head sorti õunapuu metsiku külge, võib viiulikaelja tajuda muusikariista käes hoidmata, nii nagu vigane tunneb valu ja pisteid mahalõigatud jalalabas — jah, seda kõike võib. Hiilgavad mängijad, oivalised virtuoosid teavad sellist viiulikaelatunnet. Kuid sellest tundest on viiuldajale vähe. Mängija, virtuoos, meister saab viiuldajaks alles siis, kui ta hakkab valitsema poognat. Sellepärast et poogen pole meisterlikkus, pole virtuooslikkus.

Sellepärast et poogen on muusika.

Poognatehnika, kui temast jutustada, on äravõitmatult igav. See on teooria. Ent praktikasse rakendatuna muutub ta pahaendeliseks. Temast võib jagu saada, temast saavad

jagu tuhanded, kümned tuhanded viiuldajad terves maailmas. Kuid see ei tee neid muusikuteks.

Veidi koolduv vibu, mis on kokku tõmmatud omavahel sobitatud jõhvidega ja on otsast kolmnurgana terav ja mille kogu tühine kaal on keskendunud alumisse kinnituskohta, — see esiisade lihtne leiutis peidab endas üleloomulikku väge. Habras, peaaegu kaalutu, võib poogen olla raske ja ränk; katkematu, võib ta jaguneda pisimateks osadeks; jõhvide pikkusega piiratud, võib ta olla lõputu. Sadu strihhe omandab viiuldaja, ja kümneid strihhe õpetavad parema käe tehnika koolid.

Kuid kõik need strihhid kannavad vilja üksnes siis, kui poogna võtnud viiuldaja puudutab m u u s i k a t.

Ja mida kõrgemale tõusis Nikita viiuldajameisterlikkus, seda mõrumaks muutus ta töö.

Ta vedas tundide viisi poognat ja heli muutus pidevalt puhtamaks ja poogna liikumissuuna vahetus oli peaaegu tabamatu; ta tükeldas liikumise imepisikesteks osadeks ja seda jaotust tegi kuulekalt rütmiline *staccato* nagu rutakas kevadine räästatilkumine; ta heitis poogna keeltele ja nõtke, lõbus tants keksles mööda tuba.

Ja ta viskus voodisse ja ta lamas, vahtides tühjusesse, kurnatud, meeleheitest muserdatud.

Kuid Mendelssohni kontsert pidi toimuma kas või juba sellepärast, et see oli Mendelssohni kontsert ja et selles osales Jakov Goldman, ja kui Mendelssohni teos oleks ära jäetud või kui Jakov Goldman oleks esinemisest kõrvale hoidnud, kas poleks see siis külvanud ärevust nende abinõude mõjukuse suhtes, mida võim oli elanikkonna ohutuse huvides rakendanud?

Kontsert toimus ja tõi Nikitale ootamatu erutava õnnetunde — esmakordse kogu tema kurva muusikaorjuse kestel. See tõi lahenduse aastatega kuhjunud igatsusele tõelise töö, tõelise töörõõmu järele.

Neli kuklati paigutatud noodipulti, neli noodivihikut, ühtviisi selged noodijooned, üle külvatud komadega, silmitute prillidega ja noodisabadega; kiretute noodivõtmete — kõhukate, keerukate kaheksate sirged read. Neli inimest noodipultide taga suure saali külmas tühjuses: ühe mõtte neli erinevat, vaenulikku tõlgendust.

Ja nende töö: hoogne, püsimatu Jakov Moissejevitš, — virtuoos, kes kummardab muusikat nagu talmudist Jahve seadusi; rahulik, mõõdukas tšellomängija, heasüdamlik pedagoog, kes ei tee kunagi paremini ega rohkem sellest, mida

nõutakse muusikaõpetajalt; vioolamängija, pitoreskne nagu tsaalia kerjus, kellele tema lohmakas, häälestläinud mänguriist on seesama, mis logisev leierkast tänavamuusikule — leivapala, paljalt leivapala (sest mis pill see viiola ka on!); häbelik uje nooruk, õpilane, koolipoiss, kes on saavutanud sõrmede väleduse ja käte sujuva nõtkuse ja kes ei näe midagi selle väleduse, selle nõtkuse taga. Selles seisneski töö: ühendada vesi ja õli, kivi ja puit, hävitada mateeria põhiollus, saavutada koostis, mis kuulekalt oleks täitnud audoktor, kapellmeister, *General-Musikdirektor* Mendelssohn- Bartholdy põrmuga urni.

Neli inimest katkusid juukseid, vehkisid poognatega, pingutasid järeleandlikke õunapuust häälestuspulki, katkestasid iga natukese aja järel mängu, et karjuda või joosta ühe noodipuldi juurest teise juurde ja torkida sõrmega, poognaga noodilehti; neli inimest pusisid ühe inimese mõtte kallal.

Ja kui teraviisi, raashaaval hakkas kujunema üksmeel, kui tühjas külmas saalis tekkis harmoonia ja kui helide jupatsitest, ribemetest äkki sündis t e r v i k, siis oli nii, nagu oleks uks valla paiskunud ja tühja saali astunud Mendelssohn-Bartholdy ise, sellisena, nagu teda Weimaris esitleti tõelisele salanõunikule Goethele.

«Nii-nii, härrased,» lausus Mendelssohn peene häälega, tühjade tooliridade vahelt läbi kiirustades ja külma peletamiseks oma väikesi käsi hõõrudes, «see on peaaegu täiesti nii, nagu mina seda endale ette kujutasin!»

Värin jooksis Nikital üle selja, ta ei uskunud ikka veel, et kuuleb midagi vägevat ja võimukat; kuid tema loomus rebis end tavatu kergusega viiulist lahti, astus üle muusikariista võidetud raskuse ja lahustus uues alges.

Nõnda sai Nikita Karev osa muusikast. Nõnda, kui hingestada elutut loodust, pidanuks aurustudes tundma end päikesemu veetilk.

Nikita lakkas ennast tajumast, lakkas nägemast oma partnereid, ta püüdis kõigest jõust püsida selle tahte alluvuses, mis ühendas nelja erinevat inimest. Ta nautis seda alluvust. Ta andus sellele tahtele . . .

Kaks korda tajus Nikita sellist tunnet. Eelviimasel proovil, kui kvartett mängiti esmakordselt läbi ilma katkestamiseta ja vaidlemiseta. Ja kontserdil.

Ta ei mäletanud, kuidas käis koos õpetajatega mitu korda saali aplodeerimise peale kummardamas, kuidas surus — publiku ees — ta kätt Jakov Moissejevitš, ja ei taibanud midagi naljakast segadusest, mis pärast kontserti tekkis esi-

nejate toas: vilksatasid võõrad näod, kiiskas jaoskonnapristavi mundrikard, keegi žestikuleeris ägedalt ja karjus.

Nikita jooksis tänavale. Tuulele vastu, inimtühja pimedusse tormas ta, kuum ja kerge, surudes viiulikasti kõvasti vastu külge. Selja tagant kostis muretsev hääl:

«Nikita, Nikita! Härra Nikita!»

Lõpuks haaras keegi tal palitusiilust. Ta peatus ilma hirmu tundmata, rahulolematu, et teda segati jooksmast. Tema ees seisis raamatuköitja, Jakov Moissejevitši isa.

«Mis, kas kuskil põleb?» küsis ta hingeldades. «Oehh! Näe, mis tähendab noorus! Suurepärane kontsert. Ma tahtsin teid õnnitleda.»

Ta tõmbas veidi hinge ja puudutas tasakesi Nikita palitukraed.

«Aga kas teate, mis toimub? Ei tea? Te ei pannud midagi tähele? Mis? Noh nii, pärast seda, kui te tulite teist korda kummardama ja Jakov surus kõigil kätt, hakkas publik veelgi rohkem karjuma. Siis läks härra pristav sinna, kulisside taha ja ütles Jakovile, et ta rohkem enam ei läheks kummardama.»

«Mispärast?» hüüatas Nikita.

«Sellepärast, ütles härra pristav, et ta ei saa lubada ovatsioone, mis on juba ületanud piirid, ja et see oleks kohe nagu Mendelssohni ja Goldmani demonstratsioon. Ja sellisel ajal. Oehh!»

Nikita põrutas jalga vastu maad.

«Missugune alatus!»

«Alatus?» kordas vana Goldman küsivalt ja pidas vahet. «Teil tasuks talmudit tunda,» jätkas ta veidi naeratades. «Seal on niisugune koht: kivi kukub kannu peale — häda kannule; kann kukub kivi peale — häda kannule: nii või teisiti — ikka häda kannule.»

Ta naeris kuulmatult ja pikalt, lähendas siis oma mustahabemelise näo Nikitale, vaatas kärmesti ümberringi (inimesed tulid salguti kontserdilt) ja pomises:

«Ma tahtsin juba ammu teid, Nikita, tänada Jakovi eest, selle eest, et teie olete ta elupäästja. Ei, ei! Ärge öelge mulle midagi, ma ju tean. Teie päästsite ta. Ja Jakov ütles mulle tookord: sellise südamega inimene, nagu seda on härra Nikita, peab olema muusik. Mina ja mu naine, ja Jakov, kogu meie väikene perekond, — me täname teid!»

Ta libistas kohmetult käe üle Nikita kaela, tõmbas ta pea lähemale ja suudles teda. Nikita riivas näoga karmi, külma habet. Raamatuköitja palitu hõlmad pääsesid valla, ta

kandis nut saterkuube ja maniskit, kuid lehkas tuttavlikult kliistrist.

Ta surus mitu korda järjest Nikita kätt, tahtis midagi öelda, kuid üksnes raputas pead ja tormas minema.

Nikita seisis veidi aega liikumatult, vaadates minemajooksjad raamatuköitjale järele. Talle tundus, et tuul kandis temani kliistri hapukat hõngu, ja ta tõmbas õhku sügavamalt sisse.

Ta armastas seda väikest, elavaloomulist meest. Ta armastas tema poega — õpetajat, viiuldajat Jakov Goldmanit. Ta teadis, et ilmas tasus elada.

TEETÕUSUDEL

Esimene peatükk

Õhtul Rodion vahetus ja sai linnaloa. Oli külm, jõevool kandis paksu jääputru, mis kahises ja hõõrus vastu laevade pardaid. Päevast päeva oodati navigatsiooni lõppemist, ülevedu küll veel kestis, kuid aurikute kõrval seisis sünge jäälõhkuja ja seal peeti juba talvist vahikorda.

Rodion läks kiiresti ja vilunult, pimedas eksimata, piki kallast ja jõudis tühjaksjäänud kaubaaitade, sildade ja lossimisplatside kaudu teetõusule, mis sadamast linna viis.

Vihmast niisked sillutiskivid olid kergelt kahutanud, oli libe kõndida, kuid Rodion ei kahandanud sammu ja jõudis peatselt tänavaristile. Seal astus ta kellaäri tuhmilt kumava akna alla ja seisis veidi aega aru pidades. Akna taga oli näha töölaua kohale kummardunud meistrit, ta pani taskukella kokku, haarates tillukesi osi osavalt pintsetiga.

Rodion vajutas ettevaatlikult põlvega uksele ja astus sisse. Läbisegi ja hirmsasti tõtates ajalt pisukesi palu nakkivate pendlite korratu togin süvendas tavatult vaikust — ja vastu oma tahtmist — Rodioni hääl tasanes.

«Öelge, palun,» küsis ta, «mis praegu kell võib olla, täpsepealt.»

«Kas on vaja kella üle vaadata?» küsis kellassepp pead töö kohalt kergitamata.

Sellest, et meister ei vaadanud tema poole, tundus Rodionile, nagu oleks töökojas veelgi vaiksemaks jäänud, miskit külma lipsas salvavalt talle särgi alla, rinnale, ja ta põrutas äkki:

«Mitte kella üle vaadata, vaid õiget kellaaega teada saada.»

Kellassepp tõstis pilgu, silmitses Rodioni üllatunult ja pistis samuti karjuma:

«Kas siis teil sadamas ei ole kella või? Kooserdate siin ainult!»

«Palun vabandust,» ütles Rodion ootamatult leebelt, ots

kui ehmatades, «ma ei olnud sadamas, ma alles lähen sinna. Mis kell praegu on, öelge, palun?»

Kellassepp osutas pöidlaga selja taha.

«Õige seal on õige,» ja kummardus uuesti töö kohale.

«Tänan väga,» ütles Rodion ja lisas viisakusest sosinal: «Veerand seitse.»

Jah, kell näitas veerand seitse. Teisiti ei saanudki olla. Rodion vahetus täpselt kuue ajal, umbes viis minutit peeti teda kai peal kinni, kümmekond minutit tuli ta piki kallast ja kaldanõlvast üles. Olnuks ta vahikorras või laadimas, oleks ta ka rahulik ja võinuks täpipealt kuulda aja kulgu. Ent ta tormas mööda pikka mustavat tänavat, ta süda tuksles korratult, justkui pendlid kellassepatöökojas, ja talle tundus, et ta ei suuda eales minutitega sammu pidada. Siis läks ta jooksult äkki üle aeglasele kõnnile, ja taas hakkasid ta jalad iseendast sagedamini astuma, ja juba jälle ta jooksis, kvartal kvartali järel, ühest tänavast teise.

Ta pidi pärale jõudma poole kaheksaks. Ent ta kaotas ajataju, ja kui leidis end tuttavalt tänavanurgalt, jäi seisma. Samal hetkel uhkas temast üle kuumahoog: siin ei tohtinud seista. Siis valgustas teda ootamatu mälestuspilt, rõõmus kui kohtumine armastatuga: ta oli Smurski põiktänava ülaosas, vaevalt minuti tee lahutas teda majast, kus elas Nikita.

Nikitat polnud talle vaja, kuid tema käest võis Rodion kellaaega küsida, võis aega parajaks teha ja sobitada oma peraisejõudmise täpselt poole kaheksa peale. Kõige tähtsam oli mitte sekunditki paigal seista ja tulla kokkulepitud ajaks.

Teda usutleti kaua, enne kui majja sisse lasti. Ta rääkis kannatlikult endast ja sellest, kust ta Nikitat tunneb. Ta ronis kohatati köögi kaudu kitsast trepist üles. Esimesed sõnad, mille peale kui ta Nikitat nägi, olid:

«Mis kell on, kõige täpsemalt?»

Tuli välja, et poole tunniga oli Rodion jooksnud peaaegu läbi terve linna. See rõõmustas teda, kuid ainult viivuks: mõte, et ta peab Nikitaga kõnelema tervelt kolmveerand tundi, ajas teda ähmi.

Nikita toas seisis raamatukapp, põiki üle voodi vedelesid padjad, sealsamas paistis lahtine viiulikast, lauda valgustas naeruväärne kollase valgusega petrooleumilamp. Soojus, mis on iseloomulik üksnes ruumikates puumajades, hoovas ühtlaselt ümbritsevatest külgedest ja levis tajutavalt üle toa.

«Noh, kuidas see asi edeneb?» küsis Rodion pärast esimesi tervitussõnu. Ta lähenes voodile ja osutas pealiigutusega viiulikastile.

«Tead, praegu päris hästi,» alustas Nikita usalduslikult. «See tähendab hästi sellepärast, et läks huvitavamaks. Ma mängisin hiljuti kontserdil, kvartetis.»

Ta heitis oma külalisele pilgu ja selgitas:

«Neljakesi, neljal instrumendil.»

Rodion naeratas ja mõmises:

«Tean . . . Ja teie otsustasite kohe päriselt muusikameheks hakata?» küsis ta.

«Miks sa mind teietad?» ütles Nikita näost punaseks minnes. «Me pole sinuga mitte esimest korda koos, aga kes on lapsest peale tuttavad, need on alati . . .»

Ta ei lõpetanud, jäädes vastust ootama.

Rodion silmitses Nikitat vidukil silmi, mistõttu ta vaade muutus malbemaks ja pehmemaks, otsekui oleksid kurrud, mis teevad inimese näo kavalaks ja umbusklikuks, temal väljendanud lihtsameelsust.

«Te ärge solvuge,» ütles ta, «ega ma nimme. Me elasime küll ühes külas, aga sellest saadik on palju vett merre voolanud.»

Ta muutus paugupealt väärikamaks, nii nagu oli vett maininud, ja vaatas tähelepanelikult ringi.

«Juhtub, et sõprus kestab kogu elu läbi,» tähendas Nikita puudutatult.

«Tõsi see.»

«Aga mis siis meid segab?»

«Kuidas öelda,» mõmises Rodion.

Ta oli tabanud selle talle tuttava tooni, mille külapoisikesed omandavad isasid ja vanaisasid matkides. See toon väljendas täiel määral tarbetu avameelsuse ja ühtaegu toetas vestlust.

«Saame harva kokku,» ütles ta, uuesti hoolega ringi vaadates. «Mina olen kontoris või aurikul, teie aga . . . siin enda man.»

«Naljavend,» puhkes Nikita naerma, «nii on ju see alati igaüks on enda man.»

«Õigus, aega ei jätku.»

«Sõpruse jaoks?»

Rodion ütles naeratades:

«Ma just seda tahangi teile öelda, et sõpruse jaoks ei ole mitte üht tundi võtta. Aga mis kell praegu on?» ehmatas ta küsima.

«Jõuad,» ütles Nikita.

«Ei, olge siiski nii lahked,» palus Rodion rahutult ja ebalevalt.

«Sääh siis, vaata ise,» ütles Nikita, nihutades taskukella lauaservale.

Rodion heitis pilgu numbrilauale ja pöördus raamatukapi poole.

«Tohib?»

«Muidugi.»

Rodion avas raamatukapi uksepooled ja hakkas raamatuselgi silmitsema. Sekka tõmbas ta mõne köite välja, lõi lahti ja luges hoolikalt tiitellehte, ent pani otsekohe raamatu riiulisse, ja mis aeg edasi, seda hajameelsemalt libistas silmi üle raamaturidade. Lõpuks ta ohkas ja küsis:

«Midagi huvitavat tahaks . . .»

«Siin on palju huvitavaid,» solvus Nikita uuesti, kuid läks otsekohe kihevile ja küsis tasakesi, astudes otse Rodioni kõrvale:

«Sa tahad revolutsiooni kohta?»

Rodion tõmbus temast eemale ja vaikis veidi aega.

«Mille kohta?» küsis ta omakorda, mõistmatult.

Nikita kahmas tal küünarnukist.

«Jäta näotegemine!» sosistas ta. «Ma ju tean! Siin pole kedagi, tädi on seal!»

Ta viipas käega ukse suunas. Ta nägu lõkendas, silmad pilkusid alatihti, ta oli otsekui veelgi pikemaks veninud ja tundus naljakas.

«Sa oled ju salgas?»

«Salgas? Mihukeses?» kordas Rodion endist viisi mõistmatult teise küsimusi.

Tema ümar, laialaubaline pea puges sügavamalt õlgade vahele, ta taganes veidike Nikitast eemale, et teda paremini jälgida.

«Rööliste võitlussalgas. Pole või? Ära aja! Aga kas sa mäletad, mis oli tänaval, meie maja ligidal?» sosistas Nikita.

«See oli tollal . . . lollist peast,» ühmas Rodion. «Mis see minu asi on . . .»

«Ära aja!» ei jätnud Nikita. «Aga kuhu Pjotr kadus? Ei tunne või? Sihuke pikk mees, meie õue pealt, lukksepp. Ta läks tookord teiega kaasa. Ei tunne?»

«Ma ei tundnud seal kedagi. Tõsijutt.»

«Ja mina jään sind uskuma!» raputas Nikita pead ja tagasi rahulolematult: oli näha, et Rodioni suust ei kuule ta ainsatki asjalikku sõna.

Nad vaikisid. Rodion vaatas jälle kella ja raamatuid ja kordas:

«Kuidas siis raamatuga oleks?»

Nüüd ütles Nikita südametäiega:

«Selle kohta, mida sina otsid, mul ei ole . . .»

«Ma ei otsi mitte millegi kohta,» ütles Rodion rämedalt.

Siis silmitses ta Nikitat hoolega, naeratus leevendas taas ta pilku ja ta ütles vaikselt:

«Ilmaasjata te pahandate. Ise rääkisite sõprusest . . .»

«Sina ei taha ju!» hüüatas Nikita. «Salatsed, ei räägi endast mitte sõnagi.»

«Mul pole midagi salatseda,» vastas Rodion hajevil olles.

Ta otsekui meenutas midagi pinevalt ja tal oli raske rääkida: mõtted kiskusid mujale. Äkki ta justkui virgus ja ütles:

«Mul on aeg minna. Hüvasti.»

«Ah, Rodion!» hüüatas Nikita etteheitvalt ja kibedalt.

Ent Rodion otsekui ei märganud ei etteheidet ega kibedust ega seda, et Nikitale oli väga haavav külalise kohmakas niisama-sisseastumine.

Rodion jättis hüvasti ja väljus. Ja vaevalt oli ta vinge tuule kätte jõudnud, kui Nikita unus tal niisama ruttu, nagu oli veidi aega tagasi meelde tulnud.

Ta sammus põiktänavast üles, vahtides areldi pimedusse. Selles, kuidas ta hoidis käsi, kuidas ta selg tõmbus kühmu ja ümardus, oli selline keskendatus, et kui Nikita oleks teda sellel hetkel näinud, oleks ta mõistnud, mis neid lahutab temaga ühevanuse, lapseea mängukaaslase Rodioniga võrreldes oli ta alles poju.

Rodion jõudis tänavanurgale. Kaks astet viisid klaasukse juurde, mille lahtilükatud luukidel ilutsesid kirjud poesildid. Vürtspoodide igipõlised kirjad olid läbi klaasi paistvas valguses tuhmilt loetavad: «Tee, suhkur, kohvi», «Tubakas, sigarid, paberossid».

Poodi komberdas maani kõveras vanaeit. Kelluke lõi ukse kohal võplema, helisedes ärevalt ja kiljuvalt. Rodion laskis vanaeidel ees minna ja järgnes talle.

Kahe minuti möödudes astus ta taas tänavale suure, ajalehte keeratud leivaveerandiga. Ta võttis paki mugavamalt kätte, pistis vaba käe kõvemini taskusse ja hakkas astuma piki majade musta, pimedat rivi.

Peatselt kuulis ta, et keegi tuleb talle järele. Ta võpatas, tahtis tagasi vaadata, kuid sai endast võitu ja otsustas järsu pöördega üle tänava minna. Samal hetkel kostsid sõidutee rutakad sammud. Need olid ettevaatlikud, kuid pimedas oli raske vaikselt joosta: jalad libisesid munakividel ja see hääl — kivilt mahalibiseva ja laksatava talla hääl — kan-

dus hirmsa selgusega Rodioni kõrvu. Ta peatus viivuks, et paremini kuulda talle kõnniteel järelejõudvaid samme ja määrata kuulmise järgi vahemaad, mis teda jälitajatest lahutas.

Ta ei kahelnud ainsatki hetke, et teda jälitatakse. Sammud kostsid päris lähedal. Siis sööstis ta pimedusse, tõstes jalgu hõrgele, et mitte komistada, ja niisama avalikult, varjamatult, säärikutaldade vastu sillutist lartsudes tormasid jälitajad talle järele.

Tagaajamine ei kestnud kaua. Keegi haaras Rodionil käisest ja lõi tal kompsu käest. Ta rebis käise lahti ja kummardus ajalehest väljapoetunud leiba üles tõstma. Kuid mööda sõiduteed jooksnud mees tormas Rodionile teisest küljest peale ja paiskas ta pikali.

Heideldi vaikides, keegi ei poetanud sõnagi, ja võib-olla sellepärast teravnes valuliselt kuulmine, ning kukkudes, üles tõustes, teda kätest kahmavaid mehi eemale tõugates tabas Rodioni kõrv kolmanda mehe jooksu mööda sõiduteed: säärikute rohmaka tümpsimise ja kannuste õrna, klaasise tinina.

Rodioni rinnale, ta näole vajus kalevine mürakas, ta jõudis üksnes märgata, et kuskilt tuli posti, postkontori lehka, ja juba olid ta käed selja taha keeratud, peene, sissesooniva nööriga kokku köidetud ja sõiduteel kostis voorimehetroska kagin.

Rodion tõsteti jalule ja rahulik, siidine bass lausus:

«Läki sõitu.»

Rodion tundis hästi linna, aga ei suutnud mõista, kuhu teda sõidutatakse: vanglasse viis otsetee, politsei asus ülal, mäel, voorimees aga tiirutas mööda tänavaid pealtnäha täiesti mõttetult ja ilma pärimata, kuhu peab sõitma.

«Oks kamp kõik,» mõtles Rodion.

Lõpuks peatus troska suure, halvasti valgustatud sissepääsuga maja ees. Rodion viidi kitsukesse ja süngesse koridori, ja siin meenus talle uuesti postkontor — paksult ning läppuvalt lehkas kuumutatud pitserilaki ja templivärvi järele. Gendarm, kes oli sõitnud koos Rodioniga troskas, pani ta pingile istuma, koputas aupaklikult määrdunud uksele, paotas selle ja kadus sinna taha.

Rodion vaatas rutakalt koridori lõppu. Elutu pilguga pudelkollaseist silmist puuris teda päratu suur, liikumatu, ühise vormimütsiga mehemürakas. Sisse astudes polnud Rodion seda vahimeest märganud.

Jässakas, laadakaupmeest meenutav, midagi lahtinööbitud

kaftani hõlma alla peitev olend libises Rodionist mööda ja koputas niisamuti nagu sandarm määrdunud uksele ning kadus hääletult selle taha.

Veidi aja pärast uks avanes ja sandarm kutsus Rodioni. Ta astus väikesesse tuppa, mille keskel seisis laud ja sellel kõrge jalaga, ilmatu uhke punase varjuga lamp. Tumedate vurrude ja lõuahabemega ohvitser oli varju all kummargil ning luges. Seinu katsid lamedad määrdunudkollaseks värvitud kapid ja mitu ust — värvilt ja suuruselt samasugused kui kapidki — tundusid seintele maalituina. Laadakaupmehega sarnanevat jässakat meest toas ei olnud.

Ohvitser katkestas lugemise ja silmitses Rodioni.

«Kuidas on teie nimi?» küsis ta.

Rodion tahtis midagi vastata, kuid köhatas kõõksatades ja jäi tummaks. Pilku pööramata, nagu mingis kangestuses vahtis ta lauale.

Lauaserval, lambivarju heidetud roosakas hägus lebas kortsunud ja määrdunud ajalehel veerandik nisuleiba ja selle kõrval kaheksandikpoognaliste paberilehtede verssokipaksune pakk, mis oli peene nööriga pikuti üks ja põiki kaks korda kinni tõmmatud. Pakk oli samuti määrdunud ja lehtede servad lehvikuna kooldunud. Siinsamas, paberilehtede kõrval vedeles laiakslitsutud leivakilluke: ilmselt oli rüselemise ajal sellele peale astutud.

Ohvitser ootas vastust kaua. Siis pööras ta silmad ukse kõrval seisvale sandarmile ja osutas — ikka silmadega — Rodioni kätele. Sandarm päästis nööri osavalt lahti ja eemaldus ukse juurde.

«Kuidas su nimi on?» küsis ohvitser rangemalt.

Rodion vaikis.

Ohvitser haigutas, seadis vurre ja ütles vaikselt:

«Otsi läbi, Petrov.»

Sandarm puudutas Rodioni käisest ja nad väljusid.

Ohvitser nihutas lendlehtede paki lähemale, võttis suured läikivad käärid, lõikas nööri läbi ja keerutas seda sõrmede vahel. Nähtavasti paistis nöör talle kõlbmatu ja ta viskas selle paberikorvi, laua alla.

Tõmmanud ühe lendlehe paki keskelt välja, pani ta selle enda ette, tekstiga ülespoole: lendlehe tagakülg oli puhas. Ta hakkas lugema, kuid varsti haigutas uuesti, tõusis, läks kapi juurde ja avas ukse. Kapp koosnes alt kuni üles traatvõrega kaetud kastidest. Iga kasti all seisid numbrid ja tähed.

Ohvitser kõigutas end kastide ees, uurides numbreid, ja

laskis vaikselt vilet. Ta sarnanes logardiga, kes igavusest vahib läbi puurivõre merisigu või küülikupesakondi.

Lõpuks avas ta ühe traathaagi ja võttis välja pappkaantega kantseleitoimiku. Siis tuli laua juurde tagasi ja lehitses toimikut, kuni leidis sealt samasuguse lendlehe nagu laual lebav, ja hakkas neid võrdlema.

Ta käsi sirutus harjumuslikult lambi kõrval asuva kellanupu poole.

Otsekui kapist välja hüpates ilmus tuppa sandarm ja jäi üksepiida kõrvale seisma.

«Paštšenko?» küsis ohvitser silmi tõstmata.

«Just nii.»

«Pitseeri kinni,» ütles ohvitser, osutades käega lahtitehtud lendlehepakile.

Sandarm astus ligi, võttis lendlehed, koputas neid servili vastu lauda, et pakki ühtlaseks saada, koolutas nurgad sirgeks, vahtis üht lehte vastu valgust ja vangutas pead sellise ilmega, nagu oleks kõigest ainsa pilguga aru saanud.

Ohvitser laskis vilet.

Sandarm vaatas asjalikult ringi.

«Nöör?» küsis ohvitser. «Säh, otsi siit!» ütles ta, tongates laua all paberikorvi.

Sandarm kummardus ja vaatas laua alla, kuid ohvitser oli küllap paberikorvi nõrgalt tonganud, see oli kaugel, ja sandarm pidi käpuli laskuma. Oma pika, selja peal turris sineliga meenutas kohmakalt laua alla pugev Paštšenko vanasiia.

Ta sikutas paberikorvi lagedale, otsis sealt nöörijupi, mille ohvitser oli sinna ennist visanud, mõõtis seda lendlehtede peal ja, säilitades aupaklikku ettevaatlikkust, võttis ohvitseri lauagarnituurilt pitserilaki pulga.

Ohvitser laskis omaette vilet.

Paštšenko võttis klaasist piirituslambilt katte, näppis sõrmedega tahti ja kraapas tikku. Sidunud lendlehed ristasisi kinni, lähendas ta pitserilaki tulele.

«Lubate öelda, teie kõrgeausus?» küsis ta.

«Lase käia,» lubas ohvitser.

«Teie kõrgeausus vilistab väga ilusasti.»

«Aga kas sa tead, mida?» küsis ohvitser, ikka veel lendlehti omavahel võrreldes.

«Just nii. «Marseljeesi».»

Ohvitser võttis sahtlist pitsati, asetas selle lauale ja lükkas peoga. Pitsat veeres kõrinal sandarmi ette. Sandarm püüdis

pitsati kinni ja hakkas paberipaki nööriotsi kuuma pitserilakiga üle valama.

«Prantsuse «Marseljeesi», Paštšenko, Prantsuse oma,» ütles ohvitser. «See pole sulle seesama mis meie jagu: a-a ja o-o! — ja ongi kõik . . .»

«Leiva käsite samuti ära pitseerida?» küsis Paštšenko, vajudes kõhuli pitsati käepidemele.

Ohvitser pidas aru, heitis pilgu leivale, sandarmile ja haigutas taas.

«Sellega tee, mis ise tahad.»

Paštšenko pidas samuti aru ja ütles:

«Must teine.»

«Noh, olgu, pitseeri ta ära,» otsustas ohvitser, keeras end veidi ukse poole ja hüüdis:

«Petrov! Võib küll, too sisse . . .»

Rodioniga oli toimunud ebaharilik, otsekohe silmahakkav muutus. Ta nägu oli ruske, ta vahtis põrandale, enda jalge ette, ja oli otsekui lakanud hingamast: selline on inimene, kes ülemäära pingutades ponnistab raskele taagale tuult alla teha. Sisse astunud ja seisma jäänud, ei muutnud ta enam asendit, ta küünarnukkidest kõverdatud käed ega pea ei liigatanud.

Ohvitser puudutas vurre ja peatas silmanähtava lõbuga oma rõõmsamaks läinud pilgu arreteeritul.

Vaevukuuldavalt kannuseid tinistades astus sandarm laua juurde ja ladus sinna korralikult ritta peotäie tühja-tähja, mis oli Rodioni taskutest leitud.

«On see kõik?» küsis ohvitser, liigutades kulme, vurre ja lõuahabet.

«Just nii, teie kõrgeausus,» raporteeris siidine bass, «rohkem pole läbiotsimisel midagi leitud.»

«Hm-mm,» mõmises ohvitser.

Laual lebasid tikud, suur liigendnuga, lahtivõetud pakk paberosse «Siren», nöörijupp, sinine taskurätik — mõõtmetelt veidi väiksem pearätikust —, kaks jõhvist õngenööri, neist üks oli keritud laastule, teine tühjale tikutoosile, ja kauasest taskuskandmisest kulunud, võidunult läikiv, ilma ümbrikuta, juba ammu külast käsipostiga saadud Rodioni ema kiri.

Ohvitser ei puudutanud esemeid, isegi ei silmitsenud neid lähemalt, üksnes libistas vidutatud silmade põgusa pilgu üle kirja.

«Kuidas su nimi on?» küsis ta täpselt sama tooniga, nagu oli küsinud enne läbiotsimist.

Rodion vaikis ja ei liigatanud.

Siis kraapas ohvitser laualt pihku õngenöörid, paberossikarbi, kirja, noa, astus kiiresti Rodioni juurde, ja jäädes nüüd ta ette seisma, pistis kogu selle kraami järsu liigutusega ta jopi taskusse.

«Sinu nimi on Rodion Tšorbov,» lausus ta, raiudes silpe nagu ärapahandatud kooliinspektor. «Said aru? Ja sa oled Volgal üleveomadrus.»

Ta hoidis ikka veel oma kätt Rodioni taskus ja surus iga uue raiuvalt lausutud silbiga üha sügavamale tikutoosi, paberossikarpi, laastu, nagu oleks see pudi tema ärrituse põhjustaja.

«Said aru?» kordas ta, vahtides ähvardavalt Rodioni punetavasse näkku. «Kas said aru, sa puupea, sa mats?»

Ta surus rusika täie jõuga Rodioni jopi taskusse, nii et tikutoos prõksatas, kiskus siis käe välja ja raputas seda põlastavalt.

Rodion vankus kõrvale ja tõstis pilgu. Seda ähmastava pisaratehägu taga välgatasid hetkeks umbusk, otsustavus ja hirm. Kõige rohkem näis seal olevat hirmu selle ees, et äkki ohvitser tõlgitseb tema tahtmatuid pisaraid ehmatusena.

Ent ohvitser taipas Rodioni mõtte ära ja hüüdis üleolevalt, põlastamisi:

«Mis siis sina mõtlesid?! Muidugi andsid nad su välja. Me teadsime väga hästi, et sa täna õhtul lähed poodi prokламatsioonide järele, ja teadsime, kuhu sa nad viid. Nad raskisid meile kõik ära!»

Rodioni suu võpatas, veri kadus kiiresti näost, otsekui loksatas kuhugi sisemusse, ta tõstis käe rinnale, liigatas korra ja tardus taas liikumatuks, tegemata vähimatki häält.

Ootamatult haaras ohvitser ta lahtinööbitud jopi hõlmast kinni.

«Kes ütles sulle parooli, mille järgi sa poest lendlehed said? Kes, ütle, kes? . . .»

Rodion vaikis.

«Lollpea,» ütles ohvitser rahulikult, kui oli veidi aega oodanud ja laskis jopihõlma lahti. «Neile ei tehta kellelegi midagi, sind aga, kui sa vaikida kavatsed, saadetakse viimasesse pärapõrgusse, siis saad, mis tahtsid!»

Ta läks laua juurde tagasi ja puudutas vurre.

«Noh, kuidas on, Rodion Tšorbov, kas te ei kavatse vastata?»

Ta kõõritas uurivalt Rodioni poole, siis istus laua taha ja võttis otsustunult sulepea pihku.

Ta ei kirjutanud kaua.

«Petrov,» kutsus ta, küünitades üle laua kitsukese paberilehe, «arreteeritu ära viia.»

Seejärel silmitses ta loiult kinnipitseeritud lendlehepakki, nisuleiva koorikule valgunud kirjalakki ja haigutas igavlevalt, pikalt, magusalt.

Teine peatükk

Rodioni selja taga kriunatas haigettegevalt lukk. Oli nii-sugune tunne, nagu saetaks aegamisi kätt või jalga maha.

Ta kogus end mõne hetkega ja istus koikule.

Vastasseinas, teisel koikul, lebas suur, kaltsukuhilaga kaetud mees. Kui Rodion sisse toodi, ajas ta end üles, kuid heitis kohe uuesti pikali, säilitades kaltsudesse kogutud sooja. Ta uinus peatselt.

Oli vaikne ja ajapikku sattus Rodioni hingamine ühte rütmi magaja korrapärase nohinaga.

Siis jäi Rodion esmakordselt mõttesse.

Kus, missugusel hetkel, millisel sammul ta komistas? Kõik otsad olid puhtad ja siledad, mitte ainsatki sõlme. Kellasepp? Ei saa olla! Rodion oli ju tema juurde ainult pooleks minutiks sisse astunud ja kellaaega küsinud, mitte sõnagi rohkem. Poodnik? Kuid poodnik on ju oma mees! (Ja kohe mõte: kelle — oma? Mis tähendab — oma? Neil on ju samuti omad mehed?!) Nikita?!

Pagan võtku seda pillipiinajat! Mis ta seal lobises võitlussalgast? Ja milleks oli talle tarvis Rodioni sõprust? Kas vähe oli neid, kellega Rodion lapsepõlves sõbrutses, ja mitte keegi ei tükkinud hiljem talle sõbraks. Liiati oli lapsepõlv ammu, lapsepõlv ei tule tagasi, ta möödus, nii nagu möödub aurik unenäos: valgem kui lumi, vaiksem kui jõevool, sinakat suitsu pahvides, taevassiniste lippude lehvides. Nii vaikselt sõitis üksnes puksiir, mille peal töötas Rodioni isa, loots Tšorbov.

Vahel, õhtu eeli, märkab Rodka taevarannal suitsuvina, seisab kaua kaugusse vahtides, siis seletab silm äkki puksiiri piirjooni, poiss tunneb selle ära ja jookseb hõisates koju:

«Emme, taat sõidab altpoolt!»

Ja juba on ta mõne oma semu seltsis lameda põhjaga lootsikus, seab tulle paika, lükkab lootsiku lõukast välja, istub koos semuga aerudele ja sulpsitab sagedalt, lühidalt vette

nende kogukaid labasid. Ta hoiab suunda allavoolu, peaaegu liikumatule puksiirile vastu, ta kuulab jämedate aerude kägisevat mütsumist tullides ja kaldajärsakul kasvava tammesalu vastukaja, talle tundub, et salus kõhatab päratu mees, ta on üksainus kõrv, ja äkki ta süda toppab, kukub ja lendab kivina sügavikku. Sest tema isa, loots Tšorbov naab kodule liginedes puksiirile vastutõttavat lootsikut ja annab oma kodukülale, oma naisele, oma pojale Rodkale röömsa, mitmehäälse vile, kuulutamaks, et loots Tšorbov on päral!

Kaldajärsak ja tammesalud kordavad igaüks iseviisi laevavilet — ja Rodion rõhub kõigest lapsejõust oma aerule.

Seejärel võtab ta isa laevalt lootsikusse ja nad sõuavad tagasi koju. Sügavalt vette vajunud, parvi meenutavatest madalatest tankpargastest koormatud puksiir jääb peagi neist maha.

Videvikus jõuavad nad külla, nende majja kogunevad sugulased — puhkust pidavat peremeest vaatama —, Rodion püüab ammuli sui isa sõnu, ja hiljem näeb ta unes aurikuid, masinaid; lärmakat, rohkete sadamasildadega, karjuvat, vilesid röögitavat linna, ja ta hüüatab unes:

«Ahtriots klaa-aariks!»

Varahommikul sõidab isa vankriga linna — oma puksiirile järele. Rodka ja ema saadavad isa naaberkülani ja hüvasti jättes lausub loots Tšorbov kuivalt, nagu muuseas, kunas — kui mitme nädala järel — sõidab ta tagasi allajõge, tühjade pargastega . . .

Lapsepõlv! Kas siis saab seda tagasi? Sinakaid suitsukoonlaid pahviv, taevassiniste lippude lehvides alatiseks möödunud laev!

Mistarvis seda meenutada?

Sellest on möödunud palju aastaid, sellest ajast, kui loots Tšorbov viis ükskord pärast koduskäimist oma poja linna . . .

Rodion nõjatus vastu seina, harjumatu pooltukastus tegi ta jõuetuks, ta püüdis mõtetega naasta sinna, kust oli alustanud, kuid ta mõtted mähkusid imelikku kesta, nagu oleks neid tema eest mõelnud keegi teine.

Ta mõtles, et teetõusud on järsud ja neist on raske üles saada, et sula ajal sööstavad möllavad veevoolud sealtkaudu jõkke. Et sellal inimene nooreneb ja tunneb end kergelt, puretult. Kui munakividel kohiseb ja hüpleb kobrutav kolkane vesi, ei saa päike end kellapendli järgi seada.

Ent koos linna puhtakspeseva veega voolavad mööda teetõuse jõe poole teadmata kust tulevad tööinimesed ja nende

järel — praht, rämps ja räbu . . . Niipea kui Rodka oli linna sattunud, võpatas tal süda sees. Kanäe, kus oli kõiksugust värki valmis tehtud!

Ta sattus ennenägematut vara täis kuhjatud jõekaldale, sattus veovoorimeeste, laadijate, pootsmanite paksu, turdunud putru, melu, röökimise, möllu sisse.

Kui maamunal üldse leidub igavuseta paiku, siis on need jõesadamad. Ja kui kunagi peaks tulema viimnepäev, siis on kõige lõbusam surra teetõusudel. Kas mitte sellepärast, et siin käib surm tööga ühte sammu ja tema poole kiigatakse üksnes siis, kui ta platsis on, nii nagu tööd vaadatakse üle siis, kui ta on lõpetatud?

Siin on kõik tulekul ja minekul, siin ilmuvad asjad — nii nagu inimesedki — selleks, et kaduda, siin matab avariide ragin ja krigin parandamiste kaikuvad häirekella hoobid, katastroofide karjatused matavad hoope ja karjatused ise upuvad ehituskäras.

Ja — sellesse huku ning pääsemise melusse raamituna — pöörduvad jõeveel hoidlik-aeglased laevad.

Kanäe, kus oli kõiksugust värki valmis tehtud!

Rodka nuuksatas nagu pärast nuttu. Kauem teda ümbritsevat häirivat toredust vaadata ei jagunud tal mehisust. Ta istus jämedal, sadamasilda kaldaga ühendaval palgil. Palgil olid raudvitsad ümber, nende vahele olid seatud prussid, millele toetus laudadest kaldtee. Mööda neid laudu lasksid sörki laadijad, ja nende sörgist kooldus palk rütmiliselt, veidi Rodkat hüpitades.

«Ega midagi,» ütles ta valjult.

See pidi tähendama, et Rodkat ei ehmata miski, et tähtis on kõik ühtejärge üle kaeda, ja siis läheb asi niisama lihtsaks, nagu oli külas.

Ta vaatas laudade alla. Kalda ligidal püüdsid poisikesed, ise põlvini vees, kalamaime särgiga, mille käised ja kaelaauk olid kinni seotud. Niisamuti püüti maime ka külas; ei poistes ega särgis ei leidnud Rodka midagi tähelepanuväärset. Kuid vesi kalda ääres oli erisugune — sinakaslilla, roheka varjundiga nagu tuvirind. Rodka sülitas vette, sinakaslilla kirme rebenes ja veikles ussikirjaliselt. Seejärel ussikirjad liitusid sõõriks ja sõõr kadus uude, vooluga kaasatoodud vikerkaarevärvilisse laiku, mis oli lai nagu naisterätt.

«Harjun ära,» arvas Rodka endamisi ja võpatas sealsamas läbi müra kuulis ta isa peenikest häält.

«Siin ta on,» ütles isa, nügides Rodkat pikale, valget särki kandvale mehele ligemale. «Tema on sinu peremees ja ülemus,» pöördus ta pojale ütlema, «— härra laevaagent, ja sina hakkad tema juures teenima.»

«Tähendab, et söögi eest,» ütles agent.

«Justament, söögi eest.»

Isa võttis Rodka käe, hoidis seda väheke ja lausus tasakesi:

«Näe, seal on su komps, seal nurgas.»

Siis lisas valjemalt, nii et agent kuuleks:

«Vaata, et sa sõna kuulad . . .»

Ja veidi aja pärast, uuesti tasemalt:

«Nižnist jõuan ma nüüd tagasi teiseks äraseletamise pühaks, mitte enne.»

Ta tegi agendile kummarduse.

«Nii et te siis . . . palun teid.»

«Olgu,» vastas agent, ja isa läks ära.

Rodka tahtis talle midagi öelda, kuid ei saanud sõna suust, ta üksnes vahtis isa selga, surus nina sõrmede vahele ja nuuskas.

«See jäta maha,» muhatas agent.

«Mis asi?» küsis Rodka.

«Põrandale ei tohi siin nuusata, ütlen ma, siin kontoris.»

«Justament, ei tohi,» kinnitas Rodka, püüdes rääkida täpselt nõnda nagu isa, ja vahtis põrandat.

Niiviisi sattus Rodka linna.

«Pole viga,» otsustas ta, «harjun ära . . .»

Ent esimene asi, mida ta linnas jõekaldal nägi, vapustas teda oma mõttetusega.

See juhtus pärast päevasüdant, kui taltub teetõusude vaibumatu mürin ja inimesed, jätnud töö, näitavad end tegevusetuses.

Ja seal nad laotusid Rodka ees räbalate, kaltsude, lippidelappide, nartsude, hilpude lõpmatu roduna. Siin olid koos kõik looduse loodud värvid ja ükski neist polnud puhas, iga vaks, iga pisemgi plekk igal lapil liimendas kihisevast räpasest sogast. See oli mingi leek, mis oma räpaste keeltega — haledate ja suursuguste räbalajäänustega — laisalt lakkus paljastunud rindu ja selgi, küünarnukke, põlvi, kõhtusid. Inimeste kehad — nad olid inimeste omad, sest nagu kõigil inimestel, toetusid nad kahele jalale ja olid ehitud peaga — põlesid räbalajäänuste häguses leegis, ja, kõrbenud, peaaegu sõestunud, verevalumitest, armidest, paisetest ja villidest lillad ning sinised, kandsid nad majesteetlikult oma viletsust kogu maailma silme ees.

Pättide suurriik, geeniuste vigased hinged, pohmeluseta inimtusk! Teile on suurim viletsus sama hea kui pimestav

rikkus, ja õndsuse käsukirjad pole teie silmis solgiaugust kaunimad!

Oma kaltse hõljutades, kõrgilt maapinda tallates liikus pättide jõuk piki jõekallast Rodkale vastu. Rodka hakkas jõuku lähemalt silmitsema ja mõistis, mis seda ühendas.

Pättide ees kõnnisklesid kaks paljude kirevate närudega ehitud olendit. Nad õilmitsesid punaselt ja sinine, roheline kaasnes neil kollasega nagu suled papagoi seljas.

Need olid kaks linnatobu, õed Katerina ja Lizaveta Ivanovnad, mitte issanda nimel hullutsejad, keda kah linnas leidus, vaid sünni poolest nõdrameelsed; kirju, kuid sugugi mitte kadestamisväärse elusaatusega naised. Nende mõistust oli kõrvetanud rikkuse hõõgus (tobusid peeti alamjooksu vägeva, nimeka riigirentniku sigitisteks), kogu linn kutsus õekesi mitte teisiti kui ees- ja isanime järgi, ja nad suhtusid sügavaima tõsidusega üleüldise tähelepanu teotavaisse avaldusisse ning võtsid neid puhta kullana.

Eestvedaja oli Katerina Ivanovna. Lizaveta Ivanovna matkis kõiges vanemat õde, kõndis nagu vari ta kannul, tegi nagu vari reveransse vastuseks pilkajate ja naljahammaste kummardustele.

Kogu nende elu oli möödunud teetõusudel, kaldaäärsete kuurisildade all ja öömajade kangialustes või laada söögiputkade man. Muide, ei, — nad elasid oma elu siidi, pärlite ja helmeste maailmas, ümbritsetuina meelitustest, kadedusest, salakavalusest ja ihalusest, nagu elab ainult päratult rikas ja päratult õnnelik ülemkiht.

Mitte sekundikski, mitte ainsamaks sekundiks ei olnud nende armetus nende teadvust puudutanud: nii vägevalt valitses seal õndsus. Nad olid vanaeided, kübarate alt rippusid neil hallid juuksekahlud, kuid ainsatki kortsu ei andnud nende nägudelt leida: niivõrd oli nende nahk tursunud, paistetanud ja piiritusest läbi imbunud. Nad vandusid nagu pätidki ja heasoovlik naeratus ei kadunud nende näolt, kui ilased suud sülitasid välja riivatuid sõnu: nii tugev oli neis unistuse võluvõim. Suurimgi liiderdaja käitus nendest viletsatest olenditest vooruslikumalt, ja suurimgi lakkekrants oleks kärvanud, kui ta oleks tahtnud Katerina Ivanovnat ja tema õekest joomises üle trumbata. Ent kui taevaste tiitlite jagamine oleks antud mõne maise kohtuniku kätte, oleks ta nende linnatobude pähe asetanud seeravikrooni.

Nad kõnnisklesid otsejoones Rodka poole, kes oli kummuli pööratud paadi alla roninud. Ta koguni ajas end hämmeldusest istuli, kui märkas neid kaht kirevat kaltsukubu, mida

kroonisid lintidega ehitud õlgkübarad. Ta nägi esmakordselt Katerina Ivanovnat ja tema õde ja ei suutnud tükk aega neis päristerahvaid ära tunda.

Ühtäkki õnnis naeratus näol, sammusid nad uhkelt, teineteisel käest kinni hoides, päikesest tumepruunid, puhedad, varmilud oma värvirohketes närudes.

Ja neid poolrõngana ümbritsedes liikus nagu elav, hirnuv amfiteater aeglaselt nendega koos sadamapättide purjus, pöörane jõuk oma hägusräpaste kaltsude ja hilpude kohutavas lõõmas. Vahel hüppas mõni pätt amfiteatri summast välja, jooksis ettepoole, tegi tobude ees peenelt kraapjalga ja ütles midagi, millest vakatanud vandrid pistsid äkki pöörasselt hirnuma, summutades veidikeseks ajaks aurulaevade pahvimise.

Katerina Ivanovna vastas pätile edvistava reveransiga, Lizaveta Ivanovna tegi täpselt samasuguse reveransi ja nad kõnnisklesid edasi ning neile lohises nagu karudele järele pättide amfiteater.

«Katerina Ivanovna!» röökis nii et kallas kajas, karvane kaltsakas, tobudele järele joostes ja nende heldinud näkku piludes, «lubage teada saada, kui palju te maksite selle imeloo eest?»

Ta sikutas Katerina Ivanovna ribevil seelikusaba, karjus veelgi valjuhäälsemalt häbituid, mõttetuid sõnu ja pätid ilgusid vaimustusest.

Rongkäik jõudis Rodkaga kohakuti. Ülesmukitud tobud hakkasid ronima künkale, et mööda pääseda nende teel lebavatest kaubapallidest. Mitu pätti tormas naistele järele, rebides ja sakutades nende seelikusabasid.

Üles roninud, seistes päris künka tipus, pättide peade kõrgusel ja taguots nende poole, paljastas Katerina Ivanovna end rõvedalt. Lizaveta Ivanovna kordas ülimas rahus varjuna ta liigutust ja nõnda seisid nad mõnda aega, jõugu kõrvuhakkavalt, joovastunult möirates.

Äkitselt jooksis künkatippu ninameheks olnud karvane kaltsakas ja tõukas jooksult jalaga Katerina Ivanovnat. Vanaeit kiljatas ning libises künkalt alla, püüdes kohe jälle jalule saada. Kuid pätt heitis Lizaveta Ivanovna talle peale ja mõlemad moorid — kohmakad, eemaletõukavad — hakkasid maas nartsuhunnikus ukerdama, veeredes abitult mööda künkakülge alla, karvane aga tõukas neid üha uuesti oma päratu kotaga.

Ja just siis hüppas Rodka paadi alt välja, rübis paljasjalgsete jõugust läbi künkale ja tõukas hirmsas raevus

mõlema käega pätti. Too vaarus, pidi peaaegu kukkuma, ent jõudis Rodka käest kinni haarata ja tiris teda endaga kaasa künkalt alla. Jõuk ümbritses neid. Rodka kaitses end nagu kinnipüütud tuhkur. Pätt keeras tal käed selja taha, kergitas ühte oma põlve ja heitis Rodka üle selle.

«Andke rihm!» hüüdis ta, end jõugu poole pöörates.

Siis lõi Rodka hambad päti paljasse põlve ja vajutas kõigest jõust lõuapärad kokku. Pätt röögatas, virutas Rodkale rusikaga kuklasse ja paiskas poisikese maha.

Ta istus maas, kaltsakate purjus kamp ringis ümber, sülitades jälestuse ja hirmuga paksu, kleepuvat verd, otsekui sattunuks talle suhu miski raibe.

Katerina Ivanovna, kes oli ennast kohendanud ja oma sasitud räbalad puhevile ajanud, ulatas koketselt Rodka näe ligi räpase kaltsuriba, pakkudes ennast ta veritsevat suud pühkima. Kuid Rodka tõrjus teda eemale ja hakkas raevukalt sülitama verd tema ümber hirnuvate paljasjalgsete pihta...

Peksta, peksta kogu seda nurjatut inimrämpsu, lasta ta maha ilma mingi halastuseta, nii nagu Rodion laskis aru kaotanud märatsejate pihta Smurski põiktänavas!

Kas saab unustada valu, mida ta tundis ilges heitluses pättide karvase ninamehega? Ja kas siis mitte needsamad pätid, ainult et vammused seljas, säärikud jalas ja mütsid peas, ning Peeter-Pauli man palvus peetud, ei rüüstinud linnas ringi, naelnuiad peos, ja kas mitte nemad ei jooksnud hiljem mööda Smurski põiktänavat, päästes oma elunatukest revolvrikuuli eest?

Smurski põiktänav?...

Rodioni mõtted võtavad jälle oma tavalise suuna, ja jälle näeb ta enda ees Nikitat.

Nüüdsama see Nikita hüüdiski teda nimepidi, kummardudes õhuaknast välja tänavale ja vahtides pelglikel, rahutuil silmil talle otsa.

«Seal on üks väikest kasvu mees,» kiirustas ta ütlema, «jahupoodnik, ta tuleks nagu kord ja kohus läbi võtta!»

Tookord teda kuulates oli Rodion imestunult mõelnud: mis asja ta seletab? Läinud ise ja kütnud oma jahupoodniku nahavahe kuumaks. Istub kodus, peidus, aga seletab!...

Ja praegu, öö külmas pimeduses, muutus Nikita käitumine veelgi arusaamatumaks ja kogu tema hoiak hämmeldas Rodioni veelgi rohkem ja tundus ebameeldiv ning võõras.

Pärast toda kohtumist õhuakna all oli Rodion Nikitat meenutanud veel vaid ühe korra — see oli juhtunud õige hiljuti,

siis, kui ta oli veerenud mööda järsku nõlva alla jääraku põhja, päästes end kasakate berdankade eest.

Rahvahulk kogunes linna ääres. Suur, igav, kahest kuljest puumajakestega piiratud väljak oli tähnitatud inimsalkadest nagu ammune raiesmik põõsastest. Ja nii nagu tuulisel päeval põõsad, kõikusid ja võbisesid ka inimesed, poistes ühe salga juurest teise juurde. Kõik elas, väreles ja oli arutult-rõõmus, kui majade ees hakkas hargnema ratsanike hõre ahelik. Nad ronisid sadulast, nende madalad hobused heitsid teele pikali ja varjasid paksude ümarate keredega oma peremehed, nii et sadulate varjust jäid paistma ainuüksi vaarikapunased Uraali kasakate mütsiäärised. Väljakul kogunesid inimsalgad tihedaks liikumatuks summaks, ja selle summa pihta, kõige tihedamasse kohta, voogavasse inimsegadikku andsid hobusekerede taha peitunud vaarikavärvi mütsid tuld.

Hõnda nagu sööstab jooksu äkilisest müristamisest ehmatatud lambakari, tormas rahvahulk laiali.

Rodion jooksis kummargile hoides jääraku poole ja hüppas kaldajärsakust alla. Ta lendas käkaskaela, põrgates vastu prügihunnikuid: jäärakusse veeti linna prügi. Ja kuna Rodionile varisesid järele sõnniku- ja porikamakad ning prügi, tema kõrval aga lendasid alla inimesed, samasugused nagu temagi, siis meenus talle kodune külajärsak tammesalu ja sinihallide klibunõlvadega. Meenus, kuidas ta mööda neid sinihalle teid koos sõpradega alla liuskas, kuidas neile järele veeresid nende kehade elavast langemisest kaasakistud kivid ja kui naljakalt kilkas rõõmust Nikita — see veider saksalaps, kes oli sõitnud maale selleks, et tundide kaupa konutada tares ja kääksutada viiulit.

Ainsa hetke kestis tookord see meenutus ja vaid viivu vältas Rodioni lend järsaku põhja. Ta leidis end kahvatusogase aeglaselt voolava, lehkava oja kaldalt. Ta ajas end püsti ja samal ajal prahvatas ta pea kohal — jääraku-kaldal — berdankade uus kogupauk. Ta kompas taskus revolvrit, millest polnud lahkunud sellest peale, kui oli selle saanud tuttava madruse käest; revolver oli alles. Väikesekasvuline karakullmütsiga, väga kortsuliste sisselangenud paletega mees, kes oli koos temaga jäärakusse veerenud, võttis tal käest kinni ja ütles tungivalt, otsekui mõistnuks ta nigutust: «Jäta. Lähme.»

Nad läksid mööda jäärakupõhja sinnapoole, kuhu voolas lehkav oja (see oli sauna heitvesi, kuid oja vulises imeliselt puhtalt ja heledalt!), ja läksid kaua, ärevalt teiste

inimeste hulgas, kes olid samuti jääraku kaudu väljakult põgenenud.

Sellel päeval — jah, nimelt sellel päeval, kui Rodionile meenus Nikita — sai ta esmakordselt karakullmütsiga mehelt kutse tulla salajasele koosolekule, ja sellest päevast kõik algaski.

Nikitat ei olnud ta rohkem enam meenutanud. Ei. Ei olnud meenutanud tänase õhtuni, kui oli vaja täpset kellaaega teada saada, et mitte liiga vara poodniku juurde jõuda.

Ja mõistagi polnud asi ei poodnikus ega kellassepas, ega kelleski teises. Nikita, Nikita seisis Rodionil risti teel ees!

Kohmakas, vibalik nooruk oma viiuliga äratas temas aina rohkem ja rohkem tusameelset ebasõbralikkust. Selle uudishimu varjus, mida Nikita tema vastu ilmutas, kogu selle sõprusest, lapsepõlvest, võitlussalgast käinud jutu varjus kuuldus Rodionile loidu jahedust, midagi niivõrd võõrast ja hingetut, et oleks tahtnud solvumisest ulguma pista. Kus, kuskohas oli ta veel sellise solvangu üle elanud?!

Möödunud suvel oli ta kohanud olevust, kes oli teda selletamatul, valusal viisil puudutanud.

Tema laev lähenes linnasadamale lämbel päikeselisel päeval. Nagu alati seisis ta laevaninas, valmiskeritud viskeliin mõlema käe vahel jagatud, nii et ta võis kas ära võtta või vahel lisada paremasse pihku mõne keeru, et oleks hõlpsam ja kergem liini sadamasillale visata.

Ta kuulis, kuidas kapteniabi hüüdis laevatelefoni käsu: «Stopp!» Oli väga vaikne, vastuvoolav vesi kahandas jõudsalt kiirust, laeva täiel käigul puhunud tuul oli vaibunud ja Rodioni näo ees võbeles hall kihulasteparv. Viskeliini käest laskmata hakkas ta kihulasi eemale peletama, kuid need tikkusid tihedas summas igast kandist talle kallale, ummistades silmi. Ta hakkas pead raputama nagu parmuväevas hobune ja siis kuulis endast kõrgemal vaikset, lõbusat naeru.

Ta tõstis pea. Ülemisel tekil, toetudes reelinguposti najale, seisis noor tütarlaps, kelle kleit oli valge nagu kaptenikuub. Ta vahtis alla, Rodioni peale. See, et Rodion tema naeru kuulis ja üles vaatas, paistis tütarlapsele veelgi rohkem nalja tegevat, ja ta kõkatas valjemini naerma. Ta naer oli ilus: mahe, sellise plika kohta ootamatult sügav, peaaegu naiselik. Rodion jõudis märgata silmade ja kulmude ere tumedat värvust ja päikeses välgatanud ühtlast hammasterida. Seejärel tormas taas ta kallale kihulasteparv ja ta astus kärmelt kõrvale: oli vaja viskeliin sillale heita.

Kõik see kestis vähem kui minuti.

Rodion kõigutas hoovõtuks harjumuslikult kätt ja viskas liini lendu. Jah, viskas küll, kuid oli juba hilja.

Just sellel hetkel, kui ta sõrmed viskeliini lahti lasksid, tõusis talle ülalt kaela vallatult pilkav rinnahääl:

«Aga mitte ei jõua kaldale visata!»

Ja juba selle järgi, kuidas vallandusid õhus sadamasilla poole lendavad liinikeerud, mõistis Rodion, et ta käsi oli läbratanud. Viskeliin ei jõudnud pärale, põrkas vastu puust kaivooderdist ja platsatas vette.

Tekil helises õrritav lõbus naerulagin.

Rodion võttis kiiresti tagavaraliini ja heitis selle tigedalt sadamasillale, nii et ots lendas üle kontori ja tabas kolinal selle plekk-katust.

Seejärel sõlmas ta viskeliini kinnitusotsa külge, heitis selle üle parda ja hakkas vette langenud viskeliini välja kerima. Ta ei vaadanud enam tekile.

Ent vaevalt oli reisijatesumm maale saanud, kui ta kutsuti maabumissilla juurde. Seal nägi ta kuivetut habemikku, kel oli suvine nokats peas ja kelle nägu oli sünge, otsekui oleks ta ikoonilt maha astunud. Eemal seisis aupaklikult sadamaagent ja ümberringi keerlesid pootsmanid. Ikooninäoga mees vaatas vaikides mujale.

«Hakake tassima!» kamandasid pootsmanid, jagades madrustele sumadane, korve, pampe.

Pagasit oli palju ja kõva pool tosinat madrust pidid seda kaidale tarima.

Tagasi tulles kohtas Rodion tütarlast, kes oli ülemiselt tekilt tema üle naernud. Tütarlaps kõndis habemiku ikooninäo kõrval. Rodion pööras pilgu ära.

Kuid sadamasillal jäi ta seisma ja vaatas koos teiste madrustega, kuidas pagasit täislaotud troskad minema sõitsid. Viimasele troskale istus ikooninägu ja tema kõrvale tütarlaps.

Kui voorimees liikuma hakkas, vaatas tütarlaps selja taha, ta pilk leidis kiiresti madruste hulgast Rodioni, ta kummardas Rodionile lõbusalt ja Rodion märkas taas, kuidas välgatasid ta hambad, ning läkitas — koos teiste madrustega — talle järele paar-kolm saatesõna.

Pärast sai ta pootsmanitelt teada, et ikooninäoline habemik oli Uralski kaupmees Mihhailo Šerstobitov, ja jättis selle kohe meelde, sest see tundus talle naljakas.

Ja ta ei suutnud unustada, kuidas tütarlaps tema üle naerdud oli, ei suutnud unustada tütarlapse mahedat, sügavat, peaaegu naiselikku häält ega tema ühtlast hammasterida. Ja

Rodion mõtles, et häiriv, kiusav valu, mille tütarlaps temasse jättis, ei ole midagi muud kui ränk solvumistunne. Kuidas julges see võhivõõras plika tema üle nalja heita, samal ajal kui temal polnud lubatud härraste esimese klassi reisijate poole vaadatagi? Kuidas see plika julges? . . .

. . . Rodion võpatas ja raputas endalt rõhuva tuima tukastuse.

Tema ümber oli midagi muutunud. Pimedust lahjendas hall koit. Koit nõrgus põrandale väikesest aknasilmast, mis oli laiuti suurem kui püstipidi, nagu oleks aknaraam küliti keeratud. Rodion vaatas voodilt tõusmata kaua valguse poole: teispool klaasi asuvad peened trellivarvad olid juba suure selgusega näha.

Vastasseinas lebav mees hakkas ennast liigutama, lükkas riietekuhila kõrvale ja tõusis üles. Kui ta oli end sirgu ajanud ja käed laiali heitnud, võttis ta kole palju ruumi, — sedavõrd kohmakas, suur ja pikk oli ta.

Mitu minutit ühtejärge silmitses ta ainiti Rodioni. Siis astus ligi ja ütles veendunult:

«Poja, ma tunnen sind.»

Ta muhatas ja võngutas pead.

«Miks sa vait oled? Ma tunnen sind kindla peale, töölissalgast.»

Rodion kargas püsti.

Seesama Pjotr, lukksepp Pjotr, kelle kohta ennist oli pärinud Nikita! (Jälle, jälle tikub Nikita pähe!) Lukksepp Pjotr seisis tema ees.

«Sa vist ei maganud?» küsis Pjotr. «Tunned ära? Mäletad?»

«Kuule,» sosistas Rodion, «kuule, sina! Tähendab, et kõigel on lõpp?!»

Ta haaras mõlema käega Pjotri raskest, teravast küünarnukist ja vahtis talle liikumatu pilguga otsa.

Need olid esimesed sõnad, mis Rodion lausus sestsaadik, kui ta poest nisuleivaga tulema tuli.

«Lõpp?» kordas Pjotr, ja muiatas. «Või veel, poja! Sinul kõik alles algab.»

Ta vaikis, toetus koikuveerele, pani Rodioni enda kõrvale istuma ja ütles veendunult:

«Nüüd hakkad mööda vangimajasid rändama.»

Kolmas peatükk

Varja, Varjake, Varvarake — küünarnukkideni üleskäärituud käised —, Varjušake, Varenka, — siidkleit, rebasehahkne ülekuub!

Sellisugu peaks sind aina imetlema, Šerstobitovi manulised peaksid aiva su tujusid täitma, kaupmeheteenijad peaksid sind ööd kui päevad vahtima! Emast ei maksa mitte räskidagi, tema ei jõua ära rõõmustada, iga sõna järel aina: kullakallike; iga õhkamise järel: mu armsake, mu kenake, mu südamerõõm Varvarake, Varja, Varjake, Varjušake! . . .

Rügisel, ristiülendamispäeva eel, ostavad Šerstobitovid terveks talveks varusid-tagavarasid kokku, ja juba ammu enne pühi keelitab Šerstobitovi emand igasuguseid tädisidmuttisid:

«Ära siis unusta, kullake, pühade ajal tulla kapsaid sisse tegema. Ja võta kapsaraud kaasa, neid on puudu. Ja ära sa ära unusta!»

Kus sa siin unustad! Ei jõua varane hommikupalvus lõppeda, kui juba liiguvad Šerstobitovite maja poole eidekarjad: igasugused Nastenkad ja Sašenkad, Ivanovnad, Seliverstovnad, kõverad ja köökus, küürakad ja songadega, tumedad katsevaikad ja täpilised seelikud seljas, kirjuservalised vatikud peas, ja iga issanda nägu on paras lõust, üks teisest ilem, nagu välja valitud.

Šerstobitovite õuevärav on pärani. Ei ole äripäev, ainult laat lärmab platsil, kuid väravast veereb sisse üks koorem teise järel, kõik kraami kuhjaga, tihkelt, pilgeni täis.

Ja kõik ümberringi topitakse pungi, kõik ragiseb, kägiseb ja kräunub: tõrred, tünnid, vannid, pütid, keldrid, sahvrid. Ja kogu õu kirendab värvidest — läbisegamini punane, lilla, roheline; rattad ratastes kinni, tunglevad väikesed, suured ja päratu suured koormad porgandite, peetide ja petersellga, ja nagu säärikud lumes rudisevad käte vahel kapsapead.

Ristiülendamispäeva annikas päike, vananaistesuve viimased päevad, mõrkjas kapsapidu!

Ennäe, kui osavalt lendavad kapsapead vankritest naiste päiledesse, kuidas aina kerkivad, aina paisuvad tõrte kõrval roheliste lehtede kuhilad, kuidas rudisedes ja raksudes tabavad noad puhtakskooritud valgeid kapsapäid ja otsekui halud heade puulõhkujate käes lendavad mahä silepuhtaks lõigutud juurikad.

Koormad pusiti lahti ja kanti laiali, saadi toime porgandi ja peediga, kõik pandi hunnikutesse, puntidesse, peotäitesse, suleti kõik väravate poldid, riivid ja krambid ning hakati jumalalt õnnistust paludes kapsastega pihta.

Sašenkad ja Seliverstovnad seadsid end tõrte taha ritta, käärisid käised üles, sidusid põlled ette. Ja läks lahti, kapsarauad alustasid tantsu mahlakatel kapsalehtedel, trummeldasid vastu tõrrepõhju, ja väledalt põrkus kapsaraudade täksimine otsekui pesusinega ületõmmatud taevasse.

Magus on kirsilehe lõhn, tugev on mõrkjas tammelehe hõng, noor küüslauk kipitseb ninas, till tekitab peas udust ja vürtsika tunde. Kogu õu kümbleb aia- ja metsalõhnalises septembrirauguses: talve tarbeks peidetakse tõrtesse sügisaroome.

Kapsast aga, suhkruvalgetest kapsapeadest kui palju vatraravad eitede keeled kõike kokku!

«Keha kerge kepike, pea suur saunake?»
«Suvine poisike, sajakordne kasukas?»
«Lipp lipi peal, lapp lapi peal, ilma nõela pistmata?»

... Varjal, Varjakesel, Varvarakesel on käised küünarnukkideni üles kääritud, ta seisab tõrre juures, vest õlule heidetud, pats selja taga, kapsaraud käes! Ja käsi on valge nagu puhtakskooritud kapsapea, ja tundub, et kui võtta ja pigistada seda, rudiseb peopesas sile, ühtlane nahk. Varjakesel on üll sügisene kleit — see kolletab otsekui vahtraleht, ja vest on samuti nagu sügis — punasest kroomnahast, kullakarva rebasenahkse voodriga.

Varjake naerab, talle meeldib raiuda lõhnavaid kapsapäid sajapangeseses tõrres, tal on tore kuulata, kuidas kostab ja põrkub taevasse kapsaraudade rõõmus täksimine, närida laiukalt juurikaid, mis on kõvad kui suhkrupea, lausa lõbu on vahtida eitesid ja tädisid.

Šerstobitovitel on iga eit, iga manuline kosjamoor; kõõrsilmsed, pimedadki kiikavad kaupmehetütart: kus on ikka kaunitar, kus on ikka piltilus, siit saaks õnnekas kosjamoor endale hauani ülalpidamise!

Kuid Varjakesele teeb kosjamooride ponnistamine vaid nalja, ta naerab eitesid ja tädisid, peletab peigmehi majast eemale.

Kellesse kaupmehetütar on läinud, sellest ei saada kuidagi sotti. Mitte et ta oleks tujukas või iseloomult paha, võimukas või upsakas — seda mitte. Ainult et temas avaldus

varakult üks väike, aga ometi end kogu majas tunda andev joon: teie elate omamoodi, näis Varjake ütlevat, oma vanade tavade järgi, ja mul pole teie elu vastu vähimatki, vahel sõidan koguni ka ise isaga Derkuli äärde, mungakloostrisse, või istun poes kassas, ainult et palun laske ka minul elada nii, nagu minu hing igatseb.

Ja Varjakese poolest võis ennast kas või haigeks rääkida, veenmaks teda, et temasugusel neitsipõlvepidajal ei sobi käia ballidel ja jalutada kavaleridega, et kes siis enne on tulnud palvusele kübaraga või tänavail kasakaohvitseridega lusti sõitnud.

Varjake puhkes vaid naerma ja ütles:

«Poleks maksnud mind gümnaasiumi panna, siis vahest plekain kandnud kootud pearätti nii nagu emake ja istunud kummikust pimedani tädidega ahju ääres!»

Ta ütles seda pahatahtlikkuseta ja sugugi mitte ninakalt, ja kui ta siis naerma puhkes — mis sellest rääkida! —, oli pärast kogu päeva ta suu meeles, aina vahiks sinna sisse ega pööraks silmi ära.

Või siis tõmbas Varjake lauba kurdu, vaikis, mõtles millestki ja venitas lõpuks sügava, mahlaka häälega:

«I-igav on ju!»

Ja see «i-igav» tuli tal nii hästi välja, et heida vaid käega: mis lõbu siin olla saab, tõepoolest ...

Nüüd astus õue Mihhail Gavrilovitš Šerstobitov ja otsekohe läks kõik ümberringi norusemaks, isegi kapsarauad talusid ja Sašenkad ja Seliverstovnad vakatasid.

Mihhail Gavrilovitš polnud üldsegi kuri, vaid vagur ja vaikne mees, ei öelnud kellelegi pahasti, ei vaadanud ega tõugutanud end rohkem kui hädapärast vaja. Terve päeva oli ta vait, poeski kauples vaikides, ütles haruharva peenikese häälega midagi ebaolulist ja kõhatas sealsamas ootamatult sügava bassiga, otsekui lükkaks endast märku andnud kõrile riivi ette. Kunagi ei saanud ta oleku järgi aru, kas pole ta millegagi rahul või on imestunud, on tal hea olla või on ta ära pahandatud. Ta ei kiitnud kedagi, aga ka ei laitnud, ei osutanud armu, aga ka ei karistanud. Ta ainult käis õues ringi, heitis pilgu kaubaaitadesse — mahukatesse kaupu täis kivihoonetesse, tallidesse, ronis väikestesse ja suurtesse keldritesse, lautadesse, ilmus kööki mingi pidupäevase toidu valmistamise kõige kibedamal ajal.

Ja imelik — ei saaks öelda, et Mihhail Gavrilovitši kardeti, aga tema juuresolekul otsekui kaotati enesevalitsus. Ärisellid olid tal kõvad varganäod ja see ei saanud talle

teadmata olla, kuid polnud kordagi juhtunud, et ta mõne suli oleks lahti lasknud. Vargust märgates näitas ta vahelejääjale tema teo kätte, seisis ta vastas natuke aega, kõhatas mõned korrad — ja oligi kogu jutt. Noortele varastele mõjus see rusuvalt — tihtipeale kahetsesid nad pattu ja varastasid edaspidi ettevaatlikumalt. Vanad kalad aga kogusid teenistuse lõpuks kena kopika, tänasid Mihhail Gavrilovitši headuse ja õpetuse eest ning panid iseoma poe käima.

Mihhail Gavrilovitši vaikimises ja tema ükskõiksuses inimlike tegude suhtes tundus varjul olevat ebameeldiv, häiriv etteheide ja vähe oli neid, kelle enesetunne Šerstobitovi lähedal olles kannatada ei saanud. Midagi taolist tunnevad ebausklikud inimesed mõningate väga vanade ja sageli koledate ikoonide ees, mis rõhuvad kujutlust oma külma rahutusega. Selleks et inimene võiks vabalt hingata, tuli sellised ikoonid toast välja viia, ja nõnda pidi ootama Mihhail Gavrilovitši lahkumist, et ennast taas hästi tunda.

Lähedaste inimeste — omaste, abiliste, ärisellide, igasuguste tädide ja memmede hulgas oli ainult kaks inimest, keda arvatavasti ei ahistanud tema lähedalolek: need olid tütar ja naine, imelahke, südamlik Jevdokia Petrovna. Muide, ainult tütre kohta võinuks seda väita kindla peale. Jevdokia Petrovnal tuli küllap mõnigi kord salamisi kohmetuda, kohates mehe jäigastavat vaikimist seal, kus ka kõige seltsimatum inimene avab oma hinge . . .

Mihhail Gavrilovitš läks üle kogu õue napi, hoidliku sammuga, silmitses kõikjale kuhjatud juurvilja, kiikas kapsatõrde.

«Raiu õige ka, isa!» hüüdis Varjake talle valjusti, ulatades üleni valgetes pudemetes kapsaraua.

Mihhail Gavrilovitš vaatas tütart väikeste niiskete silmadega, miski liigatas ta mornis näos, ent otsemaid astus ta edasi, pärani keldriukse poole. Mõtlikult, peaaegu nõutult võttis ta peopesale tammelehe ja hõõrus seda sõrmede vahel (tammelehti lisatakse kurgisoolvette, et kurk kõvem püsiks, kirsilehti selleks, et ta oleks aromaatsem).

Ja suur oli Mihhail Gavrilovitši hämmeldus, kui ta kellegi poole pöördumata ütles äkki falsetiga:

«Kuivapoolne!»

Ta laskis lehe maha langeda, kõhatas mõjusalt ja läks rutakal sammul, otsekui hoopis ära kohmetunult talli.

Võtaks seda Varjakest! Ütleb sedaviisi alati midagi kohatut!

Veidi aja pärast rakendati Mihhail Gavrilovitšile kaariku

siis paksu tagumikuga ruun ja käealused tirisid kaubaaitadest kaste, kotte ja kompse kuragaa, suhkru, sabsaa ning rosinatega: Šerstobitov asutas minema Tšagani, Derkuli sarde, pühasid kloostrielanikke rõõmustama . . .

Ja veel viiv hiljem tuli õue Jevdokia Petrovna — ümarapäseline, ümarapuusaline, ümararinnaline —, otsis siniste tembete silmadega üles oma armastatud tütre, veeres ta juurde kuuldamatul pehmel veeresammul.

«Varjuša, minu kallis, söö midagi, ma panin seal sulle valmis.»

«Pole lugu, ema, ma ei taha, aitüma.»

«Kuidas sa ei taha? Sa mine, kullake, söö balõkki, balõkk on kollane kui mesi, hirmvärske.»

«Mitte üks raas kohe ei taha, mammake! Olen kapsajuurikaid kõrini täis,» ütleb Varjake ja laseb kapsaraua tõrres käima, nii et kapsast lendab lehvikuna igasse kanti.

«Noh, siis kalamarja, parajalt soolatud teine, Varjušake!»

«Ei taha!»

«Pea ometi vahet raiumisega, sa jonnipunn! Mine siis proovi koort, — praegu just keldrist jää pealt toodi.»

«Ei taha, ei taha, ei taha!» hüüab Varjake laulvalt, tagudes kõigest jõust kapsarauaga ja kissitades silmi kapsapudemete rahe peale.

Siis Jevdokia Petrovna pilk tuhmub, ta vajub üleni longu, muutub veel väiksemaks, ümarikumaks, ja kurvatseb:

«Issand halasta, kuidas siis ometi nõnda, Varjušake, kohe varasest hommikust peale pole palagi peale kapsajuurikate suhu saanud, praegu aga on kell juba kui palju . . .»

Varjake heidab kapsaraua käest, saputab end, lüües kõvasti peopesi kokku ja kõpsutades kingakontsi, embab ema ning laulab talle naeruselt läbi pearäti otse kõrva:

«Noh hea küll, hea küll, emake! Kohe läheb su tütar Varjake, sööb mesikollast balõkki, soolatud kalamarja, külma koort, teeb sulle seda meelehead!»

Ta suudleb valjusti huultega mutsatades ema, ta naer kerkib tiidsate keerdudena kapsaraudade täksimise kannul allapoole, ja juba välgatab ta punane vest, lõõmatab kollaselt päikese käes seelik, ja kaob naer, kaob õuelt Varvarake, ei ole enam Varjakest, Varjušakest . . .

Kui kauaks siis piisab sellist meelelahutust: närida külmi magusaid kapsajuurikaid, lasta käel tõrre kohal käia, kuulata pliede kädinat ja nende muinaslugusid rikastest peigmeestest?

Kuhu sa selles linnas igavuse eest pääsed?

Hüva, lähed väravast välja — laadasaginat vahtima. Koormate vahel seisavad pügatud, uut karva alles kasvatavad kaamelid. Nad on oma tuhkhallid pead kõrgilt üles tõstnud ja mäletsevad laisalt, silmitsedes ülalt põlgusega ümberringi tunglevaid kirgiise. Vahetevahel vastavad nad kaasatundvalt kaamelipoegade kriunuvale halehäälsele üürgamisele, ja kui kõlab nende vastuhüüd, tundub, nagu pääseks liikuma mingi päratu, igavest aega sellel kohal püsinud, ärakuivanud vanker. Seelikuid meenutavate purjeriidest kottpükstega kasakad vaevad kiirustamata puntidesse seotud kaamelivilla hindu, seejärel päästavad väärikalt lahti oma vöö, lasevad püksid alla ja kougivad alumiste pükste taskust välja tengelpunga. Eemal keerutab tuul kokku läbipaistva tolmukeerise, see haarab laada aina laiemalt ja laiemalt oma lehtrisse, puurib end üha kõrgemale ja kõrgemale taevasse, tumeneb, tiheneb, ja äkki sööstab tume tuulispask vile ja huilgega üle peade. Siis sulgevad inimesed, hobused, kaamelid silmad ja ootavad, kuni tolmutuulispask neist üle tormab ning kaob.

Ja jälle näeb silmad avanud ja põskedelt torkivad valged tolmukübemed maharaputanud Varjake neidsamu kirgiise, kes vahivad oma vateeritud halattidest nagu madratsitest välja, neidsamu kasakaid, kes oma vöösid kinni tõmbavad või lahti päästavad, ja endist viisi vaatavad põlglikult ülalt alla kaamelite tuhkhallid pead, ja üksnes kõik ümberringi on muutunud lubjatolmust veidike heledamaks.

Ent ootamatult lahvatab Varjakese nägu punaseks, selle teravad värvid muutuvad nii eredaks, et mööduv kasakas ajab jahmunult suu ammuli ja pomiseb end sügades:

«Kae reod, kuidas õhetab teine . . .»

Varjake vaatab hinge kinni pidades piki kaubaputkade masajat rivi. Kaubeldakse ainult koormailt, rahvas tungleb platsi keskel koos, putkad on suletud ja nende tõmmus varjus astub kiirel ning ühtlasel sammul pea langetanud ja käsi seljal hoidev mees. Tõstnud silmad maast, näeb ta Varjakest, ta samm läheks nagu segi, ent otsekohe kahmab ta kübara järele. Siis läheb Varjake tema juurde ja ütleb valjult, kätt juba kaugelt ette sirutades:

«Tere . . . Nikita . . . Karev!»

Ta hakib sõnu, andes igaühele neist mingi erilise tähenduslikkuse ja ta naeratus lendab nii kenasti Nikitale vastu, et Nikita läheb samuti näost punaseks ja surub peaaegu rõõmsalt Varjakese kitsast sitket kätt.

«Tere, Varvara . . . Mihhailovna.»

Ta komistab isanimel ja võib-olla sellepärast, et tahab oma kohmakust siluda, punastab veelgi rohkem.

Mehe kohmetus teeb Varjakesele nalja, ta ei lakka naeratamast ja silmitseb uudishimuga Karevit, — tema lühikest, pistuke kentsakat halli pintsakut, kübarat ja pehmet, allakäänatud batistkraega särki.

«Sain teid kätte,» ütleb ta aasimisi.

«Saite kätte?» imestab Nikita.

«Muidugi sain kätte! Kui ma poleks tänavale tulnud, oleksitegi ilma näole andmata ära sõitnud. Miks te läbi ei astunud? Lubasite ju, mäletate?»

«Mäletan väga hästi ja oleksin tingimata läbi astunud.»

«Ei usu ma teid, Nikita,» ütleb Varjake äkki vaikselt. Ja otsekui tema pilgust Karevi naeratus virildub, ta vastab ebakindlalt:

«Tõsiasjutt, kogu aja asutasin ennast tulema. Aga ma ju ütlesin teile, et ma pean palju töötama.»

«Te peate alati palju töötama. Kuhu te siis seekord sihite?»

«Välismaale.»

«Välismaale? . . . Kauaks? . . . Aga Moskva, aga Peterburi?»

«Seal pole mul enam midagi teha.»

«Olete üle kasvanud?» pärib Varjake kelmilt.

«Ei,» naeratab Nikita jälle, «aga praegu on mulle vaja muud.»

«Harmooniat ja kontrapunkti?» lausub Varjake salvavalt.

«Ei, ei, harmoonia . . .» alustab Nikita tõsimeelselt.

Ent Varjake võtab tal käest kinni ja ütleb tungivalt, peaaegu pidulikult:

«Pidage meeles, Nikita: selle teie rumala harmooniaga magate te kõik maailma asjad maha!»

Nikita heidab Varjakesele kõõrdpilgu ja vaikib hetke, ta nagu kontrolliks mõttes teise võimukatest ja ehmatavatest sõnadest saadud muljet.

Pea selga heitnud, ütleb Varjake:

«Eks ehmatasite küll, mis?! Uhh, kuidas ma teie viiulit vihkan!» hüüatab ta vihaselt ja lööb jalga vastu maad. «Ma peksaksin ta kildudeks!»

«Ma olen ju viiuli ammu sinnapaika jätnud!» naeratab Nikita.

«Noh, ükskõik! Ma taoksin puruks teie harmoonia ja teie kontrapunkti ja — mis seal veel oli?»

«Ja fuuga, ja instrumenteeringu,» lisab Nikita omalt poolt.

«Mäherdused totakad sõnad — fuuga,» ütleb Varjake jõuliselt ja ikka veel pahaselt.

Äkki pärib ta rangelt:

«Aga miks te viiulimängu sinnapaika jätsite?»

Ent sealsamas, vastust ära ootamata, puhkeb ta lõbusal rinnahäälel naerma ja kordab poollauldes niisama üleannetult, nagu koolilapsed üksteist narrivad:

«Ma tean viiulist üht lugu... üht lugu, üht lugu...»

Ja jällegi ära ootamata, mida Nikita ütleb, hüüatab ta iseennast katkestades järsku:

«Mis me siis siin seisame? Lähme meile, muidu te ei jõuagi sinnamaale. Meil on täna kapsapäev, kuulete, raiutakse?...»

Ta võtab Nikital käest ja lükkab värava lahti.

Sašenkad, Nastenkad ja Seliverstovnad on maha rahunenud, taltunud ja kõõritavad häguseil silmil peretütart. On seda enne nähtud? Tõi endale tänavalt kavaleri kaasa, tegi temaga õuele tiiru peale, naksas porgandit ja kadus silmist, nõnda palju neid nähtigi! Oleks siis läinud külalisega majja, aga ei, peitis end kaubaaita, eks mine ja vaata pimedas, mis seal tehakse!

Tõepoolest, Varjake vedas Nikita kaubaaita.

«Istume natuke,» ütles ta, pöörates tühjal kastil põhja ülespidi, «siin on hea olla.»

Nikita vaatas ringi. Tohutu, peaaegu laeni ulatuv salvesein eraldas üle poole aidast. All olid laiad salveavad päevalilleseemneid täis. Kaubaaida nurkades vedelesid purunenud kastid ja sinna olid nagu lauad korralikult riita laotud tühjad kotid. Uksest immitses tuhmi valgust, õhk oli jahe ja vängest õlilõhnast raske.

«Eks ole lahe hingata?» küsis Varjake. Talle paistis meeldivat, et külalisele oli siin kõik uudne.

«Mida te viiulist rääkima hakkasite?» küsis Nikita. «Missugust lugu te teate?»

«Ahaa, võtsite vedu?» venitas Varjake mõnuga. «Ma tean, kuidas te viiulil mängimise järele jätsite.»

«Kuidas ma siis jätsin?»

«Ei, pigem kunas te jätsite, missugustel asjaoludel...»

«See ei läinud ühe ropsuga. Ma võtan siiamaale vahel viiuli kätte.»

«Ei, ma ei räägi sellest! Ma tean, kunas algas teie sõda viiuli vastu.»

«Ma ei armastanud teda lapsest saadik.»

«Jätke oma teesklemine! Te ju saate väga hästi aru...»

Ta vakatas poolelt sõnalt ja ütles pärast vaikimist tasasel häälel:

«Mulle jutustas teie õde, ja ma tean täpipealt, kuidas kõik oli... Mäletate, suvel?»

Varjake heitis Nikitale valvsa pilgu, otsekui oodates temalt midagi otsustavat. Ent Nikita vaatas kõrvale. Siis, ehmudes, et Nikital võib igav olla, hakkas Varjake rutakalt rääkima:

«Meeldib teile siin? See on ääreni päevalilleseemneid täis (ta osutas pealiigutusega salvele). Ükskord kukkus poisike sinna sisse. Ronis salveseinale üles ja sadas sealt alla. Meil veeti parajasti seemneid salve. Sinna mahub oma kaks vagunitäit. Nojah, kuni poisike küljeli lamas, polnud midagi, aga nagu püsti tõusis ja sammu astus, nii hakkas sisse vajuma. Hea, et...»

Nikita ei kuulanud Varjakest. Mida võis õde talle jutustanud olla? Mingit tühja-tähja! Ent suvi, mida Varjake oli meelde tuletanud, ja need tunnid, — kui palju kordi olid need Nikita vaimusilma eest kord hoogsalt mööda vuhisenud, kord vooganud ahistavate lõputute unenägudena?

See oli olnud pärast toda esimeste suurte lootuste aega, mil ta rõõmsa visadusega murdis, venitas ja painutas oma sirmi, olles õnnelik, et suutis jagu saada sellistestki raskustest, mis varem olid tundunud ületamatutena. Ta oli eneses kindel, teda joovastas mõte, et ta oli osa saanud tõelisest imest, oli rõõmus oma muusikataju üle, sest ta kuulis muusikat kõikjal: jõekäärus, seisvaveelise, surnud Tšagani kohal, temas, Nikita Karevi — noore ja tugeva mehe rinnas. Sellel suvel lõppes arutu, naljakas pikkusessekasvamine, lihased paisusid nagu küpsev õun ja õlad, selg, jalad said tugevamaks. Veri laulis temas koos jõekääruga, koos Tšaganiga, koos sinapuudega, mis murdusid viljade raskuse all. Ta mehistus kiiresti, joovastunult, ja ärev õrnus täitis ta keha.

Kord naasis Nikita häiludelt aeda. Tulnud üle Tšagani, astus ta sisse teeäärsesse poeuberikku, mis üksikuna konutas silla juures. Talle meeldis siin puhata pärast hulkumist mööda kuuma steppi. Kasakast poemees koukis põranda alt jääkeldrist välja pudeli limonaadi ja Nikita neelas aegamisi jahedat, gaasinõeltega torkivat jooki.

Vaevalt jõudis ta poe juurde, kui lahtisest uksest jooksis välja tütarlaps ja hüppas trepilt alla. Ta nägi sealsamas Nikitat, peatus ja silmitses noormeest pealaest jalatallani.

«Kuhu te kadunud olite?» küsis tütarlaps ootamatult, tõmmates kulmud kokku ja vahtides ülemuslikult Nikitale otse silma.

Too läks niivõrd segadusse, et pomises kohmetult, otsekui süüdlaslikult:

«Ma käisin häiludel . . . kala püüdmas.»

«Kala püüdmas?» kordas tütarlaps rangelt, muiatas äkki ja vangutas vallatult ning veidra etteheitega pead. «Aga kala on hoopis siin!» ütles ta käsi laotades ja õige veidi kummardudes, nagu kutsudes ennast paremini vaatama.

Nikita ei liigatanud. Ilmselt oli ta õige naljaka väljanägemisega: pikad õngeridvad ühes, ämber ja nokats teises käes.

Minuti jao seisis tütarlaps niiviisi tema vastas: pea küljele kallutatud ja käed endist viisi laiali, seejärel puhkes talitsematult naerma, pööras selja ja läks minema mööda kollast tolmust aedadesse viivat teed. Ta astus sujuvalt, kuigi natuke raskelt, naiselikult, ja ta õlad tõmblesid pisut iga naeruturtsatuse peale.

Nikita vaatas talle järele, kuni kuulis selja taga tasast itsitamist. Ta pöördus ringi ja nägi putka uksel poemeest.

Sellelt poemehelt sai Nikita sedamaid kuulda, et tütarlaps oli Varjake, sellesama kaupmees Šerstobitovi tütar, kes rentis Karevi omaga kõrvuti asetsevat aeda, ja et tüdruk oli juba mitmel korral poodi tulnud ja viiuldaja Nikita kohta järele pärinud.

Nikita keeldus limonaadist, mida poemees talle agaralt pakkus, ja läks jooksujalu koju.

Ta mäletas hästi, et Varjake kandis valget kleiti, ent mispärast tundus neiu tagantjärele eredavärvilisena? Ta oleks pidanud häbi pärast maa alla vajuma oma pentsiku kohmakuse pärast, ent mispärast siis ei jätnud see kohtumine temasse midagi peale vaimustuse?

Ta tormas kodu poole, hingates kuivanud suuga leitsakulist stepiõhku ja sügav hääl ei lakanud teda kiusamast pilkava etteheitega:

«Aga kala on hoopis siin!»

Mitte solvamise varjugi ei osanud Nikita leida Varjakese vallatus naerus, ja tema ilmumine oli raugestav, õnnestav piin.

Ta haaras viiuli, hakkas valima palu, heitis nad kõrvale, heitis kõrvale noodijala ja hakkas mängima isegi teadmata mida.

Muusika pidi ju ometi teda aitama. Ega ta asjata olnud temasse uskuma hakanud, ega ta asjata olnud peaaegu terve aasta kandnud kiivalt endas Mendelssohni kontserdil läbielatud juubelduse lumma.

Kuid see oli vaid tühipaljas armetu puukast, see viiul! Ta kiuksus ja vingus nagu peksasaanud kutsikas, ta häälitses hädiselt just nagu pime kerjus. Ent samal ajal hingasid maa, tema jõed, aiad, tema stepp sügavalt ja jõuliselt ja Nikita igas keharakus, igas veresoones plahvatas ja mürises laulude ähe.

Viiul! Laudadest kokkulöödud orelihakatis! Kas see oli siis muusika?!

Nikita virutas viiuli hooga käest. Muusikariist kukkus voodile ja põrkas vastu seina. Nikita kuulis, kuidas plõksatades katkes kvintkeel ja kaebliku oigega prõksatas kuivalt kaas.

Sel hetkel astus keegi tuppa. Mäletatavasti oli see üks ta õdedest.

«Mis sinuga lahti on?» küsis õde.

Ta möirgas:

«Kaduge siit, jätke mu hing rahule!» Ja jooksis ise välja, kabasse õhku . . .

Pisimate üksikasjadeni ja ainsa hetkega meenutas Nikita seda oma esimest kohtumist Varjakesega ja esitas äkki endale nõutu küsimuse: mis õieti juhtus siis ja mis toimus hiljem, nende harvadel, üksteisest mitme aastaga lahutatud kohtumistel?

«Millest te mõtlete?» kuulis ta rahulolematut, tuhmi häält.

«Ma kuulan,» ütles ta virgudes, «poiss . . . pidi äärepealt ära uppuma . . . Hea . . .»

«Hea, et Vitka juhtus lähedal olema, kuulis poisikese karjumise ära ja tõmbas ta välja . . .»

Varjake vaatas uurivalt Nikitale otsa. Ta hääl tuhmus veeigi rohkem:

«Millest te kogu aja mõtlete? Kas teid segab miski?»

Nikita heitis kiire pilgu uksele ja võpatas.

«Seal piilub keegi,» ütles ta kuivalt.

«Räägi hundist . . . Kes see muu on kui Vitka!»

Varjake tõusis, läks ukse juurde ja hüüdis õue:

«Tee, et sa kaod, kas kuuled! On alles loll!» pöördus ta Nikitale ütlema.

«Ta on väga ebameeldiv.»

«Vitka või?»

«Jah.»

«Kuulge, Nikita.»

Varjake istus hästi tema ligi ja ta tajus neiu käe puudutust.

«Kas teil tõesti pole piinlik Vitkale tähelepanu pöörata? Ta ei kannata teid silmaotsaski, sest on hirmsal kombel . . . mulle teie pärast armukade. Noh, aga mis teil hakkas?»

«Ma ei mõista, kuidas te võite temaga sedaviisi semutseda?»

«Teil on hea rääkida,» ütles Varjake puudutatult. «Aga katsuge elada siin kuhugi pääsemata, ja Vitka paistab teile kullatükina. Tema üle saab vähemasti naerda.»

«Te tunnete teda vähe . . .»

Varjake pistis lõkerdama.

«Te võite temast kõige halvemat mitte teada,» kinnitas Nikita. «Ma nägin . . .»

«Noh, ja mida te nägite?»

«Möödunud aastal — mäletate? — me sõitsime aeda. Ma ootasin teid õues värava juures. Õu oli inimesi ja vankreid puupüsti täis. Ma nägin, kuidas täiskoormaga vanker trügis värava poole. Kui vanker köögist mööda sõitis, tuli trepile see teie Vitka, vaatas ringi, seejärel — ma ei näinud hästi, kustkohast — oli ta äkki kuskilt kasti võtnud, suure, nagu see siin, ja upitas selle vankrisse. Voorimees kattis kasti purjeriidega ja sõitis minema.»

Varjake puhkes veelgi lõbusamalt naerma.

«Kas te tõesti arvate, et mulle on see teadmata, et Vitka on varas?!»

Nikita jätkas jälestusega:

«Mulle oli vastik üks asi: ta märkas, et ma seda kastilugu pealt nägin, aga ei läinud mitte raasugi verest välja. Vahtis mind jultunult, leidis nähtavasti, et ega ma ära ei räägi, ja siis tuli ta lõustale lõpmata ilge muie!»

Nikita virutas rusikaga vastu kasti ja jäi vait. Varjake silmitses teda uudishimulikult.

«Ma tahtsin tookord seda teile öelda, aga oli väga vastik.»

«Tal oli õigus,» ütles Varjake tõsiselt.

«Kuidas . . . nõnda?»

«Ta järeldas õigesti, et te ei räägi ära. Ta tunneb inimesi. Lurjused üleüldse tunnevad inimesi. Aga te oleksite pidanud ära rääkima, nimme.»

Varjake mõtles veidi ja lisas veendunult:

«Muidugi, ega midagi poleks sellest muutunud. Temale on kõik nagu hane selga vesi. Tema keerutab ennast ikka välja. Ja kõik teavad nagunii, et ta on varas.»

«Noh aga teie, teie!» hüüatas Nikita, kastilt püsti hüpates. «Miks te lasete sel kaabakal enda ümber keerelda?!»

«Kas teile pole see ükskõik?» küsis Varjake kiiresti, vaadates vidukil silmi Nikitat.

Nikita ei vastanud.

Siis Varjake tõusis, asetas käed ta rinnale ja lausus vaevu kuuldavalt, rabeda, tuhmunud häälega:

«Kallis, kui te mõistaksite . . . kui mõistaksite . . .»

Kaubaaida hämaras tundus ta nägu tavalisest kahvatum (enik olla oli ta tõepoolest kahvatunud), silmad helkisid terasalt, kulmukaar oli muutunud kõrgeks ja tumedaks. Niiskes jahedas aidas, kus lõhnas päevalilleõli järele, jäi pinevalt vaikseks, nii et oli kuulda, kuidas salves prõksusid kuivavad päevalilleseemned, ja kapsaraudade äge tagumine kostis õuelt hagu üle silla sõitva vankri kauge kõmin.

Nikita seisis näoga valguse poole ja Varjakesel oli teda hõlbus jälgida. Mingi hämming peegeldus noormehe silmades, — seal olid koos meelehärm, tõrjuvus, häbi ja vaimustus, otsekui otsinuks ta lahendust küsimusele, kuidas peaks ta praegu talitama, ja oli valmis talitama ükskõik kuidas, ning kõige parema meelega ei oleks talitanud üldse kuidagi. Ta kõikus soovide ja tahte noateral.

Siis, et teda sellelt noateralt maha tõugata, tuli Varjake talle veelgi lähemale, puudutades ta rinda enda omaga ja tõstes käed ta õlgadele.

«Kui te . . .» sosistas ta veel korra Nikitale näkku.

Ent Nikita astus sammu tagasi ja neiu, rebides oma käed järsult ta õlgadelt, hüüatas meeleheites:

«Kui te mõistaksite, milline igavus siin valitseb!»

Ja taas, otsekui kartes, et Nikita praegu kohe lahkub tema ägedusest häirituna, naeratas ta ja ütles laulvalt:

«Hirmus igavus, ei otsa ega äärt!»

Nikita sirutas varmalt talle käed.

«Armas,» kordas neiu pinevalt, pigistades ta peopesi.

«Mis teiega on?» küsis Nikita osavõtlikult. «Te olete alati nii elurõõmus . . .»

Neiu tõukas ta endast eemale.

«Ah jätke! Mis siin erilist on? Igaühel oma. Teil on muusika. Õiendate sellega . . . ja olete isegi rumalamaks läinud. Minul aga . . . Te ju kaote jälle sajaks aastaks?»

«Pooleteiseks.»

Varjake vaatas talle otse silma ja pööras siis äkki näo ukse poole, lõi vesti hõlmad kokku ning pani käed rinnale risti.

«Võite enam üldse mitte tagasi tulla, pole vaja. Minge ära,» sõnas ta tasa.

Nikita vaikis.

«Minge ära, ma ju ütlesin.»

«Te olete veider inimene,» ütles Nikita kõlatult.

«Ma ütlesin teile — minge ära!»

«Noh, nägemiseni.»

«Minge ometi!» hüüdis neiu, pöörates end nõnda, et ei näeks ust.

Nikita väljus. Neiu ei liigatanud. Ent kui õuel vakatas kapsaraudade täksimine (Sašenkad, Seliverstovnad ajasid küllap suu ammuli, vaadates, kuidas kutsumata kavaler jalga laseb), sööstis Varjake kaubaaida pimedasse nurka ja hakkas kõigest jõust kontsadega vastu muldpõrandat taguma.

Neljas peatükk

Väliselt ei sarnane linn kloostriga. Ent kümned, sajad tuhanded kongid varjuvad ta paisunud üsas, ja arvutult elusid muundub ning kustub igipõlises linnaorjuses. Ja nii nagu mungad tõrjusid kunagi tule ja mõõgaga tagasi vaenlaste kallaletunge, nõnda valab linn oma nähtamatutelt müüridelt keeva vett, tõrva ja pigi teiseusulistele kaela. Lihtne ja karm on kloostriseadus: saavuta eesmärk. Nõnda ka linnas alista sellele, mida usud, oma hing ja oma tahe, ja ärgu su süda löögu mitte sagedamini ega harvemini, kui on ette nähtud. See on taak, mille pead paigalt nihutama; see on teetõus, kust pead ta üles viima. Vii. Vii, rühi ülespoole, saavuta eesmärk. Kui sa taaga raskuse all kokku varisesid, oled sa kõlgas, kõnts, ja sind uhab tõusult tagasi, jõkke, ja sa lähbud tulvavees. Kui sa aga meeleheitest aetuna viid end sugused nähtamatu linnamüüri vastu, saavad keev vesi, tõrv ja pigi sinu, armetu osaks. Rühi ülespoole, saavuta eesmärk. Toapugerik seitsmendal korrusel on su kloostrikong, rööbastest ja tuledest vööditatud väljak on su katedraal, ja su töö on skeema. Ära tagane, ole visa, mine, mine!

... Dresdenis elas Nikita korteris, mille olid üheskoos üürinud neli konservatooriumi üliõpilast. Tema kuulus nende hulka. See oli müravabrik, korratu, laadalik helide tootmine, muusikariistade positsioonisõda naaberüürnike närvide ja hingedega. Korteris elunesid vaid kaks klaverit, viiul ja tšello. Ent naabrid olid veendunud, et härrased üliõpilased annavad seal peavarju kõigi Saksimaa rügementide ühendatud muusikakomandole ja lisaks veel ka vähemasti kuningliku ooperi orkestrile. Õigustmööda paistis vabrik silma mitte niivõrd helide tugevuse, kuivõrd nende pikaldase, halastamatu metoodilisuse poolest. Ent veetilk uuristab sagedase langemisega kivi. Ja maksis vaid minuti võrra rikkuda majaomaniku osavõtul kindlaks määratud harjuta-

misaega, kui kolmest küljest kostis üürnike sõjakas tagumine vastu seinu ja põrandat. Muusikutest korrus allpool elaval õnnetul hingel oli selleks eriline riist, mis oli valmistatud vanast, kalevitükki mässitud põrandaharjast, et vältida laekahvi vigastamist.

Nikita kõrvaltoas elas viiuldaja Werth — pooleldi saksa, pooleldi tšehh. Germaanlasena pidanuks ta hästi kuulma muusikat, ja slaavlasena seda mitte halvemini esitama. Ta uskus oma segaverelisusesse, nii nagu soojus võib uskuda, et ta soojendab.

Werth oli väga tugev, lihaseline, metsikult karva kasvanud mees. Hommikuti pesi ta end lärmakalt, pritsides vett ümberringi, ja pühkis seejärel põranda lappide ja harjaga korralikult kuivaks. Enne viiuli kättevõtmist kääris ta särgiseised ülespoole küünarnukke, paljastas rinna ja seisis akna alla. Aken avanes taevasse. Werth vaatas selle hommikusse sinasse, lastes päikesel paista oma rinda ja käsivarsi. Tundus, nagu oleks Werthil särgi alla tõmmatud kohev karvane vest — sedavõrd paksult oli ta keha karva kasvanud, ja päikesevalguse ning jahedusse avatud akna mõjul tundus ta veelgi tervem ja lihaselisem kui tavaliselt.

Viiul oli talle nagu tislerile kruupink, ta võttis pilli kätte kergelt nagu udusule ja alustas tööd. Ta nimelt töötas — käised üles kääritud, rinnaesine lahti, silmad tulvil lihtsameelsust, töötas ta pühaliku, keskendunud visadusega. Keskpäevaks läks toas palavaks, üle Werthi rinna ja näo voolas higi, ja viiuli alla seatud sametpadjake kleepus palja rangu külge.

Werth saavutas iga päev mingit edu ja õnnis lapselik rõõm ringles temas sama hästi kui ta tšehhi-saksa veri.

Sooritanud ettenähtud töö, asus Werth teise pühaliku talituse juurde: ta seadis oma elu korda. See seisnes ruttamatus, põhjalikus kirjade, kontserdiprogrammide, mingite arvete ja tähikute, postikviitungite ja kutsekaartide sorteerimises. Paberitükid, -ribad, -rebemed kleebiti ja õmmeldi hoolsalt albumitesse, registreerimisraamatuisse, vihikuisse. Werth koostas oma nootide kataloogi, raamatute registrit, harjutamise ja jalutamise graafikuid, ta märkis üles kõik kontserdid ja ooperid, mida oli kuulnud. Ulatuslik päevik kroonis monumentaalselt tema lahterdatud, katalogiseeritud elu, ja kummaline oli, et kogu see majesteetlik jaburus ei suutnud tumestada Werthi mõistuse veetlevat selgust.

Viiuldajat aasiti, ta vastas veendunult ja heasüdamlikult, kergitades lapselikult oma puhmas kulme:

«Kõiges on tarvilik teatud süsteem. Muusika on nagu matemaatikagi täppisteadus. Kõik, mis muusikut ümbritseb, peab kõlama ühes helistikus.»

Ja ta nummerdas, köitis, kleepis registreerimisraamatulsse oma elu, ja selle helistik tundus talle kindlasti kaunis.

Ent ükskord astus Werth Nikita tuppa ebatavalisel ajal ja korterikaaslase ainsast pilgust mõistis Nikita, et on juhtunud paratamatu.

«Karev,» ütles Werth, «ma palun teid pühendada mulle kümme minutit. Lähme minu tuppa.»

Ta polnud põrmugi muutunud. Endiselt kumas terve jume läbi tema raseeritud põskede sinakuse, ikka needsamad musklimügarikud ümardasid ta õlgu ja rinda, särgikaelusest paistis kohev karvkate. Üksnes ta silmist oli kadunud lihtsa meelsus, need olid tuhmunud, muutunud värvituks nagu kustutatud laterna klaasid.

«Te pole täna mänginud?» küsis Karev, istudes Werthi kõrvale kušetile ja nihutades seina poole tühja viiulikasti.

«Ei, ei ole mänginud,» vastas Werth. «Ja ma ei tea... see tähendab, asi on selles, Karev...»

Ta jäi keskendunult tühjusesse vahtima ja lausus arge ettevaatlikkusega:

«Eile, pärast tundi, tegi Hübner mulle ettepaneku vioola peale üle minna.»

«Mis?» hüüatas Nikita.

Hübner oli viiuliklassi professor ja kauaaegne Nikita õpetaja.

«Jaa, jaa,» kinnitas Werth ükskõikselt. «Ta tegi mulle ettepaneku vioola peale üle minna. Ta ütles: Teist saab kahtlemata hea viiuldaja, suurepärane viiuldaja. Kuid, kallis Werth, ütles ta, kallis Werth... suurepäraseid viiuldajaid on palju. Ja praegu on viiuldajal hirmus raske töötada, see tähendab, teenida. Väärilist kohta saada on võimatu, peaaegu võimatu. Aga violamängijate peale on tohutu nõudmine, häid violamängijaid ei ole võtta. Teist, kallis Werth, ütles ta, peaks tulema ülimalt suurepärane violamängija, erakordne, haruldane violamängija. Teie andekusega, ütles ta, teie musikaalsusega ja teie sõrmedega, — vaadake, millised sõrmed teil on, need on vioola jaoks nagu loodud. Muidugi, ütles ta, te võite jätkata viiuli õppimist, ma ei ütle midagi, te teete suuri edusamme. Kuid minu nõuanne on — minna üle violale. Ta ei öelnud rohkem midagi... Ja see on kõik, mis ma tahtsin teile teatavaks teha, Karev.»

Werth naeratas kohmetult.

«See on kõik,» kordas ta. «Ma palun teid, Karev, sellest [illegible] mitte kellelegi rääkida. Ma valisin teid sellepärast, et teie suhtute sellesse loosse tõsiselt.»

«Kuid teie Hübner on hulluks läinud!» tõstis Nikita taas hääl.

Werth tõusis sõnatult ja astus laua juurde. Võtnud sealt viiuli, keerutas ta mänguriista käes, silmitsedes imestunult [illegible] nagu poleks kunagi näinud selle sujuvalt koolduvaid [illegible].

«Halakaval instrument,» sõnas ta.

«Traagiline,» kostis Nikita rahutult.

«Halakaval ja traagiline,» kordas Werth ja pöördus järsku Nikita poole.

«Kas te oskate malet mängida, Karev?»

«Ei.»

«Tahate, ma õpetan teid?»

Nõnda asendus viiuldamise ja paberite registreerimise [illegible] toiming vaikiva istumisega malelaua taga.

Werth mõtles raskelt iga käiku, võttis vigurist kartlikult kinni, hoidis seda kaua laiade lapikute sõrmede vahel ja [illegible] tundus Nikitale, et need sõrmed ei sobi tõepoolest viiulikehvi jaoks ja et Werthi käsi, mida kohevad karvad katavad nagu kinnas, on nurjumisele mõistetu käsi. Iga järgmist parti oli Werthil raskem võita, hajameelsus temas kasvas hävitava jõuga. Ta istus malelaua taha keskendumaks ühele mõttele, kuid see libises tal eest ja ta otsis seda asjatult vigurite segadikus. Nädala pärast alistus ta esmakordselt Karevile.

«Te teete edusamme,» ütles ta, «väga suuri edusamme. Mitte väiksemaid neist, mida mulle ennustab Hübner, kui ma lähen üle violale.»

Ta nägu virildas jõuetu naeratus, otsekui paluks ta ennast vabandada, et hakkas rääkima sellest, millest olnuks parem vaikida.

Teda hakati kohtlema säästvalt, ta sisendas ahistavat, masendavat rahutust, tema kindel elusüsteem varises ootamatult kokku, pudenes tolmuks ja muutus äkki napakast pahaendeliseks, koguni õudust sisendavaks.

Nüüd ei pesnud Werth ennast enam nii lärmakalt, kulutas veit kitsilt, tema raseeritud põskede sina muutus mustaks karkivaks harjaseks, võis näha, et habe kasvab tal sarnadest plaatea ja liitub kõrvade taga kuklal-juustega. Ta kasvas karvadesse nagu hüljatud taluõu karuohakaisse ja nõgesesse. Ja ta silmavaade lopsakate, lapselikult kõrgele tõste-

tud kulmude all muutus imelikult õrnaks, ta otsekui tänas sõnatult selle eest, et sõbrad said temast aru.

Lõpuks öösel, täielikus vaikuses, äratas Nikita Karevi korterikaaslane, tšellomängija. Ta pomises ärevalt:

«Seal kukkus midagi . . . kukkus midagi rasket . . .»

«Kus? Mis asi kukkus?» küsis Nikita püsti karates.

«Seal,» kordas kaaslane vaevukuuldavalt, osutades kõrvaltoa poole, «ei tea, mis . . .»

«Miks te siis ei läinud sinna?»

«Ei tea. Ma tahtsin teile öelda, et teiega üheskoos . . .»

«Te arvate . . . Mingi õnnetus?» sosistas Nikita.

«Ei, ei tea. Ainult . . . üksi ma ei suuda . . . lähme üheskoos.»

Nikita hüppas voodist välja ja tormas riietumata Werthi toa poole.

Nad lükkasid ukse valla. Neile uhkas vastu külm õhk. Nikita hakkas üleni võbisema ja küsis:

«Miks nii külm on?»

Ta mäletas selgesti, kuidas sellel hetkel pilkav mõte talle sosistas, et ta on paljajalu ja tal on külm sellepärast, et põrand on külm. Ta heitis pilgu temast tagapool seisvale kaaslasele.

«Ei taipa,» ütles too, püüdes vaibutada samasugust võbinat nagu Nikitalgi, «kust selline külm . . .»

Werthi toas põles gaasilamp, ent ukse lähedal eenduva ahjukülje tagant ei näinud Nikita kogu tuba.

«See . . . juhtus see ammu . . , see kukkumine?»

«Nagu ma kuulsin, tulin teie juurde.»

Nikita astus edasi. Toas valitses segadus: põrandal vedelesid lahtine kohver ja reisikott, lauasahtlist paistsid ja ripnesid paberilehed ning vihikud. Verandauks oli praokil ja seal oli pime nagu akende taga.

Nikita sööstis sinna.

Sellel hetkel tajus ta selgesti, kuidas ta olemus lõhestus kaheks. Üks osa (see, mis seisis kuskil taga, selja ja kukla pool) mõistis ja adus otsekohe toimunut. Teine osa koondus kõik ettepoole, sinna, kus asub inimese nägu, ja lõi võbelema loomalikus meeleheitlikus uskumatuses. Nikita pea, rind, käed, kogu tema näopoolne olemus kiskus ettepoole, et võimalikult kiiresti veenduda, et midagi ei ole juhtunud, et midagi ei saanud juhtuda, et elu on jäänud eluks, et hirmu pole, — milleks muidu käte rahutus, veresoonte tukslemine oimukohtadel, jäigastuv hingamine? Näopoolne olemus kiirustas leidma kinnitust elule. See osa aga, mis hoidus tahapoole ja asus kuskil seljas, kuklas, valvas kalgilt teadvust,

mõistust, tahet, kõiki neid vaimuosiseid, millest koostub mehisus — ja see tema olemuseosa tunnistas ebameeldiva, kahjuröömu meenutava resoluutsusega: jah, tõenäoliselt on see lõpp, kuid mitte sinu, vaid teise lõpp, sina oled elus ja pead enda eest hoolitsema, endist viisi enda eest. See tema olemuse külm, mehine osa jõudis Nikitale meelde tuletada, et kui ta koos oma kolme kaaslasega korterit üüris ja nad verandat üle vaatasid, märkas Werth laes lambikonksu ning tegi rumalat nalja:

«Kõikvõimalikud mugavused: isegi konks on olemas, et ennast üles puua.»

Oma lõhestunud olemuse neid kahte häält kuulis Nikita selle viivu kestel, mil ta üle toa joostes tõstis viis-kuus korda jalgu.

Werth lebas põrandal, piki seina, pea ukse poole. Ta oli sirgu tõmbunud otsekui rivis seisev sõdur. Ei olnud võimalik aru saada, kuidas see temaga oli juhtunud.

Siis põrkus tagasi kõik, mis moodustas Nikita näopoolse, loomaliku olemuse. «Ei või olla, ei või olla,» mässas temas nördinult. «Ei või olla?» küsis kiiresti see, kes seisis tagapool. «Miks sa siis tagasi põrkasid nagu hobune, keda toodi teelt korjust koristama? Parem tunnista, et see kõik on nii, ja hoia ennast, vaata, et sa hoiad ennast!» Ent kõik temas vabises nördinud kinnitusest: «Ei või olla!»

«Võtame ta!» ütles ta kaaslasele, sundides ennast Werthi kohale kummarduma.

Ta pistis peod Werthi pea alla, haaras kaela ümbert ja tõstis teda. Tšellist võttis Werthil jalust, põlvede kohalt.

Ja esimene, mis vilksas Nikita teadvuses, kui ta vaevalt oli hakanud, selg ees, ukseavast läbi pugema: Werthi keha oli ülemäära raske. Ja otsekohe, üksteise järel: Kui klaasiselt külm on ta kael! Kui sirged on allalangenud käed!

Ja raevuses meeleheites: Pettus! Vale! Põlastusväärne teeskdemine! See õnnetu teeskleb!

Ja järgmisel hetkel ei olnud Werth mitte asetatud, vaid heidetud, visatud põrandale, voodi kõrvale: Nikita vabastas tigedalt oma käed ja Werthi kukal langes tuhmi kolksatusega siledale põrandalauale. Ja kui Nikita end sirgu ajas ja kerge õhuvine tõusis ta näo järel põrandalt lendu, tabas ta selles kaduviku vaevu tajutavat, veidi vürtsist hõngu.

Siis kadus ta olemuse kahestumine ja välgukiirusel haaras Nikitat üleni — jalalabadest kuni juuksejuurteni — hirm.

Werth muigas tagasihoitult, surudes vastu igemeid oma ahenenud huuli, näidates õige pisut roosat keeleotsa, puhmas-

kulmud lapselikult kõrgel, ja kollase sabajupina tolknes ta lõua all katkirebenenud rihm.

Nikita laskis käe alla, et rihma silmust laiemale tõmmata (see oli reisikoti rihm ja silmus istus nagu reisikotil, ainult ahtamalt: rihma ots oli pistetud pandlasse), kuid vaevalt tajunud Werthi lõua klaasist külmust, tõmbas ta käe ära.

«Puudutada ei tohi,» ütles tšellist puise häälega, «olukord on vaja säilitada uurimiseks.»

«Olukord, olukord!» karjatas Nikita.

Hääl julgustas teda, ta tahtis otsekohe veel midagi hüüda, kuid Werth lebas nii liikumatult, sedavõrd tõsine oli ta liikumatus, et Nikita hääl kuhtus kõri sügavuses, ja jälle võpatas ta vastikust mõttest: kas Werth tõesti teeskleb?

«Peab arsti kutsuma,» otsustas äkki keegi Nikita eest, ja ta haaras sõnast kinni, tundes, kuidas üheaegselt selle väljaütlemisega voolas ta soontesse soojus.

«Otsekohe arsti järele! Ma jooksen arsti otsima!...»

Ta tormas läbi tänavate pimeduse, pingsalt meenutades, kust sai ta suhu piip (ta suitsetas vahel paberosse), ja püüdes kõva suulist paremini hambusse saada. Tal oli palav, ta liigutas tihti abaluid, et särk selja külge ei kleepuks.

«Õnnetus!» pomises ta hingetult politseijaoskonda sisse joostes. «Juhtus õnnetus! Kus on valvearst?»

Kordnik tuli mundri hõbedasi nööpe kinni pannes sirmi tagant välja ja kuulas alatihti haigutades rahulikult Nikita ära.

«Te ütlete, et mees poos enda üles,» lausus ta sõnahaaval ja vaikselt, «tähendab, ta on surnud. Ja kui ta on surnud, siis milleks teile arst? Minge koju, ma ajan kõik korda.»

Missugusest korrast sai juttu olla? Tuli kiirustada, rutata, joosta, läbisegamini palavas ja külmas, läites piipu kümnete kustuvate tikkudega, hammaste lõksatades vastu kõva, külma suulist, et seda paremini suhu saada ja kõvemini kinni hoida.

Aga mäherdune liikumatus! Lamada nii sirgelt, suurepärane keha nagu joonlaua järgi välja sirutatud, rind kummis nagu otsustava ülevaatuse eel, käed vastu külgi surutud ja huuled tagasihoidlikult muigamas — kas tõepoolest peavad igavesti, igavesti, kuni kõdunemiseni muigama need lillakad ahenenud huuled? — liikumatult, absoluutselt liikumatult! Ja mäherdune närune, argpükslik mõte: teeskleb!

Tardumuses ootas Nikita oma toas uksekella.

Tuli politseisekretär — lühike tõmmu mees, rahulolematu, et ta voodist välja aeti. Kummardumata, põlglikult silmitses

ta Werthi, seejärel läks verandale ja heitis pilgu laes ripnevale rihmajupile. Laua juurde astudes võttis ta sellelt kahe pirne vahele korralikult lõigatud servadega paberitüki, mis lebas nähtaval kohal.

Imelik, et seda paberitükki polnud keegi varem märganud.

Nikita kiikas üle politseiametniku õla.

Paberitükile oli väga ühtlase käekirjaga kirjutatud:

«Jääge jumalaga, Karev, tänan teid male eest. Te ju mõistate, asi pole mitte vioolas, vaid viiulis.

Werth.»

Mingi hingematttev kuppel langes Nikitale pähe. Ta oleks kukkunud, kuid tema selja taga, voodi ees, lebas liikumatu Werth.

Politseiametnik küsis üle õla vaadates:

«Wer ist Kareff?»[1]

«Mina,» kostis Nikita.

«Wie war's?»[2] lausus läbi hammaste politseiametnik, visates paberitüki lauale.

Tšellist rääkis talle peamise ära. Ta kuulas vahele segamata ja lastes pilgul seintel uidata. Werthile ta enam oma tähelepanu ei kinkinud.

«Es ist klar,»[3] ütles ta, kui oli lõpuni kuulanud, «kuid professoril oli ju õigus: vioolamängijad teenivad viiuldajatest rohkem...»

Ta näpitses nõutuna väikese sõrmega viiuli keeli, mis lebas siinsamas, laual, ja küsis:

«On see tema jagu?... Kvintkeel on lõdvaks jäänud,» lisas ta, otsekui komplimenti oodates.

Keegi ei vastanud talle.

«Ma saadan mehed kohale,» ütles ta lahkudes.

Tunni aja möödudes, varavalges, tulid mehed. Need olid punaseid mütse kandvad ekspressid, sorgus olevused, kes tõndide kaupa imesid piipu jaamade ja kohvikute lähedal. Nad kandsid sisse pika kandilise, raudsete käepidemetega kasti, tõstsid Werthi üles ja püüdsid teda kasti panna. Ent Werth polnud kasvuga mõõtu pidanud. Siis koolutasid ekspressid ta jalad konksu: Nad pistsid põlveõnnalde alla serviti seatud kastikaane ja üks neist vajus Werthi jalalabadele. Jalad kooldusid aeglaselt ning visalt. Werth mahtus kasti

[1] Kes on Karev? (sks. k.).
[2] Kuidas see oli? (sks. k.).
[3] Selge (sks. k.).

ära, ja punaste mütsidega ekspressid kandsid ta trepikotta, püüdes hoiduda müra tegemast, et mitte äratada üürilisi.

Gaasilamp Werthi toas põles alles, kui kastile kaant peale pandi. Kuid hommikuvalgus oli juba jõus ja sai lambist võitu. See kahe valgusallika võitlus peegeldus Werthi näol kahvatu sirelitoonina, kaanest langevas varjus paistis ta nägu mullavärvi, ja kasti pimedus neelas ta jäljetult.

Viies peatükk

Oo, kui oleks neelanud jäljetult! Kujutlusvõimel on silmaterad, millest nähtu kaob alles koos surmaga või hullumeelsusega. Võib varahommikul majast pageda, mitu korda järjest käia Pragestrasse otsast otsani läbi, osta ja lugeda kohvikus ajalehte, käia raudteejaamas, vahetada Bürgerwiese varjulistes lehtlates pool tosinat pinki, ja kõike seda asjatult, asjatult ja tagajärjetult! Tühjade silmadega jääd sa järele vahtima naiste valgetele kergetele kleitidele, mis oma pitsidega, sulgedega, volangidega on poleeritud tänava üle ujutanud. Tühjal, otsekui lüditud pilgul jälgid rongi liikumahakkamist. Tajumisvõimetuna hakkad ikka sellesama tühja pilguga jooma päikesesse uppuvat muruplatside rohelust ja lehestiku kollast rahu — ja kõik, kõik läheb sinust mööda, ilma et puudutaks, ilma et riivaks tunnete keskpunkti. Ent jaama lähedal... millise lõikava valuga puurivad su silmaterad punastesse mütsirummudesse — need seal, ei, näe, nood! —, punaste peadega norus mehed, nemad koolutasid Werthi jalgu, seades serviti põlveõnnalde alla kastikaane, nemad viisid Werthi trepist alla, püüdes tasemini astuda, et üürnike öörahu poleks häiritud! Kui kiiresti leiavad silmaterad kaubamaja täiskuhjatud riiuleilt selle, mida on vaja üles leida, mida ei saa jätta üles leidmata: reisikoti, ja sellel veidi rohmakast kollasest nahast rihmad. Ja siis veelgi kiiremini, veelgi lõikavamalt: keegi lillakate kokkusurutud huultega mees. Ta naeratab, ta muigab nii tagasihoidlikult, nii liikumatult! Ja jällegi: purskkaevukuju, millelt peegeldub külma kahvatut sirelitooni, mis äkki muutb halliks, mullakarva halliks. Võib-olla on see kõikumalöönud puu vari, võib-olla... langeva kirstukaane vari? Võib-olla on kõik ümberringi värvunud lillaks? Vaata oma küüsi. Kas sa oled neid kunagi näinud sinakaslilladena, peaaegu hallidena? Kas ei pulseerinud nende all veri, kumades läbi valge sarvkesta

tervisest tunnistava roosa helgina? Kuid see tuleb jahedusest, sellest, et terve päev on viibitud väljas, magamata jäät, näljast lõpuks! Võtku pagan neid lapselikke hirmutujutusi! Mitte neis pole asi!

Mis valdas Nikitat, kui ta hulkus mööda masendavpuhast linna? Reisikott, kordnike hõbenööbid, ekspresside mütsid, mööduja kokkupigistatud ahtad huuled; kõige — muru, trammide, kollaste lehtede, pronksist mälestussammaste, naiste valgete seelikute muldseks üleminev lillakas värvus. Surm on surm, ei rohkemat. Ja mitte temas — oh ei —, mitte temas polnud nende tundide rahutu mõte! «Asi pole viiulas, vaid viiulis.» Mitte selles, mille juurde üle minna, vaid selles, mida maha jätta.

Maha jätta? Kas pole aeg maha jätta nüüdsama, ära ootamata, kuni mingisugune Hübner ütleb, et muidugi mõista, armas Karev, teist tuleb väga hea muusik, kuid, armas Karev, häid muusikuid on palju. Sinnapaika jätta, lahkuda, põgeneda, kuni veel pole hilja, kuni on, kuhu põgeneda?

Aga kuhu siis, kuhu? Üksildustardumus valdas Nikitat, nii nagu öösel oli teda vallanud hirmutardumus. Kogu tee, mis tõi ta siledale Bürgerwiese pingile, kogu muusik Nikita Karevi tee, mis oli nii andetult suubunud sellesse peenutsevate väikekodanlaste jalutamispaika, — kas ei kätkenud see endas viljatut, üksildast lõppu?

Ja nüüd tuli viimane märguanne, viimane hoiatus: Werth!...

Iga Nikita ette kerkinud takistuse taga oli ta pidevalt tajunud sellist hoiatust. Kuid ta oli kangekaelne, ei taganenud. Kui lõpmatult palju oli käest lastud võimalusi ära minna, põgeneda, sinnapaika jätta! Lollpea! Ta suurendas panust, selle asemel et ringist välja astuda. Ta mõistis, et temast ei saa ilalgi viiuldajat, ja otsustas saada dirigendiks. Mõistis, et võõraste hingede avastamine on suur kunst, ja võttis pähe avastada enda oma! Ja — oh tühisust, arutut tühjust! — nüüd on ta avastatud, see hing, ning seal ei ole midagi peale kaose, hämmingu!

Ta paisati meeleheitesse ammu, veel Moskvas, niipea kui ta oli jõudnud põiktänavatesse, mis lõikusid Nikitskajaga, kus asus monumentaalselt ebamugav konservatoorium. Vanades, tõukudest näritud majauberikes, mitmekorruseliste ehardlike hoonete ärklitubades, muusikariistade meistrite poodides, kontserdisaalide koridorides ja vestibüülides, kogu suurmoskvalikus kuhjumuses (oh jah, Moskval on oma helistik, öelnuks Werth) tadus Nikita esmakordselt erilist muusi-

kalist õhkkonda. Kultuur, öeldi siin, kultuur ei tähenda muusika tundmist, vaid teadmisi muusikast. Siin imendus sõna «muusika» nõnda, nagu mändi imenduvad maa mahlad — pidevalt, aastakümneid. Ja inimesed ütlesid siin enda kohta: ma olen muusik, nõnda nagu mänd metsas võinuks öelda: ma olen mänd.

Oo, see oli küllastumine teadmistest nii nagu männik on küllastunud vaigulõhnast. Ja sellesse männikusse sattus Nikita — Vassil Leontitš Karevi, Uraali kasaka, stepiavaruste, Tšaganil kasvavate õunapuude, Uraali-taguste lambakarjade valitseja poeg!

Mäherduse pentsiku ägedusega hakkas Nikita klaverimängu õppima! Talle tundus, et ta on oma teed mõistnud ja selle kindlaks määranud. Siin öeldi: valitseda instrumenti, et osata ennast õigesti väljendada; õppida tundma eeskujusid, et kindlalt meeles pidada, mis on juba läbi proovitud ja mida ei tohi korrata. Oh jaa, kuid mäletada õunapuid, mäletada, kuidas sügise hakul viljade valmides õunapuud murduvad, mäletada, kuidas tupruvad mööda teed aetava karja kohal lubivalged tolmupilved; mäletada, kui hirmus on olla stepis, kui ta vaikib! Mäletada, säilitada kõike seda kõige salajasemas südamesopis ja — jah, muidugi — uurida, uurida eeskujusid: Bachi ja Haydnit, Mozartit, Liszti, Rossinit, koguni Debussyd ja koguni Saint-Saënsi, — miks mitte uurida Saint-Saënsi, peab ju ometi teadma, mis on juba läbi proovitud ja mida ei tohi korrata!

Nikita mäletas, missuguses raevuses eneseunustuses oli ta ületanud meeleheite ja nördimuse veelahkme, kui ta eeskujude uurimise neljandal aastal oli lahkunud Moskvast, tundes äkki, et temas pole elu, et õhu ja ruumi taju on kummalisel viisil kadunud, et kõik on unustatud. «Fundamentaalne traktaat kontrapunktist» tundus talle värskendava lugemisvarana ja ta uuris, sõnastik käeulatuses, õunapuu all pikutades raamatut, tajudes taas stepi kuuma hoovust ennast põletavat. Ta talletas tollal oma nördimust, õhutades seda nagu hõõguvat sütt, hillitsedes endas vaenu kõige võõrapärase vastu. Suve kestel põletas ta selle söega endast viimase huvijäänuse kõige suhtes, mida polnud teinud tema ise, ning sõitis Peterburi samasuguse metslasena, nagu ta oli kunagi olnud Moskvasse minnes.

Ta uskus, et tal pole vaja aastakümneid imeda endasse muusikakultuuri, nii nagu mänd imeb maa mahlu, et ta on omandanud teadmised muusikast ja hüljanud need teadmised, vabastades oma loomuse, et ta on muusikalisse õhkkonda

sisse elanud ja sellest üle saanud ning leidnud ja maksma pannud oma isikupära.

Milline kergemeelsus! Talle oli määratud tõdeda, et muusika olemus kuulub tundmaõppimisele võrdselt muusika eluga, mis on olemusest kaugel, nii nagu psühholoogiateadus on kaugel inimpsüühikast. Ta oli ikka veel jäänud õpilaseks ja oht selleks jäädagi ainult kasvas, kui tal tuli mõttesse hakata heliloominguga tegelema. Ta sundis ennast püüdlikuks õpilaseks saama, nagu ta alati oli olnud, ja harmooniateeria otsekui matemaatikaülesandeid lahendav koolijüts talle konservatooriumis antud võõraid meloodiaid.

Ja ta jõudis talle ihaldusväärsena tundunud tippu, ta sirutas käed välja ja nad puudutasid muusikat, nad puudutasid seda, mida ta kuulis oma sisekuulmisega, mida reaalselt keegi ei ole kuulnud, mis kõlab täiuslikult ainuüksi muusikus ja millele muusik on pannud kohmaka nime: absoluutne muusika. Jah, ta puudutas seda, ta suutis juba luua orkestreid, võis suva järgi (oleks, et suva järgi!) valida instrumente, ja võis kord loodu hävitada, nagu seda võib looja.

Ta tõusis tippu, sirutas käed välja, ja nad puudutasid seda, mida ta oli ihalenud. Ta tõstis silmad ja nägi, et puudutab uue mäe jalamit, mille tipp kadus kõrgusesse. Jälle oli ta õpilane!

Sedakorda tõid otsingud ta Dresdenisse, ja oreliteose loomine sai ta eesmärgiks . . .

Kui Nikita seda meenutas, andsid tema meeli täitnud värvid, jooned, vormid ruumi kõladele: süttinud õhtutuledes oli linn selgemini ja täielikumalt kuuldav.

Karev tõusis pingilt ja hakkas kiiresti minema. Ent mida lähemale jõudis ta oma majale, seda ebakindlamaks ja rahutumaks muutus ta samm.

Äkki riivas ta teadvust ootamatu mõte: ta peab pilgu pööramа iseendasse ja edasi andma seda, mida seal näeb. Sest tema tee, muusik Nikita Karevi tee oli kujunemas tervikliikuks teemaks.

Ta samm sai kindlust, rippulastud käte sõrmed võpatasid ja läksid harali, just nagu valmistuksid nad asetuma klaviatuuri kohale, ent sealsamas tajus ta maja lähenemist. Ta tõstis pea ja nägi rõduaknaid. Neis veikles tänavatulede tuhm helk, ent tihedas raamistikus peitus pimeduse liikumatus. Kõik korteri aknad olid sellesse liikumatusse aheldatud.

Ta tõstis pingutusega jala kõnniteelt, läks nimme kiiresti üle tänava, jooksis trepist üles ja tõmbas hinge alles korteriukse ees. Ta pidi kõik taskud läbi kobama, et võtit üles leida.

Võti oli seal, kus Nikita seda alati kandis: palitu parempoolses taskus.

Ja nüüd on uks mürinal lahti paisatud. Kingade kolinal ja kõvasti köhides astub Nikita esikusse ja sikutab gaasilambi ketti. Piimjas valgus ujutab aeglase voona üle nagis rippuva üksiku, liikumatu halli palitu. Üleval, riiulil, otse palitu kohal lebab laiaservaline viltkaabu. Tähendab, et kodus pole kedagi — see on Werthi palitu ja kaabu.

Palitut seljast võttes lakkab Nikita hetkeks müra tegemast. Siis hiilib vaikus külma puhanguna Werthi toa ukse alt ligemale ja sunnib Nikitat jalaga kraapsama, köhatama ja ümisema endale nina alla mingit lihtsakoelist viisi.

Ta riputab oma palitu nagi teise otsa, ent otsekohe tõstab selle Werthi omale lähemale, riivates korraks käega võõra rõivatüki riiet. Palitu õõtsub rippuva riideeseme tavalisel moel ja on puudutamisel täiesti tavaline, veidi jahe ja kare.

Nikita jätab gaasi põlema, ja sulgenud enda järel hoolikalt ukse, seisab vaikust kuulatades keset pimedat tuba. Siis leiab ta harjunud liigutusega lambi oma laua kohal ja valgus langeb kõigepealt korralikult lõigatud servadega paberitükile:

«Jääge jumalaga, Karev, tänan teid male eest. Te ju mõistate, asi pole mitte vioolas, vaid viiulis.

Werth.»

Nikita pöördub silmapilkselt ukse poole vaatama. Kus ta on? Oma toas? Jah, see on tema tuba, tema, Karevi tuba. Kuidas sai kiri tema lauale? Selle pidi siia panema keegi tema korterikaaslastest, arvatavasti tšellist. Mistarvis? Kirjas pöördub Werth tema, Karevi poole. Kuid mispärast tema, miks just tema poole? Kas tõesti oli Werthil vaja siduda teda vastutusega enda surma eest? Oo, ta oleks pidanud adresseerima kirja Hübnerile: «Jumalaga, Hübner, tänan teid vioola eest» — nii oleks ta pidanud kirjutama. Ja Hübner oleks saanud enesetapja surmaeelse kirja!... Kuid see kiri kuulub Nikitale. Pidagu Nikita meeles, et enne kui rihma reisikoti aasadest välja tõmmata, mõtles enesetapja tema, Nikita peale.

Ta pöördub näoga laua poole, võtab kirja ja rebib selle äkki pisikesteks tükkideks. Ta korjab tükid tuhatoosi, süütab paberossi ja paneb paberile tule otsa. Selle ühesuurused tükid põlevad kollakassinise leegiga, vaevukuuldavalt kõbisedes, suitsu ajades ja punaselt hõõgudes, seejärel tõmbuvad

nad mustaks, vajuvad kokku ja saavad tuhaks. Nikita viib tuhatoosi ettevaatlikult ahju juurde, avab ukse ja raputab tuha koldesse. Sel hetkel oigab midagi venivalt ta selja taga. Kuuldes pöörab ta pead ja näeb kapi otsas reisikotti. See on tema, Karevi reisikott, kuid selle rihmad pole eristatavad Werthi rihmast, sellest rihmast, mille jupp jäi Werthi kaela ümber. Kas see võetakse sealt ära? Küllap jah, kui hakatakse teipa lahkama. Kas on maha võetud teine rihmajupp konksu otsast seal, verandal?

Nikita astub kapi juurde ja tõukab rusikaga reisikotti nõnda, et seda enam näha poleks. Pärast seda jääb hetkeks vaikseks, seejärel äkki kukub miski nagisedes ja kahinaga. Nikita võpatab, ja koos üle kogu keha uhkava kuumahooga teeb selge juubeldav mõte ta rahulikumaks: reisikott kukkus kapi taha.

«Aitab!» lausub Nikita valjult ja läheb peaaegu naerdes klaveri juurde. «Aitab!»

Ta kuulatab, kuidas helid hällitavad vaikust, ja koondab kogu oma tähelepanu sellele, milliseid helikombinatsioone võimaldaks arendada kõlanud akord.

Siis põimub klaveri helidesse, kui need vaevalt on jõudnud vaibuda ja hajuda, akordi ülemise noodiga unisoonis kõlav ja seda jätkav, selgesti eristatav viiuliheli. See kostab niivõrd vaikselt, et võib lähtuda ainult tagumisest, Werthi toast. Nikita virutab taas täie jõuga klahvidele ja katkestab akordi pedaaliga. Mis helistikus ta mängu alustas? Fa-mažooris. Jah, jah! Ja nüüd kostab sealt, Werthi toast, si-bemoll, ülemine si-bemoll! Kuid Werthi viiuli kvintkeel oli lõdvaks läinud! Seda märkas isegi politseinik!

«Küllalt!» karjatab Nikita, kargab toolilt püsti ja tormab esikusse.

Ta seisatab lambi all, kuulatades oma sammude vastukaja. Si-bemoll kostab ta pea kohal ühtlaselt ja tugevalt, kuigi viiulinoodi puhtus on täiuslikum sellest kähisevast, risustatud pluksumisest. Ta vaatab üles. Gaasipõleti sukal on üks koht läbi põlenud, sealt on tükike lahti murdunud ja ühtlane gaasivoolus vilistab suka pilul selgelt eristatavat si-bemolli.

Nii-nii, see on juba võit! Söakus surub Nikita selja sirgeks, ta astub otsustavalt Werthi toa uksele, vajutab hooga lingi alla ja paiskab ukse lahti. Nii nagu möödunudki ööl uhkab toast külma: verandauks jäeti sulgemata; sügisöö on karge ja õhk jaheneb kiiresti.

Nikita astub tuppa. Ta süütab lambi. Siin valitseb endist

viisi korratus: lauasahtleist ripnevad paberilehed, põrandal vedelevad lahtine kohver ja reisikott. Jõupingutus, veel üks jõupingutus — ja Nikita pöörab näo voodi poole. Siin, põrandal, jalad poikvel verandaukse poole, lamas Werth. Nüüd ei ole siin kedagi. Põrand on tühi. Tekiserv on voodi veidi viltu. Ilmselt riivas seda keegi, kui Werthi kasti asetati.

Veel jõupingutus, veel üks, viimane jõupingutus! Nikita suundub veranda poole. Mõne sekundi vältel peavad ta silmad pimedusega kahevõitlust. Ta eristab aknaraamide kontuure. Tal on vaja vaadata üles, lae alla. Kuid ta pilk komistab mahakukkunud toolile. Kuidas sattus siia tool? Ilmselt püüti konksu otsast rihma kätte saada. On vaja ainult tõsta pilk veendumaks, et rihma pole. Kuid silmad ei suuda üles vaadata, ja ootamatult paiskab ere meenutus, mis silmapilksèlt muutub tajumuseks (ta lööb põlve tugevasti vastu toolijalga), Nikita ukselt tagasi. Kuidas võis ta selle unustada? Kui ta oli Werthi põrandalt üles tõstnud ja hakkas selg ees, ukse poole nihkuma, lõi ta põlve vastu toolijalga, ja mõtles otsekohe — oo jaa, otsekohe! —, et selle tooli lükkas Werth endal jalge alt, niipea kui oli silmuse kaela pannud. Tuua nüüd see tool tuppa? Ei, ei!

Nikita suleb ukse ja keerab järsult kaks korda võtit. Ta püüab säilitada külma metalli taju sõrmedes, mis alles hoidsid võtit: jah, ta lukustas tõepoolest verandaukse.

Milleks ta tuli sellesse tuppa? Peab midagi tegema. Peab laua juurde minema ja sahtli korda seadma. Keegi peab võtma ja läbi vaatama kõik, mis Werthist maha jäi. Ent Nikita võtab üheainsa raamatu — malemängu õpetuse. Jah, selleks ta vist tuligi siia, et seda raamatut võtta.

Ta kustutab lambi, ja püüdes astuda aeglaselt ja ühtlasel sammul, läheb laulu ümisedes esikusse. Kuid ukse suleb ta rutakalt, raske ja jõulise tõmbega, otsekui kellegi eest pagedes, ja lukustab selle niisamuti nagu verandauksegi kahe võtmepöördega.

Oma toas astub ta klaveri juurde, ent adub otsekohe, et mängida ei tohi, sest mängu aegu poleks midagi kuulda. Kuulda on aga vaja kõike — nõrgimaidki kahinaid, prõksatusi, kriuksatusi —, jumal küll, millist laostavat hävingut on tulvil iga sekund, millise masinliku katkestamatusega hiilib kõige poole surm, millist ahastust on tulvil kõik need karjed, oiged ja suremise kaebed!

Nikita otsib õpikust maleülesande, võtab malelaua ja seab vigurid üles. Nõnda, end otsekui nähtamatuks tehes, püü-

da väiksematki õhuliikumist, keskendab ta oma tahtejõu ja mõtte ühele: matt kolme käiguga.

Aegapidi mõtestuvad tumedad puuvigurid, poleeritud mängulaua ruudud omandavad tähenduse. Vankriga võib tuld anda: üks, kaks, kolm — kolm käiku. Muide, üks hetk. Miks mitte kolmas käik? Siis kuningas kaitseb end... Ei, kaitsta ta ennast ei saa. Ta taganeb... Üks... kaks... siia. Muidugi, kolmas käik. Vanker liiguks nagu iseenesest. Ta ulatab üles ja küljele, otsekui oleks teda tõstnud nähtamatu käsi. Nähtamatu? Käsi on ilmselgesti näha: lapikud, ülalest lalad sõrmed, lopsakas karvakasv, mis peidab käe kuhevasse, seebist ja veest läikivasse kindasse.

«Tele käik Karev,» ütleb Werth tasakesi.

«A-a-a!» röögatab Nikita, lüües alt üles malelaua pihta. Kukkuvate vigurite, mängulaua ja tooli kolin toovad ta tõesse tagasi. Kuid ta seisab vastu seina liibudes, päranikistud, põlevate silmade pilk eksleb mööda tuba ja rutakad higitilgad roomavad siueldes mööda ta nägu alla.

Tool lebab põrandal täpselt nii nagu teine samasugune tool verandal. Nikita astub pika sammuga ta juurde, võtab ja seab pöörase raevuga tooli tagasi jalgadele.

Seejärel saabub vaikus.

Ja täielikus hääletuses, kui elu tundub alatiseks seisatavat, märkab Nikita, kuidas eesmise toa ukselukus pöördub ettevaatlikult ja aeglaselt võti. Võti pöördub ühe korra, torgub, jääb pidama... annab järele ja pöördub teist korda, teeb täispöörde.

Siis sööstis Nikita pea kaotanult, põledes ja rappudes kogu keha haaranud värinatest, ukse juurde.

Esikusse astusid ta korterikaaslased.

Ta toetus vastu uksepiita, jõuetu, häbistatud, valmis tunnistama oma argust ja ennast välja naerma, ja samal ajal kui rängast koormast vabanenud. Ta pomises:

«Kurat võtku! Kurat võtku! Ma tukastasin, ja korraga... mulle paistis... pagana pihta...»

Nõnda jõudis kätte ja möödus öö...

Ja koos hommiku saabumisega, mis uuendas esemete piirjooned ja mõtte, lahvatas Nikitas otsustavus vastu panna, kõigest väest vastu panna sellele, mida ennustas hääbunud pimedus.

«Mõelge mida tahate,» ütles ta kaaslastele. «Pidage mind sraks, tahtejõuetuks — mulle ükspuha. Ma ei suuda siia jääda. Ma ei suuda töötada, ei suuda hingata. See pole üldsegi hirm, see...»

«Kuid keegi ei arvagi, Karev, et see on hirm,» vaidles talle ootamatult leebelt vastu tšellist. «Me ise mõtlesime . . .» ja ta vaatas oma naabrile otsa.

Siis väristas ehmatus taas Nikitat. Miks need inimesed teda nii säästlikult kohtlevad? Kas nad ei oleks siis pidanud teda välja naerma? Kas ta tõesti äratab kaastunnet? Kas ei tähenda see, et ta näole on juba kirjutatud Werthi saatus?

Ta oli veendunud, et kõik muutub, kui ta vaid põgeneb nende õnnetute seinte vahelt. Ta põgenemine oli peaaegu paaniline ja mida palavlikumalt ta kiirustas, seda vähem piinas teda taganemise häbiväärsus.

Hommikul leiti korter, keskpäeval seadis Nikita juba taas paika viimaseid pisiasju oma mungalikust tarbevarast, sõitis linnast välja ja naasis õhtuks, ja teda julgustas ning rahustas teadmine, et naaseb uude elupaika, võinuks öelda, et uude ellu.

Ent katsumustel oli alles algus.

Trepist üles kõndinud, haistis Nikita veidrat haiglahõngu, — see oli midagi külmläilat ja meenutas formaliini või karboolhapet. Ta helistas ja ootas kaua ukse taga. Keegi ei vastanud ka teisele ega kolmandale pikale helistamisele. Asjatu ootamine peaaegu võõra ukse taga, vaikuses, mis oli läbi imbunud raskest haiglahõngust — uks tundus seda ergavat, nii nagu ahi ergab soojust —, muutus rahutukstegevalt ebameeldivaks. Nikita helistas kõrvalkorterisse. Avas noor, väga sõbralik naine, kes Nikitat nähes ütles kiiresti:

«Teie olete uus üürnik? Teile jäeti korteri võti. Teie pere-naine haigestus ja ta viidi ära. Tal on vist midagi maoga . . .»

«Kust selline lõhn?»

«Sanitarid käisid desinfitseerimas. Ma toon kohe võtme.»

«Lubage, aga kus siis teenija on?»

«Teenija? Ta ei tahtnud üksi korterisse jääda ja läks ära. Härra muusik muidugi ei karda üksi olla,» naeratas naine, «ma annan kohe võtme.»

Tagasi tulnud, astus naine ukse juurde ja näitas, kuidas peab lukku lahti tegema.

«Head ööd, härra muusik,» lausus ta lahke abivalmidusega. «Hommikul, kui soovite, võin ma keeta teile kohvi.»

«Tänan teid.»

Korteris oli haiglahõng terav ja lämmatav. See oli tunginud Nikita tuppa ja voogas siin justkui nähtamatu udu, kihiti, nagu oleksid tugitoolid ning voodi üle valatud lämmatava vedelikuga, mis aurub aegamisi, küllastades õhku.

Nikita tegi aknad lahti. Need avanesid väikesele tasasele

väljakule, mille sillutise klompkivid helkisid harvade laternate valguses. See oli vaikne, vana ja vanamoodne linnaosa, ja sealt tuli siia äkki, otsekui oleksid väsinud majad suikunud magusasse unne, niipea kui pimenes.

Väljakul valitsev vaikus tihendas tuba täitvat hääletust ja tundus, nagu oleks aeg kaotanud siin voolavuse otsekui läbi suubunud jõgi.

Üksindus oli täielik. Teadmatus väljaspool tuba asuva suhtes — missugused olid Nikitat vaikivalt ümbritsevad seinad, missuguse vormi oli võtnud majas seisma jäänud võõras elu —, see teadmatus tõukas Nikita kujutluse endisele, kibedalt kogetud teele, ja Werthi tuba, veranda, mahakukkunud tool, katkenud rihm ja lillakad, mullakarva värvid, varjundid, helgid, toonid, kumad valdasid taas ta hinge.

Ta tahtis minna talle tundmatuisse naabertubadesse, vaadata võõra eluaseme igasse nurka, et mingi ootamatu mulje tõrjuda meelest möödunud ööde kestvat mõjujõudu, et viljastada nõnda pinnast uute kujutluste tärkamiseks, — olgu need või veelgi piinavamad, peaasi, et uued.

Oo, ta oleks mõnuga ja pisimates üksikasjades endale ette kujutanud korteriperenaise surma, — haiglas, kitsal voodil, mis on läbi imbunud sellestsamast läilast karboolhappe ja formaliini segalehast, just sellel vaiksel, hääletul ja kurval tunnil, kui nurkipidi seisavad tummalt toolid, kummutid, tiitlid ja diivanid. Ta oli valmis terve nädala vaevlema, jälgima seda talle kaugeks jääva, võõra surma pilti (ja ta ei kahelnud enam, et sel tunnil viibki surm süngelt ja vihata oma tööd lõpule), ainult et mis tahes hinnaga pagendada oma kujutlusest rõhuvat mälestust Werthist.

Tema saatus sõlmus Werthi saatusega. Werth tuli ta juurde liikumatusest, ta oli niisama liikumatu kui tollel ööl. Ja iga kurnavalt pika sekundiga kahanes vahemaa elava Nikita ja surnud Werthi vahel ja Nikita ootas halvatuna lõppu.

Kogu öö kohta jäi talle meelde üksainus elav tajumus: väljakul viskas öövaht kepi mingi äraeksinud peni pihta ja kepp veeres kõlinal mööda siledaid sillutisekive. Sel hetkel oli tal tahtmine tormata välja ja vahetada pilke öövahiga või peniga — ükskõik kummaga —, et see ainult oleks elusolendi pilk. Kuid Nikita jõuetus oli liialt suur . . .

Varahommikul kuulis ta helistamist.

Ta võpatas ja läks ust avama.

Tema ees seisis kõhevil ja kohkunult sama naine, kes ta õhtul korterisse oli lasknud.

Käsi rinnale surudes alustas naine ähmiga:
«Täna öösel, härra muusik . . .»
Ent ta ei lasknud naisel lõpetada.
«Ma tean,» ütles ta rahulikult. «Täna öösel suri minu korteriperenaine.»
Naine astus sammu tagasi ja sosistas õudusega:
«Kuid . . . mille üle te naerate?»
«Naeran?» imestas Nikita. «Vabandage . . . kas ma siis . . .»
Kogu ülejäänud päev möödus tal tummalt tänavail hulkudes. Videvikus vajus ta jõuetult istuma trepiastmele võõras kvartalis, kaugel vana raudteejaama taga.
Ta istus, pea norus, ta sõrmed näppisid väsinult lehti põõsa küljest rebitud oksalt, teravnenud õlanukid olid püsti, selg kühmu vajunud, ja ta tavaliselt laisk pilk oli täielikult tardunud. Külma tundes tahtis ta püsti tõusta ja toetas juba küünarnukid põlvedele, kui majast, mille trepil ta istus, kostis tugev, lühike laksatus, mis sarnanes lasuga.
Nikita hüppas jalule ja pistis jooksu. Kuid mõne sammu järel ta peatus ja pöördus tagasi. Majast möödudes ja ainiti uurides ukse kohale kinnitatud numbrisilti, naeratas ta ekslevat naeratust, mis üha sagedamini ilmus ta näole.
Ta teadis kindlalt, mis on talle kätte jõudnud. Tulekahjud, see tulekahjude eelaimus, mis kunagi esmakordselt hävitas ta enesevalitsemise ja mis hiljem naasis koos kahtlustega, eneseusaldamatusega, meeleheitega.
Esimene, mida Nikita hommikul tegi, oli see, et ta keeras ajalehe lahti. Õnnetuste ja kuritööde rubriigis luges ta:

«Eile, kella kaheksa ajal Uhlandstrassel 26 . . .»

Ta käkerdas ajalehe kokku. Kas maksis edasi lugeda? Maja number 26 Uhlandstrassel, — ega Nikita ilmaaegu olnud seda numbrit meelde jätnud! Ja kas oligi tähtis, mis seal õieti juhtus, mis seal toimus? Kas on keegi tapetud või tappis keegi enda?
«Ma lähen hulluks,» ütles Nikita endamisi.
Ta vaatas abitult ringi ja pomises valjult:
«Üks kahest.»
Vaevalt ta andis endale aru, mis võis olla see «üks kahest».
Ta hõõrus kuuma käega laupa. Talle tuli meelde Gresse, niisama juhuslikult, nagu oleks võinud meelde tulla mõni teine tuttav. Ja ta läks kiiresti tema poole.

Kuues peatükk

Nõnda kohtas Nikita Annat.
Vististi nõnda leiab tundras kaaslased kaotanud teeline pärast asjatuid katseid eluaseme juurde välja jõuda uuesti inimelemärkusele tulles ennast inimestest ümbritsetuna. Selliselt tunneb surmaks valmistunud haige, et ta tervis on tagasi tulemas ja ta võib üles tõusta ja kõndida.
Gresse oli nende inimeste tõugu, keda kunagi päriselt tundma ei õpi, keda väga ei tahagi tundma õppida, kuid kellega on niigi hea ja huvitav olla. Mingis mahajäetud fotoateljees, mis asus mine tea kas inimelamute tagahoovis või päris hoonestamata paigas, seadis ta endale sisse stuudio ja imes vahetpidamata vänge lõhnaga sigarijunne, levitades koos suitsuga ülimat filosoofilist rahu. Et igapäevast leiba teenida, tantsis Gresse üksvahe varietees, kuid murdis jala, jäi lonkuriks ja pühendus oma põhitegevusele: ta oli maalija. Ta oleks pidanud elama Münchenis, veel parem Pariisis. Ta ei olnud millegagi nõus, kuid tema heakskiit absoluutselt kõigele, mis leidus looduses, oli piiritu. Ta ütles: «Maherdune jäledus!» Ja rahulolu ümbritses teda õndsuseuduna otsekui sigarisuits.
Ta suitsetas sigarid viimase lõpuni ja paistis, nagu hoiaks ta päris huulte vahel põlevate tubakalehtede erkoranži hõõgust.
«See ületab igasugused piirid isegi meie, sakslaste jaoks, see Dresden! Linn on nii puhas, et kui päike soojendab, tahaks sõiduteel pikutada. Ometi on maa antud inimesele selleks, et sinna võiks koni visata. Kui mitte see maitsetu puhtus, suitsetaksin ma sigarist ainult poole ära.»
Ja ta peaaegu et neelas sigarikoni ergavat hõõgust. Tema kunst oli kummaline: see ei pürginud novaatorluse teed, ei korranud ammuolnut ega olnud nende kahe võimaluse vahepealne. Gresse ei sarnanenud mitte kellegagi. Kõige tõenäolisem, et ta oli hull. Sellest ajast peale, kui ta murdis jala, oli tema töödele leidunud üksainus ostja.
«Palju te oma maali eest tahate saada?» oli too Gresselt küsinud.
«Sada tuhat.»
See ülimalt lühike dialoog sai Dresdenis üldtuntuks ja Gresse uhkeldas oma populaarsusega.
«Maailm saab varsti teada, et mul on sajatuhandene lõuend. Minu juurde hakkavad ameeriklased kokku voorima.»
Ameeriklased ei kiirustanud tulema, laoruumi meenuta-

vat stuudiot täitsid veidrikud, päevavargad ja väga head, kuid peaaegu alati õnnetud inimesed . . .

«Jaa,» sõnas Gresse paljutähendavalt, kui Nikita oli talle jutustanud, mida ta oli viimasel kolmel ööpäeval üle elanud. «Jaa. Ma mõistan teid, kuigi teie katsumused kujutavad endast midagi peaaegu transtsendentaalset. Jaa. Midagi seeravlikku või . . . kuidas see nüüd oligi . . . Mina näiteks lugesin Swedenborgist . . . Seda tuleb ette kõrgenenud vaimutalitlusega inimestel. Muide, see pole tähtis. Esimene, mis on vaja teha — on vaja pöörata. Järsult pöörata teise suunda.»

Gresse tõstis vigase jala ja tegi sellega õhus ebamäärase pöörleva liigutuse. Ta nägu oli tõsine.

«Mõnesugune fuetee,» seletas ta õpetlikult. «Tänase öö olete minu pool, sõprade keskel, kes on häälestatud tõesti reaalselt. Ma nõuan seda, armuline härra! Ja kohe praegu.» — Ta võpatas äkki ja luukas ukse poole . . .

Päevad olid tüüned, need olid viimased sügisesed päevad, kui päike kesklõunal veel soojendab siidiselt, öösiti aga tardub kõik ümberringi külmakangestuses. Päeval võis veel käia kerge kleidiga nagu suvel, ja seda kleiti, sinisetriibulist, veidi lühemat kui tollal kanti, — nimelt seda kleiti nägi Nikita kõigepealt. Kleit justkui säilitas tänaval endasse kogutud valgust, oli ere, vaba, ja vaevutabatav hooletus, millega rõivastuvad rikkad inimesed, muutis kleidi imelisel kombel kaunimaks. Esimesel hetkel nägi Nikita ainult seda sinisetriibulist kleiti — ja Anna rutakas, lühikeste sagedaste hingetõmmetega katkestatud jutt tundus talle kostvat kusagilt seina tagant.

«Portselani ja klaasid otsisin ma välja. Aga nuge ja kahvleid pole,» lausus Anna lõõtsutades ja võttis kübara peast.

Ta oli väga sale, kuid ta liigutused, piht ja eriti käed olid teravalt nurgelised.

«Suurepärane,» ütles Gresse, «hakkame sööma portselani pealt kätega. Te pole veel midagi ostnud? Ei? Siin on teie abimees. Ta on rõhutud ja talle on vaja tegevust. Pange ta sisseostusid tegema. Saage tuttavaks.»

«Te olete kunstnik?» küsis Anna, sirutades talle kiiresti käe ja istudes ta kõrvale.

«Ei.»

«Aga mida te siis teete?»

«Kirjutan . . .»

«Olete kirjanik?»

«Ei, ma kirjutan muusikat,» vastas Nikita äkki piinlikkust tundes, ja et ebamugavusest üle saada, vaatas neiule otse silma.

Neiu lõug ja huuled olid kuidagi lapselikud, pehmed ja ümarad, tema pilk oli selge ja sirgjooneline, hingamisel liikus kogu ta nägu kaasa. Palju aega hiljem Nikita tõdes, et impulsiivsus, kiire hingamine olid talle niisama omased, nagu tema võime ainsa hooletu puudutusega muuta mingi asi väärtusetuks. Kõik tema omadused olid temast lahutamatud ega võinud — tundus nõnda — korduda kelleski.

«Te olete muusik? Ma tulen teie juurde teie muusikat kuulama. Hästi?» ütles ta veendumusega, et tema otsus on Nikitale kohustuslik ja meeldiv.

Ta pöördus stuudio peremehe poole.

«Ma palun teie sõpra osta banaane. Ma otsustasin, et peamiseks roaks võtame banaanid.»

«Muidugi. Kartulite asemel,» ütles Gresse. «On toitev ja odav.»

«Ärge ainult ostke väga kollaseid ja ülevalminuid,» kõnetas neiu uuesti Nikitat. «Olete te varem banaane ostnud? Ja siis veel . . .»

Ta keeras Nikita ees lahti paberilehe. Nikita nägi ta käekirja, — selget, tõtlikku, mehelikku. Nikita kuulas teda, püüdes meelde jätta, mida tal kästi osta, adudes teise rutakate sõnade lühikest hingust. Nikita märkas, millise sundimatu lihtsusega ta võttis diivanilt oma kübara, kuidas ta liigutus tegi kübara teisejärguliseks, tähtsusetuks. See rabas Nikitat samavõrd kui tema kleidi veetlev hooletus. Ta ei olnud räpakas, kuid asjad muutusid tema juuresolekul tähelepandamatuiks, nad teenisid teda, täiendasid teda, ta otsekui ei tundnud nende järele vajadust.

«Noh, minge!»

Nikita väljus.

Tänav tundus talle liiklusest üleküllastatuna, see kihutas tagant, ergutas teda. Ta astus kergelt ja kiiresti. Anna hääles, mis ikka veel kõlas tal kõrvus, kuuldus talle midagi hästi tuttavat, võiks öelda, et lähedast. Nikita meenutas kaua naisi, kellega tal oli olnud juhust kohtuda. Meenus Varvara Mihhailovna; tema hääletoon sarnanes äsjakuulduga, kuid Nikita puhkes äkki naerma, ja võõristus ning ootamatu üleolekutunne tõrjusid selle meenutuse peast.

Ta käis püüdlikult ning õhinaga mööda puuviljakauplusi, ostides banaane, seejärel adus pakkidest koormatuna mõnuga nende raskust. Väsimus ei rammestanud teda, tal tekkis isu,

ja istunud väljaku keskel pingile, hakkas ta banaanidelt pehmeid jahedaid koori kiskuma.

Siin, skvääril, mäludes lihavaid lõhnavaid vilju, meenutas Nikita Bürgerwieset, möödunud ööde laastavat ahastust. Ta kehitas õlgu: niivõrd võõras tundus talle üleelatud piinlemine, niivõrd imekspandav oli, kuidas ta Annat kuulates, meenutades tänaval ta sõnu, lihtsalt unustas selle, mis teda alles hiljuti oli vallanud.

Naastes ei leidnud ta stuudios Annat eest. Kuid ta ei tahtnud enam ega suutnud lahkuda.

Keerutades huulte vahel põlevat sigarijunni ja meisterdades kastidest ning lauajuppidest lauda, rääkis Gresse:

«Ta isa on ohvitser. Sellepärast peetakse tema perekonda heaks. «Ta on heast perekonnast.» Mina ei ole heast perekonnast, sest minu isa on pagar. Selles on midagi transtsendentaalset . . .»

Gresse proovis oma kaadervärgi järele, istudes sinna peale ja kõigutades end, ja lobises edasi:

«Ta on väga vahva olevus, see Anna, ja armastab meie suguseid. Minu meelest on see voorus. Kuid minu arvamine ei lange kokku heade perekondade arvamusega. Te olete vist kasakate hulgast pärit? See on paha, Karev, kasakal ei saa olla head perekonda . . .»

Anna tuli alles õhtuhakul — lõõtsutav, õhetav — ekspressi saatel, kes kandis raskeid korve toidunõude ja pakkidega.

Nikita ei pannud vist tähelegi, et ekspressil hõõgus peas punane mütsirumm ja väljanägemiselt oli ta norglik ning ükskõikne nagu surnumatja.

Lombak Gresse asus Annale appi. Ta seadis taldrikud ja klaasid lauale, püüdes teha seda pidulikult ja metoodiliselt. Kuid ta liigutuste läbimõeldus oli tarbetu.

«Te masendate mind, Gresse,» puhkes Anna naerma. «Nii lõbusast tegevusest teete teie müsteeriumi!»

Toidunõud tema käes, banaanid, mida ta kobarast lahti kiskus ja liuale kuhilasse seadis, korvidest lagedale toodud pakid, — kõik see pööras ootamatult Nikita tähelepanu küll ühele, küll teisele Anna omadusele ja Nikita vaatas teda õnneliku tasakaalutundega, mille naine oli endaga kaasa toonud.

Annast ei olnud õiget perenaist. Selles, kuidas ta taldrikuid võttis ja paigale asetas, paistis seesama Nikitat rabanud hooletus, millega ta diivanilt oma kübara oli haaranud. Käterätikuga nõusid üle pühkides tõukas ta küünarnukiga klaasi ja tahtis seda kukkumise pealt kinni püüda. Selle kiire liigu-

tuse ajal paistis Anna Nikitale väga naljakas, kohmakas ja nurgelisem, kui see esimesel pilgul oli paistnud. Klaas purunes üldise naeru saatel, ja Gresse, ajades alatist sigarijunni heidvad huuled tähtsalt torru, kuulutas tasuhimuliselt:

«Kohmakus, mu sõber, on halvim pahedest!»

Ja Nikita, kes naerdes korjas põrandalt pisikesi klaasikilde, tajus äkki erutavat poolehoidu kõige suhtes, mis Annas oli naljakas, kohmakas, nurgeline.

Kui Anna lauakatmise lõpetas, käed puhtaks pesi ja kuulutas: «Nüüd lähen ma ümber riietuma,» astus Nikita talle ligi ja ütles tasa ning tõtlikult, otsekui Gresse eest salaja:

«Mul on teile palve. Palun . . . ärge riietuge ümber. Olge selle kleidiga.»

«See meeldib teile?» küsis Anna lihtsalt ja täiel häälel. «Hästi, ma jään selle kleidiga. Kuid ma pean mantli järele sõitma.»

Olengul valitses segadik, seal oli totter ja lärmakas. Habemikud mehed keerutasid üksteise järel vanaaegse leierkasti vänta. Selle võllil oli palju tihvte puudu, lood kõlasid poolikutena, peenutseva kadrilli meloodiat võis kord piiksuvate, kord bassihäälsete nootide katkendite järgi üksnes aimata. Tantsu rütmi löödi jalgadega, lusikatega, jalutuskepiga, ning tagumine ja kolin vaimustas kõiki kangesti ja õhutas tantsima.

Anna lõbutses, nii et hing kinni. Nikita ei mäletanud, et neiu pilk oleks tuhmunud või jahtunud, ja kui ta vaatas, kuidas Anna tantsis kadrilli, kasvas temas erutus. Tantsul ilmnes Anna naljakus, tema kohmakus veelgi rohkem. Ta nägi Anna jalgade plikalikku kõhetust ja mõtles et see kõhetus on ülearu silmahakkav ja inetu nagu kiiresti kasvavatel lastel. Kuid ta polnud võimeline silmi Anna inetuselt ära pöörama.

Nikitat vaimustas kõik, mis teda ümbritses, mis talle silma hakkas. Veiderdav ja vintis peoperemees jagas külalistele peokutseid, mis polnud õigel ajal laiali saadetud («Vahendite laieliku puudumise, vaesuse ja viletsuse tõttu!» — üürgas Gresse). Nikitale sattus akvarell: tobe tekst oli läbi põimitud segase joonistusega, nagu seda tegid dekadendid. Ta silmitses mõnuga joonistuse violetseid ja halle laike, luges teksti mitu korda üle, puhkes naerma ja pistis kutse taskusse. Võib-olla pani ta tähele, et akvarelli violetne toon sulas pigem roosaks kui siniseks või veripunaseks?

Kära, külaliste sihitu sagimise sekka ütles Nikita Annale hüvastijätul:

«Ärge unustage, et lubasite tulla minu muusikat kuulama.»

«Mul on meeles. Kunas võib teie juurde tulla?»

«Varsti!» pääses Nikital suust. «Palun teid, varsti!»

Anna vaatas ainiti ja avalalt Nikitale otse silma, ta hingamine muutus veelgi tõtlikumaks, sagedasemaks ja naeratus näis tal peaaegu hinge kinni panevat:

«Kas ilmtingimata selle kleidiga?»

Kõige meelsamini oleks Nikita teda sel hetkel tahtnud emmata. Anna astus nõtkelt eemale, Nikitale tundus, et neiu keskendus ebameeldivale mõttele, et tema oli selles süüdi, ja segadussesattunult, ebakindlalt vastas ta:

«Millisega tahate.»

Naerma puhkedes sirutas Anna talle mõlemad käed ja ütles kõhkluseta:

«Ma tulen homme õhtul.»

. . . Anna tuli tema juurde ja jäi tema juurde.

Kõik, mis Nikitat ümbritses, omandas sellest päevast peale lõpmatu tähendusrikkuse. Esemed ta toas, mida ta varem polnud tähele pannud: paberossikarp, tuhatoos, pliiatsiga sodistud noodipaber, said imelikul kombel hinge üksnes seepärast, et Anna puudutas neid. Ent ta adus juba oma võimet allutada neid endale, sundida ennast teenima, nii nagu nad teenisid Annat.

Anna tundis mõnevõrra muusikat ja ta sisenes Nikita suletud maailma niisamal lihtsalt, nagu tullakse tuppa.

Ootamatult ja endalegi märkamatult jutustas Nikita talle kõikidest astmetest oma ülespoole rühkimise teel, alates Jakov Moissejevitši keldrist ja köitmismasina noa alt väljaroomavate paberilõikmete hirmuäratavast susinast.

Ja siis — olles vaimustatud sõbratari mõistvusest ja innustunud sellest, mida ta mälu oli ootamatult ta silme ette rajanud — leidis ta uuesti usu oma kutsumusse.

Anna abistas teda töös. Ta poleks kunagi osanud öelda, kustkaudu Anna tundis sõpruse saladust. Kuid ta oskas kuulata, oskas vaikida, ja tema lähedalolu tegi meele nii kergeks, et Nikita õppis seda taga igatsema.

Õhtupoole käis Nikita mööda tuba ringi, joostes sekka klaveri juurde, et kuulata üleskirjutatud fraasi. Klaverikaanel kirendasid noodilehed, raske, pannkoogiga sarnanev tindipott oli kaetud pisikeste kuivanud tindiplekkidega nagu paber noodimärkidega, puldil lahtikeeratud puhtad leheküljed olid vaevumärgatavatest pliiatsiga tehtud punktidest tähnilised. Kõik need tuttavad pisiasjad: noodijooned, tindiplekid, punktid ja kriipsud, klaviatuuri mustvalge sirge viirg, hajusid

segamisi hämarusse, nende mõte libises käest, ja Nikita lakkas korraga kuulmast.

Ta tagus peopesaga vastu klahve, et elustada kuulmist, nii nagu pikka aega laua taga istunud inimene kargab püsti ja sirutab selga. Sulgenud silmad, istus ta mitu minutit liikumatult, seejärel vajutas paremale pedaalile ja mängis ootamatu jõuga läbi teema, mis tund aega tagasi näis suurepärane. Näis! See ei olnud muud kui väheke teisendatud meloodiajupats, mille oli mööda ilma lendu lasknud kes? — võib-olla Saint-Saëns, võib-olla . . . ja jälle ei kuulnud Nikita midagi, muusika valgus laiali noodilehtede, mõttetute punktide, komade, plekkide hajuvas kirevuses, ja üksnes klahvistiku külm mustvalge viirg oli hämaruses selgelt nähtav.

Sel ajal tuli tavaliselt Anna. Kas võis Nikita teada, millise instinktipingutusega aimas ta ära Nikita seisundi, kuidas pekales ta süda, kui ta sisse astudes heitis esimese pilgu Nikita näkku?

Nikita meelest lõi Anna süda nagu alati, neiu kiire hingamisega oli ta harjunud, ja ta ütles:

«Täna ei tule mul midagi välja,» — ütles seda niisuguse häälega, nagu olnuks keegi teine ebaõnnestumises süüdi, ja muidugi mõista pidi Anna ta sellest üle aitama.

Ja ta aitas, seletamatul viisil muutes Nikita usukaotuse enesekindluseks . . .

Lõpuks sai töö valmis.

Orelikunstnik, konservatooriumi õppejõud, — leebe, aegjasse olemisega, läbinägeliku värvitu pilguga vanamees ütles, kui oli viimast korda vaadanud Nikita noote:

«Nüüd on teil vaja seda kõike kõrvalt kuulda. Tulge kell kaks Frauenkirchesse.»

Pühadeti, pärast jumalateenistusi, toimusid siin kontserdid, äripäeviti oli kirik tühi, tohutut hoonet tuulutati ristamisi avatud uste kaudu. Tänavamüra pääses siia maapinna kaudu, põrand kõmises, ja kui uksed suleti, võbises katedraali tühjuses torisev pinnasekumin.

Orelikunstnik läks väärile, ta sammud hakkasid kostma trepilt, kajasid ülalt vastu ja langesid võlvidelt kividena tammiste pinkide tühjadele ridadele.

Nikita valis istumiseks väärist kõige kaugemal asuva pingi.

Ta kuulis, kuidas oreli lõõtsad hakkasid hingama, kuidas muusik tema kohal köhis kõri puhtaks ja pillas midagi põrandale. Seejärel lendasid ühekorraga kõrgusesse, võlvide alla liiskantregistri laulvad, veidi inisevad metalsed helid, ja korraga voogatas kogu kivihiiglase tühjus otsekui maa-alusest

tõukest. Hirmuäratavalt kiiresti jõudsid helid viimasesse kui katedraali nurka, otsekui oleks kivi laulma hakanud, ja puupingid, pea kohal kõrguvad kantslid, balustraadid liitusid kuulekaks kooriks ning aknaklaasid helisesid paisuvas *fortes*.

Ja üksnes Nikita rinnas võttis seda suletud kivikeras pöörlevat paljuhäälset harmooniat kuulates maad tühjus. Jumal küll, kui võõras oli talle see, mida ta kuulas!

Ta nõjatus kitsale lauale, millel kirikulised lehitsevad oma palveraamatuid, ja pigistas pea rusikate vahele. Ta polnud ealeski kirjutanud seda muusikat! Ta ei suutnud leida oma meloodiat nende kattuvate, ujuvate jäälahmakatena üksteise otsa kuhjuvate akordide hulgast. Ei, ta tabas, peaaegu tabas mingeid fraase, fraaside kombinatsioone. Meloodia rajas endale teed tema juurde läbi purunevate ja ragisevate jäälahmakate. Ent ta ei uskunud, et tema, Karev, oli püüdnud paigutada rütmide kohmakasse vaheldumisse oma muusika selgejoonelist mõtet. Ja jälle — ei! Mitte rütmides, ei, mitte rütmides polnud katastroofi põhjus! See refräänide rusuv mitmekesisus bassides, mis pealetükkivalt, abitult kordavad juhtmotiivi!

Püsti hüpata, pöörata nägu vääri poole ja karjuda oigavasse tühjusesse: aitab, rohkem pole vaja, jumala pärast, rohkem pole vaja! Või siis, varjudes oreli pöörasesse huilgamisse, hiilida hääletult uksest välja ja põgeneda tagasi vaatamata kirikust, konservatooriumist, linnast, — alatiseks!

Nikita püüdis värisevate pihkudega oma nägu, higi voolas ta laubalt, silmad ekslesid otsekui tuge otsides. Tal hakkas külm, teda raputas külmavärin, ta ajas end sirgu, seejärel tõusis püsti. Hetke ta mõtles, et inimtühjas kirikus, sirgete pingiridade kohal peab ta kasvult paistma tavalisest pikem. Ta ajas end veelgi rohkem sirgu.

See, mida ta nüüd kuulas, oli talle endist viisi võõras. Tahtepingutusega ütles ta oma muusikast lahti. Siis eristas ta helide paljutoonilises vasturääkivuses meloodia rahulikku voogamist. Meloodia arenes, liikudes registrilt registrile, nii nagu tuul haarab ühe puuladva teise järel. Ja nii nagu kroonide kohinat saadab tüvede ühetasane, kokkukõlav oigamine, kui tuul käib üle maa, nii kaasnes meloodia tõusva liikumisega basside majesteetlik voogamine. Oh jaa, see oli majesteetlik oma võimsas, muusika arendust veidi tõkestavas rahus. See pidurdas, venitas tempot, ja et seda kiirendada, tõstis Nikita käed, ja žest, millega dirigent sunnib orkestrit kiirendama tempot, väljendas tahtmatult Nikita soovi.

Siis juhtus, et orelikunstnik Nikitat nägemata (ta ei võinud

teda väärilt, oreli tagant näha) kiirendas tempot, ja tühjas kirikus mäslev muusika kõlas äkki kokku, sulas ühte selle muusikaga, mida Nikita oli tahtnud kirjutada. Jälle läbistas teda külmavärin, ja ta vabanenud mõistus nägi väikest Nikijat vedamas tühjas külmas saalis poognaga üle viiulikeelte, kui avanes uks ja saali tormas Mendelssohn-Bartholdy isikliselt.

«Nii, nii,» sosistas Nikita, «see on täiesti nõnda, nagu mina seda endale ette kujutasin!»

Ta seisis kirikupingi jalatoel ja oli nagu kasvanud, sirgunud veelgi sihvakamaks, ta nägu oli kahvatu, kulmude alla surutud silmad liikumatud, ja käed hakkisid lühikesi, rebivaid liigutusi: tempo oli kiire, tormakas, rahutu, orelimuusikas ebaharilik.

Nõnda jäigi Nikita seisma, kui vappuv õhk vaikis ja rahunes ja torisevast pinnasekuminast täidetud kivikera tühjuses kostis hädine inimhääl.

Nikita laskis oma suurusega masendavas kirikus silmadel imestunult ringi käia. Väärirrinnatiselt noogutas talle orelikunstniku pisike kiilas pea ja armetu hääl eksles abitult ruumis:

«Lõpp on hea, lõpp on suurepärane! Braavo!»

Hiljem uksel, Frauenkirchest väljudes sikutas oma tavalise segluse minetanud vanake teda kärsitult kuuereväärist ja ütles:

«Teil on algusosa arendus päris hirmus. Ei saa ju midagi väljendada, kui kõik on nii ebaselge. Teema pääseb teil ju kõlama väga suurte raskustega, väga suurtega, mu sõber! Paneb ennast maksma pingutusega, ülima pingutusega. Te tundsite selle ära, eks? Näete siis! Aga seal, kus ülesehitus on selgepiirilisem, rangem, mäletate — *allegro con moto*'st alates ja lõpupoole, päris lõpus, seal . . .»

Nikita pidi midagi ütlema sellele vanale õpetajale, meistrile, kellest oli saanud ta sõber. Ta surus ta kuivetud sõrmed oma pihku ja alustas:

«Mulle tundus võimatu . . .»

Kuid vanake ei lasknud tal jätkata:

«Lubage, las ma räägin! Püüdke tõestada muusikaga, teosega, et võimatu on võimalik, ja ta saab võimalikuks. Sest *allegro con moto* on ju teil . . .»

Nikita kuulas vanakest veel nagu õpilane, kuid sisimas laulis temas kõik isemeelselt: ta teadis mitte ainult seda, mida ta suudab muusikas korda saata, vaid ka seda, mida on vaja korda saata.

Ta jooksis kirikutrepilt poisikese kombel alla ja maa kandis teda nagu oma armsaimat loomingut: hellalt, kergelt ja rõõmuga.

Zwingeri väljakul ootas teda Anna. Ta võttis neiul sõnatult käe alt ja viis ta kaldapealsele.

Sealtkaudu läksid nad piki jõge, üha kaugemale sildade ja sadamate saginast. Neile puhus näkku ühtlane, tugev tuul, pidi ettepoole kallutuma, et ületada tema katkematut survet. Tuul rebis Anna kleiti. Tal oli mantel üll, kuid mantlihõlmad läksid laiali ja sinise kleidi äär pääses vabaks, liibudes tihkelt vastu Nikita paremat põlve. Nikita hoidis Annat käsivarrest, küünarnuki ja randme vahepealt, kus käsivars on kõige naiselikum ja ühtlasem. Ja selle tunde — kuidas nad läksid vaikides vastu tuult, kuidas tema põlvel peksles sinine kleidiserv, kuidas ta läbi riide tajus peenikest ümarat, vastu külge surutud käsivart —, selle aastatepikkust ootust äkki krooninud määratu õnnetunde jättis Nikita eluks ajaks meelde.

Selle õnnetundega elas ta oma esimese kodumaalesõiduni, sellega jäi ta lummemattunud steppi, hangedesse uppunud Uralskisse.

. . . Nikita jõudis linna, kui tuisud olid just alanud, ja tuisud kihutasid siia staniitsadest, eelpostidelt, kõikidelt väelinnidelt püügimeestest kasakaid, isasid ja poegi, küdisid ja välmehi, pojapoegi ja vanaisasid. Isad ja pojad kogunesid alustama Jaikil põlvest põlve kestnud kuulsat tuurapüüki, västardamist.

Mööda Bolšaja Mihhailovskajat, otsast teise, tuisupilve sisse mattudes kihutasid, tormasid, lendasid saanid. Hobusekabjad raiusid teejõõrdeist välja lumelatakaid, tuisk haaras neist kinni, lennutas neid saanide ja hobuste kohal, keerutas valgetesse lumepööristesse ja paiskas tagasi hobuste, sõitjate, saanide pihta.

See oli valge, pulbitsev-vahune põrgu, ja kuradid pidasid seal suurt põrgupidu.

Kasakate peas mudisesid ja siuglesid lambanahksete papaahade mustad salgud, paksult tuisuhõbedast üle puistatud, härmatisse mässitud, jääpurikaid täis. Igal papaahal oli kõrgust kahe pea jagu ja igaühel olid vaarikapunased, hõbedase kardpaelaga läbiristatud, lumehõbedaga ülepuistatud põhjad. Iga papaaha all oli kasaka kuradipea, iga nägu paksult punetav, nagu mennikuga üle tõmmatud, ja vurrud ning

habe olid nagu lambanahkne papaahagi tuisuhõbedas, jääpurikates.

Käes hoidsid kasakad västraid ja kongitsaid, — need olid täispealt nagu hargid saatanate käppades viimset kohtupäeva kujutaval vanausuliste pühapildil.

Jalas kandsid kasakad lõuendist kottpükse — need olid paejaga kokku tõmmatud, ümarad kui seelikud, ja ümaralt, tihkelt olid kottpüksid täistuisanud saanides paigal, nagu oleksid nad sinna kinni kasvanud, ja . . .

. . . äh! Mäherduse hooga keerutab, lendab, tormab kuratlik kasakasugu oma papaahadega, västardega, lumekamakaid ja lumelatakaid üles paisates mööda joördliku Bolšaja Mihhailovskaja sätendavaid käänakuid lumetormi hõbevalges põrgus!

Eelpost eelposti, staniitsa staniitsa vastu, isad ja pojad, küdid ja väid, — kes on kangem? kellel on särtsum hobu, kellel kergem saan, osavamalt ihutud jalased, paremini sobitatud rakmed? Kellel ei jää hing kinni teldri kõige tulisema jooksu ajal, kelle silmad ei pimestu kõige tihedamas tuisus ja kellel ei võpata jalad jäisel pöörangul, kui saan on saanud pommihoo sisse ja ähvardab otsekohe raksatada vastu majasein, et lõhkeda nagu kartetš koos hobusega, västardega, papaahadega, — sädemeteks, lumetolmuks? Ja vaata, et sa ei riiva võõraid hobuseid, ei murra võõrast västravart, ei lõhu võõra hobuse jalgu — siis pole sul pääsu, siis sulle armu ei anta! Kui aga said saani tee peal hoitud, ei lasknud teda jõõrdama, jõudsid otseteele — siis lenda, tuiska, põruta edasi jäisesse külmvalgesse põrgulõõma, ja . . .

. . . äh, o-oih! et sind vanakurat võtaks! huika, vilista, ära nii palju, kui on jaksu sinul endal, su isal, küdidel, väidel, kogu su suguseltsil ja kogu eelpostil!

Keeruta nagu tuisk, kogu päeva, hämarikuni välja, öösel aga sulata jääpurikaid habemest ja papaahalt, joo rohkem veini, õgi ennast kurguni täis magusaid piparmündiprääniseid, maga kõvemini kasakaund, ja näe unes, et sina püüdsid kinni tuurakala, mida ei olnud jaksanud Uraalist välja tirida kogu kasakavägi!

Keeruta, joo, õgi, maga kõvemini, et hommikul seada end püügimeeste ritta — Uraali kaldajärsakul, ülalpool linna, lahima hauakoha juures —, papaaha sügavalt pähe surutud, voo kinni tõmmatud, ühes käes västar ja kongits, teises tuur, ümberringi seismas isad, pojad, suguselts ja artellikaaslased.

Veidi eemal, järsul kaldal seab end sisse vana- ja õigeusuline kohtunikekogu: määratud ataman, aukraadide ja ordeni-

tega mehed, jessauulid, väevanemad; kaugemal otsib endale koha muu rahvas: härrased ja väikekodanlastest auväärsused, nende taga kokkuostjad, kalakaupmehed, meistrid, balõki ja kalamarja soolajad, ja veelgi kaugemal lihtsalt rahvahulk.

Kaupmeesterea juurde sõidab Mihhail Gavrilovitš Serebitov, piibrinahka kasukas üll, selle peal teine, poolepuudane pesukarunahka; jalas viltsaapad.

Kõrgeauliste kasakate külje alla seab end — vastavalt teenetele — Vassil Leontitš Karev, kes on oma tüsedust tüsendanud poolkasukaga, vööga ja jänesenahkse kõrvikuga.

Ja vägev Uraali kasakavägi (piigi asemel terav västar, mõõga asemel tuur, berdanka asemel kongits) on võitlusvalmis, on papaahad ühele kõrvale lükanud ja ootab kaldajärsakul hauakoha vastas, tuisumöllus, valges lumepõrgus kahurilasku.

Aga kui see kõmatab, siis pole sul, kasakas, enam oma nimegi mahti mäletada! Kus sa seal veel jagad, kes on isa, kes poeg, kus on oma peanupp, kus võõras!

Siis karga, kuku kui kivi kõige täiega, västar ja tuur käes, risti ette löömata, ümber vaatamata kõrgelt kaldaveerult alla, järsaku valgesse kurku.

Sest et sinu selja taga vajub kui kaljusein jõele terve vägi. Ta on lumepilvedesse mattunud, kurdikslöövi huilgamine kostab kui äikesemürin ning selles hõbedases, veerlevas ja tulisuses põrgus pole enam ei oma ega võõrast, siia on tõepoolest vanausuliste ikooni paharetid lahti lastud!

Juba nad tormavad laiali mööda lumist, sätendavat jõepinda, kohmitsevad üksiti ja lahuti küürakates hangedes, juba taovad tuuradega jääd, jäine raudne helin lõikub karjumisse, huiletesse ja hüüetesse.

Nüüd on kogu kaljusein, kõik kaljuseinad jõele vajunud, kogu kuradiväe laviin on jääle valgunud, jättes selja taha mustjaspruuni kaldanõlva, millelt viltsaapad ja lõuendist kottpüksid on kogu lume maha kraapinud.

Laviin on mööda valget jõepinda otsekui kalamari laiali valgunud ja kõige kaugemad kütid ei paista marjaterast suuremad.

Ja hetkeks tundub, et must kalamari on külmunud lumise tasandiku külge, ja tuiskude valged vurrid löövad jõe kohal raevuselt pöörlema, ja üksnes rauakõlin lõhestab ning vapustab õhku ja Uraali kohal kõmiseb kõik hüüetest, millega kütid üksteist taga õhutavad:

«Ruttu, ruttu!»

«Ruttu, ruttu!...»

Seejärel hakkavad marjaterad liikuma, kasakad kogunevad salguti, otsides taga kälimehi, poegi, ja kui kaldajärsakult teraselt alla vaadata, on näha, kuidas jääaugust tiritakse kongitsaga välja jõehauda pugenud tuurakala.

Siis on püügimehed jälle nagu vanausuliste paharetid: papaahad ja habemed härmas, ümberringi tantsisklev ja keerlev valge põrgu, teevad nad västarde ja kongitsatega lõpu peale mitmepuudastele, rasvaläinud patustele — tuurakatadele.

Jõe pealt tuisanud lumetolmust ülepuistatuna seisis Nikita kaldanõlval, millelt kasakad olid äsja jääle tormanud.

Ta jälgis artellide kärsitut, hoogsat rahmeldamist ja mõtles nooremale vennale Rostislavile, kes oli end kaubelnud ühele kasakale abiks kinnipüütud tuurakalu veest välja kongitsema ja kes koos kasakatelaviiniga oli tormanud järsakult alla jääle.

Talle oli meele järgi viieteistkümneaastase venna vaprus. Rostislav oli mõõdupuu, mille järgi ta oma elu mõõtis. Ent venna elu ja kogu see ta vaprus, uljus, hoogsus ja lõbusus olid Nikita meelest seletamatult kummalised, nii nagu oli kummaline see, mida ta praegu enda ees nägi.

«Nikita Vassiljitš!» kuulis ta läbi lumevihina.

Ümber pöörates märkas ta naist. Naine kandis viltsaapaid, rasket karusnahkset kasukat, paksu pearätti, mis oli kaelal jämedasse sõlme seotud. Naine kiirustas pehme, koperdava sammuga Nikita poole, tema viltsaapad astusid kuulmatult ja sagedasti kasakaist kinnisõtkutud lumel.

«Ei tundnud ära?» hüüdis naine, rätikuserva üles keerates, et nägu oleks paremini nähtav. «Kaupmeheemandal pole viigagi, mis?»

Paistis, et ta ise oli oma rõivastusega väga rahul, — niivõrd kirkalt ja õnnelikult säras pakases ta nägu.

«Tere siis ka, ilmahulgus! Külas on, nagu näha, hea, aga kodus parem? Ma nägin teid eile, tänaval. Küll on teil kõnnak! Kust see pärit on? Ma mõtlesin, et kus nüüd meie! Te ju peaaegu ei puuduta maad, ha-haa!»

Nikita jõudis vaid öelda:

«Varvara Mihhailovna...»

Naine ei lasknud tal jätkata, silmitses teda, keerates teda käest hoides nagu ilmaimet, ja kõneles vahetpidamata, just nagu saamuks naeru ja sõnadevooluga väljendada mida tahes.

«Öelge, kas olete rõõmus? Ma näen teie näost, et olete.»

Nikita oli tõepoolest rõõmus ja vaatas Varvara Mihhailov-

nale lõbusalt otsa, kuulatades, kui täielt ja sügavalt sillerdab ta hääl jäistes tuuleiilides.

«Vaadake, vaadake, Karev,» osutas naine alla, kahmates Nikital käest ja pöörates teda näoga jõe poole, «kui tore! On ju tore, eks?»

«On küll.»

«Aga miks siis, Karev, kui on tore, tahaks kuhugi joosta, kaugemale, aina kaugemale? Miks? On see alati nõnda?»

«Jah,» lausus Nikita, viivu mõelnud, «see on peaaegu alati nõnda.»

«Aga teie . . . te sõidate varsti ära?»

«Jah.»

Naine laskis Nikita käe vabaks ja küsis ootamatult tasa: «On see . . . kõik, mis teil on mulle öelda?»

Nikita pööras näo naise poole. See vaatas teda kõrgilt, pea kuklas ja kulmud kõrgele tõstetud. Ta huuled tõmblesid, otsekui haavumisest ja vihkamisest. Äkki haaras ta Nikital õlgadest, peaaegu embas teda ja hüüatas julma tigedusega:

«Kas te siis tõesti veel ei mõista? Ma ju armastan teid!»

Nikita võttis rahutult naise käed oma õlgadelt ja vaatas maha.

«Ma mõistan,» sõnas ta aegapidi, ebamugavustunnet suurivaevu maha surudes ja ennast otsekui proovile pannes. «Kuid mina armastan . . . mitte teid . . .»

«Pole tõsi!» hüüdis Varvara Mihhailovna raevunult, pööras Nikitale selja ja tormas mäkke. «Pole tõsi, pole tõsi!»

Nikita vaatas talle järele. Ta jooksis, puiselt niverdades lohmakaid, tõmbininalisi viltsaapaid. Tal oli ebamugav põlvi kõverdada, viltsaapad, karusnahkne kasukas segasid, kinnitallatud lumi oli libe, ta jooks kohmakas ja naljakas. Ei, mitte midagi temas ei meenutanud Annat!

Nikita pööras pilgu jõele ja asus jälgima västrapüüki.

Lõppude lõpuks liikus igaüks mööda oma teetõusu, ja Varvara Mihhailovna teetõus oli armastus.

KARAVANID

Esimene peatükk

Vahel katkestas Vassil Leontitš, kes parasjagu agarasti millegagi tegevuses oli, oma mõttejooksu, lõi endale pehme peopesaga vastu külge ja pomises:

«Rostislav, äh, võtaks sind . . .»

Sõja alguseks oli Vassil Leontitš hoopis vanaks jäänud, ta pruun nahk oli lõtvunud, põsesarnadel, silmade all kotti vajunud ja valges habemeraamistuses veelgi rohkem tumenenud. Kuid Vassil Leontitš rahmeldas väsimatult, elas hinge tagasi tõmbamata. Rohkesti troskasid oli sodiks sõidetud ja hobuseid kronuks aetud, aga elu võttis aina laiust juurde, ja stepp otsekui avardus ümberringi, ja päike paistis palavamalt. Sõja ajal hakkas kõik kallinema: tõusid hinnas hobused ja lambad, ennenägematut raha tõi sisse hein, kuivatatud sõnad kasvatasid pangaprotsenti ja puhtast kullast särki rüütus iga nisutera. Hea oli tunda oma kätes rikkuse püsivat riiki; hea oli pidada teda tugeva lõa otsas, nii nagu pidasid vändrahvaste vürstikesed oma julmi kirjutamata seadusi. Kõik oleks olnud suurepärane, kui mõttejooksu poleks katkestanud, poleks meelde tikkunud Rostislav!

Teisi lapsi Vassil Leontitš oli lakanud meenutamast. Muide, ei, — ta meenutas neid, kuid mitte kaua, kõigest viivuke, et korrata alatiseks pähevõetud ja sirgjoonelisi sõnu.

Matveist:

«Tal on praegu vastlad: pole muud kui kirjuta santidele liiku välja!»

Nataljast:

«Seda ma arvasin, et ta, loll, venna sabas tohtrinnaks tikub. Matvei on inimene, aga kes tema on? Kädistaja!»

Mastridiast:

«Vagatseja ta oli, vagatsejaks on ta ka jäänud.»

Seejärel läks Vassil Leontitš tavaliselt ägedaks ja hüüdis:

«Mis need naised nüüdsel ajal äkki sõdima tükivad? Iga lehtsaba on halastajaõde! Ja kõik tikuvad rindele!»

See meelehärm väljendas Vassil Leontitši üldist arusaama ja üldsegi mitte muret Mastridia ja kahe noorema tütre pärast, kes olid ammu mehele pandud ja nüüd samuti hospidaliõdedeks läinud.

Nikita paiknes Vassil Leontitši ettekujutuses kuskil tütarde läheduses, naiste hulgas. Ta õppis ikka veel Dresdenis ja sõjategevuse alates sai Vassil Leontitš teada, et poeg oli Saksamaale jäänud.

«Kasakas!» urises papi Karev. «Kas siis kasakas tohib vaenlaste hulka jääda? Neljakäpukil roomab ta omade juurde! Aga mis see teeb? Häbistab isa, va sitane kammertoon.»

Muusikamehi Vassil Leontitš armastas. Harva sekka juhtus ta Väeringi majas käima. Suvel koliti sealt linnaaeda, kus laudadest kokkulöödud paviljonis korraldati sümfooniakontserte. Orkester, nagu kõik muugi linnas, oli väe oma, ehtsad kasakad — pagunitega, kottpükstes — vedasid kergete poognatega üle keelte. Järelikult polnud keelpillimuusikas kasakale midagi häbistavat, ja Vassil Leontitš võis oma hea nime pärast muretu olla. Kui Nikita viiulimängu sinnapaika jättis, läks isa kulm veidi kortsu, ta laitis:

«Vigurdad. Tahtsin sinust viiuldaja teha, aga sina kipud kirikukoori juhatama.»

Kuid peatselt ta leppis. Tema meelest oli Nikita ammustaega oma sihi saavutanud: mängis oivaliselt viiulit. Ent Vassil Leontitš eeldas sallival meelel, et viiuldaja vajab mingit erilist õppust, nii nagu on kõrgem ratsutamiskool, voltižeerimine. See oli talle niisama vähe mõistetav, kui omal ajal olid Matvei õpingud pärast ülikooli, et professoriks saada, ja ta määratles sellise seisundi tähendusrikkalt ebamäärase sõnaga «edasi»'.

«Edasi õppida.»

Sisimas hakkas ta Nikitasse jahedalt suhtuma, hakkas temast mõtlema mitte rohkem kui tütardest ja ristis ta kammertooniks.

Kes aga olnuks suuteline Vassil Leontitšit lohutama, see oli Rostislav. Rostislav üksi suutnuks virgutada isa kasakauhkuse rahulikult uinuvad riismed, sundida vilkamalt jooksma vere ta tüseda keha soontes. Jaa, jaa, ta suutnuks seda teha — ja õnnetuseks tegigi seda.

Muidugi, ta oli Vassil Leontitšit rõõmustanud, kõditanud ta vanemlikku auahnust. Ta oli kasakas, ainus Karevite perekonnas, selline kasakas, kes kamalust joonuks ja peopesalt joonuks saab.

Ent — mis pattu salata — mis kasakas Vassil Leontitš ise oli? Barabani-, troskakasakas, peaaegu et kümme puuda kaalult.

Kogu oma õrnuse, kogu isatunde häbeliku hõõguse hoidis ta Rostislavi, oma viimase poja, viimase lapse tarbeks. Selles pesikeses oli Vassil Leontitši lopsaka järelpõlve sigitanud küllusliik mehejõud kokku koondunud ja otsa saanud. Papi Karev võis sealtmaalt saada ainult vanaisaks ja veel ka vanavanaisaks, kuid isaduse krehvtist magusust ei olnud talle enam antud maitsta. Ometi oleks ta kangesti tahtnud sigitada veel kaks-kolm kasakat! Aga ei, mitte kasakaid. Parem juba veel mõned kädistajad, veel ühe kammertooni, ainult mitte kasakaid!

Muidugi, Rostislav oli Karevite uhkus, oli Karevite au. Ent ta oli Vassil Leontitši parima meheea viimane and, ta oli Karevi jõu kokkuvõte ja tunnusmärk. Ja sestap — pehme peopesaga vastu külge:

«Rostislav, äh, võtaks sind . . .»

Ei tohtinud valjult välja öelda seda lihtsat, alati rabavat mõtet. Isegi kokkuvõtlikus aruandvas kõneluses naisega tuli ennast vaos hoida, nagu oleks võõraid pealt kuulamas.

«Minu aastad on otsakorral (Vassil Leontitš sai sõja alguses kuuekümne kolmeseks), ja tüse olen ma ka, mis minust enam! Matvei katsub pulssi, amet seegi. Nikitast ei maksa mitte rääkidagi! Rostislav üksipäini täidab kõigi Karevite eest kasakakohust!»

Kuid tunnistada avameelselt oma rahutust, lakkamatut muret selle kasaka pärast, Karevite au ja uhkuse pärast, tunnistada eidelikku, arutut valu poisi saatuse pärast, kes tundus ikka veel maimuna, põngerjana, — see ei oleks Vassil Leontitšile isegi pommispäi pähe mahtunud. Kas mitte tema polnud lapsest peale õhutanud Rostislavis kõike vaprat, uljaspäist? Kas mitte tema polnud imetlenud poja mütsiäärist, lampasse, toonud talle kingituseks teiselt poolt Uraali parimaid kirgiisi hobuseid? Ja mis muud jäi Vassil Leontitšil üle kui pojaga uhkeldada (et näe, kus kasvas vanematele rõõmuks ja lohutuseks!), kui Rostislav kuueteistkümneaastaselt kasakaväe reaalkooli pooleli jättis ja sõtta läks?

«Tubli poiss!» ütles Vassil Leontitš ja tundis esmakordselt elus, kuidas miski südame all võpatas ja jäi seal kripeldama . . .

Rostislav oli hakkaja ja tugev. Ta oli alalõpmata kuhugi tormamas ja kiirustamas, tema ümarik inetu suu hingas mõnuga õhku sisse. Ta naeris peaaegu alati. Maksis teda vaid hüüda, kui ta pööras hüüdja poole oma naerukil näo ja kukkus otsekohe õhinal millestki jutustama. Temaga juhtusid alatihti ebaharilikud, rabavad, uskumatud ja sedavõrd naljakad asjad, et lagistamisest valgus veri talle näkku, ja punane kui mooniõis, jõudmata sisse hingata, laskis ta oma jutuga ülejala edasi.

«Saad aru? Olen pikali, magan, äkki — patsti! — otse vastu nina! Hüppan püsti, tõmban peoga, — verd tuleb nagu ämbrist. Mõtlen, et mis see nüüd oli? Vaatan, — õun. Saad aru? Vo-oh, sihuke, rusikasuurune, kahenaelane, musta puu otsast. Ha-haa! Näed, kus lugu! Ma, tead sa, olin otse õunapuu alla ennast siruli seadnud! Näed, kus lugu, ha-haa!»

Käed ei püsinud Rostislavil hetkegi paigal. Küll ta hõõrus peopesi kokku, küll toppis neid tasku, küll haaras peast, nagu oleks vastu kukalt saanud, küll andis endale ise vastu kukalt ja pigistas sealsamas nina sõrmedega kinni, ajades sõõrmed naljakalt puhevile. Üksnes silmad olid tal kätest väledamad. Ta mitte ei vaadanud maailma, vaid puuris seda igast kandist kuumade, tinahallist vikerkestast ümbritsetud silmateradega. Alati ja kõikjal leidis ta midagi, avastas, pani tähele. Ja kui temaga ei juhtunud midagi ebatavalist, siis juhtus tollega, kellega ta oli kokku saanud, või tollega, kellest ta oli juhtunud lugema, või kangelaste lõputu roduga, kes tema hoogsast kujutlusest läbi tormasid.

Ta armastas väga geograafiat, neelas rõõmsa valimatusega reisimeeste raamatuid, ostis kokku ja tassis oma nurka atlasi, kaarte, õpikuid. Atamanskaja tänava lõpul asuva ruumika linnamaja ärklikorrusele kogunesid Rostislavi kahe-kolme kooliaasta kestel terved mäed kirevaks värvitud paberit ja kõikides mõõtkavades Aafrikad ning Aasiad laiutasid põrandaliistudest laekarniisini.

«Pjotr Petrovitšil,» seletas Rostislav õhinal (Pjotr Petrovitš oli geograafiaõpetaja), «— Pjotr Petrovitšil on poolesüllane gloobus, jumala ausõna! Ei ulata ümbert kinni võtma! Ja, kas tead, reljeefne! Mont Blanc on, vo-oh, kolme sõrme kõrgune! Niikui natuke puutud, keerab ennast häält tegemata nagu maakera. Vaata kus kurivaim!»

Vassil Leontitš suhtus Rostislavi kirge pealtnäha muigamisi, endamisi aga mõtles, et see kulub ära, et suureks saades tunneb poeg Buhhaara kanti ja Uraali ja Nikolajevski maakonda mitte halvemini kui tema ise ja et poeg

sõidab niisamuti kui praegu tema ise troskal lammaste järele või õuntega Gurjevisse, võib-olla aga ka viljaga Volgale!

Ent lõputud siniste, punaste, roheliste pliiatsite ekspeditsioonid Tiibetisse ja Alžeeriasse, nööpnõelte vaprad ronimised lumistele mäetippudele ja papist lippude talvitumised ööpimedusse mattunud ajujääs, — kõik see lõppes sellega, et ühel kuumal keskpäeval kappas Rostislav linnast maale seda ja pahvatas mütsi peast võtmata, hingeldades, higist nõretades:

«Valmis! Pandi kirja! Ülehomme! Piiluriks! Tahtjaid oli muttuhat! Määratud atamani juures oli inimene inimeses kinni, niikui kalamari karbis, vooh!»

Vassil Leontitš istus laua taga ja peenendas hoolikalt taskunoaga õuna alustassi peale.

«Mis loba sa ajad?» küsis ta puhkides. «Mis piilur? Kes pandi kirja?»

«Mind pandi kirja, polku, piiluriks! Ülehomme läheb sõiduks. Tema küsib minult: kuidas on su perekonnanimi? Mina vastan. Tema küsib: missugune Karev — Vassil Leontitši poeg või? Tule, ütleb, homme kella kaheksaks, oled kirja pandud.»

Vassil Leontitš laskis õuna põrandale kukkuda, püüdis tõusta, tõukas kõhuga kiitsakat lauda ja istus uuesti maha, millegi üle aru pidades. Ta nägu läks õige veidi heledamaks, otsekui oleks sealt aegamisi päevitus kaduma hakanud. Aga Rostislav laskis ühtesoodu edasi:

«Käisin vaksalis — täna läks juba kolmas ešelon minema. Trügimine, kisa, naised uluvad! Ja, tead, mis lugu, — üks kasakas unustas ennast lobisema, hobused olid peale laaditud, rong hakkas liikuma, ei jõua enam järele! Mina olin kohe sealsamas, ratsa, teisel pool rongi. Karjun talle: keri siia! Tema jookseb üle roobaste minu juurde. Prauh, tead sa, Dumka selga! Sadula taha. Suskasin Dumkale kannustega — kus pani minema! Jõudsime järele, ajasime vedurist mööda, kasakas hüppas rapsti maha. Jookseb mööda raudteetammi, rong aga paneb auru juurde. Kõikidest vagunitest sirutatakse talle käsi. Naer, vile! Mina ratsutan kaasa. Tema haarab uksest kinni, viskab jala üles, — kõrge, kas tead, kaubarong ju. Ei jõutud tal natist kahmata, kukkus potsti alla. Noh, mõtlesin, vaja jälle hobusele võtta, ei jõua muidu järele. Tema aga hüppas püsti, saputas ennast ja pani viimasele vagunile täie vaardiga järele! Vaatan, kahmas ühest puhvrist kinni, viskas jalad teise peale, ja muudkui vehib mulle

mütsiga, — et kõik on korras. Näed sa, mihuke lugu, hahaa!»

Vassil Leontitš vaatas vaikides poega ja pööras näo naise poole.

«Anna õnnistus kaasa, ema,» ütles ta rahulikult.

Seejärel puistas ta peenekslõigutud õunatükid alustassilt klaasi ja pomises otsekui endamisi:

«Varavõitu muidugi. Kuid ega sõda lapsi mööda kasva, lapsed kasvavad sõda mööda.»

Ta käratas äkki karmilt Rostislavile:

«Mis sa seisad? Kas sa ei näe, et isal kukkus õun maha?» ja kraapsas meelehärmis jalaga laua all . . .

Seejärel algas Karevite majas just selline elu nagu perekonnas ikka, kust lähedane inimene sõtta on saadetud: oodati kirju, loeti sõjateateid, viidi postile hoolikalt riidesseõmmeldud pakke.

Rostislav kirjutas harva. Ta oli sattunud Galiitsiasse, ta retked kandusid kriipsudena tasandikele ja eelmäestikele ning märk, millega tähistati seda tema elu esimest teokstehtud marsruuti, ei meenutanud millegagi mitmevärvilisi tähiseid atlastes ja kaartidel. Uralskisse puhkust pidama sõitnud kasakad jutustasid Rostislavist vaevumärgatava muigega. Muide, nad kinnitasid kui ühest suust, et ta oli vapruse poolest silma paistnud, haavata saanud ja ristiga autasustatud. Seitsmeteistkümnendal aastal ei olnud temast enam midagi kuulda.

Ja äkki sügisel jõudis mitmest kandist Kareviteni kuuldus, et Rostislav oli ennast bolševikuks kuulutanud ja mingisuguse koondratsaüksusega rindelt lahkunud.

Üksainus kord pärast seda, ja ka siis terve aasta võrra hiljem, naisega kahekesi olles, ei suutnud Vassil Leontitš end vaos hoida ja pahvatas:

«Ei usu, see ei saa tõsi olla! Mõni teine läheks, aga mitte Karev! Ei usu!»

«Võib-olla aetakse tühja juttu?» oletas naine argselt. Ent Vassil Leontitš muutis kohe oma veendumust:

«Mis tühja juttu! Ma olen kogu aeg öelnud, et vara! Vara nägi verd, ei pidanud vastu!»

Nõnda see jutt lõppeski.

. . . Sel aastal, septembri alguses, otsustas Jevgraf pealinnast minekut teha. Kakskümmend aastat oli ta elanud oma kivikoomitsas ja vaevalt et kunagi enam kavatsenud sealt

lahkuda. Ent mingil tunnil tõmbab inimene puruks või raiub läbi kõik sidemed ja läheb oma saatust nõutama.

See oli ikka seesama aiatööline Jevgraf oma tugevatel lühikestel jalgadel, jäsajas, nagu oleks ümar selg ta maadligi vajutanud. Ainult hoolsalt ja soliidselt kammitud habemekiharad olid muutunud valkjaskirjuks ning alatisest suhtlemisest dotsentide ja doktoritega oli ohtralt lisandunud väärikust ning pikalisust.

Ta pidas Meditsiiniakadeemia anatoomikumi teenri ameti. Üksluise ja ebameeldiva teenistuse aastate kestel oli ta harjunud häiriva laibalehaga, valgekslubjatud seinte kalkusega, surnutesse suhtus ta asjaliku, veidi range hoolikusega, nii nagu puusepp suhtub laudadesse. Laibad jagunesid Jevgrafil headeks ja halbadeks, talle ei meeldinud, kui lahkunuid «ilmaasjata rikuti», ja ta urises preparaatorite peale otse loengu ajal:

«Oleks siis kohe alguses öeldud, et on vaja sääreluud. Siin, näe, on terve kastitäis jalgu, muudkui vali. Muidu aga: «Valmistage, Jevgraf, laip ette!» Nüsivad kadunukese ära ja muudkui viska minema. Küll on viskajad väljas!»

Talle olid vastumeelt loodusteaduskonna üliõpilased, ta leidis, et anatoomia on neile tarbetu, ja kui nad — vahel harva — tulid summas loengule ning kõõritasid harjumatult ringi, põrnitses Jevgraf neid põlastades altkulmu. Koos teise teenriga tõmbas ta laiba riiulilt erilise, väga osava võttega: haaras parema käe konksus sõrmedega koolnul lõua alt, ta kaaslane aga võttis kannast ja nõnda kandsid nad ta üle terve toa. Seejärel õõtsutasid nad teda hoovõtuks ja heitsid oma kandami kõrgele lauale, nii et laip põrkas raskelt vastu metalset lauakatet, — sirge, kooldumatu, kõva nagu palk.

Jevgraf võttis ruttamata vestitaskust vaskse toru, puuris sellega ava surnu kokkulangenud kõhtu ja võttis teise toruotsa suhu. Ta puhus kaua, näost punaseks minnes, puhkides, seejärel toruotsa suust lastes ja aeglaselt õhku kopsudesse tõmmates, kuni laiba kõhuõõs sisemisest rõhust üles kerkis. Siis peitis Jevgraf toru nagu pliiatsi vestitaskusse tagasi, laksas peoga vastu laipa ja ütles:

«Kena eksemplar! Tahtsin meedikutele hoida, aga olgu peale, õppige!»

Ja ta astus väärikalt kõrvale, veidi uhke selle üle, kuidas jahmunud üliõpilased teda tummalt jõllitavad.

Töö polnud keeruline, sajad üliõpilased said arstideks, kümned omandasid teadusliku kraadi (Jevgraf ütles noorte dotsentide kohta: «See on üks minu tudengitest!»), kõik pais-

tis selge ja lihtne. Kes võis arvata, et selgusele tuleb hale ja kohutav lõpp.

Ent kui koletislik-toretsevas hiigellinnas, kus võis linnupiimagi muretseda, ei olnud enam rukkileiba, kui tänaval kanepiõlis küpsetatud kooke müüv tatine poisinakats nõudis üheksakümmend kopikat üheainsa pisukese koogi eest, hakkas Jevgraf oma asju kokku panema.

Enne ärasõitu sai ta kokku Matvei Vassiljitšiga.

«Omal ajal panite teie mu kohale peale, Matvei Vassiljitš,» ütles Jevgraf. «Aitüma selle eest. Praegast palun mitte pahane olla. Kasu ma taga ei aja, ainult et äraelamiseks pole siin jaksu.»

«Kuhu sa siis asutad?»

«Tagasi steppi, leivale ligemale. Küllap läheb mind teie isakesele, Vassil Leontitšile vaja, kui ta ainult vana asja ära unustab.»

Jumalaga jätnud, heitis ta pilgu Irinale — kleenukesele teravate õlanukkidega tüdrukule —, ja küsis selle rämelahke bassiga, millega väikesi lapsi hirmutatakse:

«Kas tervitan vanaisa sinu poolt või?» Ta puudutas kahe kõvera kareda sõrmega riivamisi Irina paljast õlanukki.

«Võib-olla saadan sulle kunagi nisuleiba,» ütles ta ja tema kollased, otsekui tammekoorega pargitud hambad tulid nähtavale.

Isa poole pöördudes vangutas ta pead.

«Hirmus aeg on tulekul. Pidage mu sõnu meeles, Matvei Vassiljitš, — see aeg pole kaugel, kui puu tahaks juurtega ülespoole kasvada, aga sedagi ei lasta.»

«Sa räägid temast?» küsis Matvei Vassiljitš, emmates tütart.

«Mispärast temast? Tema on sinu tiiva all. Ma räägin, näe, millest!»

Ja Jevgraf näitas aknast tänavale.

Ta lahkus endaga rahul olles, nagu oleks ta kedagi osavalt alt tõmmanud, üle kavaldanud, ja võis nüüd maitsta kordamineku mahlakat vilja.

Umbes kahe nädala pärast jõudis Jevgraf küll õieti, küll kõveriti Volga äärde. Kuigi ta oli harjunud maailma vaatama vaikiva üleolekuga, tundis temagi kõhedust: sedavõrd vapustavalt kiiresti lagunes kõik ümberringi, pudenes koost, muutus kõlbmatuks.

Leiba oli siin veel küllalt, rahvas tormas sellele kallale nagu sääseparv, kuid imelik rahutus oli vallanud kogu selle rahvahulga, ja inimeste silmades vilkus ülesaamatu kohkumuse leek otsekui hobusel tulekahjul. Siia sõitnud ja leidnud kõike, mida nad taga otsisid, kippusid inimesed miskipärast eemale.

Jõgi nägi hirmus välja. Veevaene, kahvatukollaseid liivasaari täis, kandis ta rõõmutult oma madalaks jäänud harusi flotillide norgus, alandlikke riismeid. Uskumatult palju tuli kõikjal nähtavale roostet, värvist paljakskoorunud, lömmis laevaparrastes haigutasid augud nagu mustad suud, mahajäetuina, kollastena lebasid kaldal ketid ja ankrud.

Kõik toimus just nagu põhjusetult, ja Jevgraf ei suutnud kuidagi mõista, miks inimesed äkki kogunesid jõesadamasse kokku, rajasid hirmsate ponnistustega oma arvututele kottidele teed puksiirile, puksiir aga lahkus vilet andmata kai äärest, sõitis jõeharu keskele, seiskas äkki masina ja vool kandis ta pargasele otsa. Ta purustas pargase parda, jäi siis seisma teise puksiiri kõrvale ja laskis auru välja. Siis röökis veepumpaja pargasel ruuporisse, et pargas vajub, ja nõudis, et puksiir viiks ta madalale, puksiirilt aga vastati, et juba on hilja, et aur on välja lastud ja et miskipärast on vaja katlaid pesta. Kotimehed tormasid sinna, kuhu puksiir randus, ja tunni aja pärast selgus äkki, et katlaid pesema ei hakata ja aur tõsteti uuesti üles. Pargas oli selleks ajaks küljele vajunud, veepumpaja koos oma naise-lastega kolis sealt paati, vedas kotid kaldale, läks puksiirile ja jõi koos madrustega nardjakki — arbuusidest aetud samagonni.

Ühtedel oli vaja üles-, teistel allajõge, kolmandad tahtsid üle pääseda. Suures segadikus võttis keegi kõigilt raha ja leiba, pani inimesed laevale ja laev eemaldus, et siiduda naaberkai ääres. Seal ilmusid platsi relvastatud mehed, käsutasid inimesed laevalt maha, areteerisid selle, kes oli võtnud piletite eest raha ja leiba, kuid ei andnud inimestele midagi tagasi. Inimesed tarisid oma kotid järgmise laeva juurde, mis andis teadmata missugust signaali.

Linnast veeres alla sadamasse tolmust kahkjas soomusauto, keerutas oma pimedates laskepiludes hirmuäratavalt kuulipildujatorusid ja sealt hüppasid maha padrunilintidesse mässitud punapõselised mehepojad. Nad panid suitsud ette, jätsid soomusauto sinnapaika ja läksid trahterisse teed jooma. Seal istusid nende kampa teised mehepojad, proovisid padrunitaskuid, katsusid kuulipildujalinte, jõe ääres seisva soomusauto astmelaudadel aga seadsid ennast sisse kaubanaised ja lõikusid nirude nugadega arbuuse viiludeks.

Väsinult loivas doojangu poole hiline sügisene päike ja

tühjalt jõesaarelt kostis meeleheitlik hüüe, millega kellelgi polnud asja:

«Paa-ati-i! Paa-ati-i!»

Kaks päeva silmitses Jevgraf kannatlikult segadikku, kolmandal ta mõistis, et tema kannatlikkus läheb asja ette: teetõusudel sagivas summas märkas ta vaarikakarva mütsiääriseid. Oli selge, et kasakad sihivad sinnasamasse, kuhu temagi, — luhtade poole peale, Volga taha, steppi.

Ratsameestega — kirgiiside ja uraallastega — segunenud jalaväelaste kirevad hulgad kogunesid sel päeval sadamasillale. Ratsavägi ajas taga kaeru, jalavägi leiba; tundus, et on alanud pogromm. Kirgiisid raiusid läbi lodja kinnitusotsad, sest lodi segas nende meelest neil praamilepääsu. Lodi pääses liikuma ja vajutas teispool sadamasilda puruks mitu paati. Kui parraste vahele jäänud pilust hakkasid välja ujuma purunenud lauad ja puupraht, meenutati äkki poisikest, kes oli õngeridvaga ühes paadis istunud. Hakati lotja eemale juhtima. Siis kerkis koos lauatükkidega veepinnale poisikese õngeritv, kuid temast endast polnud jälgegi.

Ent nõudmiste, röögatuste, käskude ja õnnetuste segapudrus ilmutas end ootamatult kord. Õhtuks selgus, et hobusemoona ja toidukraami on varutud küllaldaselt, et hobused on praamile laaditud ja inimestel on miskisugused lubatähed, et lähikonnas on mingi puksiir valmis teele minema ja selle ülemisel tekil, vaibad istumise all, kükitasid ja palvetasid loojangu poole tatarlased. Kõigel sellel kokku aga — hobustel, moonal, pargasel ja vaipadega tatarlastel — oli isegi nimi, ja Jevgraf kikitas seda nime kuuldes kõrvu.

«Seltsimees Karevi väesalk» — nõnda kutsuti seda ratsa- ja jalaväe segu, ja selle eesotsas seisis Uraali kasakas, punane ataman, seltsimees komandör Rostislav Vassiljitš Karev.

Ainult seda eesnime — Rostislav — ja seda isanime — Vassiljitš — oligi Jevgrafile vaja. Ta upitas oma kasti paremini selga ja läks aluse poole. Puksiir seisis sadamasillalt vaadates kolmandana, tema ees olid räämas reisijateveoparv ja Kaspialt tulnud naftakuunar. Sadamasillal tõuklesid inimesed ja Jevgraf poetus märkamatult parvele, sealt kuunarile. Kuunar oli puksiirist palju kõrgem, nad seisid küljestikku, kuid landgang oli paigale panemata, laiakslitsutud, vitstest vendrid kääksusid rütmiliselt vastu kuunari raudset parrast. Jevgraf laskis kuunarilt jalad rippu ja valmistus puksiirile hüppama. Sel hetkel hüüti talle ebasõbralikult:

«Kus-sa ronid, šai-taan?»

Ta vaatas hääle suunas. Temast paremal ja veidi kõrgemal

[illegible] puksiiri kaptenisillal kullakirjalise tübeteikaga tatarlane. Ta naeratas laisalt, olles ilmselt juba ammu Jevgrafi jälginud.

«Seltsimees Karevi juurde, kirjaga,» vastas Jevgraf, püüdes rangepoolse häälega oma ebamugavale poosile väärikust lisada.

«Anna kiri siia,» puhkes tatarlane naerma.

«Uskmatu aru ei jaga sellest midagi,» ütles Jevgraf, «mine ja kanna ette.»

Tatarlane pistis valjemini hirnuma. Tema naeru peale tuli kiiresti reelingu äärde kasakas ja küsis heleda häälega:

«Kellelt on seltsimees Karevile midagi edasi anda?»

«Tema vennalt Matvei Vassiljitšilt, Peterburist.»

Kasakas oli viivu vakka, siis hüüdis otsustunult:

«Karga siia!»

Jevgraf hüppas puksiiri tekile ja võttis kuunarilt oma kasti. Minnes mööda palava masinaruumi ja kajutite vahelist kitsukest koridori, pidi ta astuma küljetsi, kast kätel, kuid isegi tekile viival kitsal järsul trepil ei jätnud ta oma ebamugavat kandamit maha. Nõndaviisi, ponnistades enda ees hoida rasket, värvitud plekiga ülelöödud kasti, sattus ta silmitsi kasakaga. Kasakas oli noor (välimuse poolest võinuks talle anda aastat paarkümmend), kiirete liigutustega ja eriti kärmas kõnelema. Ta muhatas kasti nähes, silmitses Jevgrafi pealaest jalatallani, kissitas tatarlase kuldse tübeteika peale silmi, tehes seda kõike ainsa hetkega, ja esitas samal hetkel küsimuse:

«Kes sa oled?»

Jevgraf, just vastupidi, viivitas, kõhkles, pidas nagu aru, ja kogu kõnelus muutus otsemaid pikalisuse kokkupõrkeks kärsitu, enesekindla tarmukusega.

«Anatoom,» ütles Jevgraf, silmi kitsaks piluks tõmmates.

Kasakas pahvatas naerma. Ta laksas endale vastu põlvi, häaras kuklast, nii et vormimüts libises laubale, ja hüüatas läbi naeru valjult:

«Vaata kuradit! Kuidasmoodi siis? Mis asi see olgu, ah?»'

«Näe, nõndamoodi... Aga teie, nagu paistab, oletegi vist Rostislav Vassiljitš ise? Tunnen isa järgi, Vassil Leontitši järgi ära.»

«Kes sa õieti oled? Kustkohast? Mida sulle vend Matvei käskis?»

«Matvei Vassiljitš käskis teid tervitada ja öelda, et neil on kõik, jumal tänatud, terved.»

«Oota!... Kust ta võis teada, et sa minuga kokku saad?»

«Seda ta ei võinudki teada. Ainult et kui ta minuga jumalaga jättis, pani mulle südamele: kui näed kedagi meie perest, ütles ta, siis tervita ja ütle, et kõik on korras... Mina olin Matvei Vassiljitši usaldusalune, anatoomia asjus...»

«Ha-ha-haa, aitüma tervituse eest! Sa oled kaval vanaisa!»

«Mis kavalust minul?...»

«Kust sa isa tunned?»

Jevgraf laskis kasti ettevaatlikult põrandale ja istus, otsekui kavatsedes hinge tagasi tõmmata.

«Ma teenisin teie isa sellesama aastani, millal teie sündima pidite. Aga teie vennale Nikita Vassiljitšile olin hoidjaks. Ma olin Karevitel justkui...»

«Oota,» katkestas teda Rostislav, «sa oled... Jevgraf?»

«Täpselt nõnda,» kinnitas Jevgraf soliidselt ja istus toekamalt oma kastile.

«Ja mida sa minu käest tahad?»

«Seesamune et aita vanameest, vii teisele kaldale, ja kui oled nõnda armuline, siis toimeta Uralskisse, raudteed pidi.»

«Vaata, mida ta tahab, ha-haa! Teispoole Volgat viia pole kunst, sinna ma su toimetan. Noh, aga Uralskisse... sa pole lehti lugenud, Jevgraf!»

Karev heitis vaikivalt naeratavale tatarlasele põgusa pilgu.

«Tead sa mis. Võtame ta steppi kaasa. Küll seal näeb. Sa põgened ju nälja eest?» pöördus ta Jevgrafilt küsima. «Otsusta.»

«Aga mis Uralskis on?» päris Jevgraf kahtlustavalt.

«Habemikud putkasid sinna, isad.»

«Aga pojad on siin?»

«Nagu näed.»

«Habe on ju minulgi.»

«Aga mis veel?»

«Kast, näe,» irvitas Jevgraf, koputades vastu raudplekki.

«Pole just palju.»

«Või veel!»

«Noh, kuidas jääb?» kiirustas Karev rahulolematult tagant.

«Nõnda jääbki,» kostis Jevgraf rahulikult. «Teenisin su isa, su venda teenisin, nüüd on aeg sind teenida.»

«Aga mida sa tegema hakkad?»

«Mida ütled, seda hakkan.»

Rostislav lõi äkki särama, tema ümar suu kiskus naljakalt torru ja silmad, niisama ümarad nagu suugi, läksid pärani. Ta kahmas Jevgrafil õlast, patsutas teda otsekui hobust ja lausus pidulikult, naeruhoogu talitsedes:

«Vahva! Hakkad mul punaseks ana-too-miks!»

Teine peatükk

Tuurakala tuli Kaspiast mööda Uraali ülespoole, ujus mööda Gurjevist, harvadest staniitsadest, taludest, eelpostidest, läbi stepi kuni Uralskini välja. Siin põrkas ta parvedena vastu utšuugi — raudvarbadest tõket, mis oli paigutatud risti jõge, kaldast kaldasse — ja tema minekul oli lõpp. Tuur jäi seisma, pea vastu utšuugi, ja vahtis töntsilt ettepoole, liigutades luiseid uimi, et hoida end vastuvoolu. Vesi kandis teda veidi eemale (vool on Uraalis kiire ja võimas), kala liigutas saba ja põrkas taas vastu utšuugi. Suve kestel kogunes neid siia musttuhat, nende kõhukas hulk vajus utšuugi ees olevasse sügavasse hauakohta ja seadis end seal talvituma.

Selle utšuugi ees asuva hauakoha võtsid kasakad tsaarile västardamisel* kõige esimesena ette, seejärel aga läksid mööda jõge allavoolu, hauakohast hauakohta, ajasid unise kala kära ja kangide kõlinaga põhjast pinnale, jää alla, ning tiriseid tuurad jääaukudest västarde ja kongitsatega välja.

Läbi utšuugi silmade võis väiksem kala vabalt minna ülesvoolu Iletski poole, Orenburgi kasakate valdustesse. Kuid suuremad tuurad, tõeline püügikala jäi kõik utšuugi ette, Uralskisse, Jaiki vaarikpunaste mütsiääriste meelevalda, ja helesiniste, Orenburgi kasakate juurde ei jõudnud.

Nii oli see olnud ajast aega: oli olemas Uraali kasakas ja alles seejärel igasugused teised kasakad, ning alles seejärel lihtsalt inimesed, talumehed, muulased. Kuid esikohal oli Uraali kasakas, ja kasakate maal oli kõik tema tarbeks — püha risti, õiguse, seaduse, tsaari tahtmise, kasakavabaduste järgi —, kõik, nii maa kui vesi ja linnud taeva all; tema päralt oli esimene peremehesõna.

Sealt siis oligi pärit utšuug Uralski all, sealtsamast purre üle kogu Uraali utšuugi, jõehaua kohal, kus pidas vahti berdänkaga kasakas. Tunnimees valvas kalade rahu, mida västardamiseni keegi ei tohtinud häirida, valvas püügiks hoitava saagi rohkust, valvas jõehauda pugenud tuura, sülitades igavusest purdelt jõkke ja vahtides tuurade musti saehambulisi küürselgi.

Nõnda oli see olnud iidsest ajast peale, ja ennäe, kuidas läks kaheksateistkümnendal aastal, revolutsiooni ajal: revolutsioon sai Uraali kasakale raudseks utšuugiks, mis ulatus

* Põlise kombe kohaselt läkitasid Uraali kasakad talvise püügi esimesaagi kiirkulleritega Peterburi, õukonda. Tlk.

üle stepi rajast rajani, ja hauakohaks sai Uralsk, ja hauakohta pugesid otsekui tuurakalad vanamehed, isad, habemikud kasakad.

Tuur tundis vaid üht teed — Kaspiast mööda Uraali ülesvett, ja jõudnud utšuugini, ei pöördunud ta tagasi, vaid surus oma terava nina vastu raudvõret ja jäi talvitama, et ära oodata, vaadata ja saada oma tahtmine, — ujuda terava ninaga vett lõhestades edasi, vastuvoolu.

Kasakas teadis vaid üht teed: püha risti eest, tsaarile antud vande eest, kasakavabaduste eest — ja põrganud vastu revolutsiooni utšuugi, jäi ta hauakohta varitsema otsekui tuur, et ära oodata, vaadata, saada oma tahtmine.

Hauakohas kamandas Väering. Habemikega koos oli rohkesti poegi ja pojad olid isadega külg külje kõrval ära ootamas. Kuid utšuugi võresilmad polnud kuigi väikesed, läbi nende võisid nooremad kasakad vabalt minna ülesvett, revolutsiooni, ning utšuug lahutas uraallased isadeks ja poegadeks.

Koos poegadega, mööda Pokrovskist, Nikolajevskist, Novouzenskist tulevaid teid, Volga-tagustelt luhtadelt voolas, valgus steppi tulvavesi. Selles pöörles keeristena risu ja rämpsu, kuid tulvavesi oli kõrge, vool võimas, ja risu kadus selles.

Utšuugi raudne võre katkes vahel; siis ründas veevool katkemiskohal sügavikust väljaroninud habemikke, uhtus nad minema, ja katkemiskoht parandati, paigati kärmesti.

Paikamas olid mitut nahavärvi, mitut keelt rääkivad inimesed: närudes suurvene soldatid ja tatarlased, põhja poolt tulnud töölised ja Pokrovski hohollid, kasakad, ammu ajamata habemetega saksa kolonistid Urbachi ümbrusest ja kirgiisid, kes olid pakitud oma halattidesse nagu madratsitesse. Sündmuste saatust otsustati tol ajal mujal, mitte Uraali steppides, Aasia piiril, vaid teise taeva all, ja vägesid, pataljone, staape loodi pooleldi nõnda, nagu vihmavalingu ajal moodustub katuse all inimjõuk.

Rostislav Karevi väesalk oli loodud teisiti, sest selle eesotsas seisis rindekasakas ja rindekasakad hoidsid tema ümber kokku nagu mesilased ema ümber. Väesalga iga osa oli läbi proovitud ja täpselt kokku pandud, — kirgiise ja tatarlasi ei poetatud ratsaväkke mitte rohkem kui sibulat okroškasse, jalaväge juhtisid mahvi saanud soldatid, ja väesalgast sepistus hõlpsasti üle kogu stepi, rajast rajani ulatuva raudse utšuugi tugev võresilm . . .

Sügiselõpu kuuvalgetel öödel kahutas, puju ja koirohu hõbe kattus härmahõbedaga, stepilagendik, hääletu kui taevas, heikles talvises liikumatuses, ja sellistel öödel polnud midagi paremat kui istuda kirgiisi jurtas, tule ääres, kibedas, sõjas suitsus.

Rostislav kiindus peatselt Jevgrafi, ootamatult väljailmunud pereliige oli talle käskjala eest, kellele võis sekka usaldada mitte ainult pitseeritud ümbriku, vaid ka õhtuti lahingu järel tule ääres aetud juttude noorusliku ägeduse.

Lahinguid juhtus harva, väed vahetasid loiult positsioone, kuhjudes vee lähedusse, ja jäid nagu uusasukad paigale jõgede, häilude, viletsate soostunud allikate äärde. Ja võibolla johtuvalt stepi kitsidusest, kartusest jääda veeta, kõrbekartusest olid lahingud — kui nad juhtusid puhkema — raevuselt verised. Kuid õigupoolest olid tõelised verised üliolid läbi tehtud ja lõpetatud palju varem — Galiitsias, Bukoviinas.

Nende inimeste sekka sattunud Jevgraf tundis jahmatust. Ta võinuks rahumeeli ööbida koolnuga ühel riiulil. Kuid lahingute ajal preparaatorite laualt voolanud veri ei sarnanenud millegi poolest punaste plekkidega, mis värvisid stepis puju ja koirohu hõbedat. Surma kui seisundisse suhtus Jevgraf ükskõikselt. Kuid tema silme all äkitselt saabuvad surmad, alati seletamatu ja igal üksikjuhul alati mõttetu ülemineku elust surma häiris ta ükskõiksust.

Ta muutus ebausklikuks nagu kalur. Ta pani tähele koiduvärve, et ennustada edu või ebaedu. Ta jälgis linde, kuulas stepi ohkeid ja vaikimist.

«Miskipärast on vaikseks jäänud, tuul puhus, puhus ja siis jäi äkki vakka,» rääkis ta nägu krimpsutades. «Ju meile tehakse homme uut ja vana . . .»

Õhtul, pärast väikese talu juures toimunud kokkupõrget, uuel positsioonil, oli Rostislavi ratsu kammitsa lahti sikutanud, ta tuli peremehe jurta juurde, lükkas vaiba ninaga kõrvale ja hirnatas. Jevgraf viis rahulikult hobuse eemale, kammitses ta jalad ja laskis ta lahti. Ent jurtasse tagasi tulnud, puudutas ta tähendusrikkalt Karevit õlast ja küsis üksisõnu:

«Rostislav Vassiljitš, tead sa, mis see tähendab?»

«Mis asi?»

«See, et hobune sedaviisi tegi.»

«Mismoodi sedaviisi?»

«Ta kuulutas sulle kokkusaamist,» lausus Jevgraf, tõmmates silmad pilukile.

«Jäta oma nõidumine, ettekuulutaja!» puhkes Rostislav naerma. «Ma räägin sulle ühest kokkusaamisest ja sul jääb suu ammuli! Sina valvasid öösel oma kasti, aga meie, vennas, saime sihukese tükiga hakkama, et hirmus meenutada. Oli see alles üks kokkusaamine!»

Ja ta pani oma jutuga, nagu tavaliselt, nelja ajama, kohkudes ise koledustest, millest rääkis, ja naerdes sealsamas oma kohkumuse üle.

«Saad aru? Õhtul lõime valged talust välja, paiskasime jõe taha, seadsime endid sisse, jäime vakka. Heakene küll. Jõe taga pole mitte häältki. Ehee, mõtlen, oodake te kuradid! Te olete kavalad, aga mina olen kavalam! Teada see teie komme: kui õhtustjagu on vaikne, siis oota kesköösl märulit. Poisid, ütlen, kellelt me õppinud oleme? Vanadelt? Noh, proovigu siis õige iseendi tarkust!! Nõus! Aga kus oli vaikne-e! — saad aru, see oli ka kuulda, kuidas hobused sabadega vehivad! Hakkasime siis, kuni veel kuu polnud tõusnud, tasahilju kogunema, ja ei muud kaasa kui vindid ja mõõgad, aitab küll. Jätsime kirgiisid hobuste juurde, käskisime tunni aja pärast lärmi lüüa, tuld teha — et oleme nagu kord ja kohus ennast aplaagrisse seadnud, saad aru? Ise aga roomasime neljakäpukil koolmele — nägid, kus ta on? —, versta jagu siit ülesvoolu. Pime nagu kirstus! Roomame, üks ei näe teist, kuuleme ainult, kuidas hambad külmast suus plagisevad, kuradi lugu! Jõudsime, tead sa, sedasi roomates koolmele, relvad kaela, võtsime üksteisel kätest kinni, tegime aheliku, et keegi ei komistaks, läksime vette. Aga öö on, tead sa, enne kuu tõusmist veelgi paksem! Noh, läheme siis sedaviisi, hoiame üksteisel kätest kinni, kardame solistada, mitte põrgutki pole näha, nagu tahma sees, ainult kobamisi, näe sedaviisi, käsikaudu, kuulda, et oma mees on kõrval, ha-haa!»

Rostislav sulges peoga suu, tõmbas vilinal sõrmede vahelt õhku sisse ja jõllitas Jevgrafi poole silmi. Jurta poolhämaruses helklesid need hõbedaste poolerublastena.

«Näe, nõnda, saad aru?» küsis ta, ajades rusikas käed laialt ja näidates, kuidas kasakad hoidsid vees üksteisel kätest. Seejärel võbistas ta õlgu, otsekui külma tundes, ja pistis naeru lagistama.

«Lähevad, tead sa, meie poisid selles kuradima tahmas, vesi on põlvist saadik, siis tõuseb kõrgemale, vööni, veel kõrgemale, näe siiamaani, kõrgemale, nad näevad, et vaja on vinte ülespoole tõsta, vesi on rinnuni, koole on sügav. Lasevad siis poisid kätest lahti, tõstavad relvad pea kohale üles, lähevad

[illegible], saad aru, nagu ujudes, mitte kuraditki pole näha! Ja [illegible], tead sa . . .»

Rostislav kummardus, ajas lõua õieli, astus kikivarvul Jevgrafi ette ja sisistas:

«Mis asi see olgu? Mitte mõhkugi ei taipa! Eesmine rida, [illegible] rinnuni vees, põrkab inimestega kokku! Kes need sihukesed on? Seisavad natuke paigal, aga tagumised hakkavad peale pressima, sosistavad — et mis te seisma jäite? Aga eesmised ei tee mitte sammugi! Siis läks kõbin lahti. Tagant tuleb ridu peale, eesmised seisavad, mõtlevad, et on segamini mindud, et nagu kätest lahti lasti, läks keegi ette, eksis koolmelt kõrvale. Aga ees, esimese rea vastas on niisamuti kõbin lahti. Mis kurat see olgu? Ja siis just sellel hetkel tuli kuu, tead sa, vo-oh!»

Rostislav lõi käed pea kohale, hüppas üles, tõmbas kätega õhku määratu sõõri ja vedas siis need alla kokku, laskudes [illegible] kükakile.

«Ha-haa! Paistis teine põõsa tagant otse piki jõge nagu punane liud! Ja mis lugu! — vastaskaldalt pressivad meie poistele vastu vanamehed, habemed ujuvad vee peal, mõõgad pea kohal, ise mitte üks iits! Ah sa, kur-rat, ha-ha-haa! Säh sulle terekest ja õhtust! Oli alles ületrumpamine! Ha-ha-haa!»

«Et sind põrgu võtaks,» sõnas Jevgraf vaikselt ja taganes kartlikult Rostislavist eemale.

«Ja kus siis meie mehed hakkasid raiuma!» venitas Rostislav laulvalt. «Kõrist saadik vees, mõõgad vastamisi, — lase käia, kasakad! See oli alles pihtapanemine!»

Jevgraf vangutas pead ja ütles kahtlevalt:

«Pada ajad, Rostislav Vassiljitš . . .»

«Mida?» hüüatas Rostislav. «Häh, va ettekuulutaja! Mine küsi kasakatelt! Aga kuidasmoodi me siis talu otsa käes saime hoitud? Me ajasime neid koiduni taga, nad on praegu kuradi vanaema man, said aru? Nagu me nad veest välja pressisime, panid nad hobuste juurde, ja seal . . .»

Sel hetkel pöörati sissepääsu ees rippuv raske vaip kõrvale ja kummargile tõmbudes astus jurtasse noor kasakas. Rostislav jäi vait.

«Noh?» küsis ta napilt.

«Seal peeti stepis keegi mees kinni, Rostislav Vassiljitš,» lausus kasakas, «paistab sedaviisi, et läks vaenlase juurde.»

«Mis mees see on?»

«Kes teda teab, kotid teisel kaelas. Käsite siia tuua või kuidas?»

«Las toovad.»

Jurtas valitses hämarus, maa peale tehtud väike lõke valgustas argselt jurta ümarat viltseina, suits tõusis aegamisi katusekoonuse poole.

Jevgraf süütas katkise klaasiga lambi ja asetas selle jurtas ainsana leiduvale väikesele lauale.

Kasakad tõid jurtasse pikka kasvu mehe ja väljusid sedamaid. Mees võttis väsinuna õlult nahkse ranitsa ja laskis selle maha, jalgade juurde libiseda.

«Kes te niisugune olete?» küsis Rostislav, silmitsedes pikka vimmas kogu.

«Ma olen väga väsinud ja tahan süüa,» vastas mees.

Ta silmad harjusid valgusega, ta nägi pinki, millel istus Jevgraf, ja istus selle servale.

«Ma ei suuda mõista, mis õigusega te pärite minult, kes ma olen,» ütles ta põlastavalt. «Minu teekonnal peetakse mind kinni juba kolmandat korda, uuritakse, kuhu ja mispärast ma lähen, nagu ei oleks ma oma kodumaal või oleksin midagi varastanud, seejärel lastakse niisama heast peast minema, nagu kinnigi peeti.»

«Mis parata?» ohkas Jevgraf lepitavalt ja kõõritas Rostislavi poole.

«Te viibite punase väesalga staabis ja see väesalk peab relvastatud võitlust kontrrevolutsiooni bandedega,» lausus Rostislav pidulikult ja üsna rämedalt. «Te peate vastama, kes te olete ja kuhu suundute.»

«Mulle räägiti mingist seltsimees Karevi väesalgast. Kas te ei võiks mulle öelda, missugune Karev see on?»

Rostislav istus laua taha ja nihutas lambi eemale, et paremini näha.

«Ma nõuan kõigepealt vastust oma küsimusele,» ütles ta, vaadates kalgilt tundmatu näkku.

Siis hüppas ülekuulatav mees äkitselt pingilt püsti, toetas rusikad lauaservale ja kallutus üle laua Rostislavi poole. Samal hetkel kiskus Rostislav ägedalt oma vormikuue taskust revolvri ja tõstis selle tundmatu silmade kõrgusele. Jevgraf astus ettepoole, lauale lähemale.

«Kes te olete?» hüüdis Rostislav, hoides kindlal käel relva tundmatu mehe kahvatu näo kui märklaua ees.

Nõnda, kolmekesi, seisid nad liikumatult mitu sekundit. Ja ängistavas, hääletus ootuses pääsesid ühel neist kaametelt huultelt ebakindlad, vaiksed sõnad:

«Rostislav?... Vennas?»

Veel sekundi kestis liikumatus. Rostislavi käsi vajus aeglaselt alla, revolvritoru kolksatas vastu lauda. Jevgraf vajus pingile ja hõngatas:

«Kas saab see tõsi olla?!»

Rostislav viskas revolvri käest, paiskas püsti hüpates taburetti ümber, haaras peast kinni.

«Vend!» pomises ta, imedes läbi hammaste õhku, otsekui oleks kõrvetada saanud. Ja äkki laskis oma laiast rinnast kuuldavale mingi sõjaka ja lapseliku röögatuse:

«Nikita! Sina!»

Ta tormas käsi laiali heites venna juurde, kaisutas teda, pistates ta seljal oma kämblad, patsutas Nikitat abaluudele ja hüüatas juba oma hariliku, tagasitulnud häälega:

«Vaata kuramust, ha-haa! Stepis! Tuhanded verstad on ümberringi! Viis aastat, me pole ju viis aastat teineteist näinud! Tuhanded verstad, kõr-rbes, vend Nikita!»

Nikita silus käega pead, naeratas, ütles tasakesi:

«Aga sina võtsid mind näe millega vastu.»

Ja ta osutas pilguga revolvrile.

«Jäta, kuradile, ha-haa!» karjus ja naeris Rostislav ühtaegu.

Ta pühkis revolvri käeliigutusega laualt maha.

«Anna mulle juua,» palus Nikita ja laskus uuesti kurnatult pingile.

«Jevgraf! Korralda! Ja tee kähku!» kiirustas Rostislav tagant.

Nikita pöördus Jevgrafi poole, ulatas vaikides, naerukil näoga talle mõlemad käed, ja Jevgraf hoidis neid niisama vaikivalt oma lühikeste sõrmedega karedates pihkudes.

«Noh näed, nii nad on, need teed ja rajad,» lausus Nikita tasakesi.

«On meeles?» küsis Jevgraf rõõmustades, astus Nikita juurde ja suudles teda luba küsimata põsele.

«Anna juua,» palus Nikita taas, surudes nõrgalt Jevgrafi kätt.

Jevgraf noogutas manitsevalt Rostislavile.

«Näed nüüd, mida hobuse hirnumine tähendas...»

Kuni Jevgraf vett käis toomas, pani Rostislav Nikita viltvaibale pikali ja silmitses venda, ise lakkamatult mööda jurtat ringi tiirutades, kätega vehkides ja neid laiutades ning ühtaina hüüdes:

«Ah, kurat! Vaata, kus kurat!»

Nikita lebas ennast liigutamata. Isegi katkise klaasiga

lambi häguses valguses oli näha, kui räpane on ta ülikond, kulunud ja lääpas säärikud. Ta lubjatolmu kihiga kaetud nägu oli täiesti elutu. Tundus, et ta otsekohe kaotab teadvuse.

Kuid külm vesi andis talle ruttu eluvaimu tagasi. Isu täis joonud, tahtis Nikita ennast pesta. Jevgraf valas talle ettevaatlikult kopsikust kätele, seejärel kallas ülejäänud vee pähe ja sasis leebe irvega ta märgi juukseid.

«Ma olen viiendat päeva jala astumas, eelmisest õhtust saadik pole juua saanud,» ütles Nikita. «Olin just jõe äärde jõudmas, kui sinu mehed mu kinni nabisid.»

«Kust sa siis tuled, ütle lõpuks ometi?» kiirustas Rostislav jälle tagant. «Kuidas sa siia sattusid?»

«Varsti saab kuu aega teel oldud.»

«Sakslaste juurest! See on alles lugu! Ha-haa! Aga kuhu sa välja jõuda tahad? Kas tõesti...»

«Kuidas kuhu?» katkestas teda Nikita. «Ma tulin tagasi kodumaale ja lähen koju, omade juurde.»

«Pea, pea! Ah sa kurat! Mis, kas sa siis tõesti mõhkugi ei taipa? Kes on omad, kus on omad, selles on konks! Mis sa seal tegid, Saksamaal?»

Nikita ei vastanud kohe, kergitas imestunult õlgu ja silmitses venda uurivalt.

«Kuidas — mida ma tegin?» kordas ta tasakesi küsimust. «Sa peaksid teadma, mida ma teen.»

Ta vaikis jälle veidi aega ja lisas otsekui haavunult:

«Ma tegelen endist viisi muusikaga, kirjutasin sümfooniat...»

«Kirjutasid sümfooniat?» hüüatas Rostislav lihtsameelselt. «Kogu sõja aja, neli aastat? Ja rohkem mitte midagi?»

«Kui soovid, siis rohkem mitte midagi,» kostis Nikita.

Viivu kostis ta hääles trotslik meelehärm, ent peaaegu otsekohe naeratas ta leebivalt ja pehmelt:

«Kui jätta arvestamata, et ma vaevlesin, langesin masendusse ja võtsin ennast kokku, et ma vaatasin ja kuulasin.»

Ta hakkas naerma ja jälle vilksatas selles naerus kibeda üleoleku noot.

Nikita näojooned, ammu välja kujunenud ja mehistunud, ei olnud ükshaaval võttes teravad ega tähelepanu köitvad. Üksnes silmi võis hõlpsasti meelde jätta, — need olid vähe liikuvad, otsekui unised ja laisad. Ent kiired, järsud tunnete muutused peegeldusid hetkeliselt kogu näos, otsekui sellest läbi kumades.

Nikita kordas ikka niisama kibedalt:

«Kui seda mitte arvestada...»

Ja siis äkki oli nõnda, nagu oleks ta Rostislavi alles nüüd nägema hakanud.

«Mu jumal!» hüüdis ta kergendustundega ja sööstis venna poole. «Rostislav, sa naljatilk, sa oled ju ikka samasugune, nagu olid varem!»

«Ha-haa! Kuramus!» irvitas Rostislav. «Sina oled ju kah samasugune!»

Ta kaisutas Nikitat ja hakkas jälle, sakutades teda õlast, haarates endal peast, oma ümara, liikuva, inetu suuga õhku imema ja neelama:

«Sa mõtle, kus lugu: tuhanded verstad ümberringi, kõrbes! Ha-haa!»

Seejärel hakkasid läbisegamini sadavad küsimused ja vastused, millega teineteist kohtudes üle külvatakse, kitsas, suitsuses jurtas kihama:

«Kuidas meie pere elab?»

«Kes nimelt? — Kellest mul alustada? Natalja oli rindel, ma sain temaga seal kokku. Nüüd on meiega, punastega!»

«Matvei?»

«Tema on Piiteris, ikka vana viisi. Jevgraf rääkis, et tütar on tal juba suur.»

«Teised õed?»

«Olen silmist kaotanud, ei tea. Mastrja on küllap kloostris, haa!»

«Aga mida vanad teevad? Kuidas nemad elavad?»

«Mis neil ikka? Õigust öelda olen ma neist vähe kuulnud... viimasel aastal. Ma kirjutasin neile, noh, aga vastus... Siin on igal pool rinded, ja pealegi... Mina olen ju bolševikuks hakanud. Arvan, et isale pole see meeltmööda, küllap sa teda tunned! Ha-haa! Aga kuidas sinu endaga lood on?»

Rostislav peatas sõnadevoolu ja viibutas ebamääraselt kätt pea kohal.

«Kuidas see kõik sulle paistab, ah? Vägev, ah?»

Nikita vastas kindlal häälel:

«Mina poleks isa vastu läinud.»

Rostislav haaras peast ja röögatas rõõmsalt:

«Aga venna vastu? Ah? Mis? Kas sa venna või siis poja vastu oleksid läinud?»

Nikita kõngutas pead.

«See teeb üks välja. Ei venna ega poja ega isa vastu,» lausus ta rangelt ja otsesõnu.

«Aga nemad läksid, nemad läksid, isad läksid, vaata, milles on asi!» röögatas Rostislav veelgi valjemini ja võidukamalt. «Ja nüüd sina — ma saan sinust aru, kohe väga hästi saan aru —, kui oled meiega, pead minema isa vastu, aga kui isaga, siis pead minema venna vastu, minu vastu, vooh! Aga kui sa ei taha olla ei siin ega seal, siis jääd õhku tolknema, ja sul pole siis kuskil janu kustutada! Nagu täna, vooh!»

«Sa oled noor, Rostislav,» ütles Nikita kuivalt.

Rostislav lakkas naeratamast ja silmitses venda umbusklikult.

«Muidugi noor!» hüüatas ta taas rõõmsa ja võimuka häälega.

«Selles ongi kogu asi,» naeratas Nikita virilalt.

«Selles muidugi, ha-ha-haa!»

«Ma ei saa su vaimustusest aru. Ma tunnen sind, sellepärast usun, et sa tegutsed ausal meelel. Aga sa nagu tahaksid mulle süüks panna, et ma pole sinu kombel kellegi poolele asunud? Kuula siis, vennas. Ma tulin kodumaale ja ei leidnud kodumaad eest. Aga ma tahan ta leida, sest et ilma kodumaata ei saa elada, mõistad sa? Ilma kodumaata jään ma seesmiselt tühjaks. Ma ütlesin: sa tegutsed ausal meelel, enda arvates teenid õilsat üritust. Isa on küllap samuti veendunud, et teenib õilsat üritust. Ma ei taha teie üle kohut mõista, ei sinu ega isa üle, sest kuni ma läbi stepi tulin, sattusin ma iga päev laipadele. Seda nähtavasti nõuab õilis üritus, kas sinu või sinu vaenlaste oma, ükspuha. Otsustage oma ürituse saatus ise. Mina teenin enda oma kogu aeg. Sellepärast et teda teenida võib ainult teoga, ainult sellega, mida oskad teha. Minule on see ammu selgeks saanud. Edendage oma õilsat üritust sel viisil, nagu teie oskate. Mina teenin enda oma nõnda, et vaatan ja kuulan. Sa ei tea, et ka selline teenimine on võimalik, sellepärast ma ütlengi: sa oled noor, Rostislav.»

«Sa ei olnud sõjas,» ütles Rostislav otsekui vabandamisi, «sa ei tea, kuidas see kõik lahti läks, kas sa näe, kus kuramuse värk!»

«Samasuguse õigusega võin mina sulle öelda, et sina ei tunne muusikat, et sa ei tea midagi muud peale sõja ja tahad kõike lahendada sõjaga, olgu või oma lihase isa vastu.»

«Jah!» ütles Rostislav jonnakalt ja mornilt. «Tahan lahendada sõjaga. Olen kindel, et sina hakkad samuti lahendama sõjaga.»

Ta asus mahakukkunud revolvrit murelikult taga otsima. Revolver lebas Nikita jalge ees ning Nikita tõstis selle üles

ja ulatas vennale. Rostislav rebis relva Nikita käest ning pistis tasku.

Sellel hetkel ristusid mõlema venna pilgud Jevgrafil.

Jevgraf oli juba ammu lõkkel teekannu keema ajanud ja istus laua taga, puhudes katkisele, auravale alustassile. Ta ilme näis kiretu.

Vendade pilgud selginesid Jevgrafile langedes, kuid jahtusid ja kustusid, niipea kui olid uuesti omavahel kohtunud. Kumbki — nii Nikita kui Rostislav — otsekui tahtnuks saada Jevgrafi endale liitlaseks, ja vaevalt seda mõistnud, põrkasid nad teineteisest võõrastades eemale. Jevgraf ujutas heasüdamlikult oma kohevaid vuntse alustassis.

«Mul on tegemist,» ütles Rostislav, «ma lähen ära. Heida pikali, Nikita, puhka. Head ööd.»

Ta väljus, vennale pilku heitmata.

Jevgraf valas Nikitale teed, nihutas ligemale kõvakskuivanud rõnglid ja tumeda, sileda, kaua taskust taskusse rännanud suhkrutüki. Oma viis minutit jõid nad sõnatult teed.

Seejärel ütles Jevgraf vaiksel häälel:

«Ma mäletan sind hästi, Nikita Vassiljitš. Sul oli aina suslikutest kahju. Nii nagu ma kaikaga suslikule koonu pihta panin, nii sa muudkui karjusid: ai!»

Ta vangutas laitvalt pead.

«Noh?» küsis Nikita.

«Mis sa mind nõõtad?»

Jevgraf pidas pausi, rüüpas häälekalt teed ja lausus muheldes:

«Ütlen, et naljakalt karjusid: ai!»

«Sa oled vanaks jäänud, Jevgraf,» ütles Nikita.

«Üks, etskae, on noor, teine vana. Säh sulle!»

Ta ei öelnud enam midagi, peitis oma värvitu alahuule kõvasti ja rahulolematult vuntside varju.

Nikita heitis vildile pikali ja vajus sedamaid unne nagu kivi vette . . .

Rostislav tuli hilja öösel, koidu eel. Ta tõmbas vaiba kõrvale ja jäi sissepääsuavas seisma. Lõke oli kustumas, süsi katsid tuhaebemed, kuid lambitahil hingitses veel leek. Jevgraf magas Nikita kõrval.

Rostislav kummardus venna kohale.

Nikita lamas selili. Ta veidi avatud suu tundus kaitsetu, naiselik, huuled värelesid pehmelt ja kergelt. Kuid suletud laugudesse ja sirgetesse kulmudesse oli koondunud jonnakas tähelepanu, otsekui vaataks Nikita ainiti mingit selget ja

tähtsat unenägu. Rostislav vaatas veelgi lähemale kummardudes üksisilmi venna näkku, püüdes ära aimata omaste ja seletamatult võõraste näojoonte mõtet.

Äkki tõmbas Nikita sügavalt hinge ja avas silmad. Piinavalt vaikse minuti kestel vaatas ta tema kohal hõõguvatesse venna silmadesse. Kohkumus ja vaev moonutasid ta nägu. Ta ei tundnud Rostislavi ära ja vist ei uskunudki, et on virgunud.

Siis ajas ta end järsult küünarnukile ja küsis sosinal:

«Mis sul viga on?»

«Ma tõusin juba üles,» valetas Rostislav endale ootamatult, hüppas kärmelt jalule, läks laua juurde ning kustutas lambi.

«Kas hommik on varsti?» küsis Nikita.

Rostislav tõmbas sissepääsu sulgeva vaiba kõrvale. Jurtas ei läinud valgemaks, kuid kaugel looritas juba taevast koidu kahvatukollane joom.

«Ma tahtsin sinult küsida,» lausus Rostislav ruttu, «kas sa oled lõplikult otsustanud minna valgete juurde?»

«Ma lähen koju,» vastas Nikita. «Kui seal oleksid sina oma staabiga ees, ma oleksin ikka ühtviisi sinna läinud. Mul on vaja tööd teha.»

«Ah, mis asja sa räägid!» pääses valuliselt Rostislavi suust.

Nikita tõusis vildilt üles, astus pimeduse tõttu ebakindlate sammudega vennale lähemale, leidis kobamisi ta õla ja tõmbas ta enda vastu.

«Kulla Rostislav, ilmaasjata sa ... noh, kuidas seda öelda? Tõesõna, meil ei maksa mingit otsust langetada. Mingem kumbki oma teed. Kinnitan sulle, et ma ei taha ega suuda teha midagi muud peale oma töö. Ma ei või sellest lahti öelda. Vastasel korral muutub kogu mu senine elu mõttetuks jaburuseks! Aga mulle tundub praegu, et ta on nii väga tähendusrikas!»

«Kuidas arvad,» ütles Rostislav tuhmilt ja vabastas õla venna käe pigistusest. «Ainult, saad aru ...»

«Ma ei mõista sind hukka, ei, ei!»

«Asi pole selles! Kas pole ükskõik, kes keda hukka mõistab!?» hüüatas Rostislav.

Oli kuulda, kuidas ta lõõtsutades õhku kopsudesse tõmbas ja selle välja laskis, otsekui kavatsedes midagi ägedalt öelda, kuid siis sellest ühe hetkega loobudes.

«Sa ei tee meile mingit kahju?» küsis ta vaikselt, talitsetult.

«Ma ei mõista ...»

«Noh, kuramus, kuidas seda öelda? Ma tahan ... Noh, saad sa aru, seal, valgete juures võid sa ...»

«Ole rahulik,» ütles Nikita kuivalt, «ma ei ole millegagi kasutik ei valgetele ega teile. Võid ...»

«Hüva!» katkestas Rostislav teda lühidalt ja valjult. «Siis sul tuleb kiiremini lahkuda, enne koitu.»

«Sa pead korralduse andma, et mind minna lastaks.»

«Ma ei pea sind kinni,» ütles Rostislav järsult ja läks laia, tugeva sammuga jurtast välja.

Mõne minuti möödudes tuli ta tagasi, kasakas kaasas, ja käskis sellel oodata.

Rostislav õiendas kaua lambitahiga, püüdes tuld põlema saada.

«Tahad, et ma valgust näitan?» küsis Nikita.

«Ole hea.»

«Siin on läbipääsuluba,» ütles Rostislav, ulatades paberi kasakale. «Ainult ... said aru? Et kõik oleks vait ja vaga!»

«Indulgents?» muhatas Nikita.

«Mis asi see on?»

«Katoliku papid jagasid selliseid pattude andeksandmise tunnistusi.»

«Sa pole milleski pattu teinud,» ütles Rostislav lühidalt.

Nikita võttis oma asjad. Neid polnud palju: saksa sõjaväeranitsa külge olid riputatud väike kott leiva ja kuivikutega, teekann. Nikita seadis rihmad õlgadele, proovis, kas ranits istub hästi seljas ja ulatas vennale käe.

«Aitäh, Rostislav. Hüvasti.»

«Hüvasti,» kostis Rostislav ja surus venna kätt.

Vaikides väljuti kolmekesi jurtast. Kohe nende järel ronis välja Jevgraf. Ta oli vildilt nii vaikselt üles tõusnud, et polnud kahtlust: ta oli kogu vendade kõnelust pealt kuulanud ja üksnes teeselnud magamist.

Kasakas saatis Nikitat piki jõekallast koolmekoha poole. Koidik andis endast juba märku, kiirelt eemalduvad inimkogud olid selgelt näha.

Korraga läks Jevgraf ähmi täis. Ta heitis nõutu pilgu Rostislavile, seejärel eemalduvale Nikitale ja hüüatas kähinal, peaaegu hääletult:

«Nikita Vassiljitš, oota! Oota natike!»

Ta pani raskelt jooksu, ent peatus Nikitani jõudmata, otsekui kaheldes, kas pöörduda tagasi või rutata Nikitale järele.

«Kott on tal ju nõrgasti kinni seotud, vaja pingutada!» hüüdis ta, ei tea kas Rostislavile või Nikitat saatvale kasakale.

Ta hääl katkes taas, miskipärast heitis ta käega ja jooksis Nikitale järele.

Tema juurde jõudnud, pingutas Jevgraf hoolikalt toidukoti ranitsa külge, katsus rihmu ja puudutas siis Nikitat õlast ning ütles leebe tõsidusega:

«Nüüd on kombes, mine jumala nimel.»

Nikita kummardus teda embama, kuid Jevgraf tõmbus eemale, hakkas range, väärikust tulvil näoga sammuma tagasi jurta poole.

Siis, märganud ikka veel jurta kõrval seisvat Rostislavi, hüüdis Nikita:

«Kas meie peret tervitada või?»

Rostislav pööras kiiresti selja ja vilksas jurtasse, ent peaaegu samal hetkel hüppas sealt uuesti välja, tõstis käe pea kohale, ja viibutades seda oma sõnade taktis, vastas üksisõnu ja valjult:

«Noh, iseendast mõista! Tervita isa ja ema ja kõiki, kes seal meie perest on! . . .»

Ta lipsas uuesti vaiba varju.

Jevgraf vaatas selja taha, võttis sammu aeglustades nokatsi peast.

«Minu poolt Vassil Leontitšile tervitus,» ütles ta väärikalt.

Ta väikesed silmad läigatasid teravalt, vanainimeselikult, ta nuuskas nina ja jäi kaugenevale Nikitale liikumatult järele vahtima.

Kolmas peatükk

Kunagi ammu tellis Varvara Mihhailovna endale igavuse tõttu kirjutusmasina «Remington», õppis sellel veidi aega kirjutama, siis jättis sinnapaika. Kirjutusmasin seisis letil, kassa lähedal, selles kitsukeses ebamugavas nurgas, kust rautatud uks viis Šerstobitovite maja elamispoolele. Sealsamas armastas kassa ümber tolgendada ja agarust ilmutada Vitka.

Vahel hommikuti või õhtupoole, kui poes oli inimesi hõredalt ja äri käis loiult, hiilis Vitka kirjutusmasina taha, seadis rulli vahele tüki pakkepaberit ja tippis nimetissõrmega mõtlikul ilmel: «Viktor Ivanovitš Tšuprõkov. Vitja. Vitka. Tšuprõkov!?&% . . .» «% . . . Varjake. Varjuša Šerstobitova . . . V. Tšuprõkov: % % ? ? & &» «. . . V. Tšuprõkov. Varjake. V. Tšuprõkova.» Ja nõnda sadakond korda.

Teda ei seganud keegi, kaupluses kostsid vaid kaaluvihtide kõikumised vasksetel kaalukaussidel ning Vitka, näppides otsmikuga ninaotsa ja õhukesi, järsukaarelisi sõõrmeid, süüvis unistustesse. Ta kollakad pisikesed silmad puurisid võlutult viimaseid pakkepaberile trükitud sõnu: «Varjake. V. Tšuprõkova», pisarad hägustasid nägemist, ta nuuksatas otsekui unes ja trükkis veelgi mõtlikumalt: «V. ja V. Tšuprõkovid.»

Kui Varvara Mihhailovna sattus ligiduses olema, hiilis ta tasahilju Vitka selja taha, kiikas üle ta õla paberit ja hüüdis naerma puhkedes valjult, üle terve poe:

«Ah, küll sa oled ikka topakas! Täitsa topakas!»

Ta naerus, hoolimata «topaka» ilmekusest, oli paras annus heatahtlikkust, ja Vitka üksnes teeskles solvunut, lootuses peretütart veelgi rohkem lõbustada.

Ta oli juba aastaid kõigutamatult veendunud, et tema suhtlemises Varvara Mihhailovnaga on lõbusus kõige tähtsam. Poisipõlvest peale mõtles ta välja aina uusi koerustükke, tempe ja vigureid, et kinnitada, kõita kõvemini kokku oma ebaharilikku liitu Varjakesega.

Tusk, lõpmatu ja ääretu tusk, uljutsemine, meeleheide, väljanaerdud kirg, rumal tundeline unistamine ja varjatud ihalev arvestus, — kõik see põimus selles liidus.

See liit oli pidulikult — oo jah, peaaegu pidulikult — sõlmitud õige ammu, sellal, kui vast olid alanud väljasõidud Tšagani ja Uraali äärde, piknikud ohvitseride osavõtul, kaupmehepoegade kosjaskäigud, peod Kommertsklubis ja Väeringi saalis, kui poesellid olid vaevalt hakanud Varjakest, Varjušat, Varjat lugupidavalt Varvara Mihhailovnaks hüüdma.

See pidulik liidusõlmimine sai teoks suvel, jõekäärus, seavabarnate sasises tihnikus, kuumas südapäevases rauguses. Varjakesel oli kaasas pudel portveini ja pakk küpsiseid. Vitka oli end üles mukkinud: tal oli seljas lõuendriidest pintsak ja selle külgtaskul näpitsprillid. Need oli ta veidi enne seda ostnud, seletades, et päikese käes kipuvad tal silmad valutama. Kuid ta nina polnud sellise iluasja kandmiseks kohane ja ta kinnitas näpitsprillid haaknõelaga tasku peale.

Alguses korjasid nad põõsastest seavabarnaid, siis heitsid puu varju pikali ja jõid portveini. Vein oli leige, Varjake valas hoolelt klaasi juurde ja Vitka jäi ruttu purju.

«Ma jumaldan teid üliväga, Varjuša,» rääkis ta õndsalt, määrides mööda nägu laiali kleepuvat, läikivat higi, «võrreldamatult rohkem kui teised. Teised võib-olla poevad, aga

mina tunnen. Ja teie panete seda tähele ja arvate mind hulga seast välja, aga mina jälle tunnen seda, sellepärast et mina pole nagu teised, vaid võrreldamatult peenem.»

«Peen mis peen, ei maksa rääkidagi,» muhatas Varjake.

«Mina, Varjuša, mõistan suurepäraselt, et vähe on neid, kes teie tahtmist mööda olla oskavad. Teil on kõrged ihkamised ja te üleüldse püüdlete.»

«Ha-haa! Püüdlen! Säh, joo!»

«Ma mõistan teid, sellepärast et mina pole nagu teised,» jätkas Vitka.

Ta jõi, ta nägu kattus vaarikpunaste plekkidega, pisukesed silmad kiirgasid liigutatult.

«Mina, Varjuša, olin väikesest peale hirmus terane laps ja mu mõistus oli iseäraline. Näituseks ma jutustan teile ühe oma elujuhtumi. Nii umbes kümneselt tuli mul mõte — aga mis asi on õieti perekonnanimi? Võtta Petrov või Sidorov? Ma mõtlesin kaua selle üle järele. On nagu õhk, — ei anna ei katsuda ega vaadata, aga proovi ilma temata, ilma perekonnanimeta elada. Mäletan, meie linnas pani mind üks perekonnanimi iseäranis imestama. Galkin-Vraski. Linnas oli Galkin-Vraski vaestemaja, ma käisin sealt mööda, lugesin seda nime ja mõtlesin. Mul oli juba sellal lugemiskunst käes. Ja ma otsustasin — ei lähe läbi! Tehku Petrov ja Sidorov, mis nemad tahavad, aga mina pean oma nimest kindlalt kinni pidama! Tšuprõkov! Siis ma võtsingi tüki valgeparginahka, kirjutasin sinna peale väikeste tähtedega «Tšu-prõ-kov» ja seejärel lõikasin noaga välja. Kaks päeva lõikasin. Tuli välja peenelt nagu pits: Tšuprõkov. Siis ma panin sellele nööri taha ja riputasin koos ristiga kaela. Sedasi olen teda sealtpeale kandnud ja kannan elu lõpuni, kui aga surema hakkan, annan pojale, las kannab edasi. Võtan välja, vaatan, — see olen mina, Tšuprõkov, täht-tähelt. Õhk? — ei ole õhk, nahk on, ei kulu ära ega ole pass, mida igaüks võib järele teha. Kannan rinna peal, olen ta südamega sisse õnnistanud, näe, vaata...»

Vitka tegi särgikaeluse lahti ja tõmbas põuest välja kaka paela. Ühe otsas tolknes hõbedane ristike, teise otsas võidunud must nahatükk, silma järgi vaksapikkune, täis pisukesi sälkusid ja pilusid. Vitka roomas Varjakese juurde ja näitas oma talismani. Varjake puhkes naerma. Vitka toetas teda rahulolevalt ja rõõmsalt hääletu, katkendliku itsitusega.

«Mina pole selline nagu teised,» alustas ta uuesti, «sellepärast saan ma teist aru, kuidas te püüate tusavaeva käest ära ja ihkate õnnelikku elu leida. Ma jumaldan teid üli-

väga, kuid mitte alati ei julge öelda oma südame tundmusi. Kui te tahaksite, Varjuša, annaksin ma teile mitte ainult et kogu oma õnne, mida te võite mulle lasta osaks saada ja mida ma ise, omal jõul, olen sündimisest saadik...»

Ta keel läks sõlme, suurivaevu tõukas ta sõnu suust, kuid ta pilk hüples väledalt Varjakese näol, ja et hõlpsamini oma tundeid väljendada, keerutas ta kõigest jõust sõrmede vahel risti ja talismani paelu.

Siis vaatas Varjake kissis silmil Vitkat ja tegi ootamatult ettepaneku:

«Vitka, vennastume?»

Vitka ei saanud kohe aru, küünitas klaaside ja pudeli järele, pobises päris joobnult:

«Sinasõprust? Olen ammu igatsenud, jumaldatud Varjuša, olen unistanud teiega sina peale saada, kuid austusest selle vastu, et kaunidus ja seisus... peremehelik seisus, ja minu teile andunud süda...»

«Jäta loba,» katkestas teda Varjake. «Ma ütlesin, et vennastume. Päriselt, nagu peab, vahetame ristid ja sinust saab minu lihane vend ja minust sinu õde... Kas tahad?»

Ta kallutas end Vitkast veidi eemale, toetas põlvili olles rusikad selja taga vastu maad. Nõnda oli tal Vitkat mugav silmitseda ja mingi kiskjaliku tõsidusega jälgis ta teise vähimatki liigutust. Päike langes talle näkku, veidi paokil suus helkles ühtlane hammasterida, kulmud läikisid mustjalt.

Vitka kahvatas. Vaarikpunased laigud ta näol kadusid, silmad tardusid liikumatuks, ta ajas end aegamisi jalule.

«Riste vahetada?» lausus ta tuhmilt ja otsekui ehmunult, vahtides ise maha. «Päriselt? Siis peab jumala ees vastust andma.»

Viimaseid sõnu välja hingates ta koguni varjas sõrmedega suu.

«Kardad?» küsis Varjake, õrritamiseks rangust teeseldes.

Vitka tõstis pilgu, vaatas talle otsa ja vajus äkki põlvili.

«Sa oled mu pimestanud!» hüüatas ta, sirutas käed Varjakese poole ja sulges silmad.

Varjake muhatas ja lausus sellise põlgusega, nagu tallaks saapakontsadega rästikut:

«Argpüks! Teeskleja!»

Ent Tšuprõkov oli täiesti kaineks saanud ja paistis, et ka sügavalt vapustatud. Põlvili seistes kiskus ta endal üle pea ristipaela, rutates seda talismanist lahku pusima, ja pomises:

«Nii tõesti, kui on jumal taevas, — sa oled mu pimestanud, sa mu silmarõõm, sa mu Varjake! Olen valmis, olen rõõmuga

nõus sind nagu ustav peni truult teenima, armastan sind nagu koer, kõvemini kui lihane vend, nagu peni, säh, säh, säh!»

Ta kiskus endal risti kaelast ja toppis seda Varjakesele, roomates põlvili talle ligemale.

«Säh, säh, säh!»

Varjakese suunurgad võpatasid, kuid ta talitses ennast ja asus kiirustamata kaelast võtma pikka peenikest hõbeketti selle otsas rippuva ristiga. Kett jäi kuklasse suurde krunni keeratud patsi taha kinni. Varjake päästis juukseid aegapidi keti küljest lahti, küünarnukid kõrgele tõstetud ja pilukil silmad Vitkat piidlemas.

Vitka oli ikka veel põlvili ja hoidis ettesirutatud käes oma risti.

«Tõuse üles!» ütles Varjake.

Vitka kuuletus. Varjake pani talle oma risti kaela ja võttis endale Vitka lühikese võidunud paela.

«Vuih, kui räpane!» krimpsutas ta nägu.

Vitka sulges vesitsevad silmad ja kattis agaralt suudlustega oma uue risti, pistis siis selle koos talismaniga särgikaelusest sisse ja vaatas ringi. Otsekui kaaludes, mida edasi teha, haakis ta tasku küljest näpitsprillid lahti ja seadis ninale. Et need seal püsiksid, tuli Vitkal pea selga ajada ja sellises asendis lausus ta mõjuka, piduliku aeglusega:

«Nüüd oleme meie, Varja, lahutamatud kogu meie õnnelikuks ühiseks eluks, ainult jumal võib meid lahku viia.»

Siis vajus Varjake käsi kokku lüües seavabarnasabrikusse, sellele nõtkuvale, sasisele roosterohelisele asemele, ja naerulagin, oma kaugelekõlava helinaga lõikav ning jõekääru tihnikust vastukõlav naerulagin pääses seavabarnatest lendu, kandus kõrgele ja kaikus mööda Tšagani. Vitka nägi üksnes Varjakese pihkusid ja tema kleidi võbelevaid volange maha kukkunud, ei suutnud ta seavabarnasasist välja rabelda, ta veeres naeru käes mööda maad, tema keha alt vabanenud puhmad ajasid end sirgu ja varjasid Varjakese peaaegu üleni. Tema aga lagistas aina naerda, ise tõmmeldes, vappudes, hingates häälekalt õhku sisse ja paisates seda välja heledas tugevas naeruhelinas.

Vitka pööras solvunud näo jõe poole ja jäi ootama.

«Tähendab, see kõik oli paljas narrimine?» küsis ta puudutatult, kui Varjake seavabarnaist lõpuks välja pääses ja tema juurde tuli.

«Ei, see ei olnud narrimine,» vastas Varjake. «Kuid sa oled lubamatult naeruväärne, mu kallis vennas!»

Ja uuesti lõkerdama puhkedes soigus ta väsinult, naerust krapinatuna:

«Oi, ole nii hea, korista ennast, näe sinna, põõsaste taha, kähvel! Ma tahan supelda.»

Laisalt, nagu palavusest roidununa võttis ta kleidi seljast ja läks jõkke. Kallas oli lausk, jõekäänul moodustunud savine luum kadus laugelt vee alla, ja mööda pehmet jõepõhja astudes jäi Varjake kauaks otsekui kogu pikkuses vee kohale. Ta suples ruttamata, sukeldudes aegamisi sügavusse, tõustes taas veepinnale, ja kui oli isu täis supelnud, tuli niisama ruttamata kaldale.

Kleidi selga tõmmates kuulis ta selja taga põõsaste raginat, pöördus rahulikult selle hääle peale ja nägi Vitkat, kes oma peidupaigast tema poole ronis. Varjake ei kahelnud, et Tšuprõkov oli teda piilunud, kuid Vitka näoilme üllatas teda.

Vitka oli jälle näost punaseks läinud, otsekui oleks portvein talle uuesti pähe löönud, ta paledel ja laubal hõõgusid vaarikakarva plekid, pisikesed silmad vilasid rahutult, tardunud naeratus oli suu pikaks venitanud. Ta lähenes Varjakesele veidralt looberdades, end kuidagi mänglevalt, pealetükkivalt kükki hoides, ja ta avali suus oli näha hääletult vonkuv keel.

«Mis sa tahad?» küsis Varjake.

Ent Vitka üksnes pilgutas korra oma kollakaid seasilmi ja jätkas ikka samamoodi kükkamisi lähenemist. Varjakese ligi jõudnud, sirutas Vitka käed tema poole, ja Varjake märkas, kuidas tema sõrmed närviliselt võpatasid, otsekui oleks neist voolu läbi lastud.

Varjake lõi talle vastu käsi, ootas siis veidi ja lõi vastu nägu. Löök oli tugev, mittenaiselik, tagantkätt, ja selle kõla kordas hetke pärast kaja, tõtsatades kuskile jõekääru.

Varjake pöördus kiirustamata Vitkast ära, kohendas kleiti ja hakkas jalgraja poole minema. Teinud mõned sammud, pööras ta ringi ja ütles:

«Me ju vennastusime, Vitka, ega me ei abiellunud!»

Ja kadus vaikse naeruga puude vahele.

Vitka heitis käega, istus maha ja kattis pihkudega näo.

Nõnda kurvalt lõppenud vennastumine pidanuks Vitkale raske pettumuse valmistama, ta tuhinat vaigistama, sundima teda peretütre suhtes peetud plaane muutma. Ent tema jätkas ihalevat õhkamist ja silmitses endist viisi Varjakest kuuleka, nukra unistajailmega. Varjakese naer andis talle jul-

gust. Kui ta naerab, siis järelikult pole igav, pole nii igav kui mittekasakatest peigmeestega, kasakasoost austajate ja külgelööjatega. Ja mis sellest, et ta naerab tigedalt ja pilkab? Veel paremgi: tigedus seob inimest, aga mis on lihtsam kui pilget kannatada? Peaasi, et temaga, Vitkaga, poleks igav, ja et ilma temata oleks kohe hästi igav.

Kuid selles asjas võis Vitka peaaegu täiesti rahulik olla: igavus oli igipõline ja põhjalik, sellel polnud otsa ega äärt.

Elu veerles otsekui lohmakas lumemütsak kauplemise sees ja kauplemise ümber, mütsak kasvas ja paisus, kadus kauplemise sisse, nii et midagi järele ei jäänud. Mütsak kohandas end, paisus ja kahanes mitte talvede ja kevadete, vaid aastalaatade ja turgude järgi, selle järgi, kas kaubaputkad olid tühjad või täis, kas oli parajasti päevalille või vobla (kasakate suus «lobla») aeg; selle järgi, kuhu sõideti kaupa tooma: Samarkandi või Nižnisse; selle järgi, kuhu kaupa viidi: Lbišenskisse või Gurjevisse.

Samarkandis või Nižnis käis Mihhail Gavrilovitš ise (võttis paar korda Varjakese kaasa, kuid siis enam ei võtnud, — kes jõuab teda valvata!); tõi Samarkandist sabsaad, rosinaid, kuragaad, pastilaad, kuivatatud puuvilja, tõi vagunite, koormate kaupa, tõi tuhandeid puudasid; Nižnist tõi tükk- ja peensuhkrut, siirupit, võid, seepi ja lõhnaõli, — vett ja steppi mööda, raudteega ja vooridega, tuhandeid ja veel kord tuhandeid puudasid.

Gurjevis aastalaadal käisid sellid, sõitsid läbi stepi ja kõrbe, sõitsid pikki nädalaid, kümnete vankritega, kaamelikaravanidega, vedasid, tarisid, toimetasid sinna siirupit, suhkrupäid, parfümeeriat, hõrgutisi, müüsid kõik maha, toppisid taskud täis, läksid rasva, kasvatasid tolmukooriku selga, veeretasid, keerutasid omaenda ja võõra elu lohmakat mütsakat kauplemise, kaupade, peremehe rahade ümber.

Vahel ilmusid Uralskisse rändsellid, keda kutsuti kaubareisijateks — Brocard'i ja Sioux', George Bormani ja Katõki esindajad, aina tõttavad, armastusväärsed Zaitšikud, Solomonid, Tjutinovid ja Koganid. Nad jätsid juba varahommikul kauplusse oma bristolpaberile trükitud visiitkaardid:

Leopold Sigismundovitš Šaver
Rallet' parfümeeriavabriku esindaja

millele oli tindipliiatsiga lisatud:

tuleb kell 12 päeval ja soovib rääkida Mihhail Gavrilovitšiga eraasjus.

Lugupidamisega Šaver.

Keskhommikuks kogunes kauplus ostjaid tungil täis. Kirgiisid võtsid mõtlikult letilt ja nuusutasid teepakke, eelpostilt tulnud kasakanaine sihtis piparmündipräänikuid ja kiikas kartlikult oma isandat, kes taskust tengelpunga võtmaks pääsatis püksinööri valla.

«Peremees,» ebales kasakanaine häbelikult, «lastele võiks kustiks präänikuid . . .»

«Mida veel!» urises kasakas. «Võta ainult eit kaasa, kohe jõllitab kosti poole! Ei ole vaja midagi. Kaalu mulle õige sabsaad.»

Ja siis tuiskas praksuva raketina kauplusesse kaubareisija Leopold Sigismundovitš Šaver, lõikas kaheks kirgiiside ja kasakanaiste summa, tormas mööda piparmündipräänikutest, sabsaast, kuragaast, otse leti taha, Mihhail Gavrilovitši juurde, kirjutas tellimuse, kinkis Varvara Mihhailovnale pudeli parimat lõhnaõli ja kadus, jättes endast maha kiiresti hajuva lõhnava, aromaatse, pumatise, seebise saba.

Aga igavus oli endiselt šerstobitovliku elu nurgakiviks ja elu veerles kauplemise, kaupade ja raha ümber.

Kuid — ja pidi see ka just niiviisi olema! — hoolimata igavuse vääramatusest, hoolimata Varjakese rohkete kosilaste korvisaamistest häiris Vitkat ammune vaigistamatu rahutus. Teinekord, «Remingtonil» toksimise aegu, ilmus ta näole rauge naeratus, kui ta endale üksikasjalikult ette kujutas, kuidas vanatüdrukupõlvest tüdinud Varjake tuleb koerusest või kapriisi ajel temale naiseks, kuidas temast saab Mihhail Gavrilovitši usaldusalune, kuidas seejärel, ükskord hiljem, saab kauplusesilt teisem: «Šerstobitov» võõbatakse üle ja mõstale põhjale maalitakse kuldtähtedega: «Tšuprõkov». Ja sellel «Remingtoni» taga istumise õndsamast õndsamal hetkel miski nagu torkas Vitkat otse südamesse: Karev!

See oli hädaoht, mis talle viirastus, see pühkis ainsal viivul musta põhjaga poesildilt viimase kui kuldse tähe.

Polnud ime, et Vitka, kes tundis Varjakest juuksejuurteni, sõrmeotsteni, — polnud ime, et ta nägi, kuidas juhuslikud, harvad kokkusaamised Kareviga Varjakese teiseks tegid, et ta ära tundis, mäherdune ärevus valdas Varjakest, niipea kui too õnnetu moosekant nähtavale ilmus.

Varjake ei lubanud Vitkal Karevi nimegi suhu võtta, otsekui võinuks Tšuprõkov seda tühist nime palja mainimisega

määrida. Varjake pidas Karevi nime ainuüksi enda jaoks, teiste kuuldes seda välja ütlemata, ta vaikis Karevist, hoidis otsekui saladust, kuigi kõik linna eidekrõbid olid selle saaduse üle sosistamisega oma keeled viledaks kulutanud.

Karevist pelgas iitsatadagi Jevdokia Petrovna, temast vaikis kogu majarahvas, ja ometi sõltus temast selle kõige kallima olevuse saatus, kelle poole püüdles, keda ihales nii palju erinevaid, kadestamisväärseid elusid.

«Kus võib ikka inimesel tuju peale tulla,» mõtiskles Vitka Varjakesest, väherdes oma aluskotil. «Vähe talle veel sellest ohvitseride, ametnikuhingede ja kaupmehepoegade karjast, kes talle Mihhailovskajal järele jooksevad? Läks veel vaja ka seda maniskikandjat, et katk teda võtaks, on teisel küljes nagu kärbes piima kallal.»

Ükskord sattus Vitka Varjakesega muusikust rääkima, kuid rõõmu talle sellest küll ei tulnud.

Viimasel sõjaeelsel västardamisel oli Tšuprõkovile paistnud, nagu oleksid Varvara Mihhailovna ja Karev põhjalikult riidu läinud. Vitka oli jõejääl, ta nägi, kuidas Varjake pani Nikita juurest jooksu, ja teadis, et pärast seda lukustas ta ennast oma tuppa ega kõnelnud kellegagi kohe õhtuni välja.

Siis, tabanud pimedas esikunurgas paraja hetke, otsustas ta südame pealt kõik ära öelda.

«Puha ilmaaegu oled sa ennast piinanud, Varjuša,» ütles ta, värisedes külmast, hirmust ja maldamatusest. «Ja ilmaaegne on sinu nõrkus selle inimese vastu. Ma olen ju ammu kõike tähele pannud ja kõigest aru saanud. Tšuprõkovil on oidu! Ja ma ütlen, — sinul ei ole tema vastu üldsegi mitte armastus, vaid kadedus. Et vaata, mihuke ta on, mitte niisugune nagu kõik teised. Käib teine igasugustes linnades ja elab välismaal ja on koolitatud ja tark. Sealt see pärit ongi, kadedusest, aga välja tuleb nõrkus. Ja veel ka solvumisest. Sa ei suuda endast jagu saada, oma meelehärmist, et kõik on sinu ees maoli, ainult tema keerab kanna peal viuhti ringi ja on läinud, ja sina oled solvunud. Sa kuula mind, ma olen sulle sõber ja lihase venna eest, mul on sust kahju. Jäta ta sabas käimine. Ta on maniskikandja, isa rahad on ta viiulil maha kääksutanud, ma tean seda, tema üle naeravad kõik kasakad. Lihane isa hüüab teda kammertooniks, ei pea inimeseks. Aga kas siis sihukest on sinule vaja? Sina, kui tahad, leiad endale . . .»

Vitka kõõksatas ja jäi vait. Pimedas nägi ta enda ees helkimas suuri liikumatuid silmi.

«Kas sa lõpetasid?» küsis Varvara Mihhailovna.

Vitka vaikis.

«Noh, ja kasi siis minema!» lausus Varvara Mihhailovna ümdial, talitsetult ühetasasel häälel. «Ja tao endale pähe: ma tean Nikita Vassiljitši ainsa sõna peale kõike ta tahtmist! Tema katkine saabas on mulle kallim tervest su peakolust! Kaol»

Sealtpeale ei võtnud Vitka Karevit kõneks ja Varjake ei tulnud oma vennakesele kordagi meelde tema lootusetut nõusu maniskikandja vastu.

Peaaegu viis aastat möödus samamoodi, nii et Jevdokia Petrovna valas jõetäie pisaraid, ahastades tütre pärast, kes peigmehed majast eemale oli peletanud.

Varjake otsekui unustas mõtlemast Nikita Vassiljitšile. Tema sõprus Vitkaga tugevnes veelgi, Vitka võitis tasapisi Mihhail Gavrilovitši usalduse, käis ringi peremehelikult väärikana ja toimekana, joobudes oma edukäigust ja suurtest lootustest.

Aga tõesti, tõesti, — inimene rajab oma saatust liiva peale.

Sellal kui kasakad seadsid endid tuurakaladena Uralskisse varitsema, levitades unist kalalikku veendumust, et kõik läheb kõige paremini, et mingit mässu Jaiki väeringkonnas pole ette näha, et revolutsioon on muulaste, matside, mitte aga kasakate ettevõtmine, ja et kui asi tõsiseks läheb, oskavad nad enda eest seista, et on vaja ainult kannatust, on vaja ära oodata, — just sellal haaras Varvara Mihhailovnat ebatavaline rõõmsameelsus. Kõik temas hõiskas, säras lustlikkusest, õilmitses, ergas kevadiselt. Mida tugevamini pigistas sissepiiratud linna utšuugi raudne võrk, mida kõvemini tarretas pakane vaikseksjäänud maju, seda suuremaks paisus Varvara Mihhailovna vaimustus, otsekui kütkestanuks liginev, päralejõudev kõu ta meeli.

Üksipäini Vitka aimas õigesti, kust tuul puhub, ja taltus õisekohe, jäi loiuks ning vajus lõtsi: linna oli saabunud Nikita Vassiljitš Karev. Muide, Vitka ei teadnud, mis lootusi pani Varvara Mihhailovna Karevi Uralskis viibimisele, ja ei suutnud kuidagi välja nuuskida, kas ta on Karevit näinud, kas on temaga rääkinud või sai Karevi linnajõudmisest kaudselt teada.

Varvara Mihhailovnal oli õnnestunud Nikitat kohata ja nagu alati toimus see kohtumine juhtumisi, möödaminnes, käigu pealt.

Oli veider, et Nikitat aastate kaupa nägemata, elades oma,

temast seitsme taraga eraldatud elu, kohtas Varvara Mihhailovna teda nõnda, nagu olnuksid nad koos alles eile ja nagu jätkanuksid nad poolelijäänud vestlust. Ilmselt ei lahkunud Varvara Mihhailovna Karevist kunagi, kandes teda endas, oma jonnakas vaikimises.

Sedakorda hüüdis Karev teda esimesena, ja võib-olla sellepärast ei saanud ta ärevusest jagu, tänav lõi ta silme ees õõtsuma ja Nikita tundus talle kuidagi särav, suur ja õnnelik.

«Kas kauaks?» küsis ta vaevu hingates.

Karev õõtsatas temast eemale koos tänavaga, näol säramas arusaamatu naeratus, ja et teda kinni pidada, mitte ära lasta, et jõuda ta häält kuulda, sirutas Varvara Mihhailovna käed tema poole.

Ent Nikita ei kiirustanud lahkuma, seisis temaga silmitsi, naeratas arusaamatult, tõstis aeglaselt ta käed oma huulte juurde, suudles neid järjepanu, algul üht, seejärel teist, surudes käeselga tugevalt huulte ligi ja vaadates leebelt Varvara Mihhailovna silmadesse. See tundus ebaselge ja hajuv nagu unes, ja nii nagu unes lainetas tänav vahetpidamata, ja Nikita küll kadus koos tänavaga kuhugi, küll ilmus valulise selgusega silme ette, näole hästi lähedale. Ta kuulis mingeid sõnu tööst, klaverist, mis olla kuskil endale hea koha leidnud, Tšaganist ja jõekäärust, kõik see kuhjus kokku — klaver, Tšagan, jõekäär — ja ainult üks mõte sähvatas teadvuses: kauaks, kauaks!

Varvara Mihhailovna nihkus Nikitale ligemale — ja teadmata milleks, mis eesmärgil, ise vaevalt mõistes, mis mõtte ta oma sõnadesse paneb — küsis kiirel, tungival sosinal:

«Kui punased tulevad, kas jääte siia?»

«Jään, nüüd jään,» vastas Nikita.

«Nägemist!» hüüdis Varvara Mihhailovna, ise nagu meelest ära . . .

Kokkusaamine toimus sügisese pakasega, tuul oli tige, stepist uhkas linna peatset talve, kuid Varvara Mihhailovnale sai pakane sulailmaks, päev leebus päikeseliseks ja stepp hingas märtsikuiselt. Ja nõnda läks see edasi: november tundus aprillina, detsember maina, lumi oli kui noor rohi, lumetormid kui kevadvihmad, pakase paukumine magusam kui linnulaul . . .

Öösiti oli kuulda kanonaadi, suurtükid paukusid pakases nagu raud vastu jääd; tuurakalad liikusid jõehauas ringi, tõusid kõma peale pinnale; jää purunes, kõma valjenes; tuurakalad peksid sabaga; jää lõhenes, raud kolises lõhedes; tuurakalad kogunesid suurtesse parvedesse; siis torgati lõhe-

desse, jääaukudesse, jõehaudadesse västrad ja kongitsad ning jõhestati tuurakalade kõhud.

Oli algamas viimane suurtest Jaiki västardamistest; pojad västardasid ja kongitsesid Jaiki jõehauas isasid. Varvara Mihhailovnal aga oli käes kevad: jää purunes ju tõepoolest! Kõlinal, raginal möllas Uraalil, jõehaua kohal taltsutamatu jäämurd.

Ja siis pääses esmalt liikuma kumu, et linn kavatsetakse lammutada, seejärel hakkas linn paisuma kasakapolkudest, sõjajadest, vooridest, nii nagu paisub puder ahjus, seejärel algas linna tühjenemine ja tühjendamine, ja siis oli kätte jõudnud viimane tund.

Sel tunnil valitses Šerstobitovite majas palavikuline segimine.

Mitte ühelgi kaubitsemispäeval polnud õuel olnud sellist saanide, pikkregede, kaamelite ja igat karva hobuste virvarri; mitte ühelegi aastalaadale polnud kokku veetud selliseid kaubamägesid; mitte kunagi polnud ristiülendamispäevaks — kapsa- ja kurgipeoks — välja veeretatud nii palju tünne, tündreid, pütsikuid ja lännikuid. Seda kõike nööriti kokku, sõlmiti, naelutati kinni, pumbati ja puistati ümber, tõsteti ühest kohast teise, tambiti, muljuti tihedamaks, tõmmati koomale, õmmeldi sisse, sikutati, lohistati, veeretati tünne, astjaid, kotte, säkke, sakke, kaste, pakke, pundrikke; kuhjati, laoti koormaisse, koormati villakasvanud kaameliküüre; pikkregedele seati üksteise kõrvale lukustatud väikesi ja suuri ja päratu suuri kirste.

Värava taga reastati veokid pikaks vooriks, kaamelid aga nukraks, sirgeks karavaniahelikuks.

Kaubaaitade väravad seisid pärani, kööki, kauplusse, elamispoolele viivad uksed käisid, kräunusid, kolksusid vahetpidamata.

Mihhail Gavrilovitš jälgis tummalt kogu seda segimist, kaubad, tuhanded puudad kaupu kuuletusid harjumuspäraselt ta vaikimisele, tema ikoonlikule, vaanele kiretusele. Vahel harva ta köhatas, siis tormasid poesellid ühe koorma juurest teise juurde, Mihhail Gavrilovitš aga pööras pilgu kõrvale, otsekui häbeneks oma õigesti tõlgitsetud sõnatut käsku.

Ikka vähem ja vähem jäi Jevdokia Petrovna ümber ammesid, tädisid, memmesid. Sašakesed, Nastjakesed, Seliverstovnad jooksid laiali, — hirm, patutegod, vastusepelgus ajasid neid urgudesse, prigudesse, pragudesse, kuhu nad olid tagavaraks, mustadeks naisepäevadeks kokku tassinud, kokku

varastanud aitadest ja sahvritest lõuendit, pearätte, sliidi ja lippe-lappe. Ainult paar-kolm püstirumalat, kõversuist ja kõõrdsilmalist eite tammusid toas kirstude ümber, võtsid ulgudes ja hädaldades ikoonikappidest ikoone, mässisid neid laudlinadesse, salv- ja käterätikutesse.

Jevdokia Petrovna vaatas oma pisaratest looritatud leebete siniste silmadega halemeelselt tühjaksjäänud tuba, vajus tüsedusest ja väsimusest kurnatuna korraks tugitooli, ent ajas end otsemaid jalule ja toppis ähmiga kirstudesse nuge, lusikaid, patju, tekke, läbisegamini väärtasju ja rämpsu, et aga ainult rohkem saaks topitud, rohkem saaks kaasa võetud.

Lõpuks ei olnud enam ainsatki minutit raisata, minekuga ei tohtinud kauem viivitada (ja ega saanuki kõike endaga kaasa viia): terved voorid, terved karavanid kaupa ja kõiksugu kraami läksid liikvele, — lumme, kõrbesse, Uraali taha.

Ukse ette sõitis tuumikas, ei tea kust väljaotsitud tõldsaan, mis tuletas meelde Jelizaveta-aegset pulmatõlda, — sellelgi olid uksed, kumm kutsaripuki kohal ja astmelaud kere taga jalastel. Tõldsaani katusele tõsteti laudlinadesse mässitud ikoonid, lasti pilgul ringi käia, mindi majja, kõik istusid, kes kuhu juhtus, pidasid hetke vaikust, tõusid püsti, ja Jevdokia Petrovna, ise hingeldusest vabisedes, ütles vaevaliselt:

«Noh, pane ennast riidesse, Varjušakene, paki ennast soojemini sisse, ja kaitsku sind jumalaema. Tule, ma teen sulle ristimärgi.»

Varvara Mihhailovna tõstis käed rinnale, pani nad risti ja küsis:

«Kas kõik on valmis? Võib teele minna?»

Ta kahvatas korraga, sööstis otsekui kukkudes ema poole ja ütles kiiresti, summutatult:

«Õnnista mind, emake. Õnnelikku teed teile. Mina aga... mina jään siia.»

Jevdokia Petrovna võpatas sirgeks, hakkas kiiresti pea kohal kätega vehkima, tütart õudusega eemale tõrjudes, ja nii nagu oli, veekalkvel silmad pärani, varises häält tegemata põrandale.

Vitka, kes kogu pakkimise aja oli sekeldanud kirstude ümber, sööstis esimesena perenaisele appi. Tema järel tormasid hädakisaga jaole vanamoorid. Jevdokia Petrovna tõsteti kuidagiviisi üles, asetati voodisse, paljale aluskotile. Vitka hüüdis:

«Peeglit, peeglit!» ja tuiskas uksest välja.

Vanamoorid kiirustasid Jevdokia Petrovna kaelust lahti päästma, keegi jooksis vett tooma.

Ainult kaks inimest ei liikunud paigast: Mihhail Gavrilovitš ja tema tütar. Varvara Mihhailovna seisis kangestunult, liiksirgelt, hoides ikka veel käsi ristatult rinnal. Mihhail Gavrilovitš vaatas teda sõnatult, pilgutades oma pisarates, punetavaid silmi. Nii möödus minuti jagu aega.

Jevdokia Petrovnat turgutanud vanamoorid pistsid uluma ja prantsatasid põlvili, kahmates konksus sõrmedega voodikoti servast.

Mihhail Gavrilovitš värahtas, lähenes voodile, kummardus naise kohale.

Sel hetkel astus sisse kutsar ja küsis jalgu vastamisi kopsides:

«Noh, kuidas on, peaks nagu liikuma hakkama?»

Siis ajas Mihhail Gavrilovitš ennast voodi juures sirgu, kõhatas sügavalt ja raskelt, tõstis rusika ja karjatas kilava tenorihäälega:

«Suu kin-ni!»

Siis astus ta keset tuba, viipas, ise näost kohutav, rusikaga sinnapoole, kus liikumatult kerkis ta naise tüse keha, seejärel akende, tütre, kutsari poole, ja ta samamoodi kilav hääl puuris läbi tardunud vaikuse:

«Kaasa võtta! Kaasa võtta! Mitte midagi ei jäta koerapoegadele! Lina sisse! Keerata lina sisse! Steppi kaasa võtta, steppi viia! Lina sisse! Suu kinni! Mitte midagi ei jäta koerapoegadele!»

Peegli järele tormanud Vitka naasis tühjade kätega, kuid manas kohe näole koletu ehmatuse, keerutas natuke toas ringi ja otsis kähku kuskilt voodilina välja.

«Sisse mässida! Üleni!» karjus Mihhail Gavrilovitš, nimetissõrme õhus keerutades, ja ta pea tõmbles. «Sisse mässida! Tõlda viia! Tõlda panna! Keerata stepi sisse! Üleni ära viia!»

Selle peaaegu et kogu oma elu vaikinud inimese karjumine oli sedavõrd ootamatu ja hirmus, et talle kuuletuti ja ta meeletud käsud täideti varmalt.

Jevdokia Petrovna mässiti voodilinasse, kanti välja ja asetati tõldsaani. Mihhail Gavrilovitš aitas katta naist kasukaga ja toppis talle jalgade alla vaipa, otsekui võinuks ta külmetada.

«Kaasa, kaasa! Mitte midagi ei jäta koerapoegadele!» karjus ta, vahtides verdunud hägusel pilgul ringi.

Vitka jooksis tuppa.

Varvara Mihhailovna seisis endiselt täielikus kangestuses.

«Oled sa aru kaotanud?» pahvatas Vitka, pigistades ta küünarnukki.

Varvara Mihhailovna võpatas, riivas Vitkat pilguga ja naeratas hädiselt.

«Noh,» lõi Vitka käega, «tütar on isaga paras paar!»

Ta sööstis akna juurde ja vaatas õue.

Väravast sõitis välja tõldsaan, pöörates etteläinud karavani jälgedesse, ja selle astmelaual, hoides kinni lahtisest uksest, seisis Mihhail Gavrilovitš Šerstobitov ning karjus habet väristades midagi raevuselt.

Neljas peatükk

Jah, ilm oli tige, stepist uhkas juba talve-eelset vinget tuult, külm kiskus karmi käega puudelt viimaseid kuivanud lehti, aiad ja luhad olid lagedaks jäänud.

Kuid tulvil keskendunud hella tähelepanu, kõndis Nikita Karevite valdustes, Tšagani kaldast puukoolini välja, teraselt, armastusega tuttavaid radu silmitsedes, naeratades mälestustele, peaaegu et tajudes nende kurba kehatut kudet. Mitme versta peale oli ta ainus hingeline, inimesed olid aiad ammu hüljanud, kõik tundus metsik ja elutu.

Nikita tuli maja juurde. Uksed olid kõvasti kinni löödud, akendel kitsad saelauad risti peal. Ta heitis läbi klaaside pilgu tubadesse.

Näe siin, sellel laual avas Vassil Leontitš pidulikult musta viiulikasti ja Nikita nägi õudusega suurt, poleeritud päris-viiulit. Siit, selle koha pealt, algas tema tee, tema muusikaorjus. Ja tolles toas, tolle akna taga püüdis Nikita poisikeseliku ägedusega esmakordselt ennast muusikas väljendada, anda edasi seda, kuidas laulsid ta ümber saagirikkusest murduvad õunapuud, kuidas kõik temas laulis, kui ta oli esimest korda kohtunud naisega. Tookord ta viskas, virutas viiuli — kõlbmatu, hingetu, alistumatu instrumendi vastu seina.

Ta puhkes naerma, kujutades ette, kuidas väike Nikita oli olnud vapustatud viiuli ootamatust nägemisest, mille peal tuli päriselt mängima õppida. Ja kõhetu nooruk, kellel läks

muusikariista peale hing täis sellepärast, et see keeldus laulmast nagu õunapuu, nagu inimsüda, ajas Nikita veelgi rohkem naerma.

Kui palju oli vaja üle elada, kui tihti ja sügavalt meeleheitesse langeda, et kergelt, valutult ja leebelt naerda oma mure üle? Ent kui Nikitalt oleks praegu küsitud, kas ta tahaks alustada elu algusest peale, elu ilma ahastamiseta, ilma muredeta, solvanguteta ja vapustusteta, siis oleks ta vastanud: ei! Ta tundis oma õnnetuste hinda, ta teadis, et ilmtingimata tuleb kord aeg, mil suurimastki murest sünnib soe, valutu, mõistev naeratus.

Nikita läks mööda alleed aia lõppu. Tare, kus kunagi oli elanud Jevgraf, oli külgepidi maasse vajunud, trepp oli läbi mädanenud, pruun kõdu pudenes pragudest. Nikitale meenus, milline oli trepp olnud Jevgrafi ajal, kui ta urgudest väljaaetud suslikuid kokku luges või istudes mõne jumalalooma eluviisidest pajatas. Tugevad paksud põrandalauad olid kahe aastakümnega pehastunud, aga Nikita oli nende aastatega toime tulnud, lakkamatu pingutusega nad läbi sammunud. Milline hävingulaeng oleks pidanud selle aja kestel temasse kogunema ja küpseks saama!

Nikitale meenus tema viimane, stepis toimunud kõnelus Jevgrafiga, kokkusaamine Rostislaviga ja lahkumine tema juurest, ning sealsamas hüppas ta mõte isale . . .

Vassil Leontitš kuulas ta juttu Rostislavist pilves näoga, rahulolematult lühikesi jalgu väristades, nohisedes ja ägisedes rohkem kui tavaliselt.

«Olgu,» ütles ta järsult. «Siis on ikka õige.»

Ta pidas aru, vaatas Nikitale uurivalt ja rangelt otsa ning lisas:

«Mina ei uskunud. Tegin näo, nagu usuksin, aga iseeneses ei uskunud. Sina oleksid pidanud sõdima, mitte tema.»

Ta pidas jälle aru.

«Aga mis sõjameest sinust? Matvei on kasakas!»

Toast minekul tegi Vassil Leontitš raskelt hingates kokkuvõtte:

«Et ma Rostislavist ei kuuleks majas enam ühtki sõna, pea seda meeles. Aga missugust Jevgrafi sa ütlesid kohanud olevat? Seda, kelle ma minema ajasin või? Üks alp matsiniru! Balakaval orjahing!»

Ta virutas ukse pahaselt enda järel kinni . . .

Ent mida sai Jevgrafis olla alpi? Nikita meenutas ta hallikirjusid juuksekahle, kiirgavat ätipilku. Pilk oli niisama leebe nagu kahekümne aasta eest, kui Jevgraf tõstis Nikita

hobuse selga, just siinsamas, nüüdseks lagunenud trepi kõrval.

Nikita läks mööda sedasama rada, kustkaudu oli kunagi esmakordselt ratsutanud kõrvil nässakal kasakahobusel. Ta lisas sammu, tundis, et süda peksleb rahutult, segiminevalt, peaaegu valutegevalt.

Kasealleel, mis lahutas puukooli vanast aiast, sakutas ta tookord, ise hirmu ja vaimustust täis, nöörist ohelikku, ja hobune alustas sörki. Näe seal, tee peal, peaks risti üle allee olema kraav. Jaa, jaa, kraav lõikas ka praegu endist viisi järsult tee läbi. Nikita silmas juba eemalt selle mustavat sügavust. Kannatamatus kannustas teda tagant. Ta jõudis peatselt kraaviservale. Siin peatus hobu ootamatult ja väike Nikita libistas end ta seljast maha.

Nikita jäi seisma. Kraav paistis talle väga kitsuke. Võibolla oli ta vahepeal rohtu kasvanud ja kinni vajunud, võibolla näis kaheksa-aastasele Nikitale tollal kõik suurem, laiem, kui oli tegelikult. Nikital läks raskeks hingata. Ta naeratas taas, mõeldes, et tühised lapsepõlvemeenutused suudavad ometi täismehe nii naljakalt elevile ajada.

Nikita hüppas hoogu võtmata üle kraavi. Ta oli jõekäärus, tihedas, juba kuivanud, raagus okstelt rippuvate humalaväätide tihnikus, kriipivas karedas seavabarnapadrikus.

Siin adus ta endas uut tunnet, mis andis talle tarmu, täitis ta kasvava piinarikka jõuga ja põimus veidralt mälestusega sellest, kuidas väike Nikita oli kapanud läbi jõekäärutihniku.

Tookord vuhises ta kõrvus terav, liikumisest lõhestatud õhuvool, vastu nägu pekslesid künnapuude ja hõbepaplite oksad, pikad kaharad humalakasvud põimusid jalgade ja kaela ümber. Kogu ta õrn, karastamata keha kannatas hirmsat valu, ja samas kihutas pimestav rõõm teda edasi, vastu nendele jõekääru piitsutavatele, lõikavatele okstele.

Praegu, astudes kiiresti mööda kitsast jalgrada, kuulis Nikita kõikuvate puude oigeid, tuule ulumist nende raagunud okstes, üksteise vastu hõõrduvate, pooleldi mahalangenud tüvede kriiksumist ja kahinat. Ta tajus südame ängistavat rahutust, selle tormitsevat ja ahistavat tagumist, ta läks iga hetkega aina rohkem ärevile. Mingist tühisest ivast paisus rinnas soov allutada ühele kooskõlale kõik ähmased aistingud: südame valu ja rahutuse, vere ärevil voogamise, mälestuste liigutava naljakuse. Ta hakkas otsima endas tunnet, mis suutnuks viia ühe nimetaja alla kogu selle elamuste segadiku.

Ilja pääses korra, tasakaalu, harmoonia igatsusest paisuva ta tema rinnas äkki vabalt ja luhtavalt kasvama. Pidi ju ometi tänase Nikita teadvus olema teistsugune kui esmakordselt hobuse selga tõstetud poisinagal!

Oo, ta mitte üksi ei tahtnud leida väljendust oma tunnetele! Ta oli tulvil jõudu ja võis seda teha!

Ja see jõuküllluse tunnetamine, vaimustus selle evimisest jõukas Nikitat uue õhinaga edasi.

Sellest hetkest, kui ta aeda astus, jälitasid teda vahetpidamata hääled. Ta lähenes neile, hääled ümbritsesid teda tihedamalt, ligemalt, ja nüüd asus ta nende keskmes: jõekäärumets möirgas, oigas, mäsutses ta pea kohal.

Kõige vägevam helidelaine voogas inimese pea kõrgusel. See laine määras kogu tormilise liikumise rütmi. Puutüved undasid, vaheldumisi nõrgendades ja tugevdades imeliselt seostatud selgete helide tulva. Kuskil puudeladvus, peenimate oksaraagude kudumis pesitsesid keelpilliorkestrid ja aina kordasid üksmeeles, erineval kõrgusel, tämbrite lõputus mitmekesisuses ühte ja sama väljaarendatud motiivi. Ja veel kõrgemal, karmi külma taeva hallis vinas, puude kohal, jõekääru kohal voogas helide kõikehõlmav, kõikeneelav kirgas selgus. Nikita kuulis seda ülemist muusikat alles siis, kui mõistis, et tema ümber ei mölla mitte metsakohin, vaid harmooniline, tuhandeile instrumentidele jaotunud ühtne kooskõla. Ja see ülemine, kogu koori kandev muusika, see vaevutabatav, kristalne selgus väljendas täpselt ülevaima laulu mõtet, millist Nikita vaid suutis endale ette kujutada.

Ta nägi äkki kogu seda sügistuulest sündinud hoonet. See oli täiuslik. Kümned, sajad orkestrid moodustasid selle, ülendasid ühtseks ja ainumaks sümfooniaks, ja sümfoonia viimane kõrgeim osa oli sündimas, tekkimas Nikita palge ees.

Ta pani jooksu. Nii nagu lapsepõlveski piitsutasid, peksid, kõrvetasid teda teravad oksaraod ja pikad humalaväädid. Ta tahtis, et valu oleks talumatu, et ta nägu kõrvetav pakane läbistaks ta rinna. Ta lõi hõlmad valla, tõstis käed, sulges silmad. Läbi laugude paistsid läbisegamini veiklevad punased, tulised rõngad.

Äkki nägi ta ennast kõrge puldi taga. Ta ajas käed veelgi rohkem laiali, vehkides nendega nagu tiibadega. Muusika alistus talle kuulekalt, tõustes kohutavasse kõrgusesse, hõivates, alistades üha suuremat ja suuremat ruumi. Saalisambad kõikusid ta ees aina kiirenevas tempos. Tempo hoogustus, muutudes tantsuks, tuleleekide segadikuks.

Nikita dirigeeris sammassaalis. Sammassaali vapustas enneolematu orkester. Dirigent vehkis pööraselt tiibadega, tiivad kandsid teda. Äkki pöördus ta kuulajate poole ja karjus kõigest jõust:

«Tulekahju! Tulekahju!»

Selle peale sööstsid tuhanded inimesed uste poole, sambad lõid kõikuma hõõguvates punastes sõõrides. Dirigent aga sirutas oma tiivad üle inimeste karjete ja tulekahjuleekide ning karjed, leegid, tules väänlevad muusikariistad ühinesid kuulekalt nähtamatu orkestri võimsa selgusega, ja dirigent tormas mööda huilgavat, märutsevat jõekäärupuhmastikku edasi, aina edasi.

Äkki lõi miski vastu Nikita ülestõstetud käsi. Ta avas silmad. Tohutu puuoks sirutus ta pea kohal, risti üle tee.

Nikita kahmas oksast kinni, pingutades käsi kogu oma keha raskust üles vinnama, ja prantsatas kogu oma keha raskusega maapinnale, murdunud oksa alla.

Muusika pürgis ja sööstis kõrgusesse.

Ja siis tõi Nikita kuuldavale seosetu, pika karje nagu metslane, nagu poisike.

Ta lebas selili, raske krobeline oks surus teda maadligi, ta käed tulitasid ja näole tardunud väsinud naeratus oli õnnis nagu poolemeelsel.

Hingamine muutus ühtlasemaks, südame pekslemine vaibus aegapidi tavaliseks tajumatuks hääletuseks, kuid valu kätes püsis endist viisi kindlalt, ja sellesse oli keskendunud kogu kübemeks koondunud muusika, nii nagu tohutud õhumahud on kokku surutud vedelikutilgaks.

Ta võttis ja kandis hardalt seda kübet, otsekui peituks selles eluvesi ja otsekui oleks selle säilitamine saanud kogu ta elu eesmärgiks. Kui ta väljus aedadest, nägi ta stepi kurba tühjust ja see tundus talle hea endena: ta käis oma teed üksildases endassesuletuses ja ta oli tulvil jõudu. Nõnda oli ta valmis minema lõpuni, surma või uude sündi, — kas polnud see ükspuha? Ta võinuks emmata kogu maailma — selline jõud oli peidus muusikakübemes, mida ta valdas —, ta oli valmis embama esimest vastutulijat, et teda oma ainsa puudutusega õnnestada.

Nõnda kohtas ta ja hüüdis Varvara Mihhailovnat. Ja tõsi, maksis neiul vaid kuulda Nikita häält, kui teda, nii nagu Nikitatki, valdas ärevus. Nikita näole kerkis võõras naeratus, milles ikka veel aimus poolemeelsust, ta suudles õrnalt ja tuliselt Varvara Mihhailovna käsi. Oo, ta oli helde! Ta oli veendunud, et tema jõu võlule ei suuda miski vastu seista.

Mida ta võis öelda Varvara Mihhailovnale?

Jään, nüüd jään!»

Võis olla sellepärast, et kohtas teda?

Ei, ta ei kavatsenud kuhugi lahkuda, tal polnud kuhugi minna, ta oli lõpuks saanud võimaluse viia oma ettevõtmine lõpule, ja rõõmsa maldamatusega asus ta töhe.

Ta ei eksinud: kodumaal, seal, kus ta esmakordselt nägi maailma, seal, kus tärkasid ja ununesid armastuse ja julmuse esimesed vastuolud, pulbitses ammendamatult ta kujutlusvõimet toitev allikas. Ja teda piinas soov tasuda neile kividele, puudele, majadele, kogu sellele armetule ja armsale maakohale, tasuda teosega, mis vääriks nende pillavat heldust. Ta omistas keeletule, viletsale stepioasile tahtejõu ja isameelsuse, ta tundis ennast võlglasena õunapuuaedade, vaikse, seisvaveelise Tšagani, Jevgrafi onni pehastunud trepi, jõekääru rägase puhmastiku ees.

Ta mõtles kodutundest, kodutunde käskivast sunnist, sellest, et kõik inimkätega loodu on loodud järjepidevuse jõul, ja kui pojal on kõrvad, peab ta kuulma kivi häält, mille isa on paika pannud. See — isa poolt paikapandud kivi hääl — ongi kodumaa, ja õnnelik on inimene, kes seda häält kuuleb.

Siis unistas Nikita kodukoha tulevikust, selle pisukese, mõõtmatult suure kodumaa kaardil nööpnõelapeaga märgitud maalapi tulevikust. Seda maalappi hingestavad paljude inimeste mälestused, nende mõtte puudutused, nii nagu nad on hingestanud tuhandeid teisi niisama pisukesi ja mõõtmatult suuri maalappe. Jaa, jaa, nõnda sünnivad kultuurid.

Nimelt siin, Uraali kaldal, aedade lähikonnas, nende okste värelemist tajudes, tahtis Nikita oma töö lõpule viia. Ta juba nägi oma sümfoonia partituuri viimast lehekülge, lõpus kuupäeva ja märget: Nižni Uralsk. Suurel mitmevärvilisel Aasia kaardil (Nikita oli asunud elama linnamajja, tuppa, kus varem elas Rostislav, ja toa seinu kaunistasid endist viisi mitmes mõõdus Aafrikad ja Aasiad), Uraali pika vonkleva joone käänukohal leidis Nikita vana tuttava, üksildase sõõriksse, ja silmitses kaua saledatähelist kirja: Nižni Uralsk. Seesama nimi hakkab seisma partituuri lõpus, kui paljudel kontsertidel esitatud sümfoonia graveeritakse nooditrükikojas plaadile. Nikita muigas selle naiivse mõtte peale, kuid jätkas lapseliku vaimustusega unistamist oma tööst.

Tähtis oli säilitada endas lühidate ja harvade minutite jõudu, mis tulid säherduse ootamatusega ja pärast ilmtingimata langusega asendusid. Külma, täpse enesevalitsusega

kuulata mälu kogutud muljeid, vaagida nende väärtust, kõr vale heita ja uuesti ette võtta — selles seisnes töö.

Paljud Nikita poolt varem kirjutatud leheküljed osutusid nüüd kõlbmatuiks ja ta viskas need kergendustundega minema nagu risu, mida oli säilitatud paljast harjumusest. Teisi mängis ta kümme korda läbi, heites mõnikord juhuslikult pilgu sümfoonia lõpetatud ossa, ja luges rõõmuga, leht külg lehekülje järel, lõpuni välja.

Tiibklaver sihtis oma kaaneteravikuga suurde aknasse. Nikita nägi sealt linna ja stepi liikumatut lagendikku, mis tohutus kauguses sulas taevaga ühte. Karevite maja alumisel korrusel paistis elu kulgevat tavalist rada, miski ei sekkunud Nikita erakumaailma, ja see maailm läks õitsele, sedalihviti nagu kristalli, mille tahkusid meister aegapidi esile toob.

Kuid toaaknast paistev stepi kirgas selgus hägunes päevpäevalt. Lumetormid matsid kõik arvututesse lumepööristesse ja tuisuloori, stepp kadus otse akna taga algava valge seina varju, avarus ahenes väikese, lumisest lõpmatusest ümbritsetud toa mõõtmeteni. Pakane aheldas linna ja koos temaga pigistusid koomale arusaamatud, nähtamatud rahutusepihid, millest keegi ei tahtnud või ei suutnud kõnelda.

Nikita märkas rahutust teistest hiljem, võib-olla sellepärast, et teda puudutas see teistkaudu kui lähikondlasi: ta hakkas kaotama kuulmise selgust ja täpsust. See juhtus täpipealt samuti, nagu oli nägemisega, kui Nikita vaatas lähenevat lumepilve: silmapiiri selgejoonelisus ja eredus kustus ning tuhmus, hall mass varjas selle, üha lähenedes, hõivates üha suurema osa taevast ning stepist, seejärel kattis kogu stepi ja kogu taeva läbitungimatu lasu, mis äkki paiskus linnale ja neelas jäljetult maja maja järel, kvartali kvartali järel, kuni sööstis otse akna alla ja tõmbas sellelegi paksu essriide ette. Nõnda oli ka kuulmisega: kujutlust täitnud helide kirgas puhtus ja selgus, milles viimane kui heli eristus omaette ja igasuguses seoses, oli äkki kadunud; selle asemele tuli üha tugevnev, viimaseid selgeid helivirvendusi neelav müra; sumbunud mürast ümbritsetuina kaotasid helid oma näo, värvingu; tundus, nagu püsiks toaseinte taga tumm tühjus, lõpuks sulgusid helid klaveri puust kasti, ja kui Nikita löi vastu klahvi, kõlas haamri tönts löök vastu keelt tuhmilt, otsekui padja alt.

Esmalt seletas Nikita oma seisundit väsimusega. Ta lakkas töötamast ja püüdis lugeda. Kuid kurtus aina süvenes ja

[illegible] hilgase eelaimus piinas iga päevaga üha rohkem ning [illegible]malt.

Aastaguses lumises lõpmatuses, kus kuhtusid Nikitale [illegible]-lumuslike helide riismed, kostis mürade vormitus võnklemist [illegible] otamatult kauge, kaikuv kõmin. Sellest päevast peale [illegible] Nikita isamajas korrapealt esile kogu pinge, mida hoolikalt ja asjatult oli mitu nädalat varjatud. Algas kogu linna [illegible]ilanud teeleseadmine, valmistuti lahkuma. Mida lähemale [illegible] jõudis taganemise tund, seda rusutumaks ja lootusetumaks [illegible]unutus inimeste rutakus, ja tundus, et nende hingamistki [illegible]ürgitas hirmumürk: magama heideti lahti riietumata, söödi ja joodi kiirustades, kuidagiviisi. Sõda rullus oieldes linnale [illegible]lähemale.

[illegible]ilis meenusid Nikitale kõigis üksikasjus Smurski põik-[illegible]tänava oiged, higitäide ja tõlksabade rigisev hundiulgumine, mööda tolmust tänavat vankuvalt astuv kinaverepunane mees ja päkkade mustad jäljed teetolmus. Nagu praegu, nii vapustasid ka tollal öid vahetpidamatud venivad [illegible]oiged, need oiged tungisid kõikjale, ja nagu praegugi, kangestas hirmumürk inimeste hingamist ja linn oli pea tervenisti [illegible]minemas oma lootusetule teekonnale. See, mis tookord toimus akna taga, kiskus Nikita välja tema tavalisest eluringist, [illegible]talle muud maailma asendanud tolmukübemest. Smurski sünkhall maailm avanes Nikita ees ja ta nägi tulekahjukumasid, põlenud majade tugipalke; nägi naelnuiasid ja kaikaid [illegible]uudustäratavalt, kiiresti risti ette lööva inimese pea kohal. [illegible]Oiged ja hundiulgumine püüdsid nüüd uuesti Nikitat välja [illegible]rehida tema tolmukübemest, millest juba ammu oli saanud [illegible]terve omaette maailm, mida ei piiranud ei taevas ega maa. Smurski riigi sünkhalli õuduse, tulekahjukumade eest pages Nikita toona oma tolmukübemesse ja see päästis ta, andes talle tasuks kordumatu vaimustuse, mis sündis esmasest [illegible]kokkupuutumisest tõelise tööga, töörõõmuga. Kuidas oleks [illegible]siis Nikita praegu saanud loobuda oma teest, lahkuda teda [illegible]ühaliku hellusega hoidnud tolmukübemest?

Nikita asus tigeda jonnakusega uuesti ja uuesti töhe. Kuid [illegible]oiged tegid ta kurdiks, oiged matsid toa enda alla, otsekui [illegible]rebinuks mingi koletis linna maa küljest lahti.

Lõpuks langes Nikita tundetusse, ängistavasse poolteadvusetusesse, kus tegelikkus ei kao, vaid täieneb segaste, võõraste ja raskelt meeltesse tungivate nägemustega. Nõnda tungivad tänaval kohtunud polkude orkestrid teineteisesse erinevas tonaalsuses ja tempos marssidega.

Nikita nägi ennast poisina muusikatunnis, Jakov Moisseje-

vitši keldris, õpilase jaoks nimme madalamaks lastud noodi puldi taga. Ta silmis virvendasid noodimärgid, ta ponnistas meelde tuletada ühise joonega ühendatud kolme noodi tähendust ja ei suutnud.

«Kas kuulete?» karjus Jakov Moissejevitš, väristades oma käharaid juuksesalkusid ja päratuid näpitsprille. «Rõhk esimesel noodil! Kuidas seda kutsutakse?»

Nikita ei teadnud.

«Ma kirjutan nüüd numbri,» ei jätnud õpetaja, «mis number see on?»

«Kolm, number kolm,» lalises Nikita argselt, vaadates number kolme, mille õpetaja oli maalinud noodijoonte vahele.

«Nüüd ma kirjutan... vaadake, lugege: «O-ol.»»

«Ool,» kordas Nikita.

«Kuidas see üheskoos kõlab?»

Nikita pilk naelutus nootidele ja piiritu õudus kiskus ta silmi aina rohkem ja rohkem pärani.

Ta nägi kolme omavahel joonega ühendatud noodimärki. Ülalt sidus neid märk *legato*. *Legato* kohal seisis number kolm — 3 — ja sellel oli sabapidi küljes silp «ool». 3-ool.

«Lugege ometi!» karjus Jakov Moissejevitš.

«Zool*,» luges Nikita.

«Pole ju zool! Ai, vai! Mis number ees on? Number, aga mitte täht!»

«Kolm,» kordas Nikita vaevukuuldavalt.

«Aga edasi?»

«Ool.»

«Ja kokku?»

«Zool,» pomises õpilane jälle.

«Triool, triool, triool!» möirgas Jakov Moissejevitš, kahmas äkki Nikita käest viiuli, äigas sellega õpilasele vastu pead ning hakkas raevuhoos peksma paremale ja vasakule, vastu noodipulti, toole, vastu masinat, kust suhises välja keerdutõmbunud paberilõikmeid. Jakov Moissejevitši isa, samasugune käharpäine nagu ta poegki, kuid veelgi tõmmum, kõigutas end kurjakuulutavalt hoopide taktis ja karjus läbilõikavalt:

«See on ju suurepärane, Jakov! Tramm-ta tarrimta, tarramta-tairamta!»

Jakov Moissejevitš keerles paberilõikmete keskel, tagus enda ümber lahtimurdunud viiulikrihviga ja aina paiskas

* Vene tähestiku täht з sarnaneb kirjapildis numbriga 3 (три). Tlk.

lõgedalt suust sünget, salapärast, hirmutavat sõna: triool, triool, triool! Seejärel vajus kogu kelder tükis Jakov Moissejevitši kiharate ja paberilõikmetega põhjatusse kuristikku.

Nikita, üleni külmas higis, lendas viimase hirmuhooga õhgavikku, kuulates, kuidas talle jõuab järele hirmsaid trioole väljapaugutav masin: rram-ta-ta! rram-ta-ta! Nikita tahtis hüüda, et ta teab ammu trioole, et ta tunneb väga hästi neid joonega ühendatud kolmiknoote, rõhk esimesel noodil. Kuid masin jõudis lennult talle järele ja — rrram! — kiirinaga lendasid ümberringi klaasikillud, rusud, noodipuldi, toolide, masina tükid.

Ta-ta! — kajas kuskilt vastu suurtükilask, ja peaaegu otsekohe lõid uuesti helisema ja tinisema aknaklaasid.

Rrram!

Ta-ta!

Nikita virgus. Kanonaad oli kuulda ähvardavalt ja selgelt. Kõda sammus akna taga.

Nikita tajus täielikku, mustavat kurtust ja ta kõri ahistas otsekui pisarateklomp. Ta vaatas ängistuses oma toas ringi. Alles hiljuti talle nii väga armas tuba paistis äkki sedavõrd vastumeelne, et ta suust pääses oie, ja ta kattis kätega silmad.

Trepist tuli üles poolkasukasse pugenud köögitüdruk, pistis pea üle ukse sisse ja teatas asjaliku rahuga:

«Vassil Leontitš saatis ütlema, et nad on kõik juba valmis, ja käskis küsida, mida te kasuka peale panete: tulupi või karvakasuka?...»

Esmalt jäi Nikita vastuse võlgu. Kahtlustavalt ja kartlikult vaatas ta aknasse. Mis neil seal all mõttes on? Ta ei kavatse kuhugi sõita. Missugusest tulupist on jutt? Põgeneda? Aga kelle eest, mistarvis, kuhu? Tähendab, keegi ei kahelnud, et ta sõidab koos perekonnaga siit minema.

Aken tinises jälle haledalt ja taas kostis tuhm, hingetult tõmts kaja:

Ta-ta!

Ei, mitte ühekski minutiks enam ei suutnud Nikita jääda selle värvitu, põhjatu kurtuse meelevalda!

«Tulup!» ütles ta kiiresti. «Tulup, ja... ma tulen kohe!»

Ta tormas klaveri juurde ja hakkas selle kaanele laiali pillatud ning sinna unustatud noodilehti rutakalt hunnikusse kraapima. Ukse lähedal seinal rippus saksa sõduriranits, millega ta oli kodumaale naasnud. Ta võttis selle ja toppis noote täis. Seejärel vaatas ta ringi; ei, rohkem polnud midagi kaasa võtta. Klaver? Ta heitis pilgu viimastel päevadel veidi

tolmunud klaviatuurile ja laskis seda puudutamata kaane alla. Hetkeks jäi ta mõtlikult seisma. Kes teab, kes astub nüüd klaveri juurde? Kas ei peaks seda lukustama? Nikita keeras kaane kiirustades lukku. Kuhu peita võti, et keegi, mitte keegi ei suudaks seda üles leida? Keda näevad nüüd need seinad?

Vassil Leontitši raske, katkev hääl kaikus trepil:

«Nikita! Tule rutemini, on aeg!»

Ta heitis ranitsa selga, ent laskis selle kohemaid langeda. Mitmes mõõdus Aafrikaid ja Aasiaid täisriputatud seinad saatsid teda mitmevärviliste pilkudega, milles äkki süttis inimlik etteheide.

Nikita jooksis laua juurde, rebis mingist vihikust lehe välja, kirjutas sellele väriseva käega:

«Kallis Rostislav! Isa, ema, õed ja mina oleme terved. Emban sind.

Nikita.»

Ta voltis paberilehe kitsaks ribaks kokku ja kirjutas sellele suurte tähtedega: «Rostislavile.» Seejärel kahmas ranitsa ja läks ukse poole, kuid nägi minnes ennast peeglist. Ta läks peegli juurde ja pistis kirja otsapidi peegliraami alla, nõnda et pabeririba liibus vastu klaasi ja sellele kirjutatud nimi pidi silma hakkama igaühele, kes astub üle läve.

Mõni minut hiljem oli Nikita õues, kus Vassil Leontitš teda juba ootas, istudes tumepunase, kollastes õites vaibaga ületõmmatud, kõrge seljatoega saanis.

Kui nad väravast välja sõitsid, kõmisesid linna kohal trioolidena uued kogupaugud . . .

See oli hommikul, aga õhtul hiilis mööda Atamanskajat Tšuprõkov, püüdes hoiduda tarade ligi. Ta kuulatas teraselt vaikust. Keskpäeval olid linna tulnud punased. Lahingukära oli vaibunud, ent kõikjal luusisid ratsapatrullid ja Vitja pelgas kellelegi silma alla sattuda.

Ta jõudis Karevite maja juurde. Alumise korruse aknad olid luukidega suletud, jalgvärav lukustatud. Ta koputas, algul tasakesi, seejärel valjemalt. Seistes hakkas külm, inimtühjus mõjus kuidagi ähvardavalt, iga nurga taga varitses pimeduses oht. Vitka läks õuemaja juurde, toksas vastu akent. Minut hiljem hüüdis kellegi hääl teda värava tagant, Vitka küsis, kus on Karevid, ja rõõmus, et võib ära minna, asus tagasiteele. Tal oli tahtmine jooksu pista, kuid ta talitses ennast, hoidus kössi ja tõstis kartlikult kätt, et hõõruda krae varjust paistvat ja külmetavat kõrva. Ta sammud kostsid vaevukuuldavalt. Tal olid vildid jalas, kuid talle tundus, et lumi kriunub üle kogu tänava, ja ta püüdis astuda kergemalt, vildininadele. Otse maja ees ei kannatanud ta välja ja pani jooksu.

Lõõtsutades astus ta Varvara Mihhailovna tuppa ja jäi ukse kõrvale seisma.

Terve ööpäeva oli Varvara Mihhailovna istunud tugitoolis õuepoolse akna all. Vitka arvas, et teda on tabanud halvatus, — nii liikumatult lebasid põlvedel ta käed, peopesad ülespoole, nii jäik paistis kõrgele tõstetud ja veidi akna poole pööratud pea. Mitu korda oli Tšuprõkov püüdnud juttu alustada, kuid Varvara Mihhailovna vaikis. Teisel päeval pärast Šerstobitovi ärasõitu steppi teatas Vitka Varvara Mihhailovnale, et kasakad on lahkunud ja linna võtavad oma valdusesse punased. Siis tuli neiule äkki elu sisse ja ta käskis otsekohe järele kuulata, kas Nikita Vassiljitš jäi linna. Ülesanne polnud meeldivate killast, kuid Vitkal ei jätkunud sõakust sellest ära öelda. Ta mõistis otsemaid kõike ja üksnes nõutu kibestus torkas teda valusasti: kas oli tal tasunud Varjakesega linna jääda? Muide, uudishimu kannustas Tšuprõkovi kõvasti tagant, ja kui Varvara Mihhailovna oli temaga Karevist rääkima hakanud, pidi see tähendama, et asjad hakkavad klaaruma, ja kiirustamaks seda tagant, tormas Vitka ülesannet täitma.

Lävel seisma jäänud, tajus Tšuprõkov, kuidas teda tänaval jälitanud hirm asendus rahulolu sooja lainega. Ta tõukas õlad tahtsalt õieli ja vaatas Varvara Mihhailovnat vidukil silmil.

Vaevalt oli ta ukse lahti lükanud, kui Varvara Mihhailovna ajas end tugitoolis püsti, haarates kramplikult nahksetest käetugedest, sirutudes Tšuprõkovile vastu ja vaadates teda kuivade, liikumatute silmadega.

«Noh?» ütles ta kähinal.

Tšuprõkov tõmbas häälekalt hinge. Ta pidi lausuma ainsa sõna, aga ta ei kiirustanud, hingates nimme vilina ja kahinaga välja, püüdes jätta muljet, et pole võimeline sõna suust saama.

«Kiiremini!» sosistas Varvara Mihhailovna, kogu keha üle tugitooli käetoe kumaras.

«Karevite maja . . .»

«Noh?»

«. . . on kinni löödud . . . Ja üleni lukus . . . Nii et võimatu . . .»

«Keda sa nägid?»

«... võimatu on sisse pääseda ... Aga, arvata võib, et minu hästi jultunud koputamise peale tuli nende köögitüdruk välja ... ja ütles ...»

Vitka jäi vait. Vilksas uudishimutsedes Varvara Mihhailovnat vaadata, otsekui imestades, kuidas suutis too tugitoolis ainuüksi käte najal püsida. Paistis, et vennas kavatseb oma õekesele kõige eest ühekorraga tasuda.

«Räägi rutemini!» oigas Varvara Mihhailovna.

«... Ma ütlesin: köögitüdruku jutu järgi olla härrased Karevid täna varahommikul sõitnud valgesse emigratsiooni ...»

«Nikita?» pomises Varvara Mihhailovna sosinal.

«Ka Nikita Vassiljitš sõitis teistega koos, justament!»

Vitka kuulis, kuidas Varvara Mihhailovna küünte all läi krudisema tugitooli käetugede nahk, ja otsekohe kostis metsik, meeleheitlik karjatus:

«Valetad! Valetad!»

Tšuprõkov liibus vastu uksepiita, kahmas lingist, olles valmis ukse taha hüppama.

«Ma tean täielikult,» ütles ta pelgamisi, «et sehukese valetamise eest võid sa mu isegi ära tappa, kui vaid oleks käepärast riist või miski sehuke, ja hoidun paraja instantsi peale. Kõik, mis ma ütlesin, on kui jumala palge ees öeldud — puhas tõde.»

«Mine ära!» sõnas Varvara Mihhailovna vaevukuuldavalt ja ajas end täies pikkuses sirgu.

Vitka oli kaunikesti kohkunud ja lipsas toast kuidagi õige nobedalt välja.

Üksi jäänud vajus Varvara Mihhailovna tugitooli. Ta õlad võpatasid, tõusid kõrgele ja vajusid korraga jõuetult kõssi. Ta muutus üleni veidralt lõdvaks, nagu oleks temast luud välja võetud. Nägu vastu külma toolinahka surutud, vappus ta üle kogu keha, püüdes kõigest väest karjet tagasi hoida, just nagu võinuks keegi teda kuulda. Nii möödus umbes pool tundi. Seejärel kuivatas ta rätikuga silmad, kohendas kleiti, astus lambi juurde ja kustutas selle. Kui leek enne lämbumist vuhvatas tahilt laia keelena üles, valgustas see karmilt ja järsult allakurdunud suunurki veretus, leegi kumast kollakas näos.

Varvara Mihhailovna istus uuesti akna alla. Õu oli mustav, vormitu, öö neelas ehitiste piirjooned. Äkki hakkasid pimeduses vilkuma mingid tuled, õuest kostis meeste hääli ja raua kõlinat. Aken oli kaetud kähara, halli sammalt meenutava jäämustriga, ja Varvara Mihhailovna otsis kaua

puhast, jäätumata laigukest. Piki kivimüüre, kaubaaitu, [illegible] uste man seletas ta silm liikumas sõdurite salku, [illegible] õlal. Ühed õiendasid kohmakalt ja taibutult riide kallal, sikutades kangidega tabasid eest, teised tegid [illegible] valgust, hoides pea kohal õletuustidest keeratud tõrvikuid. Mõned uksed olid juba pärani ja mehed kiirustasid kaubaaitadesse.

Keegi jooksis üle õue, kõigutades käskivalt laternat ja karjudes mingit lühidat sõna. Latern heitis viivuks valgust karja näkku ja Varvara Mihhailovna tundis ära Tšuprõkovi. Too tormas väravasse. Sealt sõitsid sörki sisse veohobused.

Varvara Mihhailovna tuli akna alt ära ja toetus vastu mahajahtunud ahju, ristates käed tugevasti selja taha.

Nõnda leidiski ta eest paar tundi hiljem sisseastunud Tšuprõkov. Mehe silmad ei suutnud kohe pimedusega kohaneda ja ta tammus ebalevalt jalalt jalale.

«Varjuša,» kutsus ta ja kuulis samal hetkel vaikset, summutatud naeru.

«Mis ... sul on?» küsis ta peljates.

«Kaabakas oled sa, Vitka!» ütles Varvara Mihhailovna tigeda põlgusega, ja oli ilmne, et ta oli ammu ning veendunult need sõnad valmis mõelnud.

«Ah soo,» venitas Tšuprõkov ja rahunes otsemaid.

Ta astus Varvara Mihhailovna juurde.

«Sõimamisest pole praegu kasu ja ka aega pole: tuleb otsustada, kuidas oma elu kaitsta.»

«Ma juba nägin, kuidas sa teda kaitsed,» muigas Varvara Mihhailovna tülgastusega.

«Õue peal? Seal toimus täielik rekvisatsioon, otsiti kruupe ja kõike puha. Asi pole selles.»

Tšuprõkov tasandas häält:

«Kui sa, Varjuša, suudad mõelda ja sul on see korras ... saad aru? ... Ühe sõnaga, olukord on, nagu öeldakse, üks kahest. Ja arupidamiseks pole mahti.»

«Ära keeruta!»

«Keerutamiseks pole kah mahti, sellepärast et ...»

Vitka võttis Varvara Mihhailovnal küünarnukist ja sosistas tähtsalt:

«Kasakad asja niisama ei jäta ja punastel, võib arvata ... saad aru?»

«Noh ja mis siis?»

«Ah siis? Väga võimalik, et kohe tänasel ööl seesamune ... Noh, küll ainult natukeseks ajaks, sellepärast et punased ...»

Ta jäi kõhklevalt kokutama ja laskis Varvara Mihhailovna käe lahti.

«Sa oled nendega?» küsis Varvara Mihhailovna järsult.

«Kuidas öelda ... Nende selja taga on kogu Venemaa, aga siin läheb sehukeseks madinaks, ja katsu siis terve nahaga minema saada! Omade juurde minekuks, arvan sedamoodi, on väheke hilja, aga ... Kuni tee Volgale on vaba, peaks ... kuidas öelda ...»

«Ütle otse!» käratas Varvara Mihhailovna.

«Peaks oma elu hoidmiseks kaduma kuhugi kaugemale ... eriti sehukese perekonnanimega, kas tead ...»

Ta mõmises midagi segast. Varvara Mihhailovna puhkes valjult naerma, nii et äraehmunud Vitka taganes temast eemale. Ta kahtles, kas neiu on ikka mõistuse juures, ja vaatas talle kogu aeg uurivalt otsa. Ent Varvara Mihhailovna naerus tabas Vitka talle hästi tuntud kelmika, isepärase noodi ja vaikis nimme, et veenduda, kas ta äkki polnud eksinud.

«Tubli, tubli poiss,» hüüatas Varvara Mihhailovna, suurivaevu naeru talitsedes, «tähendab, sa oled punaste poolel?»

«Agas kuidas siis?» kostis Vitka kärmelt. «Mis teha? Kuhu sa hing pääsed, ah?»

Varvara Mihhailovna katkestas kalgilt naeru, vaikis viivu ja ütles sõnahaaval:

«Noh, pole parata. Mina olen samuti nende poolel!»

Tšuprõkov piiksatas ja hakkas Varvara Mihhailovna ümber segelema, ise käsi hõõrudes ja endale pihkudega vastu reisi ja külgi laksutades.

«Vat see on õige tegu! Sellest saan ma aru! See on meie moodi! Ja kõik on sihkris: sumadanid ootavad, ega me neid ilmaasjata pakkinud! Nagu miskit — kohe head nägemist! Olemegi läinud! Peaasi et sumadanid ja muu sehuke. Minul käib see kähku! Varjake, kullatükike, ma olen ju sulle vend! Vitka Tšuprõkovil käib kõik kähku! Minul on punastega täielik usaldus, meid pannakse kohe vagunisse, ja palun väga, viuhti — otsi veel tuult taga!»

«Sehvtid sees?» katkestas teda Varvara Mihhailovna ja muigas taas tülgastusega, põlglikult.

«Muidu ei saa, ei tule välja!» lipitses Vitka. «Peaasi on sumadanid! Et nagu midagi on, siis kas või kohe praegu!»

«Lurjus!» lausus Varvara Mihhailovna korraga väsinult ja ükskõikselt ja vajus taas tugitooli.

Viies peatükk

Punased vallutasid linna lahinguga päevaajal, lume pakasest särades. Väed asusid uuele positsioonile, staabid ja majandusüksused hõivasid kähku ning rõõmutuhinal linnamaju, kus oli mööbel, ahjud ja lambid, voodid ja madratsid. See oli see õige võit ja selle võidu vili oli õrnmagus: mehed kippusid sooja, majadesse, kus oli inimese õige eluase, kus olid ahjud ja kuumad, läbiköetud seinad. Eelpostide kitsusest majauberikud, kirgiiside suitsunud jurtad, viletsad hütid ja muldonnid, üdini tungiv pakane, äravõitmatu nagu stepp, ja lumerajud olid jäänud selja taha, kas või üheks ööks, üheks tunniks, üheks minutiks, aga selja taha, selja taha! Oo, kuidas läksid siis lokilisteks majade katused! Otsekui käsu peale, ainsa hetkega pandi küdema kõik linna ahjud, linn saatis oma suitsust hingust taevasse ja korstnad hakkasid lõbusalt omavahel võisteldes välja pahvima helesiniseid, halle, sinkjasmusti ja ruskeid rõngaid, koonlaid ja kiharaid. Happuv sõjamasin jätkas kohutava inertsiga oma tööd, polgud paigutusid ümber, varustusülemad panid kulusid kirja, kaalusid ja loendasid, staabid kogusid trofeesid ja koondasid arvutulpadesse kaotusi, telefonistid ronisid seinu ja väravaid mööda, tohtrid toppisid tampoone veritsevatesse haavadesse, proviandisalgad nuuskisid mööda ladusid toidu ja hobusesöödu otsinguil. Korstnad aga suitsesid vahetpidamata ja kuumaksköetud ahjud, eluruumide raske umbsus, tulised katlad ja teekannud tõstsid aegamööda auru üles teises masinas, rahu, hubasuse, puhkuse masinas, ja inerts kasvas iga tunniga. Äsja lahingus vallutatud ja vägedest täistuubitud linna kohta oli öö üleliia vaikne, tegevusetu, letargiline.

Ja veidi enne koidutundi rebestas vaikust kahurimürin ning vaid veidi maad eemalepaisatud kasakapolgud sööstsid tormamatult tagasi, soojas suikuva linna peale. Meeletute salkadena pagesid nende ees segilöödud punased polgud ja tuli räsis neid, pillutas pimedas laiali, puhus hõõguva vihurina linnast välja steppi. Alles seal, stepis, kust hiljaaegu oli alustatud võiduteed, asus armees kõik aegamisi oma kohale, ja mehed — staabimehed, varustusülemad, tohtrid, reamehed — tuletasid meelde, kes keegi on. Selleks ajaks oli Uralsk taas kasakate valduses.

Stepipakase käes, mille päralt on lumetormide musttuhanded luust ja lihast läbitungivad nõelad, polkudega, mis koosnevad poolpaljastest, pooleldi paljajalgsetest sõduritest, tun-

nipikkuse marsi kaugusel linnast langetatakse otsused kindlakäeliselt ja kähku. Armee sõõrmeis hõljus alles elu asemesoojuse hõng, linnakorstnate suits rullus taevasse siinsamas lähedal ja õise rööpelliku kallaletungi õud hakkas parajasti raevuks ümber sulama, kui punased avasid suurtükitule ja läksid vasturünnakule. Pärast keskpäeva oli linn uuesti nende võimuses . . .

Seda kiiret võitude ja kaotuste vaheldumist mõistsid valesti need, kes olid Uralskist steppi taganenud, ja Nikita tee tegi selle läbi ootamatu käänu.

Kõige viimase karavani lõpus liikunud põgenikud kuhjusid ööbima väikesesse eelposti. Neile jõudis peatselt järele sõnum, et kasakad on linna käest andnud, ja nad jäid öömajale, söandamata uskuda, et neil õnnestub siin hommikuni olla. Ent öö möödus rahulikult, enne teeleasumist aga levis ootamatult kumu, et punased on pihuks ning põrmuks pekstud ja kasakad olukorra täielikud peremehed.

Selle peale jäid põgenikud eelposti paigale. Ära steppi sõita jõudnud veokid naasid asulasse ning tänavad, õued, kuurid täitusid hobustest ja kaamelitest. Kõiki näis olevat vallanud usk, et on kätte jõudnud mingi lõpp, et kannatuste ring on täis saanud, sulgunud ja et nüüdsama, õige peatselt võib linna tagasi pöörduda, pidada maha tänujumalateenistuse, seada sulgkotid paika, avada poeputkad ja rahulikult elu edasi elada.

Ent hämarikus saabus uus, kõike pea peale pöörav sõnum selgus, et punased olid võtnud linna tagasi ja kihutasid nüüd kasakaid Uraali taha. Lootus oli kadunud veelgi kergemini, kui see oli tärganud. Inimesed tormasid end päästma. Eelpost vappus kärast, saabuvas pimeduses segunesid inimeste kisa, hobuste hirnumine, kaamelite ahastavad röögatused. Karavanid läksid segi, kaotasid korra ja tormasid hullunud karjadena steppi . . .

Nikita jõudis suurivaevu majja, milles ta oli koos perekonnaga veetnud esimese põgenemisjärgse öö. Talle öeldi, et Vassil Leontitš on äsja ära sõitnud ja ootab teda järele esimeses suure tee äärses talus.

Mingi vooriga, mis raskelt kriuksus viitaseks sõidetud teel, liikus Nikita edasi pakaseses, silmitus pimeduses. Ees- ja tagapool laksatasid püssipaukudena kutsarite lühikesed hüüatused. Puhata saanud hobused ajasid kaamelikaravanidest mööda, kuid iga verstaga muutus edasiliikumine aeglasemaks ja külm tikkus aina õelamalt Nikita jalgu näpistama.

Ta hüppas teele ja hakkas koorma kõrval kõmpima. Kasuka peale tõmmatud tulupis oli tal raske liikuda, kuid ta põlgutas mõnuga lihaseid ja sai peatselt sooja. Nõnda käis ta paar versta. Teest kõrval lõi vilkuma oranžikas tulesilm. Nikita võttis koormalt ranitsa, kutsar oli imekombel osanud märgata talutee algust märgistavat kõverat oksaraagu ja jätkas jumalaga.

Nikita astus ebakindlalt jalaseraudadest kinnirudjutud lumel. Vahel vajus ta hange, tuli jälgi mööda tagasi ja kobas jalaga kaua enda ümber, otsides õiget teesuunda. Oranžikas tulesilm ta ees kasvas aina suuremaks, peatselt kuuldus koerte haukumist, — taluni polnud enam palju maad.

Hangetuisanud tara ääres ootas Nikitat liikumatus. Kaks koerarakatsit klähvisid kuskil päris jalge ees, nähtamatud ja tigedad. Lõpuks välgatas erkroheliste ahnete silmade paar, seejärel teine. Nikita tõmbas tulupihõlmad koomale, avas jalgvärava ja läks oranžikalt kumava akna alla. Koputanud, suundus ta ukse juurde. Koerad keerutasid ta ümber, hääled kähedad, silmad rohelised, selgete piirjoonteta, otsekui jampsilikus nägemuses. Õu oli tühi nagu stepp.

Teispool ust vastas Nikitale eidehääl.

«Teie juures peatub Karev, Vassil Leontitš,» kostis talle Nikita, püüdes koerte klähvimisest üle karjuda, «ta ootab poega järele, see olen mina.»

«Kedagi põle olnd, ei oodata siin miskisuguseid poegi.»

«Kuidas ei ole olnud?» hüüatas Nikita rabatult.

«Põle olnd ja kõik!»

«Noh . . . ju ta siis varsti jõuab. Tähendab, ma sõitsin tee peal temast mööda.»

«Kui jõuab, eks sa tule siis platsi . . .»

«Mis, kas siin läheduses on veel talusid?» hakkas Nikita uuesti karjuma.

«Põle mingeid talusid.»

«Aga Vassil Leontitšit te ikka tunnete?» küsis Nikita ehmunult.

Koerarakatsid kuulasid vanaeide häält, olid taltunud ja klähvimast lakanud, üksnes urisesid ähvardavalt ja väsinult.

«Aga kes teda teab, võib-olla et tunnengi,» käätsatas vanaeit nürimeelselt ja tüdinult.

«Teate mis,» hakkas Nikita kiiresti rääkima, «mul pole öösel stepis kuhugi minna. Isa peab ilmtingimata siia sisse keerama, me leppisime kokku. Laske mind majja teda ära ootama.»

«Mul on kõik pingid kasakaid täis, põle kuhugi lasta. Kes teid siin teab — igaühte veel sisse lasta . . .»

Vanaeit põrutas südametäiega seesmise ukse kinni, koerad mõistsid seda kui rünnakusignaali ja veeresid nagu kerad Nikitale jalgu . . .

Esialgu ei liikunud ta paigast. Kohendas siis ranitsa paremini selga (see rippus tal paremal õlal) ja keeras tuldud teed tagasi. Tallu Vassil Leontitšit ootama jääda, kui polnud kindel, kas ta ikka pöörab sisse nimelt sellesse, aga mitte mõnda teise tallu, oli mõttetu.

Koerad pääsesid jalgväravast välja ja jooksid Nikita ees. Nendest oli nüüd kasu: nad näitasid teed. Kui nad maha jäid, pidi Nikita jälle kobamisi edasi liikuma.

Hüva- ja kurakätt, ülal pea kohal laius mustav tühjus. Lumi kriunus kaeblikult. Võib-olla oli Nikita õigel teel, võib-olla mitte. Ta võinuks keerata kuhu tahes, — kõikjal oleks tühjus kiretult ja mõttetult neelanud ta tarbetu isiku. Ta vaatas selja taha. Seal võbeles taluaknas oranžikas tulesilm. Ta läks edasi ja komistas teeotsa tähistavale kõverale oksaraole, mis tõukest heledalt pooleks prõksatas. Nikita seisis suurel teel.

Kaugelt kandus temani kõmisev kabjaplagin. Ta jäi ootama ja võttis ranitsa õlalt.

Peatselt seletas ta silm pimedas härmatisse mähkunud hobuseid. Need olid üksteise järele rakendatud ja vedasid ühel meelel kogukat kibitkat. Nikita hüüatas ja vehkis käega. Hobusemees ptruutas.

«Kas te ei viiks mind lähema staniitsani?» palus Nikita. «Ma jäin omadest maha.»

«Jeremei, sõida, sõida edasi!» kuulis ta kibitkast ehmunud hüüatust. «Siin on kõik üksteisel kukil, ja tema tahab peale saada. Sõida aga edasi! . . .»

Nikita jäi taas üksi. Ta heitis ranitsa õlale ja komberdas tagasi eelposti poole. Liikuda oli üha raskem, tulup peksis vastu põlvi, ranits libises alatihti õlanukile ja vajutas sellele valusalt.

Äkki Nikita seisatas. Rusuv mõte rabas teda: teda petetil! Kas sai võimalik olla, et Vassil Leontitš jättis ta saatuse hooleks?! Kas siis võis lihane isa, papi Karev, ilma Nikitata minema sõita? Kus ja mis eesmärgil teda peteti! Tallu polnud Vassil Leontitš sisse keeranud, õu oli tühi. Eelpostil, kust Nikita otsinguid alustas, ei kohanud ta ainsatki inimest, ainsatki rege oma voorist.

«Mistarvis?» küsis Nikita endalt valjusti. «Kellel oli tarvis õigu üle nalja heita?»

Ent sealsamas tajus ta külma ükskõiksust kõige vastu.

Müstast pimedusest aimus jälle hobune. Aisa kõrval sammus jupakas maamees.

«Kas tulete eelpostilt?» küsis Nikita.

«Sealt neh.»

«Vassil Leontitš Karevit tunnete?»

«Kuidas siis! Õhtu eeli veel rääkisime temaga.»

«Eelpostil? Kas ta sõitis minema?»

«Ju ta vist sõitis, rahvast oli vähe jäänud. Aga võib ka olla, ei notab koitu.»

Maamees vastas tarmukalt ja meelsasti, kuid ei jätnud ohjade lõngutamist, ja Nikita pidi tal kannul käima.

«Ma olen Vassil Leontitši poeg. Mulle öeldi valesti, et ta sõitis minema, ja me läksime lahku. Võib-olla te võtate mind peale?»

«Kus seda, sõbrake! Koorem on etskae mihuke! Ise kõmbin jala, pole kuhugi tagumikku toetada.»

Nikita läks veel veidi maad temaga kaasa.

«Teate mis,» ütles ta otsustunult. «Ma lähen tagasi. Eelpostilt on hommikul kergem sõitu pääseda. Ma palun teid ainult mu tulup kaasa võtta. Sellega ma kaugele ei jõua. Kui kohtate seal mõnda meie pere inimestest, siis andke neile ära. Te ju lähete sinnapoole? Kuidas teie nimi on?»

«Ära muretse, sõbrake,» ütles mehenäss laulvalt, hobust peatades. «Kõik saab tehtud. Anna oma tulup siia, näe, reepeas on natuke ruumi. Pane aga siia, kes siis Vassil Leontitšit ei tunneks! Topi kõvemini, nõndamoodi. Teda, meie leivaisa, tuntakse ju kogu stepis! Ära muretse, kõik saab tehtud! N-nõhh, hakka astuma! Õnnelikku päralejõudmist teile! Vassil Leontitšit nüüd mitte tunda . . . N-nõ-õh!»

Kasuka peale oli ranitsat käepärasem ja kergem seada. Nikita tõmbas rihmapandla kinni, kuid seisis mõnda aega kõhklevalt paigal. Teadmisele, et ta oli lasknud ennast petta, lisandus tunne, et ta laskis enda ka paljaks röövida. Koorma kõrval sammuv mehenäss kadus pilkasesse õhe, Nikita ei olnud isegi näinud, mis nägu ta on.

Hoidlikke, lühikesi samme võttes ja lume rütmilist kriunumist kuulates hingestas Nikita aegapidi seda pakase kitsit, üksluist muusikat oma külma ükskõiksusega kõige suhtes, mis temaga sündis.

Ta nägi ennast kõrvalt. Inimene käib öösel midagi taga otsides stepis ringi, see inimene kannab seljas ranitsat, mis

on pungil täis noote, — teose mustandit, mis vaevalt küll kunagi valmis kirjutatakse. Inimene laseb kelmil mehenässil ennast rumalasti petta. Ta hing on häiritud ja ta ei tea, milleks peab ta komberdama ihuüksi mööda steppi, lume nukra kitsi kriunumise saatel.

Nikitale tundus, et kui ta praegu leiaks isa eelpostil eest, ei sõidaks ta temaga enam kaasa. Misjaoks? Põgeneda? Kelle eest? Päästa end? Ent mis võib ähvardada inimest, kellel pole midagi peale ranitsatäie noodipaberi? Ei tea, mis on rumalam, — kas anda möödasõitvale kelmile maamehele oma tulup või tormata kodunt uisapäisa silmitusse pimedasse tühjusesse?

Tulekahjukummitus ajas Nikita ärevile ja kohutas teda, higitäide, tölksabade hundioiged viirastusid talle akna taha jõudnud sõjahäältes. Need tegid ta kurdiks. Ta pages nende eest.

Ja nüüd, üksinduse ükskõikses võimuses viibides, silmitsi lumekõrbega, uuris Nikita terasemalt inimesi, kellega ta koos oli põgenenud. Pimesikk! Kuidas ta küll varem ei tundnud ära neid sünkhalle maske?!

Higitäid ja tölksabad tormasid temast mööda, tarides koormate, kuhilate, lasude viisi igasugu nodi, endal hambad irvi, pureldes, ulgudes nagu halastamatu loomakari: päästa! päästa! päästa kirstukoormad, riietekuhilad, potilasud, — kõige kallim, ainumalt väärtuslik, ihuarmas selles äraneetud elus! Kuid selle karja hulgas, kes päästis oma väärtuslikku nodi, oli Nikita lihane isa, papi Karev! Jah, Vassil Leontitš tormas higitäide ja tölksabade jõugus, koormad täis kotte ja korve, kus kolksus Karevi töörohke elu hõbedane, kuldne, pronksine voos. Ent kas polnud Vassil Leontitš sattunud siia niisama juhuslikult kui Nikitagi? Ja kas ei otsinud poeg isa taga üksnes sellepärast, et muud polnud midagi ette võtta lumekõrbe vaevases ääretuses? . . .

Lume ühetooniline kriunumine süvendas Nikitat vallanud tühja ükskõiksust. Ta liikus edasi masinlikult, kergelt ja otsejoones, ja märkas väsimust alles koidu eel.

Eelposti ei tundnud ta ära. Asula oli kasakaväeosi täis. Linnapõgenike karavanidest polnud jälgegi. Tänavad kubisesid hobustest ja välikaarikutest. Kasakaid tuli aina juurde, nad pressisid end vandudes ja räusates eesolijate hulka.

Nikita tabas väraval selle maja perenaise, kus Karevite pere oli peatunud. Perenaine sõimles kasakaga, kes tiris õue kolme saduldatud hobust. Hobustest tõusis sooja halli auru, kasakas õrritas eite laisalt ja muigel sui.

«Miks te mulle Vassil Leontitši kohta õigust ei ütelnud? Ma ei leidnud teda,» kõnetas Nikita perenaist.

«Mismoodi ei öelnud õigust?'» hammustas perenaine vastu. «Ise käskis kooserdama minna! Ega mina pole Vassil Leontitši järele valvaja!»

Pidi olema juhtunud midagi enneolematut, kui inimesed nõnda Vassil Leontitšist rääkisid.

«Tohin ma teie pool peatuda?» küsis Nikita.

«Mis mina sellest tean? Mind on siin ennast majuliseks tehtud, võtku neid nurjatuid. . .»

Nikita läks majja. Raske õhk ja hais võtsid tal pea pööritama. Ta silmitses kaua põrandal lasuvaid inimkehasid.

Need olid kasakad väeosadest, mis eelmisel ööl võtsid punaste käest Uralski tagasi ja päeval olid vasturünnakuga linnast välja löödud. Nad magasid pead-jalad segamini. Seinad värisesid ägamisest ja norskamisest, ja Nikital oli esimesel hetkel imehea kuulata rahutut häältepulbitsust inimeste keskel, keda ränk uni oli maha niitnud ja tarretanud liikumatuks nagu surnud.

Ta otsis pilguga endale ahju ligidal vaba nurga, puges üle selgade, peade ja jalgade astudes kuidagiviisi sinna, pani ranitsa põrandale ja heitis pikali nõnda, nagu oli — müts peas ja kasukas seljas. Peatselt muutus lämmatav hais talle meeldivaks (kasakad lehkasid hobuste, lambanahkade ja vanutatud villa järele), ja ta uinus.

Paotanud rasked laud, nägi ta ennast ümbritsetuna virgunud kasakatest. Nad jõid teed, nende vahel käis mingi aeglane jutt ja see takerdus otsekohe, kui nad märkasid Nikitat ennast liigutamas.

«Kasakas?» küsis temalt hetke pärast mustasilmne jõmm.

«Jah, kasakate perest.»

«Nõndaks. Kas oled kaua teeninud?»

«Ma olen välja õpetamata.»

«Mäherdune kasakas siis välja õpetamata on?»

«Õige imelik,» kukkus keegi naerma, «nagu neiuke.»

«Maamats,» otsustas teine veendunult.

Mustasilmne jätkas küsitlemist:

«Vendi sul on?»

«On.»

«Väes?»

«Vanem on doktor.»

«Aga noorem punakaartlane?» pilgutas mustasilmne äkki kavalalt silma ja ajas hambad irvi.

«Räägitakse nõnda.»

«Ja ise sa ei tea.»

«Jäid siis Vassil Leontitšist maha?» küsis hele hääl kuskilt ülalt.

Nikita tõstis pilgu. Ahjul istus kasakas, õlgadest ilmatu lai, väike pea paljaks pügatud, nägu piiramas ümar hallilaiguline, otsekui kiilane sassis habe. Ta meenutas otsemaid Jevgrafi, ent üksnes hetkeks.

«Jah. Ja teie tunnete minu isa?»

«Vassil Leontitš tegi mulle oma viis aastat järjest külma, kui ma talle Buhhaara kandist loomakarju ajasin. Nii et tunnen küll!»

Kasakad puhkesid naerma, jõmm pilgutas jälle oma musta silma ja küsis:

«Mis siis nüüd teha, ah?»

«Mida antakse, see kõlbab,» ütles laiaõlgne kasakas oma heleda häälega. «Vahest paikab mul, vanamehel, viltsaapad ära, kand on lahti tulnud, endal mul silmanägemine kehv.»

Ja ta kiskuski katkise vildi jalast ning hüppas põrandale. Ta oli väga pikka kasvu, hoidus tugevasti vimma, ta pea ei sobinud talle, oli nagu teise, lühikese mehe küljest kistud ja tema laiadele kuivetunud õlgadele pandud.

«Võta,» ütles ta, ulatades Nikitale vildi, ja ta hele hääl oli samuti veider, otsekui pesitsenuks tsirkusemaadlejat meenutavas ebameeldivas kehas üks läbi ja lõhki lõbus ja lihtne sell.

Nikita läks sõnagi lausumata toast välja.

«Ei meeldi?» kuulis ta esikusse ära ja kasakate vali naerupahvak pani maja värisema.

Kogu päeva käis Nikita mööda eelposti ringi, otsides võimalust Vassil Leontitšile järele sõita. Kuid asulasse polnud jäänud ainustki linnainimest, öö ja hommiku kestel olid karavanid steppi läinud, eelpostist oli saanud sõjaväelaager.

Sõda polnud enam akna all, vaid siinsamas, otse kõrval, ta pigistas Nikitat nagu kitsaks jäänud vöö, ja esmakordselt nägi Nikita ta koobastest väljatungivaid värvituid silmi, kuulis ta raudselt lõgisevat häält. Praegu laulis see hääl sellest, kuidas jõehaua kohal murdus jää ja lõhesse sattusid ususalgajad koos oma västarde ja kongitsatega; sellest, et nüüd on tuuradel käes aeg kalameeste üle naerda; sellest, et vaba kasakavägi on jõehaua ümber piiranud ja punaste kalameeste lõpp on ligidal, — neid hakatakse piinutama tõbede

ja näljaga, kuni nad endid võitja armu alla heidavad. Üle kogu suure kasakate väe kuulutati välja Uralski piiramine.

Ehtul leidis Nikita toas eest üheainsa tuttava: mustasilmse jõmmi. Too tegi talle kähku laua ääres ruumi ja valas kruusitäie teed. Põrandal seadsid kasakad endid juba magama.

«Sa oled vist moosekant?» küsis mustasilmne justkui muuseas. «Ma vaatasin ennist su pagasit... niisama... kindluse pärast... Sul sinna paljalt need paberid topitud... puha konkse täis. Ma olen vanausulistel sihukesi näinud, ainult sinu omad oleksid nagu kribumad...»

«Jah, ma olen moosekant.»

Kasakas tõmbas laua alt välja koti ja pistis käe sinna sisse.

«Aah, lase käia,» ütles ta leebel ja vaiksel bassihäälel, pilgutades oma tulist silma ja pakkudes Nikitale ühterealist lõõtspilli.

«Lõõtsa ma mängida ei oska.»

«Ei oska?» kordas jõmm.

Ta kõngutas pettunult pead ja laskis kartlikult kuuldavale ühe kääksatuse tiiskandirealt.

«Mina ka ei oska,» ohkas ta. «Aga lõõtspillil on kohe valu, ei tema peal mängitaks. Ma korjasin ta tunaeile Uralskis mullitsa pealt üles, kui punaseid taga ajasime. Sedamoodi sotis ta oligi. Paistab, et keegi kommunist kaotas ta ära, lõõtspillil on ilustused peal.»

Ta kääksutas uuesti korra kartlikult pilli, peitis siis selle kotti tagasi ja jäi mõttesse.

«Mul on sust kahju,» ütles ta äkki, Nikita poole vaatamata, justkui räägiks iseendaga.

Ta pani Nikita enda kõrvale magama. Kuid nad ei jõudnud veel tukastadagi, kui tuppa vajus jõuk kasakaid.

«Tõmmake koomale! Tehke ruumi! Laiutate siin!» karjusid nad, astudes üle magajate ja togides neid jalgadega.

Minut hiljem värises kogu maja suurest lärmist ja märulist. Igaüks kaitses oma õigust magamiskohale kirumisega, karjumisega, rusikatega.

Nikita kohale kerkis laiaõlgne, väikese, otsekui võõra peaga ja heleda häälega kasakas. Ta röögatas raevuses kärsituses:

«Ja mis sina, kasukakandja, siin vedeled? Üles!»

Alla kummardudes kahmas kasakas Nikital õlast ja Nikita nägi tigedaid valgeid sädemeid silmaterades, mis olid kitsad

nagu kassil. Väike värisev pea oli valmis laiadelt õlgadelt pudenema ja Nikitale peale kukkuma.

Ta ei mäletanud, kas hüppas ta ise püsti või kiskus ta põrandalt lahti selle monstrumi pikk kuivetunud käsi. Ta trügiti silmapilk ukse juurde, ja kohe seejärel välgatas peade kohal kasaka lai õlg, heites alt üles küünarnukist kõverdatud käe, ja ranits jõudis lae all uperpallitades Nikitale järele ning paiskas ta raske, selga tabanud löögiga esikusse.

Nikita seisis õuel.

Ta uputas ranitsa selga, pani kasukanööbid kinni ja läks väravast välja. Pakane oli väga vali. Hingeaur tardus tajutavalt näol, kattes huuled ja raseerimata põsed sitke koorikuga.

Nikita seisis likumatult. Ta oli otsekui iseendast eraldunud ja võis sel hetkel langetada endale mistahes kohtuotsuse. Ta nägi ära kõige temaga juhtunu nüri mõttetuse. Ta ei teadnud, kunas ja kus oli ta kaotanud enesevalitsuse. Ta ei tunnistanud oma tegusid ja tema meelest olid nad leidnud väärilise lõpu selles, et inimesed, kellel polnud õigust ühegi tema juuksekarva peale, viskasid ta ukse taha. Ta ei hoolinud enam endast ja kahmas viimasest lootusekõrrest kinni üldse mitte sellepärast, et oma elu päästa, vaid üksnes lootuse visa loomuse tõttu: ta hakkas liikuma ja pöördus vasakule, sinnapoole, kustkaudu suur tee linna viis.

Nikita jättis asula peagi selja taha ja stepp neelas ta uuesti. Ühe korra jõudis talle järele mingi kasakapatrull. Kuid neile juhtus parasjagu vastu mingi jalaväelaste kolonn ja sõdurid kraaklesid pimedas kaua ratsanikega, soovimata teelt kõrvale astuda ja sumada säärikutega läbi sügava lume. Nikita seisis sedaaegu eemal, põlvist saadik lumes, ja öö varjas teda. Ta ei tundnud ei hirmu ega kõhklusi. Pakane kihutas teda tagant, peatuda, et hinge tagasi tõmmata, ei tohtinud.

Kui koitma hakkas, jõudis Nikita jõeäärsesse võsametsa. Siin püsis põõsaste vahel veel kaua pimedik ja selle kaitse all oli rahulik astuda. Päikesetõusu eel sattus talle veel kord vastu ratsapatrull ja Nikita kükitas seni põõsastes, kuni kabjaplagin kauguses vaibus. Selleks ajaks hakkas metsa vahelt vilksatama Uraali järsk, tihedalt võssakasvanud kään, mille taga asus linn.

Ja siis ilmus roosavinese madala päikese valgustatud lumel nähtavale sissepiiratud Uralsk, hommikused suitsukoonlad kähardumas katuste kohal otsekui lambavill. Vaiksena ja

pinsena puhkas ta, miski temas ei meenutanud sõda, ta otsekui kutsus lähenema talle kartmatult ning varjamatult.

Ent oo jagu vahetpidamatut kõndimist andis end äkki tunda ülesaamatu rammetusega. Nikitat tabas imal südamepeatushoog, ta tahtis maha istuda. Ometi sundis ta end jugema läbi võsametsa ja roomama lagedale jõekaldale.

Lumi jõejääl oli sadadest jalgadest üles küntud, jälg paistis jalje kõrval ja need segunesid reejalastest jäetud sügavate rööbastega. Siit oli hiljaaegu sõda läbi käinud.

Põiki üle jõe, vaevalt versta kaugusel, paistsid eeslinna lamedate katustega majaköhmitsad. Neist Nikitale lähemal, arvata poolel teel linnani, konutasid keset jõge nagu seened madalad, inimesekõrgused putkad. Kõige lähem neist oli valmis tehtud ja paika pandud ilmselt hiljuti, lumi polnud veel jõudnud seda katta.

Nikita võttis ennast kokku ja koigerdas jõele. Aina sagedamini komistas ta lumekonarustele, jalad ei tahtnud sõna kuulata, ta oli peaaegu kokku kukkumas, kui jõudis lõpuks putkani.

See oli tilluke, pajuvitstest punutud seintega, katuse, aknasilma ja uksega kalameheosmik. Selliseid osmikuid lõid kasakad jää peale üles talvise kalapüügi tarvis, kuid Nikita polnud varem neid lähemalt näinud. Lumi osmiku ümber oli hästi kõvaks tallatud, jalgrada lookles üle jää kalda poole, linna.

Osmiku juurde jõudnud, nägi Nikita selle nurga taga jässakat meest, kel oli ritv ühes ja kirves teises käes. Nikita võpatas ootamatusest, ta oli kindel olnud, et kalamehed on osmiku maha jätnud.

Kes võis olla ennast siin sisse seadnud, selles putkas kivisiske kaugusel linnast, mille punased olid hiljaaegu vallutanud?

Mees kummardus ja hakkas ridvaotsa teritama. Ta oli üleni härmas, müts ta peas kiiskas nagu päikesest sätendav lumekera ja hall hingeaur hõljus ta ümber nagu kihulaseparv.

Hammetus tõukas Nikitat edasi.

Saagu mis saab!

Ta läks lähemale ja lausus poolpominal:

«Tervist!»

Mees pöördus ümber. Ei saanud aru, kas ta oli vana või noor: ta nägu kattis õhuline hõbedakarva härmapits. Ta vaatas veidi aega Nikitat ja asus uuesti ritva teritama.

Kas siis tõesti polnud Nikitas midagi, mis oleks teda erili-

sel viisil ära märkinud? Miks ei äratanud ta ilmumine uudishimu? Nikita silmitses ennast. Kasukas ta seljas sätendas lumeebemetest, härmatis kattis paksult rinnaesist ja kraed, ja uue jõuga tundis Nikita oma huultel ning põskedel külmunud hingeauru koorukest kokku kiskuvat.

Midagi mõtlemata küsis Nikita:

«Mis, kas valged aeti kaugele?»

Mees silmitses vahedaks teritatud ritva, tunnistas nähtavasti oma töö kordaläinuks ja ütles end uuesti pöörates:

«Jumal tänatud, enam pole näha.»

Järgmisel hetkel vahtisid nad teineteisele jahmunult otsa. Varjund, millega oli öeldud ootamatu «jumal tänatud», rabas Nikitat. See polnud lisatud niisama, suusoojaks, hääl kõlas veendunult, mees lausus sõnu sisemise rõhuga, otsekui tahaks ta ilmtingimata sisendada Nikitale nende tähendust. Mehe pilgus helendas tavatu, kuidagi leebe ja velbas headus, ja Nikitale meenusid korraga need hallid väheldased silmad paksude kulmupuhmaste all, nii et ta pidi äärepealt karjatama. Kuid teine juba ligines talle, käsi välja sirutatud.

«Ma ju näen, et tundsid mu ära! Ja mina tundsin sinu samuti. Lähme osmikusse. Oled ära külmunud? Lähme.»

Nikita laskis ennast juhtida madalast uksest sisse ja otsekohe lõi väsimus tal jalad alt.

«Ära nüüd kohe kuku. Peaasi on sooja alal hoida. Sul on käimisest palju sooja ihus. Istu, istu sügavamale, keri jalad üles, pane nad siia, ma mässin nad poolkasukasse ja selja tulupisse. Oled sina alles reisimees, muudkui käid! Hea seegi, et külm sind ära ei võtnud. Kott viska seljast maha, mis sa sinna ladunud oled, raha täis või, — ei jõua tõsta!»

«Oh, Jevgraf!» alustas Nikita.

«Jajah, Jevgraf! Oleks paigal pidanud püsima, oleks sulle endale parem olnud ja teistele. Teiste peale on kah vaja mõelda. Aga kuhu nõel, sinna niit järele! Reisimees! Sina ära ennast Vassil Leontitšiga paari sea: temal oli vaja kapitali päästa, aga mis häda sind sinna ajas? Kotis on küllap vist miski rämps?»

«Kust sa ometi isa kohta tead?»

«Ma tean niisukesi asju, et kui sulle öelda . . .»

Jevgraf rehmas käega.

«Osmik on hea! Jäi kasakatelt päranduseks. Kohendasin teist raasike, ja näed sa, püüan jääaugust kala, — just nagu rebane sabaga. Eile püüdsin terve õhtupoole, vahetasin soola ja hirsi vastu. Säh söö. Söök annab kah sooja, on tule asemel.»

Jevgraf keeras nartsu lahti, võttis sealt tüki keedetud kala ja ulatas Nikitale.

Kasukatesse mässitud Nikita istus laudnaril, mis võttis enda alla poole osmikut. Teise poole peal oli jäässe raiutud auk, kuhu lasti võrk. Õhuke jääkirme kattis pigimusta vett nagu klaasjas ämblikuvõrk.

«Muidu pole viga midagi,» ütles Jevgraf, torkides jääkirmet teritatud ridvaga ja lükates seda paksu jääserva pidi, «ei tea ainult, kust samovari annaks muretseda. Muidu võiks praegu teed või siis uhhaad keeta.»

Jevgraf oli kutsumata külalise üle rõõmus, kuid tema sõnaohtrus tundus õige veidi teeseldud, sekeldav, ega sobinud talle eriti. Ta nagu püüdis midagi oma sõnadevooluga varjata. Kui Nikita oli söönud ja küsis, kuidas ta Uralskisse pärale jõudis ja mida ta teab Rostislavist, hakkas Jevgraf sõnu poetama pikemate vahedega.

«Kuidas pärale jõudsin?» kordas ta rahulolematult Nikita küsimust. «Arvata sinust kauem võttis see mul aega. Möödunud suvest saati. Kogu stepi olen läbi kooberdanud.»

«Mida sa siis nüüd tegema hakkad?»

«Mida tegema? Mul pole eriti midagi teha. Minu eest on teised kõik ära teinud. Näed, püüan kala ja söödan sind.»

«Noh, aga kas Rostislav on siin?»

«Rostislav Vassiljitš? . . . Kus tal siis olla? . . . Aga mis sa kogu aja minust pärid?» sai Jevgraf ühtäkki pahaseks. «Sa räägi endast. Miks sa äkki tagasi tulid? Ei saanud Vassil Leontitšiga ühele meelele? Käre isa on sul.»

«Ei. Ma jäin voorist maha. Ja mul pole seal ka midagi teha.»

«Tõsi mis tõsi, ega ole. Miks sa siis minema läksid?»

«Ma küsisin sult Rostislavi kohta.»

Jevgraf heitis kärmesti jalad teispoole nari, jääaugule lähemale, ja käratas:

«Jorutad aina üht ja sama! Kuuled, kelluke tiliseb, kala on võrku läinud!»

Ta kahmas võrgust kinni, kuid ei tõmmanud seda välja, vaid jäi liikumatuks, selg Nikita poole.

«Oled kosunud?» küsis ta pärast vaikimist. «Muidu olid sa näost õige ära . . . Ma päris mõtlesin, et kas maksab sulle üldse sihukesest peast rääkida . . .»

Jevgrafi hääl tõmbus karedaks ja tuhmiks. Ta mitte ei rääkinud, vaid porises katkendlikult, tigedalt ja sõnaahtralt.

«Sa räägid vennast?» kiirustas Nikita rahutult tagant.

«Kellest siis? Rostislav Vassiljitšist, temast ikka. Rostislav Vassiljitšit ei ole enam...»

«Surnud?»

«Kui oleks surnud, ei oleks millestki rääkida.»

«Tapetud?» sosistas Nikita, ajades end küünarnuki najale ja püüdes Jevgrafile näkku vaadata.

«Sõda on kord juba selline.»

«Kunas? Kus? Jevgraf!»

«Ära karju. Karjumine ei paranda midagi... Tõmba raasike hinge, ma räägin sulle kõik korrast.»

«Kunas ta ometi tapeti?»

«Hommikul sõitsid sina Vassil Leontitšiga minema, pärast keskpäeva tulime meie linna sisse, aga öösel meid segati. Kasakad segasid, said aru?»

«Nii et siin, linnas?»

Nikita kattis näo pihkudega.

«Sa kuula ometi... Me tuleme linna sisse, päris tavalisel moel, ühest tänavast teise, rahvast pole eriti palju näha, peab õigust tunnistama — vastuvõttu ei mingit. Rostislav Vassiljitš on hobuse seljas, hobune on tal sihuke, et aina vaata. Mina, muidugi mõista, olen tema seltsis, ligiduses. Kuigi jah, kuni me mööda tänavaid läksime, olin mina voori man, alles hiljem, laadaplatsil, kus meie vägi kokku kogunes, läksin ma Rostislav Vassiljitši juurde ja kandsin talle sõjaväelikult ette, et tähendab, Rostislav Vassiljitš, Uralski linn on Punaarmee poolt ära võetud. Tema hakkas sedasi omamoodi naerma. Aitüma sulle, ütles, raporti eest, õnnitlen sind, lõpuks ometi oled sa oma Uralskisse jõudnud. Mina selle peale vastu, et tõsi mis tõsi, oleme pika maa ära tulnud ja ühe koha peal samuti tammunud, aga nüüd ma soovin puhata, sellepärast et sõda on minule koormav, ja palun ennast puhkusele lasta. Teil, Rostislav Vassiljitš, ütlesin talle, oleks samuti aeg hinge tõmmata, ja kutsusin teda endaga kaasa otse vanematemajja, see on siis Vassil Leontitši juurde — et seal seame ennast sisse. Siis laskis ta mind vabaks, ütles: Mine, Jevgraf, meie poole, rahusta neid seal, et ei oleks pabistamist, mina aga, ütles, nagu toime saan, tulen ka sinna. Noh, mulle on sõjaväelik värk teada, muretse aga aina korterite ja moona ja titsipliini pärast. Olgu, ütlesin, saage oma asjadega toime, mina aga lähen ees minema. Jõudsin majja, leidsin köögitüdruku eest, mingit pabistamist temal polnud, nii et rahustada polnud kedagi, ja sain teada, kuidas te olite ära põgenenud. Küll, mõtlesin, on ikka aeg tulnud, üks pere, aga plagavad üksteise eest. Olgu, ütlesin ma köögitüdrukule,

ma sean ennast siia korterisse ja olgu mul siin täieline sõnakuulmine; panin värava kinni, heitsin pikali ja jäin nagu magama, — eks ju sõjaretke pealt tuldud. Öösel sakutab mind köögitüdruk, hõõrun silmad selgeks, naisterahval on varisemistõbi kallal, ei saa mitte sõnagi öeldud. Teritan kõrvu ja seletan sõjaväelikult, et kasakad kütavad suurtükkidega meie mehi tagasi, ja arvata võib, et kütavadki päriselt, nii et tema olgu siis minu koha pealt kuss, kes ma niisugune olen, ja öelgu, et olen kojamees. Et kojamees Jevgraf. Selle peale kuuleme, kuidas värava peale taotakse. Lähen kaema, kuuldes: Rostislav Vassiljitš. Ta hüppab hobuse seljast maha, seob ratsamed värati külge ja ütleb mulle: Näe, kuidas kasakad meid vastu võtsid, midagi paslikku ei jätnud maha, kogu linnast polnud muud leida kui päevalilleseemneid ja mädanenud voblat. Mina vastan talle, et nagu mees, nii ka rokk ja ruka järgi lusikas. Tema naerab ja küsib, et kuidas meie perega lood on, see tähendab siis teiega. Mina seletan, et kõik on lahkunud. Aga Nikita? küsib. Ka Nikita Vassiljitš samuti. Äh, ütleb, vaata, kus loll! — ja laksas koguni vastu reisi...

Jevgraf jäi vait ja silmitses Nikitat. Kuid Nikita istus liikumatult, nägu endist viisi peidetud karvastes villastes labakinnastes käte vahele. Jevgraf tõmbas sügavalt, aeglaselt hinge ja kordas:

«Äh, ütleb, vaata, kus loll! See käis sinu kohta... Noh, ma ütlen talle selle peale: Rostislav Vassiljitš, teie olete sõjamees, kuulete: tänavate peal plaksuvad püssipaugud, kui teid, ütlen, keegi äkki kinni ei võta. Tema vastab mulle selle peale: Sellepärast ma siia tulingi, et tahtsin oma kodu peale pilku heita, võib-olla, ütleb, ei saa niipea enam näha. Ma käin korra üleval ära, ütleb, ja tulen kohe tagasi. Sulle, ütleb, soovitan linna jääda, sellepärast et ega punased oma jagu ei jäta. Mina seletan, et mul pole nüüd enam kuhugi minekut, mina olen pärale tulnud. Teeme siis majaukse lukust lahti ja kuulen, kuidas Rostislav Vassiljitš kolistab trepist üles joosta. Ainult et justament samal silmapilgul ajavad värava juurde ratsamehed, ja kuulen, ptruutavad. Vaatan — jalgväravast tulevad kasakad sisse. Karjuvad, et kelle hobune on väravas. Aga kust mina tean, ütlen, hobune seisab tänaval, võib-olla on see teise jaoskonna jagu, mina tänava eest ei vastuta, mina olen kojamees. Hakkasid teised õues ringi nuuskima, siis läksid kööki. Mina lipsasin kähku majja. Pimedas kobasin ukselinki, tegin lahti, näen — trepp, ja üleval hüpleb tulesilm, justkui küünal. Ma sosistan sedasi

trepist üles: Rostislav Vassiljitš, peida ennast rutemini, kuhu aga saad! Kasakad! Tema aga vastab mulle ülalt: kohe — ja kole valjusti. Ma hoian hinge tagasi, et mitte karjuma pista. Kähistan: kustuta tuli ära, näevad ju. Tema aga jälle: oota, kohe. Aga mida siin enam oodata?! Noh, siis veeres ta trepist alla, hakkas lonkama, ütles, et lõi külje ära. Mina talle: Rostislav Vassiljitš, õues on kasakad, otsivad taga! Kurat, ütleb, nendega, jää jumalaga! Ja põrutas õue, ja jooksuga väravast välja, oma hobuse juurde. Pusis ratsmed lahti, aga kasakad tulid köögist, kuulsid hobust tantsimas, tormasid väravasse, ainult et Rostislav Vassiljitš oli juba sadulas ja andis kannuseid. Kasakad hakkasid talle järele ajama, ma kuulen: lastakse üks kord, teine kord, siis prõmatas nii, nagu oleks hernekaun lõhkenud, ainult et valjemini. See, mõtlen, on Rostislav Vassiljitš, temal on sihuke revolver, koleda hääle-lega. Noh, arvasin, pääses minema: ratsutaja on ta sihuke, et teist temasugust annab otsida. Ma olen tihti juhtunud mõtlema, et näed sa, õpetasin sind, Nikita Vassiljitš, hobuse seljas sõftma, aga selgeks sai hoopis Rostislav Vassiljitš.»

Jevgraf pidas vahet ja vaatas jälle Nikita poole.

«Jaa... tähendab, tookord ma nägingi Rostislav Vassiljitšit viimast korda. Elusalt... Pugesin heinatalli ja istusin seal hommikuni, aga hommikul, teada lugu, tulid omad mehed tagasi. Siis ma sain teada, et Rostislav Vassiljitš lamab majast natukese maa taga, ära tapetud. Jooksen sinna, seal on rahvas koos, kes meie väest, kes niisamuti vaaatama tulnud. Pärivad — kuidas see juhtus? Mina, tähendab, räägin, mis mina tean, nii nagu praegu sulle, aga ise vaatan Rostislav Vassiljitši peale. Noh, õige vähe oli ta enda moodi jäänud, vahest ainult suu oli sedasi, nagu naeraks natuke. Raiuti surnuks. Pealuu löödi pealt lahti, nii nagu meil anatoomias, kui ajusid vaadatakse, aga ajude asemel oli lumi. Seda nad toppisid nimme, irvitasid ta üle. Jätsin temaga jumalaga, suudlesin Rostislav Vassiljitšit, ütlesin talle: elasid nagu jahimees, ikka aina ajasid võitu taga, põlesid tule peal meie kõigi eest, jäid igasugustes mäsudes terveks, aga säh sulle, otse vanematemaja man, kodukatuse all leidsid endale lõpu. Õigesti on öeldud, Rostislav Vassiljitš: kuni on õnne, mängib ka savipill, aga kui õnn otsa saab, pole ka vaskpasun mänguriist... Siinkohal hakkasid mõned tema väe mehed Rostislav Vassiljitšiga jumalaga jätma, otse pakase käes, pärast kanti ta ära. Aga eilsel päeval olid matused muusikaga...»

Jevgraf haaras muretsevalt ridva, surkis sellega jääauku ja jäi vakka. Veidi aja pärast kiikas ta vidusilmil vargsi Nikitat ja lisas etteheitvalt:

«Säh sulle Rostislav Vassiljitšit...»

Nikita heitis oma jalgadelt poolkasuka, tõusis narilt üles ja avas osmikuukse.

«Kas kaugele?» küsis Jevgraf, asutades end tema järel välja kargama.

«Mul on vaja... sinna minna,» lausus Nikita aegamisi.

«Kuhu — sinna?»

«Tuppa. Koju. Sa ütlesid, et ta käis üleval?»

«Pea, pea!» hüüdis Jevgraf, haarates Nikital kasukahõlmast. «Mis sul mõttes on?»

Ta sulges oma kehaga ukseava ja vajus Nikitale peale, surudes teda nari poole, ning pomises ehmunult:

«Mis sul mõttes on? Arust oled ära või? Otsid surma? Ei sa lähe kuhugi, tee mis tahad, ma ei lase sind!»

«Mine eest!» ütles Nikita tigedalt ja põlastavalt nägu virildades.

«Tapavad maha, ma ütlen sulle, et tapavad maha!» karjus Jevgraf. «Ma ei lase! Ma tean, mis sind ootab! Tapavad su veel hirmsamini, kui tema tapsid! Ei lase!»

«Mine eest!»

Nikita tõukas Jevgrafi narile ja jooksis osmikust välja. Jevgraf lamas veidi aega liikumatult, pomisedes endale nina alla seosetuid sõnu. Seejärel hüppas ta jalule.

«Nikita Vassiljitš!» hüüdis ta valjusti. «Võta vanameest kuulda! Maha tapavad ju!»

Ta ootas, kas Nikita äkki siiski tagasi ei tule, ja hüüdis veelgi valjemini:

«Tule, õle putkas, siin on kindlam!»

Nikita oli kaugel.

Rammetus, mis hiljuti võttis ta jalust nõtkuma, oli jäljetult kadunud. Kõik ta meeled olid kui uueks saanud, värske veri kuumendas ta sooni. Ta läks kiirel, jõulisel sammul läbi terve linna.

Karevite õue oli asunud suurtükiväevoor, kuid maja seisis lukustatult. Äraehmunud köögitüdruk keeras lukud lahti ja laskis Nikita sisse.

Ta kiirustas jooksusammul ülakorrusele ja heitis pilgu peeglile. Kirja ei olnud. Nikita sööstis laua juurde. Vihikust väljatõmmatud leht lebas nähtaval kohal ja selle kõrval paistis pliiats. Pakasest jooksid Nikita silmad vett, ta rebis labaku käest, pühkis näo kuivaks, haaras lehe ja luges:

«Natalja on rindel, arst. Kirjutas, et Matvei on endist viisi Piiteris. Rohkem ei tea kellegi kohta midagi. Ja mina — noh, mis minust rääkida! Ei põle ma tules ega upu vees!

Rostislav.»

Viimased sõnad olid kirjutatud suuremalt ja hoogsamalt kui algus. Allkirja võis ära aimata ainult esimeste tähtede järgi. Lehe tagaküljel tundis Nikita ära oma käekirja.

Ta pistis kirja tasku ja jooksis toas ringi vaatamata, midagi enda ümber nägemata trepile.

Ta toibus alles tänaval, veidi maad majast eemal. Kohmas, sõnakuulmatute sõrmedega keeras ta vihulehe lahti ja luges sellel leiduvad vähesed sõnad veel kord üle.

Miks nende sõnade, nende Rostislavi viimaste sõnade hulgas polnud ainustki, mis olnuks määratud ainuüksi temale, Nikitale? Aga kust võis Rostislav teada, et kirjutab oma testamenti?

Nikita tõstis pilgu vihulehelt. Tema silmad, millel raskelt lasusid härmas ripsmed, olid tavalisest rohkem pärani ja nende pilk uitas sihitult ringi. Äkitselt leidis ta pidepunkti.

Nikita seisis tara vastas, mis keeras tänavalt lühikesesse majadeta tupikusse (lapsed kutsusid seda Vahramei tupikuks, sest selle nurgal oli kunagi kaubelnud jäätisemüüja Vahramei). Rohekashallidel igavatel taralaudadel hakkas ereda laiguna silma värvitud plekitükk tänava nimetusega. Kuid vana nimetust polnud enam näha. Või ei, — see oli veel loetav, kumades läbi vedela tellisekarva värvi, mis ei olnud saanud kuivada, sest külmus enne ära. Läbi selle värske värvi võis välja lugeda: «Atamanskaja tänav». Kuid vana nimetuse olid läbi kriipsutanud ja tükeldanud uued mustad, õliselt läikivad, oskamatult maalitud tähed:

SELTSIMEES KAREVI TÄNAV

Ja kui need tähed said Nikita teadvuses sõnadeks ja ta taipas nende lihtsat tähendust, kõrvetas teda uuesti pealaest jalatallani värske, otsekui võõra vere piinavalt kuum hoog. Ta tajus oma keha vaevalist elustumist, otsekui ärganuks ta pika narkoosi järel. Ta hakkas haistma õhu külmatardumuses lõhnu, nägi päikeselise päeva kirkust, adus lihastesse valguvat jõudu, ja äkki varises ta kõrvade ümbert läbitungimatult ränk sein, ning ta kuulis taas kõike.

Ta kuulis, millist meeleheitekibedust oli tulvil teda ümbritsev maailm, millist kaotusekibedust kätkes endas tema

süda, — Nikita Karevi süda, ja salajane, pelglik vaimustus vapustas teda hingepõhjani.

Ta astus mööda tänavat, kus hukkus ta vend, oma endisel kõnnakul — vaevu maad puudutades —, kandes endas esimest ahastavat kaotusekibedust ja esimest arglikku rõõmu, — kaotusest osasaamise rõõmu.

Kuues peatükk

Kui Moskvast saadetud jõeflotilli juhataja Šering määras lipulaeva komissariks Rodion Tšorbovi, ei äratanud see kelleski imestust: Rodion oli loots, bolševik, tubli poiss, ja miks ei võinud ta siis komissar olla? Jefreitorid juhtisid diviise, postiljonid käsutasid finantse, metallitreialid ja rätsepad andsid seadusi välja, ning armee, pangad, seadusasjandus olid ebaharilikud, kuid mitte just halvad, — revolutsioon ajas nendega läbi ja aegapidi said nad toime kõigega, mis teda segas.

Lipulaev oli tavaline puksiiraurik, mille Sormovo ind oli ümber teinud süngeks ujuvaks kindluseks — tumeroheliste kahuritorudega ja soomustatud laskepilude nüri pilguga kohmakas ja ebamugav alus. Ta liikus Kama mornide kallaste koridoris, temast taga- ja eespool liikusid samasugused puksiirid ja neilgi põrnitsesid kuivama riputatud madrusepesu vahelt kahuritorud. Rinne veeres itta ja itta liikus ka Šeringi flotill.

Rodion kohtus Šeringiga kogu meeskonna silme all, ahtris, kui oli paadist mööda trappi üles roninud, ja oli näha, et Šering tuli nimme tekilt sinna uut komissari tervitama. Šering astus päris parda äärde, kummardus, laskis käe alla, ja Rodion, ronides mööda trappi üles, haaras sellest käest tugevalt ja kindlalt ning hüppas laeva. Šering keeras Rodioni kätt lahti laskmata teda veidi küljetsi, uuris teraselt, leebelt ta nägu ja ütles:

«Sa oled ikka endissugune. Tere.»

Ta tõmbas Rodioni lähemale, embas teda ja nõnda, teineteist emmates, läksid nad tekile.

Rodion oli tõepoolest endissugune: ümarik suur pea seisis õlgade vahel nagu pollar sadamakail, tugevate huulte nurgad olid sügavale kurdunud, kulmukühmude alt vaatasid läbipaistvad silmad. Hoolimata liigutuste ladususest, mida oli talle õpetanud laevatöö, vilgatas temas ikka veel laeva-

agendi õpipoisiks pandud poisikese häbelikku kohmakust Laevatekil Šeringiga kõrvu kõndides püüdis Rodion hästi traksilt astuda, kuid ei suutnud tabada oma kaaslase täpset sammu ja aina nükkis teda rohmakalt õlaga. Enne kajutisse astumist, kohe ukse juures, pidi ta Šeringi tugevasti enda vastu suruma, et teine saaks jalule jääda. Sel hetkel raputas piinlikkusetunne teda veidra jõuga, ja äkki sai selgeks, et kobakõnnak, kõigi ta liigutuste kammitsetus tulenes lihtsameelsest noorest rõõmust, mida ta ei suutnud varjata. Teda oli otsekui miski paigast nihutanud.

«Näed, kus lugu,» sõnas ta rutakalt. «Ma ootasin kogu aeg, et me kohtume. Et sinust saab peamees ja minust sinu abiline!»

Ta silmis süttis sügav, lõbus vaimustus. Šering naeratas leebelt, avas ukse ja tahtis Rodioni kajutisse lükata, kuid Rodion tõmbus kõrvale ja astus sisse viimasena . . .

Kaht unenägu nägi Rodion kõige sagedamini.

Esimene: ta ronib mööda mingeid vaiu, laudu, treppe koletu laeva pardale. Ta kuuleb raua valjenevat kolinat vastu rauda, otsekui oleks ta pandud aurukatlasse, kus katelsepp taob tema kõrval sepahaamriga kinnikiilunud poldi pihta. Tellingud, mida mööda Rodion peab üles ronima, on ebamugavad. Ta haarab peenikesest käsipuutoest, see murdub, ta kukub, kuid jõuab millestki kinni kahmata ja ronib jällegi ülespoole. Äkki tellingud kaovad, ta on õhus, tal on vaja lennata. Ta vehib kätega nagu lind tiibadega ja tõuseb kergelt, peaaegu kaalutult kõrgemale. Sealt avaneb ta pilgule tohutu laevakere, mis on täis tillukesi, sipelgatena igas suunas sagivaid inimesi. Ta adub õhu tihkeid kihte ja lõhestada neid käte hoogsate liigutustega on rõõmustav ning magus. Ülalt näeb ta kümneid dokke ja igaühes seisavad laevad. Inimesi silm enam ei seleta. Seejärel kaovad laevad, kaovad dokid, õhk valgeneb. Keegi haarab tagantpoolt Rodioni oma peenikeste kätega, ta lausub rahulolevalt:

«Suur remont,» ja kuuleb võõrast, kärsitut, jäist hingamist otse oma kõrva ääres.

«Jõuad,» ütleb Šering, «aja kiiremini.»

Ent see on juba teine, esimesega kokkusulanud unenägu, mis jätkab seda, nii nagu õhtu jätkab videvikutundi.

Rodion ajab hobust lõpmatusse, lumekõrb näib sünklilla. Šering pigistab ta rinda ahistav-valusalt, Rodionil on võimatu hingata, ta on külmast kange, ja kohutav hirm külmuda enneaegu, varem kui Šeringil seda vaja on, hoiab teda — külmakanget — saanis.

«Nüüd on aeg, nägemiseni,» ütleb Šering vaikselt ja lükkab Rodioni saanist lumme.

Rodion lamab lillas pakaseses kõrbes, ta tahaks naeratada, kuid huuled on tardunud ja lõualuud nagu tangid kokku pigistatud. Teda piiravad inimesed vahivad vihkavalt talle silma, karjuvad raevu ja hirmuga:

«Kus on Šering, vasta! Kuhu sa Šeringi panid?»

Siis poetab Rodion hammaste vahelt aeglaselt ja napilt:

«Kas mina olen kohustatud Šeringi järele valvama?»

«Kas olen mina oma venna hoidja?» lausub punase habemega batjuška, keerutades sõrmede vahel hõbedast ametiriisti . . .

Aga ei, see ei ole enam unenägu! See juhtus ilmsi kümmekond aastat tagasi, kui Šering põgenes Minussinski kraist välismaale, oma isa juurde. Ülekuulamisel, kus võeti ette kõik asumiselesaadetud ja sundasunikud, kehitas Rodion Tsorbov õlgu ja ütles vastu tahtmist, surudes maha torkiva külmahoo:

«Kas mina olen kohustatud Šeringi järele valvama?»

Ja samal hetkel meenus talle nende kooli punaste juustega batjuška, kes üksluise uinutava tenorihäälega jutustas lugu esimesest Moosese raamatust:

«Ja Jehoova ütles Kaini vastu: «Kus on su vend Abel?» ja ta ütles: «Ei ma tea, olen mina oma venna hoidja?»»

Mingit sarnasust sellega, mida tegi Kain, ei saanud Rodioni teguviisis olla, ootamatu meenutus paistis Rodionile rumal ning ta naeratas vaevumärgatavalt, virilalt. Võib-olla just selle naeratuse eest tuli tal maksta aastase vanglapõlvega, kuni kestis Šeringi asumiselt põgenemise asjaolude uurimine. Kuid Rodion ei kahetsenud kordagi, et tal tuli asumiselesaadetu saelaudadest kunku vahetada arestandi kivikambri vastu. Ta oli uhke, et Šeringil oli teda rohkem vaja läinud kui teisi, et ta teadis põgenemisest rohkem kui teised, ja ta vaikis uurija juures visadusega, mis pakkus talle peaaegu naudingut.

Põgenemine läks hiilgavalt korda, sellest kõnelesid kõik asumiselesaadetud. Šering tõestas veel kord, et ta oskab ka tegutseda, mitte ainult lugeda ja raamatuid kirjutada. Ja selles tema viimases meeletus ning suurepärases ettevõtmises oli talle abiks Rodion. Kas võis tahta endale mingit muusugust autasu? Sest kui Šeringi päästmiseks olnuks vaja lumekõrbes surnuks külmuda, nii nagu Rodion külmus unenäos, kui olnuks vaja oma elu hinnaga ära hoida või olgu ka tunni võrra takistada minemapääseva põgeniku tagaajamist,

kas poleks siis Rodion Tšorbov andnud oma elu tundega, et lõpuks ometi on saavutatud õnn.

Oo jaa! Šeringi heaks — jaa! Kaks elu, kümme elu! Ta oli valmis taas ja taas sündima, et taas ja taas surra Šeringi ainsa ja tema meelest asendamatu elu päästmiseks. Šering oli osa võtnud Presnja ülestõusust, Šering oli konspiratiivse töö hing, Šering oli revolutsioonilise tegevuse meister, õpetlane, agitaator; kartmatu, kristalne Šering, — oo, kui lõpmata palju voorusi omistati sellele nimele, sellele inimesele! ...

Ja nüüd istus Rodion tibatillukeses kajutis temaga silm silma vastu, kümme aastat pärast seda, kui oli viimast korda surunud ta kätt.

Rodioni nurgelist, laia põlve puudutades ja ruttamata, kuid väga kokkusurutult, hoidlikult sõnu hääldades kõneles Šering oma plaanist viia flotill valgete tagalasse ning vaenlase rinne läbi murda.

Tuli kokku võtta kogu enesevalitsus, et tähelepanelikult jälgida Šeringi mõttekäike, tuli sundida ennast mujale vaatama, et mitte lasta pilgul puhata tema veidi kollakal, kõhnal, liikuvate kulmudega, väikese ninakühmuga näol, et mitte meenutada ühtejärge oma loendamatuid vanu kujutluspilte sellest, milline peaks tulema kohtumine Šeringiga, kelle pisut soe käsi lebas praegu Rodioni põlvel.

Ja Rodion vahtis ujedalt, süngelt põrandale, ja kühmud ta laubal paisusid, nagu oleksid naha all veerenud ühest kohast teise kaks pähklit.

«Mõistad sa mind?» küsis Šering, kui oli oma plaanist rääkinud.

«Mõistan,» vastas Rodion.

«Sa oleksid nagu väsinud? Või ei ole sa minuga nõus?»

«Ma olen nõus. Ma püüdsin nii kuulata, et midagi kõrvust mööda ei läheks.»

Vajutades laual asuvale kellanupule, naeratas Šering uuesti ja siis tajus Rodion pehme, soojendava rahulikkuse lainet: ta nägi Šeringit sellisena, nagu ta oli tahtnud teda näha, sellisena, nagu Šering oli talle pidevalt ilmunud meenutustes ja unenägudes.

Kajutisse astus naine. Tal oli seljas must, ebaharilik kleit, — kõrge kinnise kaelusega ja pikkade käistega; selliseid ei kantud enam ammugi. Kuid kleit istus nagu valatult ja tundus, et selle vanamoodsus oli säilitatud sihilikult. Naine heitis Rodionile põgusa pilgu, istus läbimõeldud asjalikkusega laua taha, nihutas «Underwoodi» lähemale ja ütles niisama asjalikult, mokaotsast:

«Tervist, seltsimees Tšorbov.»

«Tähendab, juba tuntakse,» otsustas Rodion endamisi.

«Kirjutage,» ütles Šering vaikselt ja alustas dikteerimist.

Naine istus sirgelt, ta nägu oli keskendunud ja koguni range, kuid töö edenes tal, ta tugevad sõrmed leidsid isesugused vajalikud klahvid ja kirjaread sundisid mõõdetud ühetoonilist dikteerimist tagant.

Äkki, pausi ajal, tõstis ta silmad ja ta pilk kohtas Rodioni oma. Ta vaatas Rodioni, nii nagu mõttesse süvenenult vaadatakse tühjusesse, kuid Rodion tajus ebameeldiva teravusega, et naine näeb teda ja nimme ei pööra temalt oma tumedaid, liikumatuid silmi. Ta tõmbas kulmud kortsu, toetas rusika lõua alla ja otsustas mitte järele anda.

«Edasi!» ütles Šering.

Ei, Rodion oli mõistagi eksinud. Naine pööras temalt pilgu nõnda, nagu see pööratakse tühjusest: laud võpatasid, silmaterad vilgatasid kõrvale ja ripsmete sinava varjuga looritatud, taas teadlikuks saanud silmade vaade pöördus alla.

Siis sai nähtavaks, et naise pilk, kuni see oli avali, valgustas kogu ta nägu, ja läbi asjaliku keskendatuse tabas Rodion rahutut, väljakutsuvat ilu. Ja ta vaatas vahetpidamata selleisse näkku, otsekui jätkunuks pilkude kahevõitlus endist viisi.

«See on kõik,» lõpetas Šering, veidi häält tugevdades. «Aga kui kaugel on töö, mille ma teile hommikul andsin?» küsis ta sealsamas.

Seistes juba ukse vahel, pööras naine näo Šeringi poole, kuid ta silmad peatusid uuesti Rodionil.

«Mul on jäänud ainult üle vaadata,» vastas ta, «ma toon ta teile poole tunni pärast ära.»

Ei, ta vaatas jälle tühjusesse, ta ei märganud Rodioni! Pilguga ühel ajal valgustas ta nägu viivuks välgatanud hammasterida ja siis ta väljus, ukseavas pead alla kummardades.

Rodion vaatas talle järele, kui ta astus üle lävepaku. Ta oli tugev naine, ümarad õlad ja selg olid nõtked, kleit liibus kaunilt ta kehale.

«On kõik õigesti kirjas?» küsis Šering, ulatades paberi Rodionile. «Sa pead alla kirjutama.»

Rodion läks näost punaseks ja tõmbas kulmud kortsu. Mingi seeliku pärast oli ta maha maganud kõik, mis Šering talle rääkis! Kena algus küll!

«Ma loen korra veel üle,» ühmas ta ja nooksas rahulolematult ukse poole: «Kes see on?»

«Masinakirjutaja, nagu näed. Sekretär, arveametnik, ... kõik kokku.»

«Töötab ta siin ammu?»

«Nelja kuu ringis. Väga hea töötaja.»

Rodion vaikis.

«Kas sa tunned teda?» küsis Šering.

«Aga sina?» kostis Rodion, kergitades oma raskeid kulmukühmi.

«Ta töötas minu juures Moskvas ja ma tõin ta endaga kaasa. Ta on vist kaupmehe perekonnast. Varvara Mihhailovna Šerstobitova. Ega sa pole kuulnud?»

«Flotilli juhataja staabi sekretär on kaupmehe perekonnast,» tõmbas Rodion silmad vidukile.

Šering ei kiirustanud vastama. Ta silmitses tähelepanelikult seltsimeest, nagu leidnuks alles praegu mahti võrrelda teda selle Rodioniga, keda ta oli tundnud hulk aastaid tagasi.

«Võib-olla tasub sul teada,» muheles Šering, «et siin laeval on mees nimega Tšuprõkov, pooleldi kaptenarmus, küll saad tuttavaks. Kui ma kutsusin Šerstobitovat siia kaasa, palus ta kangesti võtta ka Tšuprõkov. Jah, tuli äkki meelde. Seesamane Tšuprõkov on vabatahtlik, teenis polgus, mille ma formeerisin. Tema tõigi tookord Šerstobitova staapi. Tuleb välja, et ringkäendus,» puhkes Šering naerma. «Ei oska öelda, mis neid seob.»

Rodion vaikis.

«Kui sa aga mõtled...» lausus Šering, asetades Rodioni põlvele oma sooja käe, «kui sa mõtled, et... saan ma sinust õigesti aru? Aga jala ju üle vee minema ei lähe, igaüks on siin kui peopesal. Ma võtsin seda arvesse ja olen täiesti rahulik. Varvara Mihhailovna aga on vajalik töötaja.»

Šering tõusis koilt püsti ja astus laua äärde.

«Küll sa veendud selles ise,» lisas ta järsult. «Sul tuleb kogu aeg temaga koos töötada... Läki edasi. Võta loe see läbi...»

Jah, Rodionil tuli veenduda, et Varvara Mihhailovna on väga hea töötaja...

Laevamäärustik pole jõel sama mis merel. Mööda Volgat, Okaad ja Kamat ujuvad tegelikult elumajad, — olgu siis suured, mahukad või kitsukesed, olenevalt sellest, missuguse laevaga on tegemist. Meeskond elab laeval perekonniti, eriti vanemkoosseis: kapten, kapteniabid, mehaanikud, lootsid; teinekord ka madrused. Nad elavad koos naistega, lapsemaimudega, nende ümber on kodune hõng, mähkmed, kimpsud-kompsud, samovarid. See kodusus tuli laevadele

parvedelt, parvetuslotjadelt, ruumikatelt pargastelt ja kirevaks värvitud jõepurjekatelt ja seda ei suutnud hävitada ei luksuslikud ekspressid ega kokkuhoidlikud laevaühistute aktsionärid. Madrus oli harjunud laeval elama, mitte ainult töötama, ja naisterahva seelik laevapardal oli temale otsekui taieliku heaolu märk.

Sõjaaeg muutis häälekad puksiirid soomuslaevadeks ning naised ja lapsemaimud kolisid koos mähkmete ja samovaridega kaldale. Ent meeskond polnud veel unustanud sisseharjunud, sajanditega omaseks saanud elukorda, ja Varvara Mihhailovna oli lipulaeva pardal justkui mineviku meenutus, mis polnud jõudnud sadamas laevalt lahkuda.

Sõjalaevade madrused, tõelised meremehed, kes olid jõeflotillide sõjaliseks jõuks, kohanesid revolutsiooni aegu hõlpsasti kuivamaaeluga ja veelgi hõlpsamini sellega, et kõik läheb teisiti kui varem, et käimas on mingi üleüldine pahupidiminek ja imestada ei maksa millegi üle. Jõelaev on meremehe silmis koomiline alus, ja tõsi mis tõsi, eks ta ole naeruväärne küll, kui ta näiteks roomab üle põikmadaliku ja unine madrus hüüab laevaninas seistes ning painduvat mõõdulatti vette pistes veniva häälega:

«Kuus ja poo-ol... Kaheksa ja poo-ol!... Ligilatt!... Tä-äislatt!...»

Sihuke alus ainult eitedele kõlbabki! Ja nii ei olnudki midagi erakordset selles, et lipulaeva köögiruumis kraapisid ja küürisid katlaid naisterahvad, tekil aga nähti vahel jalutamas staabi masinakirjutajat Varvara Mihhailovnat. Kööginaistega võis õhtuti lora ajada, Varvara Mihhailovnaga aga nalja heita ja vaadata, kuidas ta hambad välgatavad, kui ta naerma puhkeb.

Madrused suhtusid Varvara Mihhailovnasse hästi (Rodion täheldas seda otsekohe), ta käitus lihtsalt, teda peeti omaks.

Ent kõik see oli tühiasi, sest meeskond valmistus kõige rahtsamaks, — eelseisvaks lahinguks, oodates seda iga tund; lipulaev oli masin, oli tahe ja jõud, mis viis kogu flotilli itta. Peaasi oli valmistuda löögiks, operatsiooniks, peaasi oli tagada masina pisimategi osade täpne ja eksimatu koostöö.

Ja just nüüd tulid ilmsiks Varvara Mihhailovna täiesti asendamatud võimed. Rodion mõistis seda ja tunnistas Šeringi hinnangu õigeks. Varvara Mihhailovna töötas väsimatult, kui vaja, siis ööd ja päevad läbi, ja sellise kergusega, nagu olnuks see temale naljamäng. Tööga kinni olles oli ta tõsine, koguni range, kuid ta igasugust pingutust kergesti

taluv tervis tegi selle tõsiduse ja ranguse kuidagi hubaseks ja naljatlevaks. Paistis nagu ei oleks laevakäskude ja majandusaruannete masinal ümberkirjutamine talle töö, vaid sulaselge lõbu, ja ta näovärv oli rõõmsalt värske, nagu istuks ta laevaninas kiiktoolis ja laseks tuulel oma põski paitada.

Lõppude lõpuks hakkas see väsimatu kergus Rodioni ärritama. Sai täiesti selgeks, et Varvara Mihhailovna teeskleb. Et tal on samuti hirmus raske ja väsitav tõusta keset ööd, istuda laua taha ja Šeringi või Rodioni dikteerimisel kirjutama hakata. Et tedagi on ära piinanud vahetpidamatu ohuootus, lahinguootus, mõte, et võib-olla satub flotill lõksu, et lõks võib olla üles seatud kõige ootamatumas kohas, et kui Šering parajasti tasakesi ja väsinult ütleb: «Punkt, uuelt realt,» — et sellel hetkel lendab kõik kuradile! Muidugi on Varvara Mihhailovna äärmiselt rusutud, kuid ta surub sihilikult väsimuse ja hirmu endas maha, näitamaks temale, Rodionile, et on temast tugevam, kõigist tugevam. See on päevselge! Ta tahab ilmtingimata Rodioni kuidagi osatada, talle tunda anda, et on temast üle visaduse, meelekindluse ja hariduse poolest. Ja muidugi, ja muidugi, just hariduse poolest! See on temas kõige ebameeldivam, eemaletõukavam, ärritavam. Mispärast ta näiteks istub vaikselt, ükskõikselt ja vaatab oma mustade silmade liikumatu pilguga tühjusesse, kui Rodion dikteerimisel takerdudes otsib sobivat sõna või lihtsalt ei teá, kuidas paberit alustada? Varvara Mihhailovna sõrmed on klahvistikul valmis, ta hingab ühtlaselt, märkamatult, ta pilk on tühi, — just, kurat võtaks! Tühi! Kuid huuled, huuled! Justkui lausuks nad otsemaid Rodionile vajaliku sõna, aga ei, ei! Ei lausu! Aga kuidas see sõna küll oligi, seesamune? . . .

«Kirjutage!» ütleb Rodion rämedalt. «Edasi! Hm-m . . .»

Ta on valmis kirjutama, täiesti valmis, ta on isegi küünarnukid kergitanud, — aga kuidas see sõna küll oli?!

Ja oleks kas või üksainus silp pudenenud ta sügavpunastelt, veidi võbelevatelt huultelt! Ja oleks ta kas või korragi kurtnud väsimust!

Kust on pärit selline enesevalitsemine, selline üleolekutunne? Mis on tal mõttes, millega seletada tema viibimist siin, sõjalaeval, mida ta otsib rindel, siin-, aga mitte sealpool väeliini? Miks tuli ta siia?

Lipulaeva komissar Rodion Tšorbov leiab lõpuks mahti kõnelda masinakirjutajaga kõrvalistest asjadest.

«M . . . m . . . mm . . .» alustab ta, «kust on pärit teil . . .

see . . . kust te olete saanud . . . selle, mis ta nüüd oligi . . . kangelaslikkuse?»

Varvara Mihhailovna kortsutab kulmu. Ta kuulis ära, et temaga ei räägita tööasjadest ja ta on valmis vastama, ainult ei enne loeb ta kähku läbi kaks-kolm mingisugust rida.

«Kas te ei mõtle sellele,» jätkab Rodion, «et meie laevuke võib joosta . . . seesamune . . . miini otsa ja me kõik . . . saate aru . . .»

«Jah,» vastab Varvara Mihhailovna valju häälega, muretult pead selga heites, ja äkki puurib oma silmad otse Rodioni omadesse. «Jah, seltsimees Tšorbov. On täiesti võimalik, et meie laevuke võib joosta miini otsa ja me kõik . . . seesamune . . .»

Varvara Mihhailovna teeb ebamäärase žesti, osutades harali sõrmedega kajuti lakke ja Rodionile paistab, et ta nakku, otse silmade kohale, on suunatud sajaküünlane lamp.

«M-m . . . jah . . .» tahab Rodion öelda, «mis ta nüüd oligi . . .»

Kuid Varvara Mihhailovna pole veel lõpetanud:

«Sest kui isegi teie, seltsimees Tšorbov, mõtlete miini peale, mille otsa meie laevuke võib joosta, siis mina seda enam . . .»

«Kuidas nii?» katkestab Rodion teda üsna jämedalt. «Mispärast see — «isegi mina»? Kas siis mina . . . olen mingisugune . . . mis ta nüüd oligi . . .»

Varvara Mihhailovna ei pööra Rodionilt pilku, ja tema nägu valgustavast lambist saab pöörase kiiruga saja viiekümne küünlane, kahesajaküünlane, kolmesajaküünlane . . .

«Jah!» taipab Rodion. «On vaja koostada instruktsioon selle, mis ta nüüd oligi . . . aruandluse kohta . . . Võtke poolik leht. Ei, terve leht! Terve poogen! . . .»

Rodionil on komandörihääl, kui ta hüüab: «Terve poogen!»

Vahel on Varvara Mihhailovna iseäralik. (Muide, Rodionil on tunne, et ta sõidab lipulaeval ammust aega, et ta pole Šeringist lahus olnudki ja on jõudnud imehästi tundma õppida Varvara Mihhailovnat koos kõigi tema riugastega.) Ta justkui avab oma olemuse, näitab, et tal pole Rodioni eest midagi varjata ega mingit põhjust teda karta, et ta tõepoolest teeb tööd lusti pärast.

Rodion väänutab oma ümarat pead nii- ja naapidi, mügarad ta laubal kaovad ja ilmuvad taas nähtavale, ta dikteerib möödunud päeva sündmuste kokkuvõtet.

«Alustades liikumist . . . mis ta nüüd oligi . . . Voskressenskoje küla . . .»

«Kas «mis ta nüüd oligi» samuti kirjutada?» küsib Varvara Mihhailovna häirimatult.

Rodion vahib teda. Ta ei tõsta kirjutusmasinalt pilku.

«E-ei!» vastab Rodion nimme aeglasemalt, ähvardava rõhuga. «E-ei, kallis seltsimees, sõnu «mis ta nüüd oligi» ei tule kirjutada.»

Ja ta vahetab järsult tooni, jätkab tähtsa dokumendi dikteerimist.

«Alustades liikumist Voskressenskoje küla sadamast, toimus lipulaevale käputäie vaenlase kallaletung . . .»

Varvara Mihhailovna lakkab oma «Underwoodil» klõbistamast ja naeratab.

«Mis on lahti?»

«Nii ei saa öelda, seltsimees Tšorbov.»

«Kuidasmoodi?»

«Ei kõlba öelda: alustades liikumist, toimus lipulaevale kallaletung.»

«Kirjutage, nagu teile öeldi!» röögatab Rodion täiest kõrist. «Ma tean, et te olete minust haritum! Praegu pole mul õige aeg tunde võtta!»

Varvara Mihhailovna kirjutab edasi häält tegemata, kirjutab päeva, kirjutab teise, kirjutab nagu võõbatud tehase-automaat, Rodioni tähele panemata, teda üldsegi tähele panemata, nii et see muutub isegi . . . solvavaks.

Ja hiljem, — kurat võtku! — kahe päeva pärast avastab Rodion, et kõik paberid, mis ta dikteeris, on vaevutabatavalt parandatud, kuigi väljendavad täpselt tema mõtet. Ei, see on talumatu, see ületab juba igasugused piirid, see . . .

«Kuulge, teie . . .» ütleb Rodion kokkusurutud hammaste vahelt, «seda et . . . jätke see järele!»

«Mis asi?»

«See omamoodi tegemine.»

Varvara Mihhailovnal on hirmus ehmunud ilme. Ei oleks lihtsalt kunagi osanud arvata, et ta võib nõnda ehmuda!

«Kas ma olen midagi segamini ajanud?»

«Ei ole. Aga te teete teiste sõnadega, teistsuguses järjekorras . . . mitte nõnda, nagu mina ütlesin . . .»

«Paremini või halvemini?»

Varvara Mihhailovna on kohkunud, see torkab silma, ja sellest hakkab ebamugav: inimene ei ole teinud ju midagi laiduväärset, mille eest siis teda karistada? Kuid Rodion ei lase ennast petta, ehmunud ilme ei suuda tema eest varjata seda üleolevat muiet, mis teda pahandab ja häirib.

«Võib-olla et pareminigi,» ütleb ta mürgiselt, «aga mistarvis te endale tüli teete?»

Aheh, ta tabas naelapea pihta! Varvara Mihhailovna mõistab, et ta salakavalus on häbiväärselt paljastatud, ja ta eelistab avameelsust. Ta lähendab õige veidi oma näo Rodioni omale, andes mõista, et soovi korral võivad nad sõpradeks saada, ning naeratab avalalt, varjamatult ja kavaldamata.

«Armas seltsimees Tšorbov, minult ei nõua ju need pisikesed parandused mingit vaeva. Ma teen neid tavaliselt dikteerimise ajal . . .»

Nojah, nagu võiski arvata, ei lase see naine mööda võimalust uhkeldada tema ees oma vaimuannetega, et teda valusamalt alandada, et veel kord rõhutada oma üleolekut.

«Ma ju ütlesin teile, et te oma haridusega ei keksiks. Aga kui ta teile rahu ei anna, siis . . .»

Rodion on endast väljas. Ta on marus. Tuleb ükskord sellele preilnale ta õige koht kätte näidata, teha talle selgeks, et komissari eest ei jää midagi varjule, et talle on kõik teada! Ja ta jätkab, ise hingpakis:

«. . . siis te võite . . . mis ta nüüd . . . anda grammatikatunde . . . kaptenarmuse abile Tšuprõkovile . . . õhtuti . . . ahtris . . .»

Selle peale lööb Varvara Mihhailovna Rodioni naerupahvakuga kurdiks, nii et Rodion on hetke segaduses: mis temaga juhtus? On ta ikka meelemõistusel? Võib-olla ta kujutab ette, et lipulaeva komissarile on vastumeelt tema tobedad kokkusaamised Tšuprõkoviga? Mõtleks! Kerigu see Tšuprõkov põrgu! Muide, sel sellil tasub silma peal hoida: on kuidagi ülearu agar ja libe.

Ent kuskohal ometi on Rodion kuulnud seda sügavat, rinnast tulevat naeru? Kunas on ta näinud täpipealt samasugust säravat hammasterida? Kurat teab, mis rämps tikub pähe, kui ometi iga hetk on kätte jõudmas otsustavad, hiiglasliikud ja imelised sündmused!

Kahtlemata oleks Rodion hõlpsasti kogu selle tühja-tähja peast välja heitnud, kui naftapargase juures poleks juhtunud midagi, mis teda ähmi ajas ja pealetükkiva mälestuse lähedaseks ning lihalikult elavaks muutis.

Naftapargast kohtasid nad ootamatult. Tundus veider, et see oli valgete armeede taganemisteel terveks jäänud, et sellele polnud tuld otsa pistnud kõikjal ringinuuskivad rohelised banded. Pargas seisis mahajäetuna metsikus paigas, kuid kinnitusotsad ja ankrud olid korras, nagu oleksid inimesed hüljanud pargase tunniks-paariks ja võiksid iga hetk

tagasi tulla. Naftapargasele ligineti ettevaatlikult, esmalt paatidega, vaadati järele, leiti rohkesti naftat ja otsustati täiendada laevavarusid. Lipulaev võttis kütust viimasena.

Naftapumpamise seadmed ja torustik olid rikutud, mehed mässasid kaua pumbaga, määrisid endid murjaniteks ja lõhkusid riided ära, kuid ei jätnud jonni. Ja kui siis toru sülitas puristades välja musta naftajoa, hakkasid madrused rõõmutuhinal vööris hullama. Üks neist lõbustas meeskonda iseendaga maadeldes. Ta kahmas vahvalt nagu tsirkusenumbris endal kaela ümbert kinni, surus ennast käpuli, väänas ja litsus õlgu pea alla, käändus selili, hüppas taas jalule ja heitis ennast uuesti põrandale. Lõpetas ta sellega, et vajus köierõngale ja puges peadpidi selle sisse, jättes jalad õhku siplema, otsekui oleks mees tünnis. Meeskond hirnus ühel meelel naerda.

Rodion, kes koos madrustega vööris oli, märkas, kuidas madrused aina vilksasid tekile vaadata ja otsekui õhutust saades veelgi valjemini hirnuma hakkasid. Ta vaatas üles.

Tekil seisis Šeringi kõrval Varvara Mihhailovna, toetudes reelingupostile ja vaadates alla, Rodioni peale. Rodion nägi, et Šering naeris, ja mõtles: küll on hea, et flotilli juhataja lõbutseb madrustega koos, kuid mitte see naer ei köitnud ta meeli ega koondanud kogu ta jõudu.

Kuumal päevavalgel tundusid Varvara Mihhailovna silmad ja kulmud veelgi tumedamad, ühtlane hammasterida veelgi säravam. Ta naer — sügav ja pehme — oli meeste kõride müriseva hirnumises selgesti kuulda ja kogu ta kuju sellel hetkel, sellel laeval, kõrgel Rodioni pea kohal, kuskil sinises taevas (temast kõrgemal nägi Rodion üksnes taevast), — kogu Varvara Mihhailovna kuju tundus Rodionile sedavõrd uskumatu ja kauge, et ta tuli Rodionile otsekohe meelde — jah, just tema! —, noor tütarlaps, kelle kleit oli valge nagu kaptenikuub, Rodioni pea kohal üle reelingu alla kummardumas täpipealt nagu praegu. See oli tema — jah! jah! —, tema lõkerdas, vaadates, kuidas Rodion tõrjus tüütuid kihulasi, kuidas ta, möku, ei jõudnud viskeliini sadamasillale heita — see oli tema, muidugi tema!

Sealt siis tuligi see taltumatu vaenulikkus naise enesekindla käitumise, ta rühi, ta tehtud, põlglikult külma kõneviisi vastu! Sealt siis tuligi vihkamine — oo jaa, Rodion vihkas raevukalt Varvara Mihhailovnat — tema tugevaid sõrmi, pilku, talumatult säravat suud, tema selga, — ei! ei saanud

teisiti kui raevuga mõelda ta seljale, kui ta kadus ukse taha, ahaluud pisut kokku surutud . . . a-a-aa! Sealt siis pärineski valgistamatu, rahutu valu, mis tabas Rodioni juba tollal, paljud aastaid tagasi. Talle meenus nüüd kogu too kohtumine kuni selle viimase hetkeni, kui tujukas plika noogutas talle suurimehetroskast ja tema õnnistas teda tagantjärele paraja sõnaga. Kahju, et ta tollal ei hüüdnud valjemini, nii et plika oleks kindla peale kuulnud, nii et paras sõna oleks uulitsatemplina talle külge jäänud. Sest kuidas julges ta tookord tema üle naerda, kuidas julgeb ta praegu, kuidas ta julgeb?! Rodion oli ju ammust aega unustanud hirmsa solvangu, mis talle tollasest kohtumisest hinge jäi, osatava, ärritava valu, ja juba jälle, jälle oli see siin, a-a-aa! Tuleks ometi kiiremini see tund, mida Rodion oli oodanud nõnda kaua: kui taas pole vaja millelegi mõelda, mitte midagi soovida, kui jääb ainult see peamine, ainus ja kõike alatiseks paikapanev!

See tund jõudis kätte õige ruttu: samal ööl.

Flotilli juhtlaev jooksis miini otsa ja läks põhja. Plahvatus oli lipulaevale hästi kuulda.

Käsu ootel jäi flotill paigale.

Koidikul läksid mootorkaater ja kaldale saadetud salgad luurele.

Vaenlane loovutas oma positsioone. Ta hakkas vältima kokkupõrkeid ja ainsaks teda punastega ühendavaks lüliks olid tulekahjud. Vaenlane põletas oma teel kõik.

Jõgi kandis allavoolu laevade kõrbenud, musti vrakke. Nad kuhjusid madalikele ja tuul vilistas nende raudsetes luukeredes lõputuid viise. Kohati kuhjus neid kümnete kaupa, nad moodustasid jõel otsekui sünge mahapõletatud linna: seal olid koos kolmetekilised aurikud, randumissillad, puksiirid ja naftalaevad. Öösiti tõi jõgi tõrvikutena loitvaid pargaseid. Need lõikusid lõmmis ja tahmunud linna, valgustades oma leekidega aurikukerede raudseid ribisid, paisates laiali põlevaid tukke ja veripunaste sädemete vihke, ning murdusid pooleks, kustudes vees sisina ja raginaga.

Ülalt tulid üha uued ujuvad tõrvikud või suitsevad, kustunud lõkked või söestunud sõrestikud: terved karavanid kõrbenud vrakke, hääletuid ja kuuldamatuid kaldametsade ühtlases kohinas.

Vahel rebis vool põletatud laeva korpuse madalikult lahti, kuid liikuma hakates sattus see kohe miini otsa ja ta jäänused neelas kärmelt vesi. Järskudel jõekäänudel lõikasid faarvaatri läbi kett- ja palktõkked, püüdes kinni ja kogudes enda taha ohtrasti laevarususid, ning neist moodustunud

barrikaadid ulatusid ühest kaldast teise, tõkestades edasipääsu.

See kõik oli liikvele läinud otsekui inimeste osalemiseta: tulekahjud põlesid lõpuni ja kustusid, vrakid lendasid õhku, söestunud laevade karavanid ujusid ja vahetasid asukohta, barrikaadid moodustusid ja kadusid, — jõgi ise sai kõigega toime.

Ja siis — päris lõpuks — ujus lisajõelt välja surmatoov tulevool ning valgus laiali kaldast kaldani. Vesi kandis endal lõõmavat naftakorda, mis päikese käes paistis suitsusinine, öösiti aga verkjas.

Flotillile anti käsk taganeda.

Lipulaev laskis laevastiku endast mööda ja andis viimasena tagasikäigu. Laevad olid lahinguks valmis, kuid nad sõitsid ainult mööda vett, mitte aga mööda tuld, ja ohvrid olnuksid praegu mõttetud, võit oli nagunii saavutatud, flotilli taga leegitsev jõgi andis märku sellest võidust.

Siis äkki selgus lõks, mida kogu aeg oli oodatud — vaenlane tõkestas tagänemistee. Võib-olla oli flotilli ootav lahing lihtsalt juhus: mingi käputäis purustatud ja väljapääsmatusse olukorda sattunud valgeid väeosi otsustas meeleheites õnne katsuda ja tulistada allesjäänud mürsud punaste laevade pihta. Kuid laevadel ei teadnud keegi ei ründajate jõudusid ega vaenlase plaane, kõik ootasid lahingut, olid veendunud, et see tuleb, ja võtsid selle vastu kohe esimese lasu peale.

Lask kõlas künka varjust jõekäänul, kui laevad möödusid lagedatest kallastest. Vaenlane ei olnud nähtav. Künka tagant pahvatasid kindlate vaheaegade järel, mitte eriti tihti, üles helesinised suitsukoonlad, nad ilmusid ühes ja samas kohas ning hajusid laisalt. Eellaskmine käis ühest suurtükist, püüti risti üle jõe tõmmata tulevalli, mürsud langesid algul paremale, seejärel vasakule kaldale, siis hakkasid plahvatama jões. Kõik laevad peale lipulaeva läksid vigastamatult läbi suurtükitule, rivistusid käänu taga ja avasid vastutule.

Šering jälgis lahingut laeva vasakpoolselt komandosillalt. Paremal sillal seisis laeva kapten. Kõik oli täiesti tavaline nagu igapäevases sõidus: habemik loots kissitas veepinda vahtides oma putka klaasi taga silmi, laevaninas mulksutas madrus mõõdulatiga vett (liiguti tasasel käigul, kogu aeg sügavust mõõtes), kajutist tulid tekile esimese klassi reisijat meenutav Varvara Mihhailovna ja laeva komissar Rodion Tšorbov, kes oli käinud laskursalga juures ja kontrollinud suurtükkide toimkondi, ning jäid seisma komandosilla lähedal.

— Ja siis võpatas laev raskelt, nagu oleks ta täiel käigul kivisele seljandikule sattunud. Vasema komandosilla üks külg kaardus veidralt ülespidi ja kõrvulukustav, otsekui vinguv ragin heitis tekile vahuste piiskade sädeleva sahmaka.

Komandosild oli poolenisti maha rebitud, ainult läikimahäirutud laevatelefonitoru oli üksildasena püsti jäänud, reeling oli kooldunud. Šeringit sillal polnud.

Ühe hetke kestis tekil tardunud vaikus. Siis sööstis Rodion paigalt, jooksis telefoni juurde ja rebis kella.

«Stopp!» karjus ta telefoni, surudes suu tugevasti vastu hääletoru, peaaegu litsudes end selle sätendavasse vaske ja samal ajal kiskudes endal kuube seljast. «Laske tagasi! Kõige tasem!»

Ta jättis telefoni sinnapaika ja viskas kuue põrandale. Hääletorust tuli tuhm vastus:

«Just nii . . .»

See oli nõnda varases lapsepõlves, Volgal, kui poisikesed ja plikad hüppasid parvedelt, pea ees, vette. Nad hüüdsid kiiresti ühtesid ja samu mõttetuid sõnu: «Kilja-kälja, kus saan välja?!» lõid rutakalt kuidagiviisi risti ette ja lendasid alla, lõhestades vett süstikuks kokkupandud kätega.

Nõnda oli see siingi . . .

Rodion ronis üle komandosilla kooldunud reelingu, jäi sillaserval seisma, vajutades jalgadega lõmmi vihmaveerenni, lõi risti ette ja lendas alla, hoides väljasirutatud ning kokkupandud käsi pea ees.

Kui tal poleks sel hetkel hing kinni jäänud, küllap oleks ta siis hüüdnud nagu lapsepõlveski «kilja-kälja, kus saan välja?!» — sedavõrd kiiresti ja midagi mõtlemata sööstis ta jõkke, see käis niisuguse masinliku ootamatusega, et ta lõi isegi risti ette.

Varvara Mihhailovna tormas komandosilla servale. Ta klammerdus reelingusse ja vahtis pingsalt siledat veepinda, kulmud kortsus. Varvara Mihhailovna oli kahvatu. Ta näris huuli. Ta katkus ja näppis reelingu rebestunud võrku. Ta heitis raevuse pilgu tekile — tekimeeskond ei teinud mitte kõige vähematki! Varvara Mihhailovna kahvatas üha rohkem ja rohkem, kuhu olid kadunud ta näo pimestavalt eredad värvid? Ta hoidis suurivaevu karjatust tagasi.

Rodioni pea kerkis veepinnale, oli näha, kuidas ta kaks korda sügavalt sisse hingas, siis kadus ta taas vee alla.

«Paat! Laske paat vette!» kisendas Varvara Mihhailovna läbilõikavalt, otsides silmadega komandöri taga.

Kuid komandör seisis juba komandosillal ja ahtris kolistasid madrused plokkidega, paat latsatas raskelt vette ja Rodioni ümar, läikiv pea ilmus taas aegapidi ahtri ligiduses veest välja.

Rodion keeras end selili, silmad kinni ja päraniaetud suu veest väljas, ja siis äkki ilmus ta rinnale Šeringi kaame nägu. Šeringi mustad juuksed rusikasse pigistatud, hoidis Rodion Šeringit vee peal, lebades ise peaaegu liikumatult tema all vees.

Kui Šering oli laevale toimetatud ja teadvusele toodud ja kui selgus, et ta pole viga saanud, astus Varvara Mihhailovna Rodioni juurde. Rodion seisis ja näis kõhnem kui enne, ta riietelt nirises vett, tema kohmakus tundus veel märgatavam ja naljakam.

Tema nägu moonutas kramp, otsekui ootamatust valust, talle oli see valu ebameeldiv ja ta ei mõistnud seda. Varvara Mihhailovna vaatas teda imestunult ja pelglikult. Märganud neid silmi, mis olid niisama uued ja ehmatavad nagu tema nägu moonutanud kramp, pööras Rodion näo madruste poole.

«Hinge ajab täis,» ütles ta. «Oleks veel õige lahing olnud. Aga need seal on juba ise vakka jäänud, võhm sai otsa!»

Ta nooksas peaga sinnapoole, kust laevu oli tulistatud, seal oli vaikné . . .

Sellel päeval kuulis tekile tulnud Varvara Mihhailovna meeskonnakajutite poolt arusaamatut kära. Ta läks trepist alla.

Proviandiruumi lähedal tunglesid madrused. Keegi tänitas haledalt, keegi vandus valimatute sõnadega, madrused käratsesid ja trügisid proviandiruumi ukse juurde midagi vaatama. Varvara Mihhailovna lasti läbi ebasõbralikult ja külmalt.

Ta nägi Tšuprõkovi. Too põlvitas Rodioni ees proviandiruumi lävel, väikese koti kõrval, millest oli põrandale suhkrut pudenenud.

«Taevase jumala nimel!» ulgus Vitka hingeldades. «Polnud kuhugi panna, proviandiruum on, näete ise, laeni täis, kruubipakkigi ei anna sinna enam pista, mis siis muust rääkida! Kas siis mina, seltsimees Tšorbov, julgeksin rahva vara kallale kippuda? Kuivagu mul käsi otsast, ma ennemini . . .»

Rodion vahtis Tšuprõkovile otse silmi, väärutades justkui arupidavalt pead. Ta pihku oli surutud revolver.

«Seltsimees Tšorbov,» ütles Varvara Mihhailovna korraga valjusti. «Teid kutsub seltsimees Šering.»

Ta langetas pilgu ja hakkas minema. Talle anti teed. Ta kuulis selja taga Rodioni rasket astumist. Tekil, kui Rodion tahtis minna Šeringi kajutisse, ütles Varvara Mihhailovna:

«Ei, ei! Minu juurde.»

Rodion astus tema kajutisse ja vaatas ringi.

«Te petsite mind?» küsis ta kõlatu häälega.

«Jah.»

Rodion silmitses naist vaikides. Naine paistis Rodionile taas teistsugusena, nagu hommikupoolikul ahtris, temas polnud mitte raasugi Rodioni marruajavat üleolekut, naine pidi midagi temalt paluma, nuruma, ja Rodion muhatas.

«Noh?»

«Ma tahan teid paluda . . . mitte puutuda seda . . . Tšuprõkovi . . . See tähendab teda mitte . . . ülearu valjult karistada.»

«Kes ta teile on?»

«Mitte keegi,» vastas Varvara Mihhailovna naeratades. «Kuid ma olen talle tänu võlgu . . .»

«Mille eest?» kiirustas Rodion tagant.

«Kas või selle eest, et te näete . . . mind praegu enda kõrval seismas.»

Ahaa! Ta alustab jälle oma mängu, ta on ikka veel kindel oma võludes, ta . . .

«Tšuprõkov on varas!» ütleb Rodion järsult.

«Ta on armetu ja rumal.»

«Pole ta nii rumal ühti.»

«Kuulge, kui Tšuprõkovi arestis hoida . . .» alustab Varvara Mihhailovna sügava, hoopis vaikse häälega ja läheneb Rodionile. Kuid Rodion katkestab teda:

«Ärge segage ennast minu asjadesse!»

«Ma palun . . .»

«Mis tähendab . . . see, mis ta nüüd oligi . . . palun? Teie vastutate tema eest?»

Rodion hääldab viimaseid sõnu tähthaaval ja vidutab väljakutsuvalt Varvara Mihhailovna poole silmi.

«Jah, vastutan,» kostab naine lihtsalt.

«Aga kes teie eest vastutab?» küsib Rodion võidutseva muigega ja venitab veelgi mõjukamalt sõnu.

Arusaadavalt pole naisel midagi vastata! Ta mõistab oma jõuetust. Tal ei jää üle muud kui võtta kasutusele oma tavaline, ainus relv: näidata Rodionile, kuidas hõõguvad ta tumedad silmad, kui terve, kui värske puna katab ta põski, kuidas välguvad hambad avali suus ja kuidas hingamine õõtsutab ta tugevaid ümaraid õlgu. Muidugi! Juba ta kummardub

Rodioni poole, et tema juuksed Rodionile lähemal oleksid, et tema näo erutav soojus tuntavam oleks, et otse Rodioni huulte vastas lausuda mõttetud, ootamatud, leebed sõnad:

«Aga minu eest vastutate teie!»

A-a-aa! Kuidas küll Rodion vihkab teda sel hetkel! Mäherduse mõnuga ta kustutaks, purustaks, hävitaks selle naeratuse, et mitte kunagi elus ei peaks enam nägema seda suud, neid silmi, a-a-aa!

«Kurat võtku,» pomiseb ta.

Ta käed tõmblevad kõhklevalt, hommikul esmakordselt ilmunud kramp moonutab uuesti valusalt ja inetult ta nägu, ta unustab, mida tahtis öelda.

«Vaeseke,» kuuleb ta taas pehmet häält ja ponnistab tigedalt, et kõnevõimet tagasi saada.

«Seda et... ma ütlen... alatiseks...»

«Armas ümarpea, armas inimene!» sosistatakse talle kõrva. «Me räägime kogu aja millestki muust, mitte sellest, millest tahaks ja millest on vaja rääkida...»

«Sina, sina räägid mitte sellest!» peaaegu karjub Rodion, ja nüüd ületab ta midagi endas, nüüd kahmab kellegi tugevast kehast — ja lõpuks, lõpuks ometi! — annab voli oma küllastamatule tigedusele, oma vihkamisele, oma tapvale meeletusele.

KONTSERT

Esimene peatükk

Oli hea elada selles linnas. Hiiglaslik ja karm, ositi eriskugune ja seletamatult ühesugune kõikjal, lepitas ta kaledalt teda asustavate inimtõugude vastakusi. Kangelased ja triibuunid, majaomanikud ja pensionärid, töölised, näitlejad, Vassili saare professorid olid tema kiretule suursugususele ühtviisi vastuvõetavad.

Katsumuste ajal poolenisti hüljatud ja lagunev linn osutas erilist armulikkust veidrapoolsetele, kooseluga halvasti kohanevatele, kentsakatele ja ebapraktilistele inimestele. Nad ei surnud välja, vaid otsekui rohkenesid, ilmutades oma hingevisadust leppimises oma korterite püsikülmaga ja nende tühiasjadega, mille nimel nad ei tahtnud surra. Peaaegu mitte keegi neist ei mäletanud, kunas oli viimati kõhu täis saanud.

Nõnda jonnis elada muusikahullude hõim. Mööda äärelinnu laiali pillatud, killustatud hõim kogunes vahetevahel läbikülmunud kõrgesse saali, et seada end vagusalt kulunud toolidesse istuma ja kuulata Skrjabinit. Pikajuukselised habemessekasvanud mehed vedasid püüdlikult sõrmega mööda klaveriseade vihikuid, otsides paberilt punktide ja kriipsude virvarrist saalis kõlavate helide virvarri. Kahvatunäolised tütarlapsed, pea kuklas ja pilk kinni süütamata kroonlühtrites, süvenesid fagottide kitselikku määgimisse ja nende silmad laienesid ja ahenesid aegamisi. Vaheaegadel jagasid naised ja mehed suitsetamistoas omavahel sõdurlikult mahorkat ja mattusid sinisesse suitsujärve, et pärast kella ühekaupa järvest välja ujuda ning jälle vagusalt kohad toolidel sisse võtta. Ja taas vapustasid pasunad ja trombooni õhku, löökriistad rebestasid ja keelpillid saagisid seda ja inimesed kuulasid orkestrit kogu maailma unustades, nagu oleksid nad iga hetk valmis surema.

Nende inimeste hulgas, kellele muusika asendas kõike, mis

nad olid kaotanud, ja nagu tundus, ka kõike, mida nad võisid soetada, sai Nikita Karevist varsti mees, keda oldi harjutud nägema.

Mõni mäletas teda konservatooriumi päevilt, paljud kuulsid temast alles nüüd: muusikute kitsastes tubades, kammerkontsertidel, Aadlikogu külmas saalis. Ta hoidus omaette, tema tööst olid kuulnud vähesed, temast räägiti, et ta on nende muusikute hulgast, kellelt rahulolematus iseendaga võtab võime midagi luua.

Ka Nikita ise tundis ennast vahel võimetuna midagi korda saatma. Kogu ta töö oli juhuslik, tema jaoks teisejärguline, ta otsekui puhastas teed teda segavatest pisiasjadest ega suutnud seda puhtaks teha. Ta ootas süngelt, haiglaselt mingeid väikesi, tühiseid ootamatusi, mis evinuksid võimet saada mõõtmatu, ammendamatu seesmise jõuga sündmusteks. Selliste sündmuste toeta ei suutnud ta töötada. Need olid tihti naljakad, ta naeris oma usku neisse, kuid pidas neid kalliks, nagu peetakse kalliks südamelähedastelt inimestelt saadud nipsasjakesi.

Ükskord, talve hakul, ärgitas ta elevile ootamatu rõõmutunne, kuid see osutus üürikeseks, peaaegu hetkeliseks.

Jekaterina kanalil nägi Nikita Pangasilda. Ta oli seda kümneid, sadu kordi varem näinud, oluline oli muu! Ta nägi silda uue, otsekui teisenenud pilguga. Eelmisel ööl oli lund maha sadanud, tee helkis kui valge laki all. Taevas oli selginud, tema sinine sõba laotus kergelt üle linna. Ja selles sinise ning valge kiiskavas kooskõlas hõõgus rippsilla otstel nelja tiivulise lõvi kuld. Heasüdamlikud elukad toetusid oma käppade kullaga lumme ja tõstsid tiibade kulda taeva poole. Päike paistis talverõõmsalt kuldsele lumele ja taevasinale.

Nikital tuli tahtmine hüüatada, paigalt söösta ja jooksu pista. Nii seisab toast väljalastud koeranäss viivu liikumatult paigal, veab ninaga õhku ja hüppab siis haukudes peadpidi lumme ega saa enam niipea pidama: pöörleb ringi, tuhnib kohevat lund ning klähvib ja vingub, nii et hääl ära.

Selle nii inimliku ja nii loomaliku rõõmu hetkel tajus Nikita ahistava valuga üksildust: kogu ilmas ei olnud inimest, kellele ta oleks võinud rääkida Pangasillast, kuldsete tiivuliste elukate seletamatust ilust sellel päikeselisel talvepäeval.

Talle meenus Anna. Aasta tagasi sai ta teada tema surmast, aasta aega püüdis leppida mõttega, et kord kogetud lähedusel ei ole määratud korduda. Nikitat ootas ees palju kohtumisi — ta uskus seda —, kuid enam mitte kunagi elus ei

tunud üksi kohtumine anda talle pisukestki osa sellest lausest, mida talle kergelt, märkamatult andis Anna. Sellepärast et ainult Annale oleks Nikita võinud rääkida Pangasillast, ainult Anna oleks teda mõistnud ning jaganud temaga naljakat, põhjusetut, lapselikku vaimustust. Ja siis — Anna armastusest viljastatuna — oleks vaimustus saanud sündmuseks, ja Nikita oleks ammutanud temast jõudu nagu vett allikast.

Nüüd oli Nikita üksi, ja veel mitte kunagi polnud ta nii selgelt, nii julmalt adunud üksilduse halastamatust kui sellel päikesel rõõmuhetkel, mille andis talle päikesest sätendava kuiva, lume ja õhusina lustlik kooskõla. Ja kui ta oleks praegu muusika poole pöördunud, poleks katse väljendada seda rõõmu vilja kandnud.

Viimast korda oli ta oma sümfooniat kirjutanud tormisel kevadel, kui murti läbi Uralskit ümbritsev piiramisrõngas. Nikita kuulis lahingukära, mis rullus rahulikul vaikseveelisel Tšaganil, kus kunagi istusid kaldaveerudel õngemehed, nüüd aga oli lahenemas viimane vaidlus isade ja poegade vahel, ja ahajais, kõrkjatihnikuis ujusid kasakavere mustad laigud.

Lahingukõminas kuuldus talle tasumishääl, ja jälle, nagu lapsepõlves, adus Nikita väsimuserahu: tundus, nagu oleks võit Tšaganil lunastanud kogu vale ja tasunud ka Rostislavi eest, ja mingi tabamatu, viirastuslik Nikita süü Rostislavi ees oli selle võiduga samuti kustutatud.

Nikita võis naasta oma maailma, oma tolmukübemesse. Anna surm purustas ta rahu ja Nikita jäi ekslema inimeste hulka nagu steppi, seni kui uus kevad äkiliselt ja tormiliselt tungis tema üksildusse.

Saali täitis kontserdi kohta üpris ebatavaline publik, keda kõige hõlpsamini võis eest leida tsirkuses või äärelinnateatris, ja see inimeste kirev mitmepalgelisus keset külmarget sammastikku tekitas Nikitas ärevust. Ta puges kaugemasse saalinurka, kust dirigendipult oli hästi nähtav. Siin, sammaste vahel, nagu kõikjal mujalgi — läbikäikudes, rõdudel — tunglesid kuulajad. Nikita silmitses neid hoolikamalt. Päevaajal oli ta harjunud selles saalis nägema ainuüksi muusikuid. Õhtuti, kontserdiks, kogunes saali muusikahullude hõim — veider, hardunud rahvas, kes tuli siia, nagu tullakse kirikusse palvusele.

Nüüd ümbritses Nikitat uute, talle mõistatuslike nägude nõudmatus ja tundus, et isegi seinad olid ülemistest akendest kitsilt paistvas päevavalguses mõistatuslikult uued. Nikita teadis, et kontsert on korraldatud töölisliitudele, et

kokku tuleb palju juhurahvast, kuid teda hämmastas saali kogunenute ükskõiksus ümbritseva suhtes. Valitses täiesti omamoodi kärarikkus ja kokkutulnute elevus oli vaenulik. tänavalik, otsekui kogunenuksid inimesed siia protesteerima nördimust avaldama, mingit õigust taga otsima.

Nikita läheduses toetusid vastu sammast kaks kaelakutt seisvat ja semulikult millestki lobisevat madrust. Nad näri sid päevalilleseemneid, korjates kesti korralikult pihku. Madruste juuksed olid turris, kaelused lahti ja laiali, otsekui puhuks saalis tuul.

Nikita meenutas Wagnerit (kontsert pidi algama «Rientsi» avamänguga) ja kehitas õlgu.

Kui mängijad hakkasid noodipultide taga istet võtma, pai sus kära saalis. Dirigent asus oma kohale ja ootas kaua ning kannatlikult vaikust, ja koos temaga ootas seda Nikita, tun des ärritust ja vaenulikkust käratseva rahvahulga vastu.

Seejärel hõivas ta tähelepanu muusika, ta hakkas oma harjumust mööda helikombinatsioone osadeks jaotama, otsi des nende seost põhimotiiviga, ja süvenes mitmeselt kombi neeritud tämbritesse. Muusika tugines puhkpillidele, neist olid ülekaalus vaskpillid: metsasarved, trompetid ja trom boonid; vask hõivas järk-järgult kõik helivarjundid, ta hun gas ja kõmises, purustav ja võidukas nagu sõda. Märkama tult haaras ta Nikita oma triumfeerivasse pöörisesse, kiskus ta välja kompositsiooniülesannete kaledast jälgimisest ja paiskas avarusse: Nikita kuulas muusikat.

Muusika paisus vägevamaks, kuid sellest jäi ikka veel vajaka, trompetid ei suutnud anda vajalikku jõudu ja Nikita ootas ahistusega, kunas helide tõusev laine saavutab oma las ja lahendab pinge.

Dirigent oli pöördunud instrumentide avade poole, ta nõu dis lisa *crescendo*'le, ta palus, käskis otsekui krambis kõver dunud sõrmedega, lausa kiskudes torudest helisid välja.

Nikita vaatas rahutult ringi ja märkas äkki madruseid. Nad olid salkus pead ettepoole sirutanud. Nende vaprad, rohmakad näod olid elevil. Nikitale lähemal seisev madrus hoidis oma seltsimehel küünarnukist kinni ja Nikita nägi, kuidas vaskpunane käsi pigistas seda küünarnukki nagu kruustangidega. Sõbrad vahtisid ainiti dirigenti, ja kui muu sika saavutas ülima jõu ning hakkas vaibuma, vahetasid nad pilke, tõmbasid sügavalt, kergendatult hinge ja naeratasid, otsekui oleksid jõudnud kuhugi mäe otsa.

Ja Nikita tajus koos nendega õnnelikku, kerget tunnet ja plaksutas pärast avamängu lõppu õhinal koos madrustega,

kõigest kõrist karjusid «braavo!», koos kogu rahva hulgaga, kes oli kogunenud poodiumi ette.

Ärritus kerge tundega, peaaegu liigutatult kuulas ta kont serdi lõpuni; ta polnud enam ammu ennast nii hästi tundnud. Lõpuks küljest rahvasumma kiilutuna väljapääsu poole trü gides sattus Nikita vastamisi Irinaga. Pimeduses võttis Nikita tal käest kinni, tõmbas ta lähemale ja surus enda vastu.

«Kas olnud hea?» küsis ta.

«Imehea!» vastas Irina.

Nad pressiti kitsukesest uksest tänavale, nad lupsasid rahja ja puhkesid naerma. Irina kätt lahti laskmata viis Nikita ta kiiresti üle tee, aeda. Inimesed nende ümber pude sid nagu varblased käratsevate salkadena laiali.

«Ei osanud täna sellist kontserti oodata. Ja need inimesed,» ütles Nikita, «— nad kuulasid nii hoolega. Ma algul mõtlesin, et juttude taga ei kuule üldse orkestrit. Ma ei teadnud, et...»

Nikita kallutas Irinat endast veidi eemale, vilksas teda vaadata, tahtis öelda, et ta on palju täiskasvanum, on suureks sirgunud, ja lõpetas imestades:

«... ei teadnud, et te käite kontsertidel.»

«Oh, te ei tea üleüldse midagi. Isa ütleb, et kui ta sureb, siis saate teie seda teada ajalehest.»

«Ma olen kogu aeg tahtnud teie poole tulla,» ütles Nikita naeratades.

«Noh, lubage siis, lubage!» hüüatas Irina.

«Luban.»

«Varsti?»

«Õige varsti. Neil päevil.»

«See on tore! Muidu isa ütleb, et teist on seal lossis muu mia saanud. Te ju elate lossis?»

«Mul on sihuke koomits, kui te ainult näeksite...»

«Aga see koomits asub lossis?»

«Jah.»

«Seal hoiti varem kolu? Jah? Ja nüüd olete ka teie...» Irina vakatas ja peitis nina palitukraesse.

«Mina? Mis mina?» küsis Nikita talle silma vaadates.

«Ei, ma ei tahtnud mitte seda öelda. Tõesõna. Aga ei või ju kogu aja toas istuda. Teil on vist...»

Tal oli tahtmine naerma hakata, kuid ta hoidis ennast tagasi.

«Kas te õhuakent teete vahel lahti?»

«M-mh-mh,» mõmises Nikita.

«Palun, ärge olge vihane! Isa ja mina tuletame teid ala-

tasa meelde. Isa ütleb, et artist peab elama teisiti. Et teil ei maksaks nõndamoodi . . . ennast peidus hoida.»

«Ma ei hoia ennast peidus. Ma püüan töötada.»

«Ah, ma tean! Noh, kuidas teie sümfoonia edeneb?» küsis Irina otsekui iseennast katkestades.

«Temas ongi kogu asi.»

«Miks te siis teda ära ei lõpeta? Isa ütleb, et kahe aastaga — selle ajaga, mis te pärast Uralskist ärasõitu siin elate — oleks võinud . . . Ja üldse — on juba aeg, kuidas ta seda ei mõista? Kõik ootavad.»

«Ootavad?» küsis Nikita omalt poolt.

Ta viis Irina pingile istuma, istus ise tütarlapse kõrvale ja oli mõnda aega vait.

«Ei usu, et oodatakse.»

«Aga kust teie teate? Kas te mõtlete omast peast välja?» ütles Irina pahaselt.

«See pole teadmine, vaid tunne. Nagu ma täna tunnen, et muusikat on vaja mitte üksi muusikutele.»

«Muidugi!»

«Et muusikat mõistavad kõik, peaaegu kõik. Kui vaikne oli saalis! Ja see möirgamine pärast! Ma karjusin ise ka.»

«Mina samuti,» ütles Irina vaimustusega.

«Siis ma mõtlesin, et pean ilmtingimata edasi töötama, rutemini ära lõpetama — ja las kuulavad; et mul pole õigust vaikida, kui mul on, mida öelda, ja ma olen kohustatud kõikidele nendele inimestele andma kõik, mis mul endast anda on. Ja mul on praegu kange kihk rutemini oma tööga ühele poole saada!»

«Aga muidugi, muidugi! Teil pole õigust vaikida ja oma toas konutada! Ah, mina teie asemel aina komponeeriksin, komponeeriksin . . .»

Siin, pingil, võis Nikita terasemalt ja lähemalt Irinat silmitseda. Irina rääkis tõsise veendumusega, tuliselt ja rutakalt. Nikita nägi ta suud — see oli alles lapselik, välja kujunemata, pehmelt ümarik, lahke ja samal ajal tõrges. Nikita meenutas Annat: temas võitles samuti täiskasvanu lapsega, kui ta Nikitat milleski veenda püüdis, ja Nikita hakkas äkki kiiresti leidma Irinas Annaga ühiseid jooni, üksteise järel, ja imestas aina rohkem selle üle, kui suur on nende sarnasus.

«Sellest ei tule kahjuks midagi — aina komponeerida ja komponeerida.»

«Miks ei tule? Ma ei mõista. Te olete ju helilooja? Mis teil siis veel teha on?»

«Vaadake . . . Kas või nagu täna: peab olema mingi väline

lõuga nagu see kontsert. Ma nägin seal kaht isevärki selli, nad rabasid mind. Algul närisid sihvkasid, siis aga võttis muusika nad päris higiseks. On hämmastav, et muusika saab sellega hakkama, et niisugused inimesed mõistavad seda kaike nõnda sügavalt ja et see neid puudutab. Ma nägin seda ja mõistsin otsekohe, see tähendab mõistsin taas, et muusikat maksab luua. Vahel aga . . .»

«Kuidas! Kas te tõesti mõtlete, et muusikat luua ei maksa?» hüüatas Irina kohkunult.

«Vahel,» naeratas Nikita. «Mulle tundub: kellele on seda praegu vaja?»

«Kuid te ju elate praegu, aga mitte mingil teisel ajal! Mina elan ja kõik elavad praegu!»

«Jah. Aga vahel on selline tunne. Ja siis on veel teine asi: peab endasse uskuma.»

«Aga teie?»

Nikita vaikis, enne kui vastas:

«Mina muidugi usun. Kui ma ei usuks või kui minult võetaks mu usk, ei oleks mul enam millestki elada.»

«Mis teil siis puudu on?» küsis Irina vaevukuuldavalt, peaaegu sosinal.

Ta oli segaduses, vahtis suuril silmil Nikitale otsa ja kuuni kergitas end korraks pingil.

«Mis mul puudu on? On selliseid allikaid, mis talveks kinni külmuvad, lakkavad voolamast. Kuskil sügavuses vesi liigub, aga pealt vaadates on allikas ära kuivanud. Kuid sooja aja saabudes hakkab allikas jälle vulisema. Eneseusaldust on vaja õhutada tegudele, muidu on ta nagu selline allikas.»

«Ilma . . . soojuseta?»

«Ilma soojuseta — või ei tea ilma milleta. Ma räägin teile, kuidas on lugu minuga. Mul oli üks inimene, lähedane sõber. Täielik, tõeline sõber. Ta kuulis mind, nii nagu öösel kuuleb igat kahinat. Ja siis, kui ma ütlesin, et mul läheb kõik kehvasti ja et ma ei kõlba kuhugi — sellepärast, et mis muusik ma niisugune olen? — ja et ma üldse olen narts, siis tundis see inimene kõike, viimase kuni sõrmeotsani. Aga mida muud sugi vaja? Ja mitte et ta oleks mind ümber veenda püüdnud, selles asjas ei anna ümber veenda. Kuid ta häälestas mind märkamatult ümber. Ma ei mõista isegi, kuidas see tal käis. Ta lihtsalt kuulas ära või isegi ei kuulanud ära, aga jäi midagi nagu kuulatama. Ja mul oli korraga kõige vastu huvi, nii nagu pärast tüüfust on nälg. Praegu ma mõtlen, et see võis olla isegi lihtsam: paljalt selle inimese olemasolu andis mulle kõik: nii usu kui jõu . . . Mul oli kindel teadmine, et

mul ei tarvitse midagi karta, sellepärast et ükspuha millest — olgu vigadest, läbikukkumistest või katastroofidest — kõigest saan ma selle inimese najal üle. Just seda kindlat teadmist ma vajasingi.»

«Aga kus ... see inimene nüüd on?»

«Ta on surnud. See tähendab, see juhtus rumalasti ... ei, mitte nii ... ühe sõnaga, kui ma tema juurest lahkusin, lootsin ma uuesti kokku saada. Oli selline aeg. Möödus üle aasta, ja kõik oli väga hästi ... Noh, ma ei võta arvesse muusugust halba: venna surma, sõda. See kõik andis mulle palju, kuigi isemoodi. Ma isegi töötasin rohkem. Kuid kogu aeg oli meeles, et see inimene võtab mu tööst mõõtu, et mul tuleb talle aru anda. See tähendab mitte muusikast, vaid kõigest. Muusika on ju kõige vili ja ometi ka osa. Kogu aja ma ootasin, et saame temaga kokku ja nagu ma talle otsa vaatan, temaga pilke vahetan, nii kohe on kõik hästi. Sa uskusid minusse? — vaata siis nüüd, kuidas ma elasin. Ja see on õnn! Aga läks teisiti... Ühesõnaga, ma sain poolteist aastat tagasi teada, et see inimene on surnud, ja ma isegi ei tea päriselt, kuidas ja mispärast. Võib-olla ta polegi surnud?»

Nikita naeratas nõutult. Irina tõmbus temast eemale.

«See inimene oli ... naine?» küsis ta.

Nikita vastas alles viivu pärast:

«Jah, naine.»

Irina vaikis. Nikita vaatas teda üksisilmi pealaest jalatallani ning lisas äkki tuliselt:

«Ja teie olete temaga hirmsasti sarnane, Irina!»

Irina pööras kiiresti pea ära.

«Noh?»

«Seda poleks teil maksnud öelda!» kuulis Nikita tütarlapse sumbunud häält.

«Irina! Mis on? Te ... Jumala pärast, Irina!»

«Ärge palun mõelge, et ma solvusin selle teie võrdlemise peale. Ärge mõelgegi.»

Äkki Irina pööras end järsult ümber ja jäi Nikitale otsa vahtima. Ta silmis helkisid pisarad, ta hääl katkes, ta tegi meeleheitlikke ponnistusi, et ennast vaos hoida.

«Ma pole üldsegi solvunud. Ja polegi põhjust solvunud olla. Mul hakkas lihtsalt kahju sellest teie ... teie sõbrast... Ja koguni üldse mitte temast... mitte temast... Aga mul on kahju teist, et te... sunnite ennast haletsema... kui te ometi peate olema tugev, tugev, tugev!»

Irina hüüdis viimaseid sõnu, tagudes rusikaga vastu pinki, ja pööras taas näo Nikitast järsult ära.

Nikita naeratas nõutult. Irina tõmbus temast eemale.

«See inimene oli ... naine?» küsis ta.

Nikita vastas alles viivu pärast:

«Jah, naine.»

Irina vaikis. Nikita vaatas teda üksisilmi pealaest jalatallani ning lisas äkki tuliselt:

«Ja teie olete temaga hirmsasti sarnane, Irina!»

Irina pööras kiiresti pea ära.

«Noh?»

«Seda poleks teil maksnud öelda!» kuulis Nikita tütarlapse sumbunud häält.

«Irina! Mis on? Te ... Jumala pärast, Irina!»

«Ärge palun mõelge, et ma solvusin selle teie võrdlemise peale. Ärge mõelgegi.»

Äkki Irina pööras end järsult ümber ja jäi Nikitale otsa vahtima. Ta silmis helkisid pisarad, ta hääl katkes, ta tegi meeleheitlikke ponnistusi, et ennast vaos hoida.

«Ma pole üldsegi solvunud. Ja polegi põhjust solvunud olla. Mul hakkas lihtsalt kahju sellest teie ... teie sõbrast... Ja koguni üldse mitte temast... mitte temast... Aga mul on kahju teist, et te... sunnite ennast haletsema... kui te ometi peate olema tugev, tugev, tugev!»

Irina hüüdis viimaseid sõnu, tagudes rusikaga vastu pinki, ja pööras taas näo Nikitast järsult ära.

Kuhnud kõrgel, silmitses Nikita teda kaua imestunult ja plaksut rõõmsalt. Seejärel puudutas ta tütarlapse kätt.

«Ära ei kurtnud, Irina. Ma tahtsin selgitada. Ja pole üldsegi vaja haletseda. Ma olen juba õppinud hindama elu koos kõigi kaotustega. Kaotused on ju samuti elu. Ja ma teadsin, et ilma nendeta poleks ma see, kes ma pean olema. Ma võtan nad omaks. Kas saate aru? Ainult et ...»

Nikita kummardus, et näha Irina nägu, püüdis teda enda poole pöörata, haarates tugevamalt ta käest.

«Kuid ainuüksi kaotustest jääb ju väheks. Peab veel midagi olema. Ükskõik kuidas seda siis nimetada: rõõmuks, meeleelevuseks, armastuseks. Sellest ma just rääkisingi. Sellist tunnet on vaja, et oleksid kogu aja kindel, et oled tarvilik, ja sinu kutsumus, sinu töö on niisama tarvilikud kui sinu elu. Seda ...»

«Te nagu nuruksite sellist tunnet,» katkestas Irina teda kärmesti. «Et teil oleks selline tunne.»

Ta pöördus uuesti Nikitale otsa vaatama.

«Aga teie peate nõudma! Mõistate? Nõudma!» hüüatas ta. «Sellepärast et te olete selline inimene, selline ... kes ... te ei tea isegi, milline te olete. Ja te ei tohi paluda! Te hoidute ise kõigist kõrvale ja siis räägite. Aga teid armastavad kõik. Ärge vaielge palun vastu, ma tean! Te ei näe ega mõista midagi. Isa armastab teid hirmsasti, ja ... Ja üldse ...»

Ta paiskas selle sõnadelasu välja ühe hingetõmbega, ise tuliselt, kiiresti žestikuleerides. Ta hingamine oli kiire, sage. Nikita meenutas taas Annat — ta ees oli Anna mis Anna! — ja puhkes naerma.

«Naljakat pole siin midagi,» ütles Irina. «Kui te tõepoolest otsiksite ... noh, kuidas seda öelda? Tuge või ... üleüldse seda, millest te rääkisite, siis oleksite juba ammu leidnud.»

«Ja mul poleks vaja olnud kaugelt otsida?» küsis Nikita iseendalt.

Irina ei vastanud.

«Noh, saame sõpradeks,» ütles Nikita.

«Ma ei taha, et te niimoodi ... Ja te ei tohi naerda, ei tohi! Ma räägin täiesti tõsiselt ja te ei tohi mind pilgata. Lähme.»

«Irina ...»

Ta tõusis pingilt püsti ja läks mööda alleed eemale. Nikita vaatas talle järele: Anna läks tema ees, Anna. Nikita ei suutnud seda nime veel ja veel kord kordamata jätta, ja ruttas Irinale järele. Võttis tal käe alt kinni ja astus mõne sammu vaikides, tehes ringi mööda kaarjat, ühelt poolt võreaiaga piiratud alleed.

Tuulehoog lükkas Irina palitu eest lahti ja hõlm lõi vastu Nikita põlve. Füüsilise teravusega meenutas Nikita ammust, õnnekat tunnet, mis teda oli haaranud, kui ta kõndis Anna kõrval Elbe kaldapealsel, vastu tuult, vaikides, tajudes läbi riide oma käes Anna peenikest ümarat käsivart. Ta pigistas tugevamini Irina küünarnukki.

Irina heitis talle pilgu ja ta huuled värahtasid.

«Tähendab, oleme ära leppinud?» küsis Nikita vaikselt.

«Mul polnud mõtteski pahandada või solvuda. Teie peale ei saagi üldse solvuda, sellepärast et te... teete kõike nagu peab, ja lihtsalt ei mõista mind. Ja iseennast.»

«Uskuge — ma mõistan, ja näen, et...»

Irina ei lasknud tal edasi rääkida.

«Oodake. Ma tahtsin öelda, et ma tean, kui raske teil on. Ja see peab nii olema. Ja seda tean ma samuti. Kuid minu arust on elus kõige meeldivam saavutamine. Kui võtad nõuks ja teed ära. Ja teie peate kiiremini ära tegema.»

«Kas te võiksite mind aidata?»

«Mis siis teie mõtlete? Ma olen tugev!» hüüatas Irina veendunult.

Nikita seisatas jahmatuses. Irina kõneles nagu täiskasvanu, ent miks näis ta talle lapsena? Ja miks laps temas puudutas sügavamalt kui täiskasvanu?

«Noh, mis on?» küsis Irina, taipamata, miks ta seisma jäi.

«Ma näen, et te olete tugev,» lausus Nikita aegamisi. «Sellepärast ma ütlesingi...»

Ent Irina katkestas teda uuesti trotslikult:

«Selles pole midagi erilist. Ja üldse... Te rääkisite mulle ilmaasjata sellest... sellest kõigest... Ma oleksin ka ilma selle võrdlemiseta mõistnud, mida teil puudu jääb... Ärge saatke mind, ma tahan üksi minna. Ei, ei, ärge saatke, ma lähen üksi!»

Ta jäi kelmikalt vait ja lõpetas laulva häälega:

«Ma tahan teie peale mõelda, aga teie segate. Nägemiseni. Minge, ma ei taha, et te mind vaatate.»

Nikita pigistas ta kätt ja pöördus minekule, kuid Irina peatas ta äkilise valju naeruga.

«Küll te olete isaga sarnane! Ha-ha-haa! Kohe täpipealt! Samasugune vimmas ja samasugune naljakas!»

Ta jooksis ikka veel naerdes üle tee, pöördus seal ringi ja hüüdis:

«Ärge olge pahane! Te olete armas! Tulge kiiremini, ma ootan!...»

Viivuks valdas Nikitat solvumine ning kibestus. Ta ajas

end sirgu. Võib-olla on ta tõepoolest vennaga sarnane? Kas on võimalik, et ta on nii vanaks jäänud? Ja kas mitte sellepärast ei tundunud Irina talle lapsena?

Ent järgmisel hetkel tulvas temasse uuendunud, elujõulise tervise tunne ja võidutsev vaskpillide helin, mida ta veidi aja eest oli kuulnud saalis, helises nüüd ta mälus.

Ta naasis aeda ja istus pingile, nööpinud palitu lahti. Aga ei, ta ei suutnud istuda. Ta tõusis püsti. Talveunest virguvate puude vahel lõhnas ülessulanud maa ja selle värsket, rammusat lõhna tajudes tegi Nikita kiiresti kaks ringi mööda inimtühja alleed. Aga ei, ta ei suutnud, ta ei tahtnud sihitult hulkuda. Ta väljus aiast, möödus Mihhailovskajast ja hüppas trammi. Ta kavatses Irinast ette sõita ja talle veel kord pilku heita. Nagu koolipoiss pärast esimest kohtamist tahtis ta veenduda, veel kord veenduda, et kohtamine oli ikka tõepoolest olnud.

Liteinõi nurgal ootas ta Irinat kaua, kuid asjatult.

Pidulikult rõivastatud rahvahulgas hakkas talle silma tuttavana tunduva madruse suur ümarik pea. Ta vaatas tähelepanelikumalt. Siis tabas madrus juhtumisi ta pilgu ja jäi samuti üksisilmi Nikitat vahtima, püüdes midagi meenutada. Lärmakas salkkond surus nad peatselt teineteisest eemale ja Nikita arvas, et see oli üks neid madruseid, kes olid teda kontserdil nii väga üllatanud. Ent madruse nägu häiris teda viivuks ja vilksas mitu korda mälus nagu sõna, mille tähendust asjatult püütakse meelde tuletada. Seejärel põgus kohtumine ununes.

Nikita pääses rahvahulgast Fontankale ja läks rahulolevalt koju, tulvil seda kergusetunnet, mis oli teda terve päeva saatnud.

Oma toas võttis ta palitu seljast, seisis natuke aega mõtlikult ja naeratas äkki. Ta otsis välja noa, ronis aknalauale ja asus agarasti talveraamilt kleepepaberit maha kaapima.

Teine peatükk

Ei, ausõna, vahel tuleb kes teab millest nukrus peale. Kõik näikse kästi olevat. Päev möödub tavaliselt ja ilma ebameeldivusteta. Väsimus pole kuigi suur. Pole mingeid erilisi rutulisi tegemisi, need aga, mis tegemist ootavad, ei nõua pingutust ega jõudu. Juba mitu nädalat — aga võib-olla koguni kuud — ei ole juhtunud ühtegi õnnetust, mis tuleta-

nuks meelde, et peatselt on sinu kord põdeda, omastega jumalaga jätta, lahkuda. Kõik on hästi. Ja ometi . . .

Võtkem doktor Karev, Matvei Vassiljitš. Videvikus naaseb ta haiglast, astub esikusse, küsib:

«Ega keegi ei oota?»

Ei, seekord pole ooteruumis hingelistki, keegi ei oota. Teenija aitab Matvei Vassiljitšil lahti riietuda, kalossid jalast kiskuda (kapp tuli maha, kuid kinganina välja tõmmata endal ei õnnestu — kaloss kooldub).

«Jookseb läbi, märg teine,» ütleb teenija, tõstes tagurpidi keeratud kalossi kõrgemale, et doktor näeks.

«Kas tõesti?» imestab doktor. «Vaja on uued osta.»

Ta pühib rätikuga vurre, võtab taskust portsigari, süütab paberossi põlema, läheb Irina juurde.

Tütre tuba on tühi. Hämarus tungib hääletu voona tänavalt sisse. Matvei Vassiljitši silm seletab aset, laual lebavat raamatut, ahju lähedal kerra tõmbunud valget pikakarvalist siberi kassi. Kass on pea saba alla peitnud.

«Ennustab külma,» mõtleb Matvei Vassiljitš ja tal hakkab tõega jahe. Mõne minuti vahib ta aknasse, käed sügaval taskus, ja mälub paberossivart. On näha, kuidas teispool tänavat kiviposti otsa roninud kojamees püüab lülitit kätte saada. Kojamehel on ebamugav, sest post on väga madal, vaja oleks redel tuua, kuid kiirustada pole kuhugi, võib kaua, ruttamata posti otsas tammuda, küünitades kätt mööda seina lülitile ligemale. Laternal süttivad kollased numbrid, kollane valgusevihk langeb kojamehele. Ta hüppab kivipostilt maha, seisab tükk aega ilma eesmärgita ühe koha peal ja kaob siis taaruval sammul kangialusesse.

Ja ka Matvei Vassiljitš eemaldub niisama ruttamata aknast. Ta suitsetab paberossi lõpuni, mälub selle varre päriselt ära ja heidab läbi võõrastetoa minnes märja koni kamina lähedale põrandale.

Söögitoas peatub Matvei Vassiljitš korraks oma naise toa ukse ees. Toast kostab hääli. Doktor püüab nende järgi ära aimata, kes on naisel külas, kuid ei suuda ja kõmbib mööda koridore edasi, kööki.

Seal lõhnab hautatud kapsaste järele, kõrbehaisuselt keerlevad pliidi kohal auru- ja suitsuspiraalid, köögitüdruk raputab innukalt malmist söepanni.

«Ega te ei tea, kuhu Irina läks?» küsis Matvei Vassiljitš.

«Nikita Vassiljitš astus sisse, temaga preili läkski. Aga kuhu, seda ei öeldud.»

«Kas lõuna on valmis?»

Pliidi kohal keerlevad auruspiraalid justkui tarduksid hetkeks paigale, köögitüdruk lakkab söepanni raputamast ja saatab doktorit imestunult, kuid doktor on juba minekul, astub end kühmu hoides koridori ja süütab uue paberossi.

«Ise ma kutsusin teda sagedamini sisse astuma,» mõtleb ta endast ja Nikitast ja peatub taas Sofja Andrejevna toa ees, kuulatab taas hääli ega saa seegi kord targemaks.

«Aina uued ja uued inimesed,» tikub talle pähe, ja veelgi aeglasemalt, veelgi lohisevamal sammul läheb ta oma tubadesse.

Ta istub laial nahkdiivanil, lösakil vastu seljatuge, üksik, suur ja ähmane, silmad suletud, käed laiali heidetud, kustuv pabeross unustatud.

Midagi solvavat kätkeb endas doktor, professor Matvei Karevi üksildane viibimine oma kabinetis. Mispärast on ta üksi, täiesti üksi oma avaras perekonnakodus, ihuüksi sellel videvikutunnil? Muidugi, ta võiks minna oma naise, Sofja Andrejevna juurde. Naine tõuseks toolilt ja tuleks Matvei Vassiljitšile vastu, öeldes naerusui:

«Sa jõudsid juba koju? Meil on lõunaks külalised. Palun, saa tuttavaks . . .»

Ja ta esitleks mehele mõnd näitlejat või lauljat.

Kuid Matvei Karev oleks märganud naise naeratuses talle tuttavat hämmingut ja Sofja Andrejevna hääl oleks kõlanud õige pisut võltsilt. Naine oleks tahtnud öelda muud — seda, kuidas toosama näitleja või laulja on kiitnud tema lavaannet ja kuidas nad üheskoos on taga kahetsenud tema nii ebaõiglaselt mahavaikitud talenti. Eks öelnud ju Savina (ah, kuidas oleks võimalik seda unustada?!) tunnistajate kuuldes: «Sofja Andrejevna, lubage mul kutsuda teid Sonjaks, te olete nii armas ja teil on nii suured võimed! . . .» Kuid seda on Karev sada korda kuulnud, ja Sofja Andrejevna oleks ootnud aina naeratades kärmesti uue kõneaine ja küsinud pealtnäha leebe, sundimatu häälega:

«Noh, kuidas elab sinu haigla?»

Ei, parem on naise juurde mitte minna. Parem on oodata. Oodata valutut, sobivat hetke, millal lõpuks saab Sofja Andrejevnaga kahekesi jääda, võtta lihtsalt ta närbunud käsi ja öelda:

«Sonja, sa mõtled täiesti ilmaaegu, et sinus on lavaanne kaduma läinud, et minu nimi, minu doktorinimi on selle kuidagi varjutanud, pole lasknud sel välja areneda. Sul ei olnud annet, armas Sonja. Ja Savina oli sinu vastu ülearu hea sellepärast, et mina teda ravisin. Kõik minu patsiendid on

ju sinu vastu head. Me oleme juba aastates inimesed, pole mõtet ennast petta. Meie elu läheb kergemaks, kui sa lakkad mind kahtlustamast sinu edu hukutamises või kadestamises. Nõnda on lugu, Sonja . . .»

Selline sobilik, valutu hetk pole veel kätte jõudnud ja Matvei Vassiljitš istub liikumatult oma kabinetis diivanil, täielikus üksinduses, ja ta meel on kibe ning nukker üksindusest, videvikust, sellest, et Irina on kodunt ära ja pole kellegagi sõna vahetada.

Ta näeb ennast hüljatuna, unustatuna, surevana. Viimasel eluviivul tahab ta, et Irina tema nägu puudutaks. Kuid Irinat pole, ta on üksi, pimedus looritab ta pilgu. Pärast Matvei Vassiljitšit jääb järele professor Karevi nimi. Aga see nimi kustub peatselt, ununeb, ja seda võib lugeda üksnes vanadest raamatutest ja kalmult.

Matvei Vassiljitš meenutab korraga hauakivi, mida ta nägi Smolenski maanteel. Vaevaliselt luges ta sealt välja sammaldunud sõnad:

MÖÖDUJA, PEATU!
SA TALLAD KANGELAST!

Matvei Vasslijitš õhkab katkendlikult, pisar veab suletud laugude vahele helkiva joone, ta mõtleb, et nüüdisajal ei kirjutata enam kalmukividele epitaafe, ja sellest muutub meel veelgi mõrumaks.

Irinat pole. Tema, doktor Karev, mõistab väga hästi, mis tütre hinges toimub. Ta tunneb seda iga. Irina peab, peab ilmtingimata kuhugi kodunt lahkuma. Aeg on täis saamas. Ent kuidas suudab isa sellega leppida? Mitte doktor Karev, vaid tema, Matvei Vassiljitš — kuidas suudab ta sellega leppida, et tütar läheb tema juurest oma teed? Mitte lihtsalt keegi seitsmeteistkümneaastane tütarlaps, vaid tema tütar, lihane tütar, Irina? Ja miks Nikita kiirustab Irina lahkumist tagant? Vend pidanuks mõtlema vastutusele, mille ta endale võtab mitte ainult Irina, vaid ka tema isa ees. Miks kisub ta Irinat kodunt eemale? Miks tõttab äratama temas uusi tundeid? Kas suudab Nikita neile vastata, kui nad tärkavad? Kas talle — Nikitale — tõesti pole pähe tulnud, et ta pole enam noor, et ta kõlbab Irinale isaks, et lõpuks on Irina tema sugulane . . .

Matvei Vassiljitš võpatab, kui esikus kostab kellahelin, raputab endalt kähku tukastuse ja süütab paberossi.

«Kui see on Nikita,» mõtleb ta esikusse minnes, «ütlen ma

talle kõik ära. Ma olen vanem vend, ma olen isa. Ta on kohustatud mind ära kuulama. Ma nõuan kõige energilisemal viisil . . .»

Ta avab ukse ja tema juurde sööstab Irina.

«Kui ilus on väljas, papa!» hüüab ta isa emmates, nööbib kohemaid palitu lahti, tõmbab kübara peast ja silub hädapärast on sassis juukseid. «Kui ilus!»

Matvei Vassiljitš laseb ennast suudelda, taganeb võõrastetuppa ja ühmab kulmu kortsutades:

«Mis ilusat seal on! Mina tõin terved kalossitäied pori kaasa . . .»

Ta naaseb kabinetti. Talle tundub, et Nikita nimme ei tulnud koos Irinaga sisse. Et vend väldib teda. Et Irina on juba õppinud mingeid saladusi varjama. Temas süttib ebasõbralikkus Nikita vastu, ta heidab põleva paberossi hooga põrandale ja sõtkub saapatallaga laialipudenenud hõõguvat tuhka.

Vaid ühel ainsal korral ja üheainsa minuti oli Matvei Vassiljitš Nikita vastu liigutavat õrnust tundnud, oli vabanenud rõhuvast sallimatusest ja oli olnud valmis andestama vennale kõik, isegi Irina.

See juhtus Nikita esimesel suurel kontserdil, peaaegu aasta pärast seda, kui vend oli hakanud Irinaga kohtuma. Nikita Karevi sümfooniast rääkisid muusikud palju ja omavahel vaieldes; Matvei Vassiljitši kõrvu ulatus tükati nii kiitust kui manamist ning ta ootas kontserti skeptiliselt. Irina käis peaproovil, naasis koju ärevana, väsinuna, ei suutnud midagi arukat öelda, aina alustas millestki, ei lõpetanud, hüppas sinna-tänna.

«Kukub läbi,» arvas Matvei Vassiljitš Nikita kohta ja tal oli miskipärast meeldiv nõnda mõelda.

Kuid algusest peale osutus kontsert ootamatuseks, ja mitte üksi Matvei Vassiljitšile.

Kas või seegi, et saal oli rahvast täis. Põles neli lühtrit kuuest, mis juba iseenesest andis tunnistust millestki erakordsest nagu esimene kauplus pärast Kodusõda; kuni Karevi kontserdini ei süüdatud rohkem kui kaks orkestri kohal rippuvat lühtrit.

Sofja Andrejevna, väga pidulik ja elevil, leidis esimestes toolireadles eest tuttavaid lauljaid, muusikuid, näitlejaid ja säras üleni. Karevite läheduses istus liikumatult vana helilooja, määratu suur, kiretult raske nagu Buddha.

Matvei Vassiljitš nägi meelehärmiga, kuidas kavaleht Irina käes värises, ja püüdis sügavamale tooli istuda, et vähem silma hakata: eks pandud ju Karevite nimi sellel õhtul kõvale

proovile. Kuid Sofja Andrejevna talutas väsimatult mehe juurde tuttavaid ja Matvei Vassiljitš oli sunnitud aina tõusma, käsi suruma ja muheldes ütlema:

«Tänan. Vara veel õnnitleda: äkki kukub läbi.»

Nikita esines seekord nii heliloojana kui ka dirigendina. Ta tuli kiirel sammul lavale. Ta oli kahvatu ja näis Matvei Vassiljitšile uues, ootamatult kummalisena mõjuvas rõivastuses saledam, pikem ja oma aastatest noorem.

«Vaata, kuidas frakk tal seljas istub!» sosistas Sofja Andrejevna, kuid Matvei Vassiljitš ei vastanud.

Dirigent võeti vastu külmalt. Rõdudel vaikiti, kuigi parterist oli näha, et ülal oli rahvast üsna palju, eriti poodiumi kohal. Kiiremini kui tavaliselt jäi saal vaikseks ja selles ennatlikus vaikimises kuuldus Matvei Vassiljitšile varjatud pahatahtlikkust. Ta heitis veel kord silmanurgast pilgu tütrele, nägi, kuidas Irina oli poodiumi poole sirutunud ja liikumatu pilgu Nikitale selga puurinud, ja arvas jälle: kukub läbi!

Orkester alustas hästi ja hoidis algul kergelt, venitamiseta keerulist tempot. Ent õige peatselt vilksatas ebakõla orkestrantide mängu ja dirigendi nõudmiste vahel, ja kuni esimese osa lõpuni ei suutnud Nikita orkestriga toime tulla. Pausi ajal hakkas keegi rõdul pööraselt käsi kokku taguma ja jättis selle kähku katki, nii et piinlikkusetunne, mida saalis tunda oli, süvenes veelgi.

«Kui ainult skandaali ei tuleks,» ühmas Matvei Vassiljitš, kuid Irina vaatas talle nõnda ehmunult otsa, et ta otsustas suu pidada, juhtugu mis tahes.

Kui esitati sümfoonia teist osa, valdas Matvei Vassiljitšit talle endale märkamatult vaikne leplikkus. Nikita dirigeeris paremini, rahulikumalt, enesekindlamalt. Muusika tundus Matvei Vassiljitšile omane, väga soe ja arusaadav (ta polnud muusikat kunagi mõistnud). Silmad kinni, püüdes kuulata ainuüksi viiuleid, mõtles ta, et oleks hea, kui kontsert õnnestuks, kui venna nimi ei heidaks varju professor doktor Karevi kuulsale nimele. Muidu hakkavad kõik ümberringi pärima: «Ah see on teie vend, kes... noh... muusikaga tegeleb?» Ja tema peaks iga kord naeratades tunnistama, et eks jah, igas peres oma küürakas. Kuid vaevalt võis läbikukkumine väga häbiväärseks kujuneda. Eks lasknud ju Nikita oma sümfooniaga publiku ette muusikud, asja tundvad inimesed, küllap nad enne kuulasid, ega nad umbropsu oma õnnistust andnud. Ja ega Nikitagi loll ole, ei ta kipuks heast peast publiku ette endale häbi tegema. Ennäe kui kõrgeid toone võtavad viiulid

ja kõik on nõnda sobilik, kõik passib kokku, ja tundub uus ning värske. Pagan küll neid muusikamehi teab. Leiavad kunksu, millest kinni hakata, puhuvad suureks — et juba saal või teal kuuldud. Ja publik niisamuti! Ega vist igaüks nõnda aru saa, nagu saab Matvei Vassiljitš, et oi kui hästi, kui kenasti viiulid viisi veavad. Ah kui kenasti, kui rahulikult! Matvei Vassiljitš aina kuulaks, aina kuulaks...

Äkki sunnib mingi ragin teda võpatama. Ta avab silmad, vaatab orkestrit. Dirigent on käed langetanud, viiulid lebavad viiuldajate põlvedel, orkestrandid keeravad pultidel noote. Kas Matvei Vassiljitš tõesti tukastas? Ah, see lõpmatu väsimus!

Aga küll tehakse rõdudel märulit! Ja mitte üksi rõdudel: ka parteris, kus istub alaline kontserdipublik, muusikarahvas. Nikital tuleb pöörduda näoga publiku poole, kummardada. Matvei Vassiljitš tunneb venna vaevu ära. «Päris kotkas kohel» mõtleb ta ja hakkab ka ise käsi plaksutama.

Näost punetav Sofja Andrejevna vahib ringi. Tuttavad lauljad ja näitlejad vestlevad elavalt, vana heliloja muigutab huuli, justkui näriks mõtlikult sigarit. Sofja Andrejevna tõlgitseb seda salapärast näoliigutust heakskiidumärgina ja otsib rahutult sõnu, väljendamaks oma tundeid. Talle tuleb meelde teda kunagi rabanud teatriretsensendi hüüatus, ja ta lausub joovastunult:

«Jää on murtud!»

Matvei Vassiljitš noogutab naisele vastuseks:

«Jaa, jaa. Jaa, jaa.»

Irina istub liikumatult, hoides kõvasti tooli käetugedest kinni. Matvei Vassiljitš tahab talle midagi öelda, puudutab ta sõrmi. Need on külmad kui lumi ja Irina võpatab isa sooja käe puudutusest.

«On ta ikka terve?» mõtleb Matvei Vassiljitš ja kiikab tütart silmanurgast.

Kuid saal on vaikseks jäänud, viiulid levitavad taas rahustavat malbust ja kõik on hästi, hästi, hästi! Milline õilis kunst on muusika! Miks küll Matvei Vassiljitš nii harva käib kontsertidel? Muidugi, ega igal kontserdil kuule niisugust muusikat, nagu see Nikita sümfoonia. Ülendav, õilistav, ja peaasi — see on vene, tõeline vene muusika. Ja kuidas saakski teisiti olla? Karevite veri annab tunda! Nõnda nagu tema, Matvei Karev, on tõeline vene doktor, nõnda on tema vend Nikita tõeline vene muusik. Selles, jah, selles lõi suguvõsa veri välja, selles on Nikita tõepoolest Matvei lihane vend!

Matvei Vassiljitš tahaks kõhatada, kõris miski kõditab,

kriibib. Ta sikutab saterkuue taskust nurkapidi taskurätiku välja ja pühib silmi. Minut hiljem tekib taas vajadus taskurätiku järele ja Matvei Vassiljitš ei peidagi seda enam taskusse, vaid hoiab kokkukäkerdatult peos ja tõstab vahetevahel näo juurde.

See on tõeline, peaasi, et see on tõeline vene muusika!

Sümfoonia neljandas osas kuuleb Matvei Vassiljitš mingit võimsat tormilist kutset ja näeb ennast ümbritsetuna kätega vehkivatest inimestest. Ta peab neid inimesi kuhugi juhtima ja ta astub nende ees erksalt, nooruslikult, enesekindlalt. Ta on oma jõu tunnetamisest liigutatud, see on ta elu õnnelikem hetk, ta juubeldab, ta hing on helge ja hõiskab ja veel kunagi pole ta tahtnud nõnda nutta kui praegu.

Ja Matvei Vassiljitš annab tõepoolest oma tunnetele voli: pisarad roomavad mööda ta kortsulisi palgeid allapoole ja poetuvad tagasihoidlikult vurrudesse.

Lava juures, toolidelt püstitõusnud inimeste keskel ei kaota Matvei Vassiljitš midagi oma liigutatud ja juubeldavast meeleolust; vastupidi, talle tundub, et inimsumm, mille eestvedaja ta on, on mõõtmatult kasvanud, erksus, noor erksus on vallutanud kogu ta keha ja ta karjub esmalt koos saaliga:

«Braavo! Braavo! Karev, braavo!»

Seejärel, päris lava vastu surutuna, dirigendi jalgade juures hüüab ta lihtsalt:

«Nikita! Tubli! Nikita, braavo!»

Tema kõrval seisev Sofja Andrejevna lõi närviliselt ja agaralt peopesi kokku. Irina surus otsekui hirmsast ehmatusest toibunult käsi vastu lõkendavaid põski, — tema aga ei näinud midagi, ta aina sirutus venna poole, karjus: «Nikita, Nikita!» ja tema saterkuue pikad hõlmad kippusid kentsakalt poodiumile.

Orkester tõusis püsti, viiuldajad koputasid poognatega vastu noodipulte ja viiulite alumisi kaasi, Nikita raputas esimese kontsertmeistri kätt ja kontsertmeister naeratas soosiva viisakusega ja saaliteener tõi dirigendile mitte eriti uhke lillekimbu. Saal oli kimbuannetamisest liigutatud ja vastas suuremeelselt veel valjema käraga.

«Ei, see on juba rohkem kui edu!» hüüatas Sofja Andrejevna, tõmmates mehe endaga kaasa.

Nad trügisid samba taha.

Mööda inimestest moodustunud koridori tuli Nikita viimast korda lavale kummardama ja naasis siis esinejatetuppa. Siin, raske eesriide taga, ootas teda vana helilooja.

Ta kergitas pisut oma lõtva kätt kõhu kohal ja laskis Nikital seda sõnatult suruda. Ilmselt tähendas see täielikku heaksKiitu-seat helilooja järel sirutus Nikita poole tubli kümmekond kätt ja dirigent käis ühest embusest teise, kuni sattus enna kõigist teistest palavamate, tugevamate ja kohmakamate käte vahele.

«Noh, Nikita,» tõmbas Matvei Vassiljitš hinge, kui oli venda suudelnud, «aitüma! Aitüma!»

Nikitat oma embusest vabastamata vaatas ta mitu sekundit talle otse silma, seejärel suudles teda veel kord ja kõnguldas pead.

«Haputasid mu läbi!» ütles ta vaikselt.

Nõnda seisid nad veidi aega, punetavad ja märjad, — üks pisaratest, teine laubalt ohtralt tilkuvast higist.

«Te otse vapustasite meid!» lalises Sofja Andrejevna väriseva häälega.

Nikita jõudis öelda:

«Ma jäin nagu päris kurdiks. Lõpuks ei kuulnud enam midagi. Mul välkusid sambad silme ees üles-alla nagu poognad.»

Tema juurde astus Irina. Nikita surus ta sõrmi, need olid külmad ja niisked.

«Noh, mis ma ütlesin?» küsis ta võiduka naeratusega.

«Ma ei osanud oodatagi,» vastas Nikita. «See on teilt?»

Ta osutas lilledele. Kimp oli tulistest ägedatest embustest ja õnnitlustest põhjalikult kannatada saanud.

«Ei. Aga ma olen enda peale hirmus vihane, et see mul pähe ei tulnud. Andke siia, ma hoian, muidu jäävad neist paljad rootsud.»

Ta võttis Nikita käest lilled ja sel hetkel lükkas ta peaaegu et kõrvale pikk, tugevate längus õlgadega naine ja ta kuulis sügavlaulvat ja kõlavat häält:

«Näe, kus te olete, Karev! Tere, kallis. Ei teadnud mind oodata, eks? Ma sajan alati ootamatult kaela. Õnnitlen, suurepärane! Ma andestasin teile täna fuuga ja kontrapunkti ja isegi selle, et te mind julmalt petsite. Kõik, kõik!»

Irina nägi, kuidas kohmetus ja hämmeldus libisesid üle Nikita näo, seejärel sai ta enesevalitsuse tagasi, kuid Irinale näis, et teda valdas mingi eriline, varjulejääv tunne, kui ta röömustades ja kohmetult naist teretas.

«Petsin?» küsis ta imestusega.

«Olete ära unustanud? Kas tõesti olete ära unustanud?» hüüatas naine. «Ah, Karev, kui vähe te minu peale mõtlete! Iga teine minu asemel oleks teid vihkama hakanud.»

Ta puhkes valjusti naerma ning jätkas lõbusalt:

«Ja mina annan teile nagu mõni loll aina andeks. Noh, tuletage meelde, tuletage aga meelde! Mida te mulle lubasite viimasel kokkusaamisel Uralskis, ah? Te ju pidite paigale jääma, ja ise . . . Kuid olgu. Teie muusika nimel olen ma valmis jumal teab missuguseks alanduseks, ha-haa! Tõesti, see meeldis mulle väga, Karev!»

Ta kõneles peatumata, ta hääl kajas kõrges toas valjult vastu ja kõik ümberringi olid vait jäänud, olid äkki silmapaistmatumad, kahvatumad. Irina jõudis ühe hetkega selle naise üleni ära näha: tumedate juuste paksu ja raske palmaka, kaela helkiva valevuse, näo ereduse ja tervejumelisuse, pilgu sirgjoonelisuse ja kulmukaarte kõrkuse.

«Meil on aeg minna,» lausus Irina lühidalt, astudes isa juurde.

Eht Matvei Vassiljitš oli liialt liigutatud, et otsekohe astuma hakata ja lahkuda vaimustusest ümbritsetud Nikitast. Ja ka Irina ise, kuigi rääkis kojuminekust, ootas midagi, vaadates vaheldumisi Nikitat ja tundmatut naist ja mudides kärsitult sõrmede vahel niigi kannatada saanud lillekimpu.

«Ma ei hakka praegu teie aega raiskama, Karev,» ütles naine, «me kohtume peatselt, eks ole? Ma tahan ainult . . .»

Ta pöördus ringi ja ütles kedagi tähele panemata üle Matvei Vassiljitši õla:

«Rodion!»

Rodion eemaldus ukse-eesriide juurest. Toekalt, harkisjalu jäi ta Nikita ette seisma.

«See on minu mees. Kas tuleb meelde?»

Nikita naeratas.

«Ma vististi nägin teid tänaval. Juba ammu aega tagasi. Ma tunnen teie pea ära. Rodion, seesama Rodion?»

«Seesama,» vastas Rodion bassihäälega ja vaatas Nikitat vidusilmil. «Ka mina oleksin teid ära tundnud. Teie, mis ta n'd . . .» Ta ei leidnud parajat sõna ja keerutas enda ees ebamääraselt kätt.

«Varvara Mihhailovna, kas juba ammu?» küsis Nikita.

«See on teine jutt. Ja jäägu teiseks korraks. Teid oodatakse.»

Ta heitis Irinale põgusa pilgu.

«Ma olen väga, väga rõõmus, Karev! Nägemiseni!»

Ta puudutas Rodioni kätt ja kadus niisama äkki, kui oli ilmunud, ja Rodion järgnes talle rutates, olles vaevu Nikitale noogutanud.

Matvei Vassiljitš meenutas mõnuga lõhekala, mille oli talle saatnud tuttav patsient, puhvetisse kogunenud pudeleid, ning ise ikka veel liigutatud ja tüma, patsutas lihtsameelselt Nikitat seljale ja teatas rõõmsalt:

«Selle peale oleks hea koos maha istuda. Sina, Sonja, võiksid oma tuttavad kutsuda, ja läki.»

«Vabanda mind, Matvei,» ütles Nikita, «ma lubasin mõnede orkestrantidega kokku saada, ja parem . . .»

«Aga sa tari oma orkestrandid minu poole!» katkestas Matvei Vassiljitš venda. «Ega sa tervet orkestrit kutsunud, ruumi jätkub.»

«Kuidas sa küll aru ei saa, isa,» pahvatas korraga Irina, «et ta on kinni? Ja palju parem on mõni teine kord. On kinni, ja kõik!»

Matvei Vassiljitš silmitses tütart. Irina seisis, selg Nikita poole, ta kulmud olid kokku tõmmatud, silmad vidukil ja ta lausanes rohkem kui tavaliselt mulatitariga — see oli ainuüksi temale omane joon, mida ta polnud kelleltki pärinud.

Matvei Vassiljitš hakkas köhima, otsis taskust portsigari.

«Vist on õige, me tõesti ei hakka sind täna segama, Nikita,» ütles ta kähinal, suurivaevu köhast jagu saades. «See tuleb korraldada nagu kord ja kohus. Jäägu edaspidiseks. Kas läheme?» küsis ta Irinalt.

Ta embas uuesti venda, aga kuidagi rutakalt, isegi hoolelult, riivates oma saterkuue reväägiga põgusalt Nikita frakki, ja läks kühmutõmbunult, väsinult ukse poole.

Irina laskis emal Nikitaga hüvasti jätta, astus talle seejärel kiiresti lähemale, pistis lillekimbu talle pihku ja sosistas ainsa hingetõmbega:

«Tähke oma vastikud lilled!»

Ühe hetke vaatas ta Nikita silmadesse, otsekui valmistudes ütlema midagi hävitavat ja tigedat, ta lõug võpatas ja hakkas vabisema ja siis äkki tormas ta paigalt, rutates Sofja Andrejevnale järele, heites hoogsalt, jooksu pealt laiali raske ukse-eesriide.

Nikita sirutas arusaamatuses Irina poole käed, kuid teda piirasid juba orkestrandid ja minut hiljem sammus ta koos nendega mööda süngeid, kitsaid koridore.

Kaks inimest tõkestasid trepil tema tee. Elektrilambi hädises kumas seletas ta neid suurivaevu. Üks, lühidakasvuline pika palituga vanaätt, meenutas neid juute, keda Nikita oli lapsepõlves kohanud Staroostrožnajal sünagoogi ümbruses. Teise näol helkisid suured prillid, mille klaaside taga kord süttisid, kord kahanesid pisukesteks läikivateks kuulideks

mustad silmad. Hõbedased käharjuuksed langesid laiaäärelise kübara alt palitukraele.

«Goldman,» sõnas käharpäine.

«Goldman, Jakov Goldman,» ruttas vanaätt seletama. «Jakov Goldman ja tema isa.»

Ta osutas kõverdatud pöidlaga oma rinnale.

Nikita astus sammu tagasi.

«Mu jumal, milline päev!» pomises ta. «Jakov Moissejevitš, kas see olete tõepoolest teie?»

Jakov Moissejevitš võttis prillid eest ja kergitas nägu valguse poole.

«Noh?» küsis ta ja lõi üleni särama.

Nikita tõmbas ta enda vastu. Kuni Jakov Moissejevitš Nikitat embas, sikutas vanaätt teda kärsitult õlgadest ja käistest., Sellel hetkel meenutas vaevutajutav, ebamäärane kliistrilõhn Nikitale sügisööd, raamatuköitja tormakaid sõnu ja tema külma, karedat habet. Ja esmane pulbitsev rõõm, mida oli temas kunagi äratanud muusika, valgus tõkestamatu juubeldusega taas üle kogu ta keha laiali. Alles nüüd toibus ta kontserdivapustusest.

«Ma ootasin kannatamatult, kunas te oma tööga esinete ja nimme ei tulnud teile näole,» ütles Jakov Moissejevitš.

«Oo, Jaša oli üliväga ärevil!» hüüatas ta isa.

«Jakov Moissejevitš, kallis, aga kus te praegu olete?»

«Mina? Mina olen kinos. Maestro tavalises kinos...»

«Oo, Jaša on suurepärases kinematograafis!» ruttas vanaätt taas vahele ütlema. «See on päris loss!»

«Mis nüüd minust!» tõrjus Jakov Moissejevitš. «Ma olen täiesti õnnelik: ma olen oma töö teinud.»

Ta lõi peopesaga Nikitale vastu õlga ja hüüatas tundeliselt:

«Siin on minu töö vili!»

«Siin on Jakov Goldmani töö vili: Nikita Karev,» kordas poja žesti raamatuköitja. «Seda on minu Jaša kogu aja räägkinud!»

Ta vaatas kiindunult, vanameheliku uhkusega oma Jašat ja Nikita Karevit ning lisas häält tasandades pidulikult:

«Jaša ja mina otsustasime: ma köidan Nikita Karevi sümfoonia partituuri ehtsasse marokääni nagu enne sõda, pressin nurkadesse kuldsed lüürad ja kingin teile selle suurepärase teose. Oo, ma pole veel päriselt invaliid ja võin väga hästi teha oma vana tööd! Meie otsustasime nõnda!»

Ja jälle, nagu peaaegu kakskümmend aastat tagasi, suskas raamatuköitja oma kareda habeme vastu Nikita põske. Ja

jälle tundis Nikita temaga hüvasti jättes, kuidas ta armastab [illegible] väikest elavaloomulist inimest, kuidas armastab tema [illegible], — oma õpetajat, viiuldajat Jakov Goldmanit, kuidas armastab kõiki inimesi ja kogu ahvatlevat, seletamatult kaunist maailma.

Oli vaja minema hakata: terve salkkond orkestrante ootas Nikitat. Võib-olla poleks ta nendega läinud, teadnuks ta, kuidas saadab selle õhtu mööda Irina.

Irina istus isa kõrval, pea tema põlvedel. Matvei Vassiljitš kuulatas ta hingamist, ajuti karmilt oma väsinud silmi sulgedes.

«Ilma põhjuseta, niisama heast peast ei juhtu ilmas midagi,» lausus Matvei Vassiljitš. «Ja ilmaasjata oled sa lasknud mulle rääkimast, mis sind huvitab, minuga oma mõtteid jagamast. Ilmaasjata.»

Ta ohkas kahetsevalt.

«Mul on vara saladusi pidada. Need ei too midagi head.»

Irina tõstis pea, kohendas juukseid, ütles:

«Küll sa ikka oled, isa... Mul pole mingeid saladusi. Ma lihtsalt... Mulle mõjub alati... muusika... See läheb mööda. Ma pean ennast välja magama, tõsijutt!»

Ta püüdis naeru alustada ja kummardus Matvei Vassiljitši poole, et teda suudelda, kuid isa ei leebunud sellest õrnusevaldusest.

«On sind keegi solvanud?» küsis ta vaikselt ja nõudvalt. «Võib-olla Nikita?»

«Sa ei saa millestki aru!» hüüatas Irina, tõmmates oma käed isa kätest lahti. «Nikita on väga, väga hea! Ja tema ei puutu siia! Mina üksi olen süüdi, et olen niisugune... ja ei keegi teine! Head ööd!»

Ta kattis äkki näo kätega ja väljus kabinetist, jättes ukse lahti.

«Nõndaks,» ütles Matvei Vassiljitš kuuldavalt, «nõndaks.»

Ta istus terve pooltunni liikumatult, seejärel tõusis püsti ja hakkas toas ringi käima. Peatus siis äkki, lõi endale vastu põlvi ja päris tühjuselt imestusega:

«Ah?!»

Tõepoolest, kuidas võis küll juhtuda, et mingi rumal õrnushoog tõukas Matvei Vassiljitšit kontserdil Nikitale suud andma? See õrnutsemine oli täiesti liiast. On ülim aeg vannaga vahekorrad klaarida ja talle ta koht kätte näidata.

«Küllalt!» lausus Matvei Vassiljitš valjusti ja suundus kikivarvul Irina toa ukse taha — kuulama, kas tütar magab.

Kui Leena tüdis oma sõnakuulmatutel kõveratel jalgadel tubades ringi jooksmast, jäi ta kuskil nurgas, voodi juures paigale, pistis sõrme suhu ja vajus vaikselt mõttesse. Ta oli kaheaastane ja tal oli palju asju mõelda.

Ema oli suur, isa samuti. Ema armastas naerda ja isa samuti, kuid isa naeris rohkem Leenaga kahekesi olles, ema kuuldes nohises ja tonksis säärikutega vastu põrandalauda. Isaga oli hea mängida.

Leena õhkas ja häälitses tasakesi ning unistavalt:

«Vist saan mina ka varsti suureks!»

Kui juhtus, et need sõnad ulatusid ema kõrvu, ehmatas Leenat vali, tugev naer ja ühe hetkega leidis ta end ema suurte palavate käte vahelt. Käed sasisid ja mudisid Leenat, ta kadus ema vahusesse, nõtkesse naeru otsekui sooja seebiveega täidetud toobrisse ja siis teadis Leena, et võib emalt miskit paluda.

«Jutusta mulle midagi.»

Ema alustas muinasjuttu. Leena kibrutas oma suurt ümarat, Rodionilt päritud laupa, istus hiirvagusi ja talle viirastus, et maksab tal vaid ennast liigutada, kui ema mustadest silmadest hüppab välja hunt.

Kui isa juhtus sel ajal kodus olema, tuli ta tuppa ja otsekohe läks lahti arusaamatu, kole pikk ja kiire jutt. Leena kadus parandajat mängima: ta parandas lappe ja paberitükke oma nurgas, kus elu oli vaikne, juttudeta, kus lebas suur piltidega «pulbum» ja kuhu olid ära peidetud igasuguste «keemide» purgid.

Rodion aga kõndis säärikute kolinal nurgast nurka, kiskus kulmu kipra ja ajas sirgeks ning seletas kõlatu häälega:

«Olgu ükskord lõpp kõikidel nendel sigidikkudel, nõidadel ja vetevaimudel! Laps peab kasvama terves, saad aru, tõelises, terves . . . tõelistes tingimustes. Aga sina . . .»

Varvara Mihhailovna saatis meest naerukil pilguga ühest nurgast teise, ootas, kunas katkeb ta hääle tuhm kõma, ja küsis häirimatult:

«Aga mida sulle kodus, maal, jutustati? Muinasjutte? Või hoopis lugusid industriaalsest tööst? Siis kui su nina alles tatine oli? Ha-haa!»

«See oli maal,» katkestas Rodion teda tigedalt. «Oli ja enam ei ole. Ega revolutsiooni selleks ei tehtud, et muinaslugusid jutustada. Ma ei taha, et minu tütrele . . .»

«Meie tütrele, Rodion, meie tütrele.»

«Ükspuha! Olgu meie! Ei maksa talle juba pisikesest peale igasugu pahna pähe toppida. Peab aru saama . . . harjuma . . . juba lapsest saadik, juba praegu . . .»

«Mida sa siis soovitad talle jutustada?» päris Varvara Mihhailovna alandliku häälega. «Ma ei kahtle sinu pedagoogilistes võimetes, nii et õpeta.»

Rodion seisatas naise ees ja vahtis talle lahtisi sui otsa.

«See . . . see . . .» pomises ta.

«Noh?» naeratas Varvara Mihhailovna.

«Ah, pärgel!» karjus Rodion rusikatega vehkides. «Mitte sellest pole asi, saa ometi aru!»

«Aga milles siis?»

«Ma püüa aru saada! Nuputa ise välja, mida sulle siis kooliis õpetati ja misjaoks? Sa oled ju minust koolitatum, nii et pane ajud tööle. Mille kuradi pärast last juba nii väikesest peast hullutada?»

«Ma ei suuda midagi välja nuputada,» ütles Varvara Mihhailovna veidi huuli võbistades, «mul ei jätku fantaasiat. Ja pealegi meeldivad mulle muinasjutud. Ja sulle meeldivad samuti, aga sa teeskled, teed nägu. Teed ju nägu, Rodion, tunnista üles!»

«Sina, sina ise teed nägu! Sina valetad, et ei suuda! Sa ei taha, aga ütled, et ei suuda!»

Varvara Mihhailovna naeratas viimast korda, ta nägu tõmbus morniks, ta madaldas veelgi häält:

«Sa oled mees kui juurikas, Rodion, ja sulle kohe sugugi ei passi, kui sa karjud nagu mõni neurasteenik. Kui juba häält tahad tõsta, siis räuska korra, nagu külas eidega räûsatakse, ja asi tahe. Aga sina oled enda igasuguste brošüüridega ära rikkunud. Eks ole ju sinu veendumust mööda naisterahva peale karjumine häbiasi? Eks ole nii?»

Ta silmitses Rodioni, pea selga heidetud, ta laud värelesid, paistis, et ta pistab otsemaid laginal naerma. Ent minuti jao vahet pidanud, jätkas ta vaevukuuldavalt, tusa ja mingi varjatud vimmaga:

«Aga minu peale tuleb karjuda. Mind on vaja ohjades hoida. Võib-olla ma just seda tahtsingi, kui sinuga elama hakkasin. Aga sinust . . .»

Ta vaikis veidi aega, siis sirutas end, tõstes käed pea kohale ja naksutades sõrmi.

«Kui igav on mul sinuga!»

«Kas kaua juba?» ühmas Rodion.

«Mis aeg edasi, seda igavam. Mind on ära tüüdanud kuulata, kuidas sa võõraid sõnu korrutad. Kõik te punnitate

midagi välja mõelda, katsute kuidagi teistmoodi. Aga minu meelest olete selle ajaga ainult niipalju kest taibanud, et rubla on rohkem kui kopikas. Kus ikka avastus! Mina teen seda niisama kaua, kui ennast mäletan. Aga kus teil on nina püsti! Ja sina kaagutad teistega kooris: lapsi on vaja õpetada tööprotsessi varal, muinasjutud on ebausk ja igand, usk on oopium rahvale, Volga voolab Kaspia merre. Issand, küll on see igav, ja see ei passi ju sulle põrmugi ja sul on hirmus raske. Sa oled ju mees kui juurikas.»

«Mis sa selle sõnaga «juurikas»... mis ta n'd... mis sa tahad selle sõnaga öelda...? Sa arvad...»

«Ah, Rodion, ma ütlesin, mida ma arvan. Igav on. Said aru? Ja me oleme kõik jutud ammu ära rääkinud.»

Rodion seadis sammud ukse poole ja kõmistas ähvardavalt:

«Õigus! Oleme rääkinud! Aitab!»

Rodion pani end oma tuppa luku taha ja hakkas üksinduses mõtteid mõlgutama. Nahk ta laubal paisus muhklikuks, ühe kulmu juurest teise juurde veeres pähkel, vana grimass, mis oli talle külge jäänud sellest päevast saadik, kui ta Šeringit veest välja tiris, valulik, millestki võitu saada ponnistav grimass moonutas ta nägu.

Vaja oli üles leida kord, mingi põhjuslikkus. See põhjuslikkus juhtis kõike maailmas, tema kehtivus ei käinud kahtluse alla, Rodionil polnud temast mitte üksi aimu, vaid talle tundus, nagu võiks ta jälgida selle mehhanismi, nii nagu ta kissis silmil jõepinda jälgides arvas lainete värvuse ja kuju järgi ära faarvaatri suuna.

Võtame või asjad. Neid valmistatakse, nad kuluvad, neid parandatakse või nad visatakse minema. Astmed on võrdväärsed, selged, läbinähtavad. Nii nagu laevateenistuses on väike remont, keskmine ja suur. Väikest tehakse sõidul, teel olles, sadamasilla ääres, keskmise tarvis viiakse laev töökoja juurde kanalisse, suure tarvis pannakse dokki.

Kui vääramatult kindel on nende astmete järjepidevus, milline arukas, kõikekrooniv harmoonilisus on kõrgeimas neist — dokkides! Siin on selge iga laevakorpust toestava prussi otstarve ja ainuski haamrilöök ei või arusaamatust esile kutsuda.

Ega ilmaaegu ei näe Rodion unes dokke ja taevasse kõrguvaid tellinguid, ega ilmaaegu ei kurdista teda isegi unes raua õõnes kõmin. Ja kui see kõmin kostab kuskil ilmsi, tajub Rodion õlgades sellist rammu, et talle tundub: maksab vaid käsi laotada ja käed tõstavad ta lendu nagu unenäos. Oo,

inimene on asjade tõeline käskija, nad alluvad talle ja ta oskab neid panna ennast teenima...

Kuid inimene... jaa, jaa, just siit algas kogu see udu, siitmaalt mattus teadvus soohägusse ja jäledate laukasigitisena roomasid mälust esile linnatobud: Katerina ja Lizaveta Ivanovna.

Neid piirasid sadamakaltsakad ja pätid, kogu kodutu pätiriik, nad kõndisid, metsik lummatud naeratus tursunud näol, oma mitmevärviliste kaltsude leegis, ja neid ümbritseva jõugu hirnumine summutas aurikute tööka popsumise.

Siis tundis Rodion kirvendavat valu suus ja tal tekkis tahtmine sülitada, nii nagu ta oli sülitanud Volga kaldal pärast oma sünget ja haledat kaklust kaltsakaga. See oligi Rodioni esimene lähem tutvus inimesega ja seda meenutada oli niisama vastik, kui oli olnud vastik vere kibesoolane maik, mida tookord nõrgus katkilöödud igemetest ja huultest. Ent see tutvus tõukas Rodioni esmakordselt otsima (ta ei teadnud ise — mida õieti?) ja ta otsis pingsalt ning hoolega, kuni sai aru, mida ta vajab.

Imekaunis maa, kus inimesele allutatud asjad olid nii hästi korraldatud, kus olid kärarikkad, suurtest remontidest lõpmatult mürisevad dokid, — see imekaunis maa kandis endal nurisemata Katerina Ivanovnat ja tema õekest. Tõsi, Katerina ja Lizaveta Ivanovna olid arulagedad tobukesed, tõsi, sadamatänavatel hukkaminev pätiriik polnud muud kui jätiste kogum, inimšlakk, ja mõistagi ei väärata Rodioni käsi, kui tee dokkide juurde tuleb neist heidikutest puhtaks teha.

Ent mispärast viirastub Rodionile kõikides inimestes sarnasus nende linnatobudega? Mispärast on peaaegu kõik inimesed lummatud mingisugusest jampsist, miks hoiavad nad kinni mingitest viirastustest, on valmis uskuma oma puusliikke ja heldima neist niisamuti, nagu Katerina Ivanovna oli heldinud kirevast riidehilbust? Miks ei ütle nad lahti oma eksiusust?

Kas siis Rodioni esitatud väited pole küllalt mõjuvad? Võib-olla ta eksib, ei oska inimestest rahulikult mõelda, kuid miks nad siis ei kuula näiteks Šeringit, seltsimees Šeringit? Rodion oli inimest otsinud ja leidnud ta, tuhandete teiste hulgas oli ta leidnud sellise inimese, kelle mõistus on veatu. See inimene on Šering. Miks mitte kuulata Šeringit, kui Rodion eksib?

Mispärast Rodioni naine, Varvara Mihhailovna... Ah jah! Nimelt siinkohal hakkab Rodion endal laupa hõõruma ja surub kulmud tihedamini kokku. Tõepoolest, mispärast ka

tema ise, tema, kes uskus Šeringisse, ei jäänud ta sõnade üle enne mõtlema, kui . . . jaa, jaa, asi oli nõnda.

Kolm aastat tagasi, Kamal, lipulaeval, astus Rodion Šeringi kajutisse ja ütles, kui oli veidi kõhelnud:

«Tead . . . seda et . . . ma abiellun.»

Šering trummeldas sõrmedega vastu lauda, naksis huult ja vastas:

«Mis siis ikka . . . Ju siis oled sina minust õnnelikum.»

«Anna andeks,» kohmas miskipärast Rodion ja Šering puhkes naerma, sirutades talle varmalt käe.

Rodion ütles:

«Ma nagu selles mõttes, et aeg pole praegu . . . nõndaöelda . . .»

«Mnjah, aeg,» mõmises Šering ja vaatas kõrvale.

«Miks sa siis ei küsi, kes ta on?»

«Selge, et mitte aurikukorsten,» kostis Šering harjumatu bassihäälega kärmesti vastu.

«Sa nagu . . . poleks rahul või?» küsis Rodion, püüdes Šeringile näkku vaadata.

Kuid Šering seisis juba otse tema vastas, vaatas sõpra oma tavalise avameelse pilguga ja ütles oma tavalisel häälel, kiirustamata ja vaikselt:

«Varvara Mihhailovna? Kas ta sobib sulle? Tujukas naisterahvas. Ja ega see pole lihtne asi. Tulevad lapsed. See, vennas . . . mul on poeg kasvamas, ma tean. Jah . . . Noh, eks sa ise tea. Sul endal aru peas . . .»

Kuid Rodionil polnud aru peas. Ta oli nagu vaat, milles on käima läinud noor vein. Kaks aastat elas ta otsekui uimas, ajades oma uued rahutud tunded segamini pakiliste asjaõienduste jadaga, järjekordsete asjaõiendustega. (Varvara Mihhailovna tõgas teda just nõnda: «Järjekordsed asjaõiendused? Ha-haa! Küll on pikk, kohe päris ilma lõputa asjaõienduste järjekord!»)

Ta oli õnnejoovastuses oma naisest, hiljem Leenast, tormas aina kuhugi nagu linnutiivul, kuni lõpuks Šering tõi ta tööle Piiterisse. Siin Rodion kainestus.

Siin ei olnud mitte ainult dokid, vaid ka tohutud ellingud kümnete ennenähtamatute kraanadega, ja kogu linn seisis nagu laev vee peal, olles surutud kanalite ja jõgede sirgjoonelisse võrku. Siin võis mitte üksi väsimatult ehitada ja vette lasta laevu, vaid siin tundus kõik valmis olevat selleks, et teha see kõikidest kõige suurem remont kogu inimkonnale. Tõepoolest, just selles remondis seisneski peamine järjekordne asjaõiendus.

Ja äkki . . . noh jah! Eks see juhtu ju alati äkki. Ja äkki avastas Rodion, et tal on naine, perekond . . . ei, mitte nõnda. Et naine nõuab endale õigust omamoodi elada, elust omamoodi aru saada, et tal on miskipärast igav, et ta ei või mitte kunagi mitte milleski mehega päri olla ja mehe järjekordsed asjaõiendused on tema silmis sama palju väärt kui mullune lumi. Ja niisama äkki hakkas Rodion naise ees häbenema oma õrnust Leena vastu ja püüdis last hellitada salamisi, kui nad olid omapäi.

Siis hakkas aina sagedamini tulema niisuguseid hetki nagu praegune, ja Rodion istus liikumatult, kortsutas kulme ning otsis mõttes taga korda ja põhjuslikkust. Ent põhjuslikkuse asemel tükkisid pähe Katerina ja Lizaveta Ivanovna ja naise muiges viirastus linnatobude enesega rahulolev, lummatud naeratus.

Viimane kord, kui Rodion pärast naisega kraaklemist läks oma tuppa, kaotas ta ootamatult enesevalitsuse.

«Mis pärgel on mind selle neetud moosekandiga paari pannud?» röögatas ta, põrutades rusikatega vastu lauda.

Ta mäletas, kuidas Varvara Mihhailovna kontserdil Nikita juurde minnes üleni särama lõi, kuidas ta hiljem koduteel püüdis Rodionist ette jõuda ega lausunud ainsatki sõna. Igavesti vihatud Nikita ilmus jällegi ei tea kust Rodioni teele.

«Pärgel küll! Igav, igav,» pomises Rodion. «Aga siiani ei olnud igav? Ei leia endale pärast kontserti asu. Eide tuju.»

Rodion paiskas naise toa ukse äkitselt lahti. Tal tuli kihk karjuma pista, kuid ta talitses ennast, jäädes lävel järsult seisma.

Varvara Mihhailovna silmitses teda imestunult ja muie, mis Rodioni alati marru ajas, hakkas imestuse varjust tasapisi esile kerkima.

«Sa siis ei rääkinud mulle temast tõtt?» sai Rodion aeglaselt öeldud.

«Kellest?»

«Viiulimängijast . . . sellest . . .»

Naine hakkas hääletult naerma.

«Sa oled armukade?»

«Jäta lora!» karjus Rodion näost punaseks minnes. «Ma ei taha, et sa petaksid! Rohkemat midagi.»

Naine tõmbas jalad diivanile, seadis end mugavamalt istuma, kohendas kiirustamata õlgadele võetud kirevat rätikut ja küsis seejärel tasakesi:

«Kiivus ei õilista inimest?»

«Ma ei naljata.»

«Usk on oopium rahvale?»

«Jäta järele!» kähistas Rodion peaaegu lämbudes.

Ta hakkas mööda tuba ringi tormama, hõõrudes pihkusid tugevasti vastamisi, otsekui tahaks ta millelegi alatiseks lõppu teha.

«Käed sügelevad?» torkas Varvara Mihhailovna tagant.

«Kuule, sina,» hakkas Rodion jälle karjuma, jäädes diivani ette seisma, «sa ütlesid, et see moosekant on sinu vana sõber . . . mis ta n'd? . . . aga ise . . .»

«Noh?»

«Ma saan kõigest aru, ma pole pime, ma . . .»

«Noh?»

Naine ajas end äkki diivanilt püsti ja seisis nüüd tikksirgelt Rodioni ees.

«Ma rääkisin sulle, et Karev on minu sõber. Ma rääkisin seda sulle sellepärast, et sina oled samuti tema sõber.»

«Pole tõsi! Kas mul oli vähe tuttavaid poisse?»

«Oota. Sulle on sellest vähe? Jah? Noh, kuula siis.»

Varvara Mihhailovna tõmbas rätiku koomale, astus Rodionile veelgi ligemale ja ütles väljakutsuva sosinaga:

«Ma armastan Karevit. Kas said aru? . . . Said aru? . . . Said aru? . . .»

Ta tagus Rodionile seda ütlemist pähe. Ta sosin muutus vaevukuuldavaks.

«Elanud olen ma ainult sinuga. Said aru? Ja armastan ainult teda. Said aru? Mis petmisest sa üldse räägid?»

Otsekui oleks ta alles nüüd Rodioni läbi näinud, muhatas ta ja vangutas pead:

«Naljavend!»

Rodion oli kahvatu, ta alati nii liikuv nägu oli elutuks tardunud. Ta pöördus kohmakalt ringi ja läks oma tuppa. Kuid ta kuulmine jäi ukse taha, naise tuppa, otsekui pidanuks seal ilmtingimata toimuma mingi pööre tema saatuses.

Varvara Mihhailovna sammude järgi taipas Rodion, et naine kavatseb kodunt lahkuda. Rodioni valdas sedamaid võitmatu kahjurõõmus soov naist luurata, ta teolt tabada, paljastada. Ta kuulas hinge kinni pidades, ennast liigutamata seina tagant kostvaid pisimaidki kahinaid, ja vaevalt oli esikus uks kinni prantsatanud, kui ta tormas riietuma.

Tänaval pimenes, pihutas sooja vihma, kuid kõnniteed olid rahvarohked, inimesed tunglesid tänavaristmikel, portaalide plekist sirmide all, väravate juures. Hiilida varjavas videvikuhämus, osavalt ja märkamatult inimestest möödudes, varga kombel nende selja taha pugedes — see ei valmis-

tanud Rodionile raskusi. Ta ei tahtnud muud kui aina edasi minna, takistused üksnes teravdasid ta meeli, ta nägi vaid ühte: eespool, temast paarikümne sammu kaugusel kõndis Varvara Mihhailovna.

Naine ei kiirustanud, ta kõnnak oli sundimatu, paar korda kõitsid ta tähelepanu valgustatud aknad. Kuid Rodion ei kahelnud, et Varvara Mihhailovna läheneb oma ennakult teadaolevale eesmärgile.

Mingil tänavanurgal jäi Varvara Mihhailovna seisma. See juhtus ootamatult ja Rodion leidis end naisest vaid mõne sammu kaugusel.

Ta lipsas tänava ääres konutava kioski varju. Peaaegu samal hetkel nägi ta Nikita Karevit ja temani kostis naise rõõmus ning üllatunud hüüatus.

«Kokku mängitud,» vilksas Rodionil peas.

Ta kahmas kioskinurgast kinni, et mitte enneaegu naisele või Nikitale kallale tormata. Ta ei teadnud, kumba neist ta rohkem vihkab.

Varvara Mihhailovna võttis Nikital käe alt kinni. Rodion liikus edasi. Ta käis nende kannul varju hoidmata, nimme valjult säärikutaldu mööda asfalti lohistades. Ta pistis käed sügavale tasku, nokats oli tal kuklasse lükatud ja kõnnak nagu joobnul.

Varvara Mihhailovna naeris.

«Kuulsus, kuulsus!» lausus ta naerdes ja kiikas silmanurgast Nikita poole. «Te olete nagu ooperitenor, Karev! Ha-ha-haa! Naised jooksevad teile järele, kooliplikad on teisse armunud. Tõsijutt! Mis tüdruk see mind kontserdil nii tigedalt vahtis?»

«Tüdruk?»

«Nojah. Selline pisike metsloom. Ma mõtlesin, et ta kraabib mul silmad peast, kui ma teiega rääkisin.»

«Vist Irina?» ütles Nikita.

«Ja te teate koguni ta nime?»

«See on mu vennatütar.»

«Sä-äh sulle! Sugulane? Vaata aga vaata!»

Varvara Mihhailovna liibus tugevamini Nikita õla vastu.

«Ta paistab alati külmetavat. Eks? See Irina? Ja tal on alati külmad käed, on ju? Mis te mossitate? Te olete armunud? Ha-haa! Issand, olen mina alles loll! Ausõna, Karev, see on naeruväärt. Ta on samasugune tirts nagu minu Leena. Kas te teate, et mul on tütar? Imekena! Selline kuluks meilegi kahe peale ära! Mis on? Mis te mossitate, Karev? Te kohutate mind. Te olete tõsiselt sisse võetud?»

«Te tahtsite rääkida endast. Kui vana teie tütar on?» küsis Nikita.

«Järelikult on see tõsi,» sõnas Varvara Mihhailovna häält tasandades. «Mis siis ikka! Ju see on mu saatus. Ma loodan aina, et tuleb aeg ja te mõistate, et ainult mina, mina üksi olen Nikita Karevile vajalik. Ma ei heida meelt. Ma ootan, Karev. Ha-haa! Ma olen jonni täis!»

«Kuid te peate olema õnnelik!» hüüatas Nikita. «Teil on laps. Teil on mees. Ta hakkas mulle väga meeldima ja ma tunnen teda ammu. Just selline inimene nagu Rodion ongi teile vajalik.»

«Missugune siis?»

«Tugev, terve, selline nagu teie ise.»

«Te tahate mulle selgeks teha, et mul on aeg taltuda? Et heast paremat ei maksa taga ajada, eks? Et on aeg teid rahule jätta? Et ma olen teid väga ära tüüdanud? Ma arvasin õigesti, eks ole? Öelge, kas ma arvasin õigesti? Aga teate mis?»

Varvara Mihhailovna tegi pausi, otsekui kavatsedes Nikitat üheainsa sõnaga rabada.

«Kas te teate, et Rodion vihkab teid?»

«Mind?»

«Teid küllap rohkem kui mind.»

«Aga mille eest?»

«Nähtavasti selle eest, et ta teab, kuidas ma . . .»

Ta sirutus Nikita poole, tõustes kikivarvule ja langetades pea mehe õlale, võib-olla selleks, et vaiksemalt ja selgemalt mingeid sõnu välja öelda, kuid ootamatu jõud rebis ta Nikitast eemale.

Nende vahel seisis Rodion.

Rodion laskis oma hägusal, arutul pilgul ühelt teisele käia. Nikita põrkus temast eemale. Varvara Mihhailovna heitis käed näo ette, võib-olla selleks, et ennast kaitsta, aga võib-olla ka selleks, et Rodioni kõrvale juhtida.

Keset kõnniteed seistes takistasid nad liiklust. Mõni mööduja läks nendest kaarega mööda, mõni jäi ammuli sui vahtima ja seisatas.

«Oled sa arust ära?» hüüatas Varvara Mihhailovna.

Ta hääles polnud enam ehmatuse varjugi. Ta vaatas meest ebatavalise uudishimuga, ta nägu värvus eredamaks, kui oli tavaliselt.

Ta heitis Karevile pilgu. Mingi vaimustuse eelaimus säras hetkeks ta silmis, ent sealsamas lausus ta meeleheite ja tusaga:

«Karev, Nikita! Mis te ootate?»

Nikita seisis liikumatult ja tummalt, nagu omaette, silmitsedes üksköikse ja laisa pilguga Rodioni. Paistis, nagu ei suudaks ta üle saada painavast igavusehoost.

Rodion tõmbas hinge, astus Nikita poole. Ta suu kiskus viltu, otsekui oleks tal kohutavalt raske lõuapärasid liigutada.

«Härrasvõsu!» lausus ta vaikselt.

Ta pöördus äkki kiiresti ümber, pistis käed uuesti tasku ja tegi endale teed, lükates muiduvahtijad õlgadega laiali.

Ta läks edasi, pea maas, nüri pilk kõnniteel, tõugates möödujaid. Ta ei pannud tähele, et oli oma majast mööda läinud, ja taipas ringi vaadata alles tundmatus tänavas.

Poole tunni pärast oli ta kodus. Tal oli kogunenud palju pakilist tööd. Kulunud pehme portfell oli pungil ja nägi välja nagu ämber, kolme raamatu vahelt paistsid paberiribad, laud tahtis juba ammu koristada: märkmed, rotaatorivärvised paberilehed lasusid kõikjal nagu hanged.

Rodion asus tööle. Vist mitte kunagi elus polnud see tal edenenud nii lahedalt ja ladusalt. Mitte ainsatki ülearust käeliigutust, ei kõhklusi ega arupidamisi: paber on läbi loetud, käsi teeb sellele märkme ja paber libiseb kuulekalt kõrvale, selle asemele tuleb teine. Portfell on kõige sügavamate soppideni tühjaks tehtud, ämbrist on saanud narts, mis vajalikuks arvatud paberitega täidetult omandab täiesti viisaka, keskmiselt priske asjaliku portfelli välimuse. Tarbetud paberid: juhendid, käskkirjad, protokollid, väljavõtted resolutsioonidest — lendavad laua taha nurka, paberihanged sulavad kokku, lumivalgete laikude sekka ilmub lauakalevi roheline, selle paljandid liituvad aegapidi haljaks lausväljaks. Laud on puhas.

Rodion võtab raamatu. Lehekülg, veel üks. Kui täpne, selge on mõte, millise vahedusega eristab Rodion selle liikumist, kui lihtsad ja täpsed on sõnad!

Rodion kuuleb, kuidas Varvara Mihhailovna koju tuleb, kuidas ta oma tuppa läheb.

Lehekülg lehekülje järel, lehekülg lehekülje järel!

Varvara Mihhailovna joob teed, lusikas kilksub tassis, suhkrutoosi kaas plaksatab kinni järsult ja lühihäälselt nagu vintpüssi lukk, leivakoorikul libisenud nuga kriiksatab vastu taldrikupõhja.

Lehekülg lehekülje järel! Juba on lähedal järeldused, raamat suunab kartmatult nende poole, nagu loots juhib laeva lahesuudmesse.

Varvara Mihhailovna seab end magama. Ta nihutab tooli voodi ette. Ta nöörib kingad lahti: paelte plekkotsad plõksuvad vastu põrandat nagu tiksuv kellapendel. Varvara Mihhailovna heidab voodisse.

Vaikuses kulgeb tähelepanu mööda sirgjoont otsekui looditult. Mõte on nagu klaas: ta eksisteerib, kuid on läbipaistev, ta ei varja hästi eristatavat kaugust. Veel üks peatükk, veel üks. Lehekülg lehekülje järel, lehekülg lehekülje järel!

Pilkane, hääletu öö. Ka Rodionil on aeg magama heita. Ta võib selle päevaga rahul olla. Võib endaga rahul olla.

Iga tema liigutus on kindel. Ta on teki all, ta sulgeb silmad, ta peab uinuma.

Minut järgneb minutile.

Ta on tugev ja terve mees. Tal on kerge ennast valitseda. Talle on kõik selge. Tema suhted Varvara Mihhailovnaga... Kuid mistarvis sellele mõelda? Kas poleks parem naasta loetu juurde? Rodioni mõte kordab äsjaläbitud teed.

Minut järgneb minutile, minut, veel üks minut.

Korraga Rodion võpatab. Mida ta sellest paksust raamatust luges? Sõnad pudenevad koost otsekui pehastunud puutükk ja lendavad tolmuna laiali. Millist raamatut ta luges? Lauanurgal lebavad ülestikku kolm köidet ja igaühesse on torgatud pabeririba järge hoidma. Kuid Rodion ei suuda meenutada, milliseid lehekülgi ta pool tundi tagasi nõnda püüdlikult pööras.

Ta tõuseb kiiresti, süütab tule ja tormab laua juurde. Avab ülemise raamatu, loeb umbropsu mõned read. Ei, ta luges midagi muud. Ta võtab teise raamatu, kolmanda. Kõikjalt vaatavad talle vastu täiesti ühesugused read, ta just nagu tunneks seal ära äsjaloetu, kuid sõnad pudenevad endist viisi kõduks.

«Selge,» ütleb ta.

Selge, et ta on väsinud ja peab ennast välja magama.

Taas lamab ta kõvasti suletud silmil voodis, taas möödu-vad hääletud minutid ja äkki hüppab ta kohmaka rutuga uuesti voodist välja.

Heitnud teki õlgadele, tuhnib ta rahutult nurgas, laua taga, minemavisatud paberite hunnikus. Kuidas küll võis Rodion unustada seltsimees Šeringilt saadud ülesande? See oli veel täna lõuna ajal, kui Šering andis Rodionile ühe paberi ja ütles:

«Vaata õige üle, see on sinu ala. Mulle tundub, et on vaja lõpetada.»

Rodion oli otsemaid täiesti veendunud, et «on vaja lõpe-

tada», kuid tal puudus asjast vähimgi ettekujutus, ja paber... Kuhu ta võis selle paberi pista?

Ta tuhnib süngelt protokollides, juhendites, seab tükkideks rebitud kirju kokku, laua roheline väli mattub uuesti paberihangedesse, portfell kõhnub, kuid Šeringi paberit pole.

Tund aega hiljem voodis lamades võtab Rodion mõttes hooiliselt läbi viimase kui paberitüki, mis päeva kestel ta käest läbi käis, ja kõik nad tunduvad talle täpipealt samasugustena nagu too, mille talle lõuna ajal ulatas Šering.

«On vaja lõpetada,» kinnitab ta otsekui sonides ja uni võtab raskelt ta üle võimust. «Lõpetada...»

Varahommikul äratas teda mingi toksimine.

Hiletudes kuulatas ta, mis toimub kõrvaltoas. Leena tatsas juba ringi ja vadistas iseendaga. Varvara Mihhailovna oli jalga pannud kingad, aga mitte tuhvlid nagu tavaliselt hommikuti. Ta sammud olid tavalistest õige veidi tõtlikumad.

Rodion läks pesema. Esikus sattus ta naisega kokku: Varvara Mihhailovna tuli oma toast väheldase sumadaniga.

«Hea, et sa üles ärkasid, ma tahtsin sind näha.»

Ta kohendas kübarat, pani kinni suure viiekopikase mõõtu nööbi mantli krael.

«Ma lähen sinu juurest minema, Rodion,» ütles ta nõnda, nagu oli varem öelnud «tere hommikust!». «Leena jääb esialgu siia. Tuba, kus ma elama hakkan, ei sobi talle üldsegi. Mulle lubati hea lapsehoidja muretseda, ma saadan ta täna...»

Ta sirutas Rodionile käe.

«Jumalaga... Noh?...»

Ta naeratas.

«Sa oled arukas mees, Rodion. Milleks see komöödia? Jätame ilusti jumalaga.»

«Lähed moosekandi juurde?» küsis Rodion pominal.

«Ei. Tal ei ole mind praegu vaja. Ma tahan lihtsalt puhata.»

Ta tõmbus morniks.

«Sa tahad mind sundida ennast õigustama? Ma leian, et mu eneseväärikus ei luba seda... Täna võib Leenat hoida perenaine. Ma leppisin temaga kokku. Noh? Jumalaga.»

Rodion vaikis.

Naine naeratas uuesti. Häirimatult ilus oli ta nägu ja rahulik, sügav ta madal hääl.

«Kuidas soovid.»

Ta tõstis sumadani kergelt üles, avas vasaku käega luku, tõukas põlvega ust ja väljus tagasi vaatamata.

Neljas peatükk

Vassili saar jäi pärast Kodusõda väga vaikseks, eriti kaugemas osas, Kolmeteistkümnenda liini taga ja veelgi kaugemal. Pooleldi lagunenud majade ja ererohelisse linnurohtu kasvanud sõiduteede tõttu näisid need ikka veel suursugused, kuid hoopis lihtsaks jäänud prospektid naiivsed.

Kui majadelt oleks äkki katused maha tõstetud, oleks näha võinud, kui puutumatult olid neis säilinud paljud asjad: nii võis olla, nii oli ka poole sajandi eest — kabinetid, kapid, pimedad avarad läbikäigud ja räbalaid ning ammu tarbetuks muutunud koli täiskuhjatud koridorid. Saart asustavad inimesed — muutumatud ja siiski just nagu muutunud — olid niisama liigutavad, suursugused ja naiivsed nagu prospektidki.

Ja vahest kõige mõjusamaks saarega revolutsiooni ajal toimunud kummalise muutuse väljenduseks oli bioloogiateadlane ja publitsist Arseni Arsenjevitš Bach.

Tema ajakirjaartiklid ei sobinud ajaga kokku, ta teadis seda ja lakkas neid kirjutamast. Tema vaated jäid endiseks, ta ei löönud milleski kõhklema, kuid tunnistas soosiva naeratusega väärikalt, et nad võivad olla vananenud. Pealegi oli Arseni Arsenjevitšil varuks bioloogia, ta võis pidada loenguid kooliõpilastele, miilitsatele, metallistidele, kellele tahes — ta oli valmis eeldama, et kui toetatakse tutvumist darvinismiga, pole maailmas veel mitte kõik uppi läinud.

Ta elas üksi ja tema kasutada oli kolm tuba teisel korrusel. Aastast aastasse tuli ta iga päev koju paari-kolme raamatuga, mis olid välja otsitud Liteinõi prospekti keldritest. Raamatuid oli kogunenud sedavõrd palju, et juba ammu ei piisanud korteris kappe ja riiuleid, ja raamatud kerkisid stalagmiitidena lae alla, nende kiivas riidad paistsid uste vahelt — tolmused, hallid, ämblikuvõrkudesse mässitud.

Revolutsiooni aegu oli Arseni Arsenjevitš kogunud kuuri riiulite tegemiseks vajalikke laudu ja asus nüüd pärast mitu aastat nõudnud hoovõtmist lõpuks asja juurde. Naaber, vanaätt, keda tänu oskusele saagi käes hoida peeti puusepaks, lõikas lauad parajaks, käis neist höövliga üle ja aitas Arseni Arsenjevitšil nad üles kanda. Need olid raamatute paigutamiseks mõeldud lühikesed riiulilauad, kõrged püsttoed aga osutusid ülemäära pikkadeks, nii et neid ei saanud mööda kitsast järsku treppi teisele korrusele viia. Otsustati püsttoed üles toimetada akna kaudu, tänavalt.

Ja ühel hommikul sundis ebaharilik vaatepilt kümme-

kanda möödujat peatuma. Lahtisest aknast allalastud peenikese nööri otsas kõikus ülemist otsa pidi kinniseotud raske, peaaegu korruse kõrgune laud. Krimpsus, sasitud vanamees, pea aknast väljas, toetus ühe käega kõigest jõust aknalauale, teisega aga tiris nööri ülespoole. Vahetevahel ta vaatas kartlikult ringi ja hoiatas uudishimulikke:

«Minge sõiduteele! Hoiduge eemale!»

Laud kerkis väga visalt. Ilmselt ei ületanud see, kellel tasus töö peamine raskus ja keda aknast näha polnud, jaksu joodest kuigi palju kleenukest krimpsus vanameest, kes aitas lauda üles tirida.

«Hoiduge eemale! Hoiduge eemale!» karjus vanamees.

Nöör tõmbus pingule nagu pillikeel, laud pöörles aegamisi selle otsas, liikudes lühikeste nõksude kaupa akna poole, siis aga takerdus äkki nurkapidi karniisiserva taha ning jäi toppama.

Krimpsus vanamees sikutas rahutult nööri. Laud ei liigatanud. Vanamees läks ähmi täis ja hüüdis midagi selja taha, tuppa. Nöör andis järele, laud vajus allapoole, seejärel nõksatas uuesti üles, ja jälle ei lasknud karniis teda kõrgemale.

Siis jooksis jässakas madrus, kes seisis teisel pool tänavat molutajate salgas, üle sõidutee ja kahmas laua alumisest otsast kinni. Ta pööras seda, seadis laua lapiti seina najale ja kergitas pea kohale. Laua ülemine ots läks aknast sisse, sellest haarasid seni nähtamatuks jäänud käed, alumine ots aga eemaldus raskelt seinast, hakates joonistama laia poolkaart. Kuid jõudu oli ilmselt napilt, tõsteõlg oli liiaks suur ja sekundi möödudes jäi laud liikumatuks.

Aknast vaatas välja krimpsus vanamees ja karjus sõrme vibutades madrusele:

«Olge nii lahked! Väravast vasakule, korter kuus, tagauks!»

Madrus pani pikemalt mõtlemata jooksu. Uks korterisse number kuus oli juba lahti. Ta astus tuppa.

Laua küljes, mille lühike ots aknast sisse ulatus, rippus küünarnukkideni üleskääritud käistega särgis vanamees. Ta ahkis, laud kippus temast jagu saama, ta võinuks iga hetk põrandalt lendu tõusta.

Madrus haaras lauast, upitas seda kõrgemale lae alla ja rõhus kogu keharaskusega selle otsale. Minuti pärast oli laud tuppa tiritud.

Madrus vaatas ringi. Pingutusest punetav ja sünge, sarnanes ta inimesega, kelle kannatus on katkenud ja kes on valmis esimese ettejuhtuja läbi sõimama.

Kuid ette juhtus krimpsus vanamees — olend, kes ilmselt hämmeldas madrust oma ebatavalisusega. Vanamees kandis kampsunit ja vesti, vanamoodne sile tärgeldatud mantel kattis otsekui läikiv kilp kitsukest rinda, laiavõitu püksid olid veidi rebadele langenud ja suurte voltidena saabastele vajunud. Kuid selle väikese, veidi naljaka inimese rüht oli enesekindlalt suursugune, küllap uhkegi, ning ohtratest kortsudest risti ja põiki kirjatud nägu oli täis rahulikku väärikust. Ta näitas madrusele oma mõjukat profiili ning sirutas välja kuivetunud käe, lausudes:

«Arseni Arsenjevitš Bach.»

Madrus vaikis viivu nõutult ja naeratas siis ujedalt.

«Rodion Tšorbov,» ütles ta, ettevaatlikult Arseni Arsenjevitši kätt puudutades.

«Kuidas?» ei saanud too hästi aru.

See meenutas ülekuulamist, kuid protesteerimine tundus Rodionile võimatu. Ta kordas:

«Rodion Tšorbov. Mind kutsutakse sagedamini lihtsalt Rodion, seltsimees Rodion.»

«Rodion? See on ilus, Rodion.»

Arseni Arsenjevitš kuulatas uue tuttava nime kõla, noogutas heakskiitvalt ja sõnas:

«Võib-olla te olete nii lahke ja aitate meil veel ühe laua üles tõmmata?»

Küsimus oli esitatud täiesti seltskondlikult, koguni elegantselt, kuid Arseni Arsenjevitši žest ja poos andsid mõista, et ta osutab oma palvega Rodionile suurt au.

«Aga mis te laudadega teete?» hüüatas Rodion lihtsameelselt.

«Ma tahan teha riiuleid nende raamatute jaoks,» kuulutas Arseni Arsenjevitš, osutades pidulikult kõrvaltoa avatud uksele.

Rodion heitis sinna pilgu ja jäi tummaks.

«Ja-a,» mõmises ta otsekui arupidavalt. «Noh, hea küll. Kus see teie laud on? Oleks vaja jämedamat otsa ... seesamune ... nööri. Kas teil on?»

Nõnda sai teoks Rodioni tutvus Arseni Arsenjevitš Bachiga ja siit sai alguse ka nende kahe teineteisest sootuks erineva inimese vastastikune sümpaatia.

Kui teine laud oli tuppa tõstetud, sirutas Arseni Arsenjevitš uuesti Rodionile käe.

«Ei tea, mil moel võiksin teid kõige paremini abi eest tänada.»

«Tühiasi,» ütles Rodion. «Aga äkki te oskate öelda, kust

saaks toa üürida? Mulle juhatati siinkandis ühte, aga see ei sobi, ja nii ma jooksen asja ees, teist takka ringi, ei leia midagi.»

«Jah,» nõustus Arseni Arsenjevitš, «korteriprobleem ...» See kõlas tema suus nii tähendusrikkalt, otsekui öelnuks ta mingil õpetatud meeste istungil: jah, kas teate, selektsiooniteooria ...

Äkki läksid ta kortsude rombid ja trapetsid mõttesähvatusest liikvele ja ta teatas:

«Aga lubage! Kui ma koristan need raamatud ära riiulitele, jääb üks minu tubadest vabaks. Kas te olete poissmees?»

«Mul on kaheaastane tütar.»

«Ja naine?»

«Naist ei ole.»

«Kuid keegi naisterahvas peab ometi lapse eest hoolitsema?»

«Ma leian kellegi.»

«Kuidas te sellisel juhul suhtuksite minu ettepanekusse asuda elama tuppa, mille ma raamatutest tühjaks teen?»

Ta pidas lausa riikliku tähtsusega läbirääkimisi! Rodioni nägu kiskus naerule ...

Asi lõppes sellega, et nädal hiljem askeldas Arseni Arsenjevitš Bachi kabineti seina taga Leena oma lapikestega ja Rodion astus vahetevahel korteriperemehe poole sisse, tema kabinetti, mis oli täis niiskunud raamatute kõledat, salapärast hõngu.

Tuhmi lambi valgel aeti siin veidraid, veidi segaseid jutte, ja alailma tekkivad vaidlused süvendasid seletamatul viisil Rodioni kiindumust Arseni Arsenjevitš Bachi.

Hommikud ja terved päevad läbi oli Rodion asju ajamas (järjekordsed asjaõiendused, järjekordsed küsimused), kuid õhtul koju tulles, mõnikord palju hiljem, kui uinus Leena, tuhnis ta äkki kätes tühjust. Midagi pidi tegema, aga asju polnud ajada või oli neid väga palju, kuid mitte ükski neist ei suutnud rinnust välja tõrjuda nürilt närivat vaeva, täita käte külma tühjust. Rodion astus magava Leena juurde, kahendas talle teki paremini peale, puudutas korraks ta pisikest kätt — kõik see oli raske ja tühi. Kui Leena poleks maganud, oleks võinud temaga hullata, kõditada teda, kuulata ta õnnelikku kiljuvat kõkerdamist.

«Kohe vaatame, kus on siin Leenakesel see nabaauk?» ütles Rodion kurja bassihäälega, kombates oma kõvade sõrmedega õrnalt Leena külgi ja hiilides tasapisi ta kõhule ligemale.

«A-ai!» kilkas Leena ja pigistas silmad kinni, tõmbas end siis kerra, puhkis ja vajus põrandale, naerdes nii hullupõra, et luksumine kippus kallale.

Kuid sõnatult silmitseda magavat Leenat ja vaevaselt vastutahtmist tõrjuda tüütavalt pähetükkivat mõtet ikka aina ühest ja samast, ühest ja samast — ei, seda ei tahtnud Rodion taluda. Ta ootas ära mõne kahina ukse taga, läks esikusse, ja kui juhtus kokku Arseni Arsenjevitšiga, jäi ootama, et korteriperemees kutsuks teda juttu puhuma, ja läks siis rõõmsalt tema poole.

Selle inimese lahtimõistatamises, tema kentsakates juttudes, usu ja uskmatuse, vaimustuse ja iroonia läbipõimumises leidis Rodion nii palju põnevat, et see tunniks-paariks summutas temas kõik muu, ja ta tundis taas oma kätes mingit, vastupanu avaldavat massi, ja temas tärkas tahtmine seda vastupanu ületada.

Ta ruttas nimme torkama jutu sisse mõnd ärritavat sõna, et Arseni Arsenjevitši osatada, tabada temas uus vastuolu või kuulda uut aforismi.

«Idealism, see on puha idealism,» uratas rahulolematult Rodion ja Arseni Arsenjevitš, profiil õieli ja kulmud kõrgel, tõstis harali sõrmedega käe nagu Pilatus Ge maalil «Mis on tõde?».

«Väga kena, kui Rembrandti kirub nägija. Kuid mida teha, kui selle võtab ette sündimisest saadik pime? Kas te olete suvatsenud, mu noor sõber, tutvuda idealistlike vaadetega maailmale, ajaloole?»

«Kui mina ei olegi, siis mõni teine on. Meie vaated on läbi proovitud. Ja kinnitust leidnud. Ja kooskõlastatud,» raius Rodion. «Kooskõlastatud teaduse andmetega. Ja teie teadus ise on andnud meile järeldused kätte. Me toetume neile ... ja ... seda'nd ... ehitame.»

«Teadus!» hüüatas Arseni Arsenjevitš. «Teadus! Inimkonna sajanditepikkune kogemus, mis on metsinimesele kandikul kätte toodud! Kes teeb valiku? Mil viisil? Teie ees on tohutu raamatuhoidla. Elustage viivuks mõtted, mida on välja öelnud targad, ja jutlused, millega filosoofid on kurnanud maailma õnnestanud. Kujutlege, et suured varjud on taas lihaks ja vereks saanud, ja püüdke neid raamatukogu keskõises vaikuses üksteisega vastamisi viia. Mu jumal! Mäherdune võrratu verevalamine! Lahing, millest tumeneb mõistus ja võpatab süda. Kõik need Hume'id ja Lavoisier'd, Darwinid ja Schopenhauerid — juba nad õgivad üksteist, ja Proudhon paneb Marxi eest plehku, ja Spencer on juba

Feuerbachil kõri kallal, ja Bakunin vehib raevuselt Hegeli poole. Ja nende tagant ilmuvad platsi Avvakumid ja Husid, Giordanokid, Campanellad, Tolstoid. Ja see kõik on juba purustatud, vastastikku hävitatud, ja teie ees on üksnes lihtsate kirgede põrm, ja hiilgava raamatukogu kapid on tühjad. Teadus! Vasturääkivuste lõputu ahel, mõtte efemeerne enesenõgimine.»

«Noh, aga järeldus, järeldus?» nõudis Rodion juba ärritunult.

Arseni Arsenjevitši jutuvool näis äkki otsekui takerduvat, ta astus Rodionile lähemale, vaatas talle silma, ja ütles vaiksemalt ja lihtsamalt:

«Te aina kiirustate, Rodion. Ma ei väsi teile kordamast: kõige rohkem ohustab mõtet harjumus rajada arutlusi valmis järeldustele. Peab püüdma tunnetada mõtlemist tema protsessis, tema ...»

«Olgu, olgu,» katkestas teda Rodion. «Niisiis istute te tühjal kohal?»

Küsimus rabas Arseni Arsenjevitši oma ootamatu konkreetse proosalisusega. Sekund aega ei mõistnud ta vaidluskaaslast.

«Noh, seal teie raamatukogus, seal ... pani, tähendab, kõik isegi nahka ja ... noh, mis teil järele jäi?»

Rodion ootas uuriva muigega vastust. Kuid Arseni Arsenjevitš vaikis veidi aega kõhklevalt. Kohmakast järsust kehapoordest kargas tal manisk vesti alt välja, ta proovis seda kähku tagasi toppida, kuid manisk tuli veel rohkem nähtavale, ja nõnda ta seisiski, pea taha heidetud, üks käsi üles tõstetud, teine selja taha peidetud ja valge tärgeldatud manisk otsekui ümar labidas kõrisõlme all.

Arseni Arsenjevitš arutles edasi:

«Pärast taplust, mida ma just nüüdsama kirjeldasin, säilib kahtlemata midagi. See midagi on ennekõike labasus. Samal ajal kui üllad vaimud vastastikku hävivad vasturääkivustes, nii nagu hävivad vastandmärgilised elektrilaengud, poevad mingid tühisused raamatukogu riiulinurkadesse peitu. Kuid ma loodan, et säilib samuti kübe tervet mõistust ja võib-olla koguni terake tarkust. Sellise algebralise liitetehtega me võime hea õnne korral saada teatud mõtteekstrakti, mida mõnesuguse tõenäosusega võib käsitada kui seaduspärasust. Need oleme meie, Rodion, meie, kes me püüame tundma õppida elu ajalugu. Kuid maailm? Oo, maailm ei liida ega lahuta, ta ei süstematiseeri teadmisi, vaid vaatab, mis on talle antud hetkel sobivam ja kasulikum. Teie aga tahate

talle pakkuda kogu inimkonna kogemust: teadus, ütlete teie, teadus! Kuid teadus on lõhestatud vaadete leppimatust vaenust!»

«Me teeme valiku!» hüüatas Rodion.

«Teile üksnes näib, et te seda teete. Tegelikult te loote uut religiooni, te sepitsete fetišismi. Te taotlete seda, et inimesed paljastaksid pea, kuuldes sõna «teadus».»

«See on täiesti ebaõige, see on kurat teab . . .» keevatses Rodion.

«Lubage, lubage,» ründas Arseni Arsenjevitš. «Ma palusin teid nüüd kuulata üht lugu, mis avas mulle kõige meie ümber toimuva tähenduse. Hiljuti kutsuti mind Akadeemias telefonile. «See olete teie, Arseni Arsenjevitš? Räägitakse ringist, kus te neil päevil esinesite loenguga. Küll on hea, et ma teid tabasin.»»

Arseni Arsenjevitš muhatas ja tähendas armulikult:

«Nimelt nii ta ütles, see tõeotsija töölisringist: «tabasin», — ma püüan kõike sõna-sõnalt edasi anda. «Hea, et ma teid tabasin. Meie ringi poisid käskisid mul järele küsida, meil läks ringis vaidlus lahti. Jumala asjus me saime teie loengust kõigest aru ja oleme nõus, kuidas ta tekkis ja et teda ei ole. Aga meie ringis on selliseid, kes räägivad, justkui oleks hing olemas. Nii ma siis lubasin teilt järele kuulata, mis teie selle kohta teadust mööda ütlete. Hallo, hallo! Te kuulete, jah?» karjus ta torusse. «Kas hing on olemas või ei ole?» Ei, ütlesin mina talle telefoni, olge rahulik, midagi ei ole. «Nii et ma võin nõnda poistele öeldagi?» Nõnda öelgegi, vastasin ma. «Noh, aitüma,» kostis tema, «nüüd on kohe palju arusaadavam ja hõlpsam. Vabandage, et kiskusin teid teie teaduslikust tööst eemale. Nägemiseni.» Ja pani toru ära.»

«Väga hea,» ütles Rodion tõsiselt.

«Väga halb, et te nõnda arvate. Teadus hakkab inimmassidele asendama religiooni. Ja teie tahate teadlikult soodustada sellist asendumist?»

«Õigus!»

«Te tahate, et massid niisama vastuvaidlemata usuksid eradotsenti või teeskleksid, et usuvad, nagu nad uskusid vaimulikku? Ah, Rodion, Rodion!»

Arseni Arsenjevitši hääl värises etteheitest ja kaastundest. Ta näokortsud väljendasid hämmingut.

«Teie ülesanne on tänuväärsem ja grandioossem. Te peate äratama inimkonnas teadatahtmise (Arseni Arsenjevitš liigutas sõrmi, otsekui midagi ruumis leida püüdes), peate sundima inimesi otsima (ta tegi kätega sellise liigutuse, otsekui sõnatnuks üle jõe ujuma), peate tõukama nende uinuvat mõistust tõe otsingutele (ja ta tõukas kuivetanud pisikese kellase rusikaga nähtamatut tegevusetut, unist inimest).

Rahutust, sisendada inimesesse rahutust, sest see on tunne, millele me oleme tänu võlgu kõige eest, mida me teame: tule, trükikunsti, telegraafi eest. Inimene otsib, sellepärast et ta kahtleb. Kahtlemine ei anna rahu.»

«Endausku peame me . . . seda'nd . . . sisendama, endausku, aga mitte kahtlusi,» katkestas teda Rodion.

«Pidage. Usku? Ma usun päikesetõusu. See on sama hea kui teadmine. Ma tean, et homme tõuseb päike. Kuid . . . eradotsentide üksmeelse otsusega asutatud maine paradiis . . . lubage väga!»

Arseni Arsenjevitš astus hääletult Rodionile lähemale, ajas silmad pungi ja pigistas käed rusikasse ning sosistas:

«Uskuge, mu sõber, kõik, mida te mõtlete, on mulle teada. Uskuge, ma tean lõpmata palju rohkem kui teie ja minu teadmised on püsivad nagu tempel, mille vundament tungib sügavale pinnasesse. See, millega veendakse praegu töölisringide tõeotsijaid, kõik need amööbid ja kingloomad, kõik need paleosoikumid ja ahvid — kõik see on minu ettekujutuses seotud keerukaima ja peenima harmooniaga, mis on niivõrd lihtne, et ma võin kätt südamele pannes vastata telefoni teel oma õpilastele: olge rahulikud, midagi ei ole. Kuid (Arseni Arsenjevitš alandas oma sosina meelitlevaks, vaevukuuldavaks) . . . uskuge, Rodion! Ühel salamisel tunnil, kui minu mõtte selgus saavutab ülima kirkuse, pöördun ma tagasi oma raamatukogu nurka (Arseni Arsenjevitš jooksis kiiresti kapi juurde ja asetas kõrva vastu klaasi, just nagu pidanuks sealt, klaasi tagant, kostma midagi salapärast), löön ammu väljanaerdud kristliku tava järgi risti ette ja ütlen: «Midagi ei mõista, midagi ei mõista!»»

Arseni Arsenjevitš vehkis nobedalt oma näo ees parema käelabaga, kõvad sõrmeküüned kobisesid vastu tärgeldatud maniskit, profiil teravnes, mingi märterlik — vaimustatud ja armetu — naeratus eksles ta kortsuderägas, ta lõi risti ette üha kohkunumalt ja kiiremini.

Siis pahvatas Rodion naerma. Ta huulenurgad tõmbusid sissepoole, pea paistis ümaram, otsekui kõvem ja õõtsus nagu massiivne ruske kera laiadel õlgadel.

Tema naerulagin üllatas esmalt Arseni Arsenjevitši. Bioloogiateadlane seisis täielikus segaduses ja isegi tema pärgamentse näo rombid ning ruudud silenesid nagu koolnul. Eba-

kindlalt, mõtteraskelt naasis ta ellu ja kohendas oskamatult oma maniskit.

Naerulagina sekka pani Rodion toa põruma katkevate sõnadega:

«Tot-totrus! Tot-rus! Linnatobud... Õndsakesed... Ikka üks ja seesama, ha-ha-haa! Üks ja seesama... tobud! Katerina Ivanovna... Teaduste Akadeemias... ha-ha-haa!»

«Mis tobud?» päris Arseni Arsenjevitš, kes aegamööda oma väärikuse tagasi sai, ja vaatas Rodioni nagu hullumeelset.

«Seda ma ütlesin niisama, endamisi,» müristas Rodion ikka veel naerda.

Ta tõusis tooli kolinal püsti, astus Arseni Arsenjevitši juurde ja ütles ootamatu karmusega, keskendades kogu oma pilgu jõu tema pungil silmadesse:

«See on inimesele alandav, Arseni Arsenjevitš. Kas te saate aru?»

«Millest?»

«Teie argus on alandav. Hullusega kaasa minna on alandav.»

Arseni Arsenjevitš võttis Rodioni kuuekaelusest kinni, kavatsedes üheainsa mõjusa sõnaga kaasvestlejale edasi anda oma mõtte kogu ülevust. Kuid Rodion tõstis ettevaatlikult Arseni Arsenjevitši kõhna käe oma rinnalt ja ütles:

«Kuidas küll teie... oma teadmistega, säherduse rikkusega... noh, kuidas te oma jutuga nii rappa võite minna? Mina teie asemel tunneksin ennast valitsejana, kelle päralt on kõik. Valitsejana!»

Ta sirutas Arseni Arsenjevitši ees käed välja ja surus aeglaselt, tugevalt, nii et sõrmeliigesed raksusid, nad rusikasse.

«Te naerate,» sõnas Arseni Arsenjevitš majesteetlikult ja armulikult, «ja teie naer on mulle mõistetav. Aga kas te taipate selle minu pihtimuse mõtet, mis teile nii suurt lõbu valmistas? Te võtsite nõuks inimkonda uueks luua ja jätsite kahe silma vahele suurima, väsimatult teie vastu töötava jõu — inimliku nõrkuse. Oma pihtimusega tahtsin ma üksnes pöörata teie pilku teist märkamata jäänud nähtusele, mis on ohtlik nagu iga varjatud jõud. Jah, ma olen nõrk, ütlen ma. Kuid kogu maailm on sellest suurest tõvest nakatatud.»

«Jätsime kahe silma vahele?» kõmistas Rodion otsekui ähvardavalt. «Ei, ei jätnud kahe silma vahele. Ja kui soovite teada, siis on meil just seesamune nõrkus kirbule võetud! Jah! Ja vahest on kogu meie ülesanne selles, et nõrkuse vastu võitlust pidada. Taipate? Jah? Ja nii see ongi! Lõpp!»

Ta hakkas otsustaval sammul minema, kehitades ägedalt oma suuri õlgu, mille vahel asus sügavalt ja kindlalt paikapandud pea, ja lõpetas juba ukse vahelt:

«Teie, Arseni Arsenjevitš, mõtlete meid halemeelseks teha? Ei lähe läbi. Vana laul! Haletsemisega ei saavuta midagi, see on niisama, paljas hullutsemine, aga meie ehitame elu, justament.»

«Kogu küsimus on selles, Rodion,» ruttas Arseni Arsenjevitš ütlema, «kuidas ehitada elu, kuidas?»

«Eks ehitame nii, kuidas oskame,» tähendas Rodion jahedalt. «Võtke heaks või pange pahaks.»

Ta tõmbas ukse enda järel ettevaatlikult kinni, hoidudes kolistamast — niisama nagu ta ettevaatlikult ja lugupidavalt puudutas Arseni Arsenjevitši, hoidudes viga tegemast tema nõdrale kehale, — ja läks oma tuppa, olles pilgeni täis tahtmist millegi kallale asuda ja taas ületada ja kõrvaldada takistusi.

Sellistel hetkedel mõtlesid nad mõlemad — Rodion oma toas ja Arseni Arsenjevitš oma laua taga istudes — teineteisele härmise kahetsustundega («Kuidas selline inimene mind mõista saakski?» tundus Bachile. «Mispärast selline inimene ei taha mind mõista?» mõtles Rodion), kuid nende vastastikune kiindumus tugevnes.

Ükskord astus Arseni Arsenjevitš ise oma üürniku poole sisse.

Kaks-kolm korda aastas juhtus bioloogiateadlane käima külas oma vanadel tuttavatel, keda ta oli tundnud kogu eluaja. Kõige sagedamini olid need Karevid. Ta muheles Sofja Andrejevna naiivse vaimustuse üle, kuid oli meelitatud lugupidamisest, mis teda Karevite lauas ümbritses. Ta tühjendas seal viinapitsi, pidas vahel abstraktse kõne ja naasis koju, tajudes pulsi sagenemist, tulvil liigutavatest unistustest saugenenud heatahtlikkust, üleni nende noorusliku hõõguse meelevallas. Ta tundus iseendale õnnelikuna ja ta tahtis õnnestada teisi.

«Kui sageli ma imetlen teiesuguseid inimesi, Rodion! Teie kindlust, teie sirgjoonelisust!»

Arseni Arsenjevitš puudutas heakskiitvalt Rodioni õlga ja kätt.

«Teie jõudu!»

Talle meenus ta Karevite olengul peetud kõne, tal oli tagantjärele meeldiv mõelda, et see kukkus suurejooneline välja ja rabas kõiki, ja ta kavatses oma triumfi jätkata.

«Oo, ma olen ülimalt veendunud, et sellised inimesed on

kutsutud ja seatud korda saatma midagi ennenägematut ja hiiglaslikku (Arseni Arsenjevitš kompas taas Rodioni). Ja vahel janunen ma suisa põletavalt ümberkehastumist, et tunda endas teie füüsilist usku. Jah, eks täida ju teie usk kogu teie keha?»

Rodion kuulas huviga Arseni Arsenjevitši ja talle tundus, et selle kleenukese mehikese kõik lihasemahlad on endasse imenud ta alati profiili asetunud pea.

«Kuid praegu õhtul,» jätkas Arseni Arsenjevitš, leevendades häält vargse leebuse noodiga, «tundsin ma üle Neeva tulles uuesti, et hukkumisele mõistetud ja elust lahkuv maailm, jah, et see maailm pole mitte vähem lugupidamist väärt kui uus inimene. Me ei tea, millise ilu loote teie. Ei tea, kuidas te hakkate tunnetama seda uut ilu. Kuid mitte kunagi enam ei kordu meie tunded, sest et mitte kunagi ei kordu meie ajastu inimene. Aga meie oskasime tunda, Rodion, me oskasime luua kaunist ja olla kaunist võlutud! Ja mind teeb kurvaks, Rodion, et uus inimkond heidab meid halastamatult elust välja. Teeb kurvaks, sest et meie tüüpi inimese jäljetu kadumine teeb tulevikule samasugust kahju nagu on teadusele tekitanud paljude loomaliikide kadumine. Me kätkeme endas selliseid tundeid, millede vastu teie sõdite, sõdite mitte sellepärast, et nad on kahjulikud, vaid sellepärast, et teil need puuduvad, et te ei taha tunnistada nende tähtsust. Me säilitame hoolikalt minevikutunnet, teie aga lämmatate endas selle tunde juba eos. Ma peatun Rinaldi ehitatud maja ees, ja mu süda hakkab kiiremini lööma. Teie aga unistate üksnes nelinurksetest väljakutest ja teadmata otstarbega kerakujulistest ehitistest. Meid on alati innustanud soov rajada sildu tulevikku, ja selleks me püüdsime kindlamini seista minevikus. Oo, Rodion! (Arseni Arsenjevitš oli lõplikult leidnud oma kõnele pateetilise vormi, ta nihutas ühe jala ette ja tõstis käe pea kohale.) Oo, meie jaoks ei eksisteeri aega! Me oleme kõigi ajastute kaasaegsed, me oleme tõeliselt surematud! Rooma ja Kalkutasse, itta ja läände sirutame me siit, Vassili saare räpastelt tänavatelt käe möödunud ja tulevastele aastatuhandetele, ja alati kohtab meie käsi olgu koolnukülmade sõrmeluude, olgu kuumade ja niiskete peopesade mõistvat pigistust.»

Arseni Arsenjevitš pidas vahet, kaalutledes, kas leidub lõpetamiseks veelgi mõjukam efekt, kui on sõrmeluude ja peopesade mõistvad pigistused, kuid Rodion kasutas pausi ära ja küsis vaikselt:

«Te ütlesite, Arseni Arsenjevitš, et olete surematud? Mis-

pärast siis kurta, et teid uued inimesed elust välja heidavad?»

Arseni Arsenjevitš asendas poeetilise kõneviisi igapäevasega, et arusaadavamalt oma mõtet selgitada.

«Ma räägin sellest, mis moel tulevastele põlvedele edasi anda meie elamuste tõelist värvingut. Kuidas teha nõnda, et need säiliksid? Kas tõesti kaotab uus inimkond igaveseks sitekujutuse meie... noh, saage minust aru, Rodion, — näete siin (Arseni Arsenjevitš lõi endale vastu rinda), kas tõesti pole siin varjul midagi kaunist? Kas on võimalik, et see läheb teist igaveseks mööda ja teie järglased... Ei! Meie õigus on säilitada ja teile edasi anda meie hinge ülevamaid elamusi. Õnneks näeb järjest sagedamini katseid seda teha. Mitte ainult teaduslik mõte, vaid ka kunst tuleb meile appi. Näiteks muusika. Kas te olete kuulnud Nikita Karevi sümfooniat? Ilmtingimata minge ja kuulake seda, Rodion. Peatsealt esitatakse sümfoonia teist korda. Meie päevade üleva heroilisuse ühendab Karev siira...»

Arseni Arsenjevitš katkestas järsku oma kõne ja küsis ehmunult:

«Mis teil viga on?... Mis teil viga on, Rodion?»

Rodion ajas end aegamisi toolilt üles, kahmas siis äkki selle seljatoest, otsekui tahtes hoogu võtta, ja virutas tooli hirmsa jõuga vastu põrandat.

«Neetud kontsert!»

Arseni Arsenjevitš taganes ukse poole. Kuid Rodion vaikis viivu ja lausus siis, taas ennast vaos hoides:

«Ma pean teid kahjuks katkestama, Arseni Arsenjevitš. Mul on palju tööd järge ootamas.»

Ta põsed tõmblesid, ta muigas virilalt.

«Mis aga puutub sellesse Karevisse... see tähendab muusikasse... See pole ju meie muusika. See on halb muusika. Halb muusika,» kordas ta, rõhutades iga silpi.

Arseni Arsenjevitš kehitas õlgu.

Tema meelest oli Nikita Karevi kontsert olnud lihtsalt suurepärane.

Tõepoolest, kontsert oli suurepärane.

Mitte kunagi ei olnud Nikita enda ümber tajunud sellist pilvitut puhtust, nagu nendel kontserdile järgnenud päevadel.

Ta jõudis Irina juurde alles kolmandal päeval, kandes kaasas arvamuste, klatši, vaimustuse, tervituste rõõmsat ja kerget koormat. End noorena ja reipana tundes tuletas ta meelde kõiki oma kohtumisi muusikutega, et üksikasjalise-

malt, elavamalt neist Irinale jutustada. Isegi see tänaval juhtunud rumal kokkupõrge Rodioniga häiris Nikitat vaid viivu aega. Kas siis vähe on rumalaid, alusetuid ja sisuliselt võttes kurioosseid kokkupõrkeid?

Nikita jooksis trepist üles, sikutas kannatamatult kella. Ise juba palitut seljast võttes küsis ta rutuga teenijalt:

«Kas Irina Matvejevna on kodus?»

Kui talle oleks eitavalt vastatud, rutanuks ta vist ikka Irina tuppa.

Kuid ta nägi Irinat varem, kui oli oodanud: tütarlaps läks läbi võõrastetoa.

Nikita jooksis talle ettesirutatud käsi vastu.

«Irina, tere!» hüüatas ta.

Sammu peaaegu aeglustamata ulatas Irina talle käe ja tõmbas selle otsekohe ära.

«Mingé minu tuppa, ma tulen kohe,» ütles ta.

Nikita jäi keset tühja võõrastetuba nõutult seisma. Kas ta polnud äkki hoopis esimest korda siia sattunud? Seintel läikisid rangelt maalide kullatud raamid, klaveri mustal korpusel peegeldusid soliidselt akende alla paigutatud toolide kõverad seljatoed. Oli väga vaikne ja vaikust rõhutas vastutahtsi, poolel jõul akendest sissepaistev päike.

Nikita läks aegamisi Irina tuppa. Minuti pärast tuli tütarlaps tagasi.

«Ma olen nii rõõmus, et saan lõpuks teiega koos olla,» ütles Nikita.

Irina viivitas vastusega. Sisse astudes oli ta hoidunud Nikitale otsa vaatamast ja jäi nüüd seisma, külg akna poole. Päike paistis talle näkku. Nikita nägi tema sirgete, madalale silmade kohale langetatud ripsmete, tema õhukeste, läbikumavalt roosade sõõrmete vaevutabatavaid liigutusi.

«Kõigest on näha, et te olete rõõmus,» lausus ta, kitsilt huuli paotades.

«Ma olin siia tulles õnnelik, ja alles nüüd... Mis on juhtunud, Irina? Miks te...?»

«Midagi ei ole juhtunud, kõik on väga hästi. Te ruttasite nii kangesti minu juurde, et mul on õnn teid näha täpselt nädal aega pärast kontserti.»

«Irina, kõigest kolm päeva...»

«Ükskõik, olgu kolm päeva. Isa ütleb samuti, et see on teist väga armas.»

«Kuulge, Irina. Selle aja sees oli nii palju kohtumisi. Ma olin nagu karussellil. Ma tahtsin kokku koguda ja teile edasi anda absoluutselt...»

«Missuguseid kohtumisi?» katkestas Irina teda järsult. «Missugustest kohtumistest te kavatsete rääkida?»

Irina pöördus Nikita poole ja vaatas jäigalt, väljakutsuvalt talle silma.

«Mis teiega lahti on?» küsis Nikita, püüdes leida ta näost vähimatki naljatluse või pilke varjundit.

«Olge nii lahke ja öelge, missugustest kohtumistest te kavatsete rääkida? Noh, vastake ometi, alustage!»

«Ma tahtsin rääkida kõigest, mis... Kuid te ei lase mul suudki lahti teha.»

«Olge lahked. Te tahate rääkida sellest naisest, kes kinkis teile lillekimbu? Kuid minul pole temaga asja. Ärge nähke vaeva. Ma ei kavatse kuulata kõiki neid lugusid.»

«Irina!»

«Te olite muidugi kogu nädala hõivatud... nendest igasugustest...»

«Mis see siis lõpuks tähendab, Irina?» katkestas Nikita teda tuliselt.

Irina astus tõtlikult, sõrmi näperdades Nikita juurde, tema näo tõmmusus näis kadunud olevat, kogu ta veidi ettepoole kallutatud habras peen piht väljendas kärsitut ootust.

«Öelge mulle tõtt,» lausus ta rutates, «kas te olete teda pärast seda näinud?»

«Ma sattusin temaga juhuslikult kokku, tänaval.»

«Seda ma arvasin!» hüüatas Irina. «Ja muidugi mõista — juhuslikult.»

Ta peaaegu et jooksis toa kaugemasse nurka ja pööras Nikitale selja.

Nikita poleks suutnud otsustada, mis teda sellel hetkel tugevamalt valdas: imestus või rõõm. Ta tahtis tormata Irina juurde, et temast kinni haarata, pöörata ta näoga enda poole, ent äkki kuulis ta nuuksuvat, lämbunud ja nõrka häält:

«Mispärast te mulle valetasite?»

«Valetasin?» pääses valjult Nikita suust ja ta tõstis pea ning kallutas seda küljele, otsekui kuulatades tundmatut ja ebamatavat heli.

«Mispärast te ütlesite mulle... tookord, aasta tagasi... aias, et ta on surnud?»

Irina õlad rappusid nagu nutval lapsel: nurgeliselt ja ebaühtlaselt. Küünarnukid tundusid veelgi teravamad.

«Ma ütlesin teile puhast tõtt!» hüüatas Nikita. «Anna on tõepoolest surnud!»

«Tähendab, see on keegi teine?» küsis Irina kiiresti.

Ta keeras end ringi ja vaatas Nikitale taas otse silma.

Ehmatus ja solvumus olid ta nägu tundmatuseni muutnud ja pisarad — nagu prillid päikese käes — helkisid klaasiselt tal silmis.

«Teine?» kordas ta sosinal.

«Muidugi teine!» sõnas Nikita nimme jämedalt. «Kuid kuulake mind ometi lõpuni, Irina. Sest see kõik on hirmus lihtne. Ja rumal. Te hakkate ise ka naerma, kui teada saate.»

Nikita läks Irinale ligemale, käed välja sirutatud, ent samal ajal otsekui peljates teda oma puudutusega ehmatada.

«See on minu ammune, õige ammune tuttav. Ma olen teda kohanud nii kolme-nelja aasta tagant. Matvei peaks teda tundma või vähemalt peaks olema tema perekonnanime kuulnud. See pole tähtis. Ühe sõnaga, lapsepõlves, peaaegu lapsepõlves ma tõepoolest... Ta hakkas mulle tollal meeldima, te saate aru? Kuid hiljem... Ta on mulle täiesti võõras inimene. Ja isegi... Kuigi meid muidugi mõista lähendab see, et me tollal nooruses nõndaviisi kokku saime. Tollal rabas ta mind väga. Ja rabab praegugi... Kuid mitte selles mõttes, oh ei! Miski temas mõjub koguni eemaletõukavalt. See, kuidas ta mind jälitab...»

«Ta jälitab teid?»

«Võib-olla ma väljendun valesti. Ta on pähe võtnud pentsiku, väga visa mõtte, et ta on miskitmoodi minu jaoks loodud, minule määratud, kas saate aru? Sellepärast paistab mulle iga kord, kui ma temaga kokku saan, et ta mind jälitab.»

«Vaeseke,» ütles Irina vahele.

«Selles pole midagi, mis vääriks kaastunnet. Mul on endal sageli tahtmine selgusele jõuda, millest see tuleb, et ta meie kokkusaamiste ajal räägib alati ühest ja samast. Ma ei mõista teda. Ta hämmeldab mind. Ta on mulle võõras inimene, aga ometi võib sellest jääda niisugune mulje nagu teil, justkui oleks... See on lihtsalt... ei tea...»

«Kas tõesti on kõik nii lihtne?» võttis Irina sõnajärje üle. «Ja te pole kunagi põhjust andnud?»

«Põhjust milleks?»

«Noh... Kas te pole talle põhjust andnud niiviisi teiega käituda?»

«Irina!»

Nikita võttis lõpuks ta käed.

«Mispärast te siis rääkisite oma üksildusest?» küsis Irina, lõug vastu õlga surutud. «Ma arvasin, et te vajate minu toetust, aga teie...»

«Pidage, Irina, pidage! Kas siis see aasta ei näidanud

teile... Ah, mis me räägime! Ma olen ju teile tänu võlgu kogu oma kordamineku eest, kogu oma töö eest, oma rõõmude...»

Irina tõmbas oma käed vabaks.

«Mul läheb teiega raskeks. Ikka üks ja sama: töö, töö, töö! Selge mulle: aga mina, kes siis mina olen? Kas te siis tõesti ei näe, et olla ainult vahendiks... et ma... noh, ma ei tea, kuidas seda peaks ütlema!... Mulle hakkab tunduma, et ma olin teile vajalik teie sümfooniate jaoks, aga kui te need valmis saite, tulid teised, ja mina...»

«Irina, kallis sõber!» karjatas Nikita anuvalt.

Ta tormas Irina juurde, kuid neiu vaatas võpatades ja kõhetunult ukse poole. Nikita heitis pilgu selja taha.

Lävel seisis Matvei Vassiljitš.

Tal oli seljas palitu, mis vajutas teda kühmu, rõhus teda ja näis tegevat vanemaks kui mõni muu rõivas.

«Kas ma segasin?» küsis ta käheda ja aeglase ohkega.

«Ei,» ruttas Irina vastama. «Me rääkisime kontserdist.»

«Näen küll, mis kontserdist,» ütles Matvei Vassiljitš raskelt.

«Astu sisse,» kutsus Irina, kuid parandas ennast otsekohe: «Või me tuleme sinu juurde, hiljem. Tahad sa?»

«Ei,» ütles Matvei Vassiljitš, «mistarvis? Ma läksin mööda, mõtlesin üle ukse sisse vaadata. Jah.»

Ta ohkas jälle, silmitses ähmase, väsinud pilguga venda ja leeras sõnagi lisamata raskelt ringi ning lahkus, kühmu vajunud ja kogukas vana mees.

KAOTUSED

Esimene peatükk

Niisiis, Šering oli surnud.

Miks mitte kümmekond teist inimest, keda olnuks kerge asendada?

Tarbetu küsimus. Inimene on surma ees abitu. Ta võidab temalt jalatäie jalatäie järel (just nimelt, nimelt nõnda väljendab Rodion „oma mõtet: võidab jalatäie jalatäie järel), kuid surm on endist viisi inimese üle täielik peremees. Tuleb aeg, kus inimene taltsutab surma ahnust ja hakkab teda koguni reguleerima.

«Selge,» ütleb Rodion valjusti, «reguleerib ta ära.»

Ent senikaua on sellised juhtumid paratamatud? Jah, muidugi.

Mispärast põhjustab siis Šeringi surm kannatusi, mispärast on sellega võimatu leppida?

Sellepärast et see oli ootamatu, sellepärast et see oli mõtetu, sellepärast et, kurat teab . . .

Stopp, stopp, Rodion! Mis mõttest saab siin juttu olla? Šeringi surm oli ootamatu? Jah. Tähendab, see oli õnnetusjuhtum?

«Selge.»

Kas ikka on selge? Sest iga õnnetuse järel otsitakse ju alati ja peaaegu alati leitakse süüdlasi. Noh, näiteks tööliselt rebiti käsi otsast. Võib-olla on süüdi ta ise, sest käsitses ettevaatamatult masinat, võib-olla administratsioon, kes . . .

«Jaa, jaa, administratsioon,» pomiseb Rodion, sagrides kuklas juuksepahmakat, «mis kuramuse administratsioon? Küll on jama!»

Ent oli ju ometi inimene, kellest kõige rohkem sõltus Šeringi elu?

«A-aa!»

Kümneid kordi oli Rodion selle kõik läbi mõtelnud — ja asjatult, tulemusteta!

«Oliver,» otsustas ta. «Šering on suure ürituse paratamatu ohver. Inimesed surid ka sõjas.»

Kuid mõistagi ei saa suhtuda inimesesse nõnda, nagu suhtuti sõjas. Kohusetunne nõuab meilt eriti säästvat suhtumist, meil aga justkui pole viitsimist välja selgitada, kes on süüdi sellises tohutu suures kaotuses, nagu seda on Šeringi surm.

Aga kes siis, kes?

Kas ei peaks veel kord kontrollima surmaga seotud asjaolusid? Mõttetu! Need kõik on hästi meeles ja nii tavalised ja nii . . . seletamatud.

Miks näiteks ilmutas mehine, vankumatu Šering viimasel hetkel sellist hirmu? Mida ta kartis? Oli tal ju varemgi tulnud surmale silma vaadata? Mida ta tahtis oma pojale öelda? Miks ta teda kutsuda laskis? Vahest peitub siin saladuse võti?

Rodion mäletas hästi, kuidas Šering ükskord, kui ta oli oma pojaga vaidlema läinud, pööras näo ära ja ütles otsekui iseendale:

«Isa oli revolutsionäär, aga pojast tuleb tolvan.»

Šering vaatas Rodionile otsa ja puhkes naerma, kuid Rodionil hakkas piinlik, sest Šeringi naer oli võltsi ja tundus süüdlaslik.

Mis häda oli tal siis otse enne surma seda tolvanit näha?

Rodion sulges silmad ja üritas taastada mälus kaheksateistkümneaastase poisikese sagris pead ning nägi uuesti, kuidas ta huuli torru ajab ning keevatseb, püüdes rääkida bassihäälega.

«Seltsimees, te olete aegunud!» ründas ta isa. «Mitte ainsatki tõsielufakti ei suuda te lahendada ilma sentimentaalitsemiseta: revolutsiooniline eetika vana kaardiväe vaimus ja nõnda edasi. Meie oleme uue, praktilise ajastu inimesed, teist aga saavad muuseumieksponaadid. Me võtsime teilt üle teie pärandi ja asume tööle. Lubage meil endil teada, kuidas on parem ehitada teie raamatutes kirjeldatud elu. Me tahame kõigepealt osata töötada, see tähendab tahame olla spetsialistid! Teist aga ei tule mingit tolku, te ei tunne ühtki tööd. Kas pole mul õigus, mis, kas pole õigus?»

Ta läks veelgi rohkem turri, näris küüsi, punastas ja tormas edasi:

«Saadetakse teid panka — te olete pangas. Saadetakse vanglasse — olete vanglas. Seejärel kunstinõukogus, seejärel ei tea kus. Te arvate, et poliitika abil võib kõigega toime tulla? Pahempoolsuse lastehaigus!»

Tookord sai Rodion selle poisikese kuskil nurgas kätte ja ütles talle õpetlikult:

«Sa räägid hirmus palju tarku sõnu. Meie õppisime selliseid sõnu hea hulk aastaid ja kah pruugime neid harva, sina aga puistad neid nagu käisest. Sedamoodi ei jääda sind uskuma.»

«Teie, nagu paistab, kasutate oma tutvust minu isaga selleks, et mulle jämedusi öelda?» vastas poiss end puheviis ajades.

Rodion lõi käega.

Ta lööb käega ka praegu, ise lootusetus, peaaegu ahastavas meeleolus — ta ei oska toime tulla igasse kanti laiali tikkuvate meenutustega, teda on tasakaalust välja viinud nende tunnete segadik, mis temas sellel ööl möllasid.

«Ja mina olen kah kena küll!» pomiseb ta ja trummeldab kärsitult sõrmedega vastu aknaraami, hõõrub käega külma, higitsevat klaasi ja surub märja peopesa oma laiale laubale.

Sest kui Šeringi hukkumises on süüdi tema poeg, siis on süüdi kõik, kes olid Šeringile lähedased, on süüdi ka Rodion. Tema kohus oleks olnud mõelda sellele, kuidas laabub Šeringi kodune elu (oma kodusest elust leiab Rodion küll aega mõelda, ta mõtleb sellele liigagi palju!), tema kohus oli märgata, kuidas surm Šeringile lähemale hiilib. Kuid tema ainult võttis Šeringilt kõik, mis võtta oli, ega andnud talle midagi, mitte kui midagi.

«Aga mida ma sain teha, kui isegi Karev . . .»

Ja sajandat korda ilmub Rodioni kujutlusse professor Karev — pikatoimeline, raskepäraste, enesekindlate liigutustega vanamees, seljas pikkade hõlmadega halvastiistuv saterkuub —, professor Karev, kes pidi Šeringi päästma ega päästnud . . .

«Kuidas võis Varvara Karevite poole sattuda? Ta ootas teda seal, see Nikita ootas teda,» sosistab Rodion, käies mööda tuba ringi, «kui ta ei oleks oodanud, ei oleks ta mind nähes ähmi täis läinud. Kõik oli kokku mängitud. Ja Varvara valetas, valetas kogu aja . . .»

Rodion katkestab järsult oma hoogsa sammumise, otsekui oleks tal midagi äkki meelde tulnud.

Millest ta parajasti mõtles? Vist Karevist, kellel lasub vastutus Šeringi surma eest. Jah, Karevist. Nikita Karevist, muusikamehest. Temal lasub vastutus. Jah, kogu vastutus lasub temal:

«Mis pärglit!»

Rodion läheb voodi juurde, sikutab varnast käterätiku ja pühib nägu otsekui pärast pesemist.

Seejärel kuuleb ta ettevaatlikku, mõneti ebalevat koputust välisuksele. Rodionil pole tahtmist toast välja minna, ta istub maha ja silmitseb tütart.

Leena sobitab üksteisega kirjuksvärvitud puuklotse. Ta on juba mitu korda isalt nõudnud:

«Mis asja sa räägid?»

Kuid isa ei vastanud ja Leena järeldas, et küllap nõnda peabki olema — et käiakse mööda tuba ja pomisetakse endamisi —, ja mängis juba ammu klotsidega.

Uksele koputati valjemini, nõudlikumalt. Rodion ajas end vastutahtmist püsti ja läks avama.

Esikus süütas ta lambi, ja kui ta ukse avas, langes pimedale trepimademele tihe kollane valguskimp. Selles nägi Rodion tütarlast.

Ta ei jõudnud küsida, mida soovitakse, kui tütarlaps talle kurra kärmelt ainiti otsa vaatas ja taganes trepikäsipuu äärde.

«Kuidas . . . Kas te olete siis . . . siin?» habistas ta mingi hirmuga.

Rodion ei saanud temast aru. Talle tundus, et tütarlaps tahtis trepist tagasi alla tormata, kuid haaras käsipuust ja sundis enda vägisi paigale.

«Kas . . . siin siis ei ela Arseni Arsenjevitš Bach?» küsis ta ikka sellesama mõistetamatu hirmuga.

«Te soovite Arseni Arsenjevitšiga kokku saada?»

«Jah . . . Ei . . . See tähendab, jah! Ma tahtsin tema juurde . . . kuid ma näen, et teie elate temaga koos.»

Ta tõukas ennast käsipuust eemale sellise meeleheitliku liigutusega, otsekui nõudnuks see liigutus mingit erilist otsusekindlust.

«Ma otsisin taga Arseni Arsenjevitši, et teie kohta teateid saada. Mul on vaja teid.»

«Mind?»

«Ma ei tunne teid ja teie mind,» ruttas tütarlaps ütlema, «ja see on tõepoolest veider, et ma tulin. Kuigi ma tean teie nime, Rodion . . . vabandage, edasi ma ei tea.»

«Ja mida te soovite?»

«Ma soovin teiega kõnelda. See on väga tähtis. Ma nägin teid neli päeva tagasi. Te käisite öösel meil, mäletate?»

«Neli päeva tagasi?» küsis Rodion kulmu kibrutades.

«Jah, mäletate? Ma olen professor Karevi tütar.»

Rodion tõstis pea.

«Ahah,» mõmises ta, silmitsedes Irinat ülalt alla.

Ta oleks äärepealt öelnud: küll kass teab, kelle liha ta nahka pani! — ja muhatas.

«Kas teil praegu... Kas ma saaksin teiega praegu rääkida, see ei võta kaua aega? Mul on seda tõesti väga vaja,» Irina kõneles jälle ebalevalt.

«Lähme.»

Tuppa jõudes nad esialgu pilgu aega vaikisid. Rodion ootas valvsalt, mida Irina ütleb, tütarlaps vaatas liikumatult, silmi pilgutamata Leenat.

«See on teie tütar?» küsis ta tasa.

«Jah.»

«Ja teie naise tütar?»

Rodion puhkes naerma. Irina pööras pilgu Leenalt Rodionile, taipas äkki oma küsimuse rumalust ja kiirustas ütlema:

«Ma tahtsin..., tahtsin öelda... selle tüdrukukese ema on see naine... kes tuli öösel... kes kohtus teiega meie pool?...»

Ta läks omadega päris sassi, lahvatas punaseks ja jäi vakka.

«Ma mõtlesin, et te hakkate oma isast rääkima,» ütles Rodion mornilt.

«Isast? Mispärast?»

«Noh, siis Šeringist.»

«Mispärast... Šeringist?» imestas Irina veelgi enam.

«Mis, kas te kavatsesite siis kõnelda minu naisest või?» küsis Rodion pilkavalt.

«Jah.»

«Mi-is?» venitas Rodion.

«Teie naisest.»

Rodion hüppas püsti ja hakkas nurgast nurka marssima. Irina nihutas tooli endale ligemale ja istus. Rodion peatus ta ees, kehitas õlgu: võimatu oli mõista, mida see kleenuke viss tüdruk õieti tahab.

«Mina, kas teate, leian, et see on minu isiklik asi,» ütles ta rämedalt.

«Ma saan aru, et see pole ilus... see, mis ma räägin. Aga püüdke ka teie mõista, et mina tahan samuti oma isiklikust asjast rääkida!»

Rodionile tundus, nagu kuuleks ta neis sõnades kaeblikkust, ta läks hetkeks pinevile, kuid küsis sealsamas kahtlustavalt ja luuramisi:

«Nii et see muusikamees Nikita Karev on teie lihane onu?»

«Miks te pärite... tema kohta?»

«Mida ta õieti minust tahab?»

«Tema... teist?»

«Hajah. Tema ju saatis teid oma asjus minu juurde?»

Rodion vaatas Irinat, kulmud mornilt silmi varjamas. Ta isegi tundus selle tõttu veelgi ümaram, reljeefsem, ja kinnine, kalk oli ta ainitine pilk.

«Mind ei ole mitte keegi kuskile saatnud. Ma ütlesin juba, et tulin teie juurde isiklikus asjas.»

«Mis vahest hakkate pihta?»

Irina kergitas ennast, istus taas, näppis lauda katva vahatiida nurka, pööras pea kõrvale.

«Ma vist alustan valesti... see tähendab, ma ei tahaks öelda midagi, mis teid solvata võiks, või... Oh, ma ei suuda!... Ühe sõnaga, ma pean kõigepealt teadma: teie naine... kas ta läks teie juurest ära?»

«Mismoodi minu naine on äkki saanud teie isiklikuks asjaks?»

«Kas ta jättis teid maha?» jätkas Irina visalt pärimist. «Jah? Miks te muidu... nimetasite teda nõnda... kui toobard meil olite? Ma tean, et mul ei ole õigust küsida, kuid ma palun...»

Ta oli peaaegu lämbumas. Ta kergitas end jälle toolil, haaras kõvasti lauaservast ja kordas:

«Ma palun teid, olge nii hea, vastake mulle! See on siis tõsi, te nimetasite teda nõnda sellepärast, et ta...»

Rodion katkestas teda:

«Milleks on teil vaja seda teada?»

Ta taipas kõike samal hetkel ja kohmetus ning see tema kohmetumine tuli niivõrd ootamatult, et ta häälde sigines talle mitteomane arglik vastutulelikkus:

«Kui juba teie minult sedamoodi pärite, siis lubage ka minul...»

Ta jutt muutus kohmetult kobavaks.

«Kas te seda muusikameest, teie onu... on ta siis ka teid niisamuti... miskitviisi petnud?»

«See on siis tõsi?» küsis Irina, kiiresti Rodionile lähemale astudes.

«Mis asi?»

«Miks te siis ütlesite — niisamuti?»

«Noh ei,» muigas Rodion. «Ei, muidugi mitte. Tema ei ole mind petnud, mul ei ole olnud ega tulegi temaga mingit pistmist.»

«Aga oma naise kohta te teate?»

«Mis temast teada,» ütles Rodion korraga usaldavalt ja lihtsalt. «Tean seda, et, nagu näete, teda pole.»

Ta laskis silmadel toas ringi käia ja naeratas otsekui vabandades.

«See on tema asi. Ei tahtnud koos elada ja tegi minekut. Ainult et mispärast . . .»

Ta lõpetas jämedalt ja põlastusega, püüdes sõnu rutemini välja öelda:

«Mispärast pidi ta aina valetama, nagu ei tea kes? Mis, kas ma oleksin talle siis tõe eest kallale läinud või?»

«Ta valetas teile,» lõi Irina pea veendunult selga.

«Ütles, et ei.»

«Aga teie?»

«Olen ma siis pime või? Nagu ma teie muusikameest nägin, sain kohe kõigest aru.»

«Noh muidugi!» haaras Irina tuliselt ja otsekui rõõmustades ta sõnadest kinni. «Ma taipasin ka kohe! Ma mõtlesin selle kõik hoolega läbi ja mõistan nüüd kõike. Kui te meile tulite, ehmatas ta kangesti, ma polnud teda sellisena kunagi näinud. Ja hiljem, kui sisse sadas see teie naine, ta lihtsalt ei teadnud, mida teha, sellepärast et teie olite seal ja siis veel mina, mina olin ju ka sealsamas, käeulatuses!»

«Haa! Aga kuidas võis mu naine teie poole sattuda? Ise ta ütles, et otsis mind, aga juhtus muusikamehe juurde!»

«Ei, kokku rääkida nad ei saanud. See on võimatu. Nikita poleks lihtsalt julgenud!»

«Ohoo! Miks see võimalik ei ole! Või kust teie ise seda teate, et nad . . .»

«Ma ei tea midagi!» katkestas Irina Rodioni. «Ma veendusin alles nüüd lõplikult. Ma selleks tulingi. Ta ütles ka ise mulle, ammu juba, pärast kontserti, et see pole tõsi. Ütles, et nad on sõbrad. Ma jäin tookord uskuma, ma mõtlesin . . . Aga nüüd sellel ööl . . .»

Irina ei saanud pidama. Ta veenis ennast, et ta ei eksinud, et kõik ta Nikita kohta tehtud oletused on kinnitust leidnud, et need olid õiged, ja et ta tundis seda ammust aega ette. Nördimus leegitses temas kui lõke ja Rodion poetas sinna kuivi oksi lisaks.

Kaks inimest, kes poole tunni eest ei teadnud teineteisest mitte kõige vähematki, osutusid äkki liitlasteks ja paljastasid raevuselt oma vaenlase sõnamurdlikkust.

Neil oli õigus, nad olid täielikult veendunud selles, et neil on õigus, ja tuli hetk, kus oli vaja ennast vaadata uute, õiglaste silmadega.

Siis nägi Rodion väga noort, habrast, nördinud tütarlast, kes enam ei kahelnud selles, et talle peab kaasa tundma, ja

kes seda Rodionilt enesekindlalt nõudis. See tundus mehele juhtumusena, kuid ei tõuganud teda eemale, vaid üksnes sundis üheaegu kohmetuma. Ta tundis peaaegu häbi kõneluse eesmärgitu avameelsuse pärast ja küsis äkki juba täiesti eesmärgitult ja avameelselt:

«Paistab sedamoodi, et te oma muusikameest kõvasti armastate?»

«Üldse mitte,» vastas Irina resoluutselt ja rahulikult, justkui oleks ta kõige rohkem oodanud just seda küsimust ja olnud kõige rohkem valmis just sellele vastama.

«Mit-te üks ra-as!» lisas ta silphaaval. «Me olime lihtsalt sõbrad ja temale oli seda sõprust rohkem tarvis kui mulle.»

Oli vaja maadvõtvast kohmetusest üle saada. Rodion leidis Irina ülalpidamises kiiresti midagi naljakat (neiu aina näppis ja sikutas laualt vahariiet) ja ütles naeruselt:

«Võib-olla olid nad siis ka minu naisega lihtsalt sõbrad?»

«Te ju ise kinnitate, et ei olnud!» hüüatas Irina ehmunult. «Ja ma ei taha üldsegi, et tal oleks sõpru! See tähendab, naisil See tähendab, ma ei taha, et ta mulle ei räägi, kui tal neid on . . . Ta ei tohi mind petta! Te ju ise ütlesite . . . Ja üldse saite te minust täiesti valesti aru. Ma näen seda nüüd!»

Ta pööras pea kõrvale ja kattis küünarnukki lauale toetades näo käega.

Rodion käis nurgast nurka. Siis jäi ta seisma akna all, hõõrus jälle nagu ennist peoga klaasi ja ütles:

«Kõige vastikum on see, et siin on kõik valele rajatud, miskipärast muudkui valetatakse . . .»

Irina võis rahul olla: see mees tunnistas tõsimeelselt ja lõplikult, et tal on õigus. Ta ohkas kergendatult ja vaatas Rodioni.

Rodion seisis, selg tema poole. Tema suur, sügavalt õlgade vahel istuv pea tõmbles rahulolematult. Loodus oli talle andnud lihtsapoolse ja rohmaka kehaehituse, kuid tema olekus leidis Irina midagi heasüdamlikult häbelikku, köitvat ja naljakat nagu mängukarus. Kontserdil, kus Irina esmakordselt Rodioni nägi, ja iseäranis öösel, kui ta oma ilmumisega lõi segamini Karevi nimepäevapeo, oli ta Irinale paistnud kohutav.

Nad vaikisid, jäädes liikumatuks, oodates teineteiselt mingi otsuse langetamist. Ja see vaikimine sidus rohkem kui avameelne kõnelus, otsekui tuleneks sellest Irina õigus selles majas viibida ja kõnelda võhivõõra mehega asjadest, millest ta mitte kellegagi polnud kõnelnud.

Siis tatsas Leena, kellel oma nurgas igav oli hakanud, isa juurde ja puudutas ta kuuekäist.

«Isa,» ütles ta, «hakka minuga natuke mängima.»

Rodion pani käe ta sasipeale.

«Kuidas ma saan mängida?» naeratas ta. «Oota veidi.»

«Hakkame minuga rongisid mängima,» venitas Leena laulvalt. «Sina oled reisija, mina reisijanna.»

Irina puhkes naerma, jooksis äkki Leena juurde ja hakkas teda õlgadest sakutama, nii nagu oskavad lapsi sakutada ainuüksi naised.

«Kuidas sa ütlesid? Kuidasmoodi? Reisijanna? Aga kas sa tahad, et mina sinuga mängima hakkan? Tahad? Noh, näita õige mulle oma mänguasju. Lähme.»

Ta viis Leena lelude juurde, laskus tema kõrvale kükakile, kuid pöördus otsekohe Rodioni poole.

«Teile on võib-olla ebameeldiv... et ma temaga tegelen?» küsis ta.

Rodion silmitses teda altkulmu.

«Ei, miks mitte, kui on tahtmist,» porises ta.

Irina tõusis püsti.

«Ma hakkan minema.»

«Miks siis nõnda? Kui see teile lõbu pakub, siis palun väga,» ütles Rodion, noogutades tütre poole.

«Ei, ma hakkan minema,» kordas Irina.

Jõudis kätte hetk, kus oli vaja maksta kõige eest, millest oli sellel õhtúl vaikitud, ja kõige eest, mida oli öeldud.

Irina ulatas Rodionile käe. Mees võttis selle ettevaatlikult oma pihku. Oli täiesti lootusetu leida ühtainustki kohast sõna ja kogu Irina külaskäik kaotas iga uue sekundiga üha enam oma tõelist mõtet.

«Andestage, et ma teid segasin.»

«Te ju ei seganud mind. Ärme sellest enam räägime.»

«Jah, tõsi. Ja pealegi on see kõik väga rumal,» lahvatas Irina näost punaseks. «Minu poolt...»

«Noh, kuidas öelda... ma mõistan.»

Rodion hõõrus käsi. Visiit oli lõppenud.

Esikus ust lahti tehes küsis Rodion:

«Kuidas jääb, kas tervitada Arseni Arsenjevitši?»

«Ei, milleks? Aga miks ka mitte.»

«Meie tuttavakssaamise eest oleme ju temale tänu võlgu,» naeratas Rodion.

«Kas te saate temaga hästi läbi?»

«Ta on vahva vana.»

«Väga vahva.»

Ootamatult oli leitud sobilik kõneaine ja Rodion ütles kergendustundega, rutakalt:

«Üks silmapilk, ma tõmban tikku, siin on kole pime. Või oodake, ma saadan teid.»

«Aga kellega teie tütar jääb? Üksipäini?»

«Pole viga, see käib kähku.»

Rodion läks tuppa tagasi ja jooksis kohe uuesti välja, kiskudes joppi selga. Ta tõmbas tikku ja läks ees.

Ja siin on nende järgnev kõnelus, mis kestis mitu minutit ja mida katkestasid pikad pausid:

«Ettevaatust, siin on aste.»

«Ma näen.»

.....

«Nägemist.»

«Ma saadan teid trammi peale, muidu on teil äkki hirm.»

«Ma ei karda.»

.....

«Kuhu te küll tormate? Ma ei jõua teile järele, te võtate nii pikad sammud!»

«Harjumus, kas teate.»

.....

«Aga nüüd olete jälle ülearu aeglane.»

«Teie järgi ei oska sammu seada.»

«Mis te siis pakkusite ennast saatma?»

.....

«Kas te Arseni Arsenjevitšiga tihti kokku saate?»

«Juhtub vahel.»

«Millest te siis räägite?»

«Vaidleme.»

«Teie temaga?»

«Nojah.»

.....

«Ja kes teist peale jääb?»

«Mina muidugi.»

«Mõelda, missugune enesekindlus!»

.....

«Te olete bolševik?»

«Jah.»

.....

«Niiete, minu tramm tulebki. Aitäh.»

«Nägemiseni... Aga kas teate, ma olen teie isa peale väga vihane.»

«Mispärast siis?»

«Ikka see lugu Šeringiga.»

«Mis puutub siia minu isa? Te ei ole ju arst. Kuidas te siis võite nõnda öelda? Minu isa on imetlusväärne inimene ja teile peaks see teada olema. Nägemiseni.»

«Ettevaatust . . .»

Tramm kihutas mööda valguseta sirgeid tänavaid, tuul rõhus talle risti vastu, oli külm ja karge. See, et Rodion tuli teda saatma, ja see, et nad olid kõnelnud millestki muust, tegi Irina meele rahulikuks. Kõik oli selge, ja otsus, mille ta tegi, oli tehtud parema äratundmise järgi, alatiseks.

Oma otsuse pidi Irina täide viima varem, kui ta oli teadnud oodata.

Ta oli peaaegu oma maja juures, kui ta nägi Nikitat.

Nikita järel oli majauks justsama kinni langenud, ta vaatas ringi ja tuli siis Irina poole. Irina peatus tahtmatult, kuid sundis ennast otsekohe edasi minema väga enesekindlal ja väga rangel ühtlasel sammul.

Kui Nikita Irina ära tundis, muutis ta veidi oma liikumise suunda, sammudes tütarlapsele otse vastu ja tõkestades tal tee.

«Küll on tore,» ütles ta. «Ma istusin teie pool oma pool tundi.»

Ta seisatas, kui oli Irinaga silmitsi jõudnud, ja võttis käed taskust.

Irina läks temast ringiga mööda, nagu minnakse mööda juhuslikust takistusest — postist, jalgu jäetud käsikärust või mänguhoos lastest —, pilku tõstmata, sammu muutmata, just nagu üldse märkamata, millest ta nimelt mööda läheb: postist, käsikärust või lastest.

Sama ükskõikselt ja sama kõnnakuga astus Irina need mõned sammud, mis olid jäänud majaukseni. Ent kui ta selle avas ja leidis end kahe ukse vahelt tuulekojast, ahmis ta hirmsa jõuga endasse õhku ja haaras kätega rinnust: ta oli pidanud astuma need mõned sammud Nikitast kuni ukseni enesekindlalt ja rangelt, peale selle aga pidi ta veel ka harilikul kombel hingama, kuid selleks ei jätkunud enam tahtejõudu. Ja otsekohe haaras Irinat kihk heita pilk tänavale, vaatamaks, kuidas seal seisab liikumatult (oo jaa! ilmtingimata nõnda: liikumatult) Nikita, ja hetkeks tundis ta kõris pitsitust, nagu pitsitab seal siis, kui oled teinud midagi õelat ja ei taha seda endale tunnistada.

Ning ta ei vaadanud tänavale, vaid jooksis mööda treppi üles, ise sosistades:

«Ja lõpuks on mul ometi õigus talitada halvasti . . . kes

saab mind sundida hästi talitama . . . kui ma ei taha, ei taha, ei taha!»

Ja ta tõmbas kella.

Teda valdas soov jagada kellegagi sellest oma senikogemata, ängistavast tundest johtuvat rõõmsat erutust. Ja kui ta mõtles, kellele võiks ta rääkida sellest, kuidas Nikita sai oma karistuse (nüüd on ta karistatud kõige, kõige eest!), tuli talle meelde üksainus nimi:

Rodion.

Teine peatükk

Vitka Tšuprõkov keerutas oma tõntsides sõrmedega käte vahel kortsunud nokatsit, laskis silmadel mööda seinu käia, kiskus end kössi ja seletas:

«On ikka koerailm! Küll poetas koguni lund juurde, küll oli peaaegu et suvi, aga nüüd põrutas sehukese pakase, et võtab hinge välja!»

Ta toppis nokatsi kaenla alla, seadis peopesad toruks kokku ja soojendas neid hingeõhuga.

«U-uh! Ära olen külmanud! . . . Miks sa mind siis nõnda lahkuseta vastu võtad? Ei ole mind taga igatsema hakanud?» küsis ta.

Varvara Mihhailovna osutas toolile.

«Istu. Hirmsal kombel olen sind taga igatsenud.»

«Naerad? Minu üle on kerge naerda, ma olen kaitsetu.»

Ta ohkas ja laskis silmadel jälle toas ringi vilada.

«Kehv elamine. Ja pärast sehukest küllust! Äh, kus oli ikka küllus mis küllus! Küllap sa mäletad? Aidad olid vara ääretasa täis.»

«Miks sa alla oled käinud? Jooma oled hakanud või?»

«Kui pakutakse, ega ära ei ütle, aga kui raha tuleb, siis leian ise ka kõrtsiukse üles. Sinust pole ju kah enam seda, mis sa vanasti olid.»

Ta jäi Varvara Mihhailovnat terasemalt silmitsema ja väärutas pead.

«Aga ei, lora puha: sa oled ikka veel kui maasikmari. Äh, Varjuša!»

Vitka sulges unistavalt silmad ja istus veidi aega vaikides.

«Miks su komissar sind nii kehval järjel peab, ah? Või on asi nõnda, et hullamised hullatud ja naljal lõpp? Jah? Seda ma arvasin. Ühesugused raisad on nad kõik . . . Kahju küll.

Mina õigust öelda lootsin, et sul on suhted sees ja et siitkaudu võiks ehk miskisugust toetust saada. Eks ole üheskoos verd valatud, ühise, nagu öeldakse, püha ürituse eest.»

Ta pilgutas Varvara Mihhailovnale silma.

«Kas sina valasid verd proviandiruumis või?» muigas Varvara Mihhailovna. «Kui suhkrut kaalusid?»

«Kui mõnda kangelast ligemalt kaeda, võib ka üht ja teist lagedale tulla. Ma tean sehukesi: käivad ringi, nina seljas, ära mine mitte ligigi. Aga minul on ikka põrutus. Olen kuulsusrikka Kodusõja invaliid.»

«Nii et sina lootsid Rodioni peale?»

Vitka ütles hingeliselt:

«Ma lootsin rohkem sinu peale, Varjuša. Sa ei ole Vitka Tšuprõkovi ilmaski hätta jätnud, austusest ammuste aegade vastu. Ja sinu kaudu, muidugist ja ilmtingimata, sihtisin ma sinu komissari peale. Aga nagu ma nüüd aru saan . . .» Ta vaatas uuesti toas ringi ja sedakorda põlastusega, «oled sa ise pigis . . . ja pole sinult loota midagi? Kätepesunõu on sul roostes, voodi üpris keskmine, vanast rasvast on järel üksainus sumadanike . . .»

Ta laskis vilet ja küsis sõnu venitades:

«Või varjad äkki? Vahest oled sellest vanast rasvast veel midagi alles hoidnud? Ära varja, Varjuša. Ma võin sulle palju kasu tuua. Vitka peale võid sa kindel olla.»

Ta pisikesed' silmad peitusid sirelilillade kottis laugude varju. Ta püüdis salapäraselt naeratada.

«Oled sa ikka veel vanades tunnetes kinni?»

«Ära topi oma nina sinna, kuhu pole vaja,» ütles Varvara Mihhailovna kalgilt.

«Mis minul sellest,» tähendas Vitka ükskõikselt.

Ta istus puhu aega vaikides, selline nägu peas, nagu otsiks ta uut jutuainet, võttis taskust tikud, murdis karbi küljest killu ja asus hoolega küünealuseid puhastama.

«Nägin ühte meie tuttavat,» ütles ta süütult.

Varvara Mihhailovna ei vastanud.

«On tuntud meheks saanud, päris kuulsus teine kohe. Müürilehtedel on nimi arssinakõrguste tähtedega kirjas.»

Varvara Mihhailovna vaikis.

«Kus mõnel mehel ikka veab kohe kuramuse kombel,» ohkas Vitka lihtsameelselt.

Toosikild murdus tal sõrmeküüne all pooleks ja kukkus maha, Vitka kummardus kildu üles tõstma ja päris nagu muuseas:

«Ega sa ta etendust ei käinud vaatamas? Sinfooniaks kutsutakse. Ei käinud või? Huvitav oleks teada, kas on see paljalt muusika või tehakse seal miskit veel? Ega sa ei ole kuulnud?»

Varvara Mihhailovna pani käed rinnale risti ja nõjatus vastu seina.

«Milamaale ei saa ma aru, Vitka, kuhu sa sihid?»

«Mis nüüd mina? Ma ei sihi kuhugi. Ma niisama jutujätkuks.»

«Ei, sa ütle parem otse välja, jäta see oma keerutamine.»

Vitka laiutas käsi.

«Mina ei oska sinust, Varjuša, kah aru saada. Olen päris imestanud. Ei tunne sind ära, ei usu kohe, et see võimalik on!»

«Noh, räägi!» käratas Varvara Mihhailovna.

Vitka laksas endale vastu reisi, kergitas end toolil ja pistis itaitama läbi hammaste, vilinal õhku sisse kiskudes.

«Tabasin, tabasin naelapea pihta! Süda on vanas kinni! Aimasin ära! Kõik on nii, nagu oligi, oma koha peal. Tundmused on tuttavad. Tundmused on tuttavad, Varjušake!»

«Kelle suhtes siis?»

«Ah, kui peenelt sa räägid,» oli Vitka vaimustatud. «Suhtes! Meil, Varjuša, pole mingisugust suhet olnud. Suhe oli sul ühe teisega. Ja nagu ma arvasingi, on teie suhe muidugist ja ilmtingimata täiesti alles.»

«Kuhu sa selle jutuga tüürid?» katkestas Varvara Mihhailovna teda järsult.

Tšuprõkov vakatas sõna pealt. Hüplevail, vidukil silmil uuris ta Varvara Mihhailovnat teraselt ja visalt, närides huuli ja keerutades sõrmede vahel puruks muditud tikukarbikildu.

«Noh?» kiirustas Varvara Mihhailovna teda tagant.

Tšuprõkov küsis tasa ja kähinal:

«Aga kas tema on sinu suhtes kah vanaviisi, mis? Et ära unusta, kes ma sehuke olen? Et ära tiku ühti hõlma alla? Ei king sünni viisuga paari, tema ju ikka kuulsus, ah?»

Varvara Mihhailovna ei vastanud.

«A-ah!» ägas Vitka, virutades endale rusikaga vastu põlve. «Nii et selle aimasin ma kah ära! Äh, Vitka, taipu on sul küll ja küll, aga pole sellest su taibukusest tulu ühti! U-u-uu!» ürgas ta õigedalt. «Ma ei või ta varjugi näha!»

Ta sirelilillad kottis laud hakkasid taas närviliselt tõmblema, ta vahtis pinevalt Varvara Mihhailovnale näkku.

Kuid see nägu oli keskendunud ja liikumatu.

Siis hüppas Vitka toolilt püsti ja läks kiiresti Varvara Mihhailovna juurde.

«Kas tahad,» ütles ta kähedalt, lõuga õieli ajades ja püüdes sügavamalt Varvara Mihhailovnale silma vaadata, «kas tahad, ma teen sinu eest Nikita Vassiljitšiga sotid sirgeks? Tahad? Miks sa vait oled? Tahad?»

Põgus, tabamatu naeratusevine libises üle Varvara Mihhailovna huulte. Ta vaatas silmi pilgutamata Vitkale otsa. Vitka keerles ta ees küll paremal, küll vasakul, silmitsedes tema viimast kui näojoont.

«Sa ainult ütle mulle: Vitka, tee temaga seda või seda! Ma olen sinu käsutada! Mõtle ükspuha mida välja — ma teen kõik ära. Mul pole midagi kaotada, ma olen sinu heaks kõigeks valmis. Sa ainult ütle! Ütle üksainus sõna!»

Varvara Mihhailovna ei liigatanud.

Vitka pani käed anuvalt kokku.

«Jää nõusse! Sa ei leia kunagi teist sehukest inimest kui on Vitka! Arvad sa, et ma kehklen? Tahad, ma ütlen sulle Nikita Vassiljitši aadressi? Tead sa seda? Või ei tea? Kas tahad? Äh, olgu peale!»

Ta vuristas kiiresti maha Karevi aadressi, tõmbus pisut eemale ja vaatas, milline mulje temast Varvara Mihhailovnale jäi. Varvara Mihhailovna just nagu muhatas, kuid seisis ikka liikumatult edasi, selg vastu seina ja käed rinnal risti.

«Noh, kas tahad,» hakkas Vitka hingeldades, ja justkui meeleheitel pomisema, «kas tahad, ta kihutab kohe täna, kohe praegu siia, tahad? Ma võin nii teha, et ta hakkab su jalgade ees vingerdama! Ma sunnin teda kõik solvamised sinult andeks paluma, Varjušake! Kõik viimseni! Ta on mul peos! Mul maksab ainult tahta ja kogu ta tähtsus on nagu pühitud, nagu tolm kübara pealt. Pole muud vaja kui temast ühes teatud kohas paar sõna poetada, ja kohe on ta platsis — koos kõigi oma müürilehtedega! Tuleb ise, ja jooksujalu, pole vaja kutsudagi. Noh, jää nõusse, Varjuša, taha, anna Vitkale käsk, ja Nikita Vassiljitš on sinu oma, ja Tšuprõkov on kuni kirstulauda . . .»

Ta vankus äkki hooga Varvara Mihhailovnast eemale ja taganes ukse poole, mõlemad käed suule surutud.

Varvara Mihhailovna pühkis kiirustamata käsi.

«Kas ma mõistsin sind õigesti?» lausus ta rahulikult.

Vitka kõõritas tema poole vihaselt, kuid peljates, ja kompas ettevaatlikult, ühe sõrmega ülahuult.

«See sul vana komme külge jäänud,» mõmises ta, «nii kui

natuke midagi ei meeldi, siis kohe . . . sedasamust . . . kaupmehe moodi. Kõva eit oled!»

«Kõva tõesti,» nõustus Varvara Mihhailovna. «Ma päästsin su korra hädast välja, aga sa vaata ette! Kui vaja läheb, siis ma ei halasta!»

Vitka jäi vait, ta kollakad silmad vilasid ringi, ta kaalutles: kas pöörata kõik naljaks ja proovida kuidagi teisiti õnne või taganeda?

Äkki ta nägu virildus, ta ajas ülespaistetanud huule torru ning sisistas:

«Sa ei taha Tšuprõkoviga hästi läbi saada? Ei taha, jah? Noh, siis süüdista iseennast! Ei näe sa . . .»

Ta heitis käe kõrgele üles otsekui vandeks, kuid lipsas samal hetkel toast ootamatu nobedusega välja, pistis pea ukseprao vahelt sisse ja lõpetas, kui oli sellisel moel endale ahtuse taganud:

«Ei näe sa enam oma Nikitat!»

Ta virutas ukse kinni.

Varvara Mihhailovna kuulatas, kuidas Vitka säärikud koridoris kolksusid, ja puhkes naerma.

Ta naer oli vali, lustakas ja täitis toa sedavõrd, et Varvara Mihhailovnale tundus, nagu oleksid seinad taandunud, laiali nihkunud. Esmakordselt sellest saadik, kui ta oli siia elama asunud, kõlas siin selline naer, ja esmakordselt nende seinte vahel tajus ta rõõmsa, elevust toova jõu tulva.

Varvara Mihhailovna puhkes jälle naerma; soe, rahutu ja samal ajal leebe erksus valdas teda üha rohkem ja sügavamalt ja sundis teda äkki silmi sulgema.

Tema elu inetavas armetus, näotus toas tuli Varvara Mihhailovnal tahtmine otsekohe ja ühestki pisiasjast loobumata ette võtta see kõige õrnem ning kõige liigutavam pühalik talitus, mis talle kättesaadav oli. Milleks seda vaja oli? Ei millekski. Mille tarvis kavatses Varvara Mihhailovna end ette valmistada? Ei millegi tarvis. Millest võis ta mõelda sel pühalikul ja meeletul tunnil? Ei millestki.

Ta oli niivõrd õnnelik, et talle isegi ei tulnud pähe sellistel puhkudel nii loomulik ja ühtaegu rõõmus küsimus: kas ta on õnnelik? Iga ta liigutus kümnekordistas õnne, iga kehapööre küllastas teda ülevoolava annika jõuga.

Ja kõik, mida Varvara Mihhailovna tegi, oli seda magusam ja täiuslikum, et ümberringi haigutas must vaesus: pesukausi katkine email, lihtne raudplekist ämber ja täkiline savikann, ammu värvi kaotanud, painutatud torudest voodiotsad ja kitsas madal tualettlaud. Ja mida eesmärgitu-

mad olid selle kummalise, võluva ja tarbetu pühaliku talituse protseduurid, mida vähem sobisid nad toa haleda näotusega, seda meeldivam oli neid sooritada.

Juba ainuüksi esemete kõlbmatus selleks otstarbeks, milleks neid tuli kasutada, pakkus Varvara Mihhailovnale naudingut ja ebamugavused kutsusid esile rahuldustunde, ja vesi voolas rohmakast ämbrist rohmakasse kannu samasuguse magusa ja meeldiva ootusega, millega avatakse soojа veerohke duši kraani.

Suur õnn jagunes Varvara Mihhailovna käes väikesteks osadeks ja tundus lõpmatu.

Vett oli palju, terve ämbritäis, ja pesukauss mahutas selle endasse viimase kui tilgani. Kautšukkäsn oli säilitanud kogu oma nõtke, poorse tihkuse. Froteerätik oli lai ja pehme, suured tualettveepudelid polnud veel põhjani tühjendatud.

Ja ons nii hirmus suur häda, et voodi on kitsas ja ära vajunud? Pole vaja kuigi palju ruumi, et laiali laotada sumadanist väljavõetud riideesemed — siledad nagu hästi kokkupandud suitsupaberilehed — ja nende hulgast välja valida ning ruttamata selga panna kõige sobivam.

Seejärel keerata juuksed kõvasti kokku, mässida nad vasaku käe sõrmede ümber ja seada see juuksesõlm tihedalt kuklasse. Ja siis kaua, üksteise järel õngitseda peegli ees portselantaldrikult libedaid külmi juuksenõelu; suruda ümaraks nüritud nõelte otsad kõvasti juuksesõlme, tajudes nende jahedat kriipimist vastu kuklanahka, uurida hoolikalt iga näoosa eraldi ja veenduda, et on veel palju, palju õnnekillukesi ees ootamas.

Varvara Mihhailovna hakkas lauluviisi ümisema, see kohandus iseenesest tema liigutustega, kippudes vahel päriselt katkema ja tuisates siis äkki rõõmsalt edasi.

Kõva hari surus juuksed tihedalt vastu pead, need tõmbusid sirgu ja läigatasid nüüd nagu ühtlane, pidev, otsekui poleeritud triip. Pudelisse kastetud vatitups läks kiiresti liikuma mööda põski, mööda laupa ning lõuga ja nahk küllastus silmapilkselt kirkast särast.

Seda kirkust oli vaja pehmendada ja Varvara Mihhailovna pani kahuse valge tupsuga näole puudrit, mis lendus laiali otsekui helesinine tolm ning sadestus peegli rohekale pinnale.

Varvara Mihhailovna pesi lauge roosiveega, vaatas silmade sügavamaks muutunud tumedusse, seejärel silus pisikese harjaga ripsmeid.

Peaaegu kõik oli tehtud, kuid õnn oli veel suur ja sellest polnud tahtmist veel niipea lahkuda.

Siis vaadatakse üle kõik võrgutava ahela lülid ja läbikaidud armas, rumal tee taastub iga vatitupsu, kõikide pudelite, kammide, kõigi hellitletud näoosade ja juuste ühtlase laike viimase, põgusa puudutamisega. Jääb üle kleit selga tõmmata, selle kortsud ja voldid siluda, veel kord kummardada peeglisse vaatama ja libistada harjaga üle kulmude.

Seejärel jõuab kätte pühaliku talituse lõppvaatus. See on nii vaevanõudev ja tasane, et Varvara Mihhailovna lauluümin pisihaaval vaibub ja ta silmitseb tummalt, pikalt oma sõrmeküüsi algul ühekaupa, siis paariviisi ja lõpuks kõiki koos. Ja kui küünte tumeroosad ovaalid on kääridega, viilidega ja seemisnahaga kujult ning läikelt ühetaolisteks töödeldud, siis . . .

Just siis tuleb ilmsiks toa kogu näotu armetus, siis pole kohta, kuhu pöörata pilk seebivett pilgeni täis pesukausilt pesulaua all, kulunud põrandalt, lombakalt toolilt ja küüraklt voodilt.

Ent kas tõesti selle viletsa koli nimel maitses Varvara Mihhailovna sõõmhaaval rauget, rahutut ja lustakat rõõmu? Kas tõesti valdas Varvara Mihhailovnat tervise- ja jõutulv vaid selleks, et kaduda, lämbuda armetute seinte hallis, häätuses umbsuses? Ei, Varvara Mihhailovna jäi vaid viivuks mõttesse: kas pole mõni kõige rumalam ja kõige vajalikum tühiasi äkki meelest lastud? Veel üks pilk peegli ette laotud pudipadile — ja siis on kõik.

Võib palitu selga tõmmata, uksele väikese vaskluku riputada, minna läbi pimeda koridori ja pääseda vabadusse.

Ja ka siin on iga samm edasikestva õnne uus osake, siin soojendab pakane keha ja nurga tagant lõõskav tuul ootab, et talle vastu mindaks, siin kõliseb külmunud asfalt kui klaas, ja kivine linn ei suuda oma ranguse taha varjata, kui väga on tema, vanamees, rahul, et teda mööda kõnnivad nii ilusad, nii ergad inimesed.

Tuledest mööda, läbi nende vahelduva — piimjassinise, oranži ja punase valguse minna piki prospektide lõputuid galeriisid, minna sammu kahandamata, minna sihitult, ja ainult tajeda, kuidas koondub, kasvab ja tugevneb jõud. Kas pole ükspuha, kuhu prospektid välja viivad? Kas on vaja teada, kuidas nimetatakse seda tänavat seal, seda silda seal, seda laugelt allamäge kulgevat kaldapealset, seda kaugele malmmustrilise aia varju taandunud maja?

Kas pole ükspuha, kuhu sammud seada? Pooleldi avatud

väravast õue, mida piiravad lossi masajad, krohvitud tiib-hooned, paremale või vasakule, mingite raskete võlvide alla mingisse pimedasse aeda, ja edasi mööda kõlisevate külmu-nud lehtedega kaetud teerada, ja seejärel poolviltu välisukse juurde, vanamoodsale laugjale trepile, mis viib — kas pole ükspuha, kuhu see viib?

«Ha-haa!»

Varvara Mihhailovna meenutab tursunud lõusta, vappu-vaid sirelilillasid kotte silmade all, narri või ahvi rutakat patramist.

«Loll!» ütleb Varvara Mihhailovna ja annab uuesti peale-tikkuvale naerule voli.

Ta silmitseb uudishimu ja imestusega päratut ust, leiab kellanupu ja sellele vajutadeski naerab ikka veel, imestab ikka veel, kuidas küll tema — Varvara Mihhailovna — on sattunud selle ukse taha, ja kas saab tõsi olla, et nimelt selle ukse taga (mis paks, mis vägev uks nagu renteis!) elab Nikita Karev . . .

Oli juba hilja — üheteistkümne ringis. Tänavakära kostis siia ainult suvel, kui aknad olid avatud. Õhtuti valitses siin eriline vaikus ja massiivsed seinad hoidsid seda valvsalt ja kiivalt.

Nikita oli kaua endale sobivat eluaset otsinud. Praegune peavari oli talle meeltmööda, see oli otsekui tema jaoks loo-dud — endassesulgunud, võõra pilgu eest varjatud. Võis igal ajal linnast lahkuda ja endist viisi jääda kahe sammu kaugu-sele tema kõige rahvarohkematest, elavamatest tänavaristi-dest.

Ent sellel õhtul muutus maja valvakas endassesuletus Nikitale koormavaks. Vaikus tihenes ja ähvardas iga hetk ületada teatud piiri ning muutuda ängistavaks hääletuseks, mis oli Nikitat kunagi ammu rõhunud.

Ta lesis diivanil, pahvis tihti, oskamatult paberossi ja puhus iga natukese aja tagant sellelt tuhka. Paar korda astus Nikita klaverikaanele laiali laotatud nootide ja seejärel laua juurde, segas klaasis jahtunud teed, kuid unustas selle joo-mata ja heitis uuesti diivanile.

Terve nädala jooksul olid noodid ühest klaverikaane otsast teise nihkunud. Viimased kaks päeva polnud Nikita neid puutunudki, oli vaid üksnes harva sekka silmitsenud täis-kriipseldatud joonitud paberit.

See, et ta ei suutnud millegi kallale asuda, et ta töö tun-dus talle tarbetu ja igav, tema ise aga endale andetu ja juh-makas, — see kõik peaaegu ei häirinud Nikitat. Kogemused

olid jõudnud talle õpetada, et tõeline usk on nagu sigija ennasloom, ta õgib kahtlusi ja usukaotust niisama hõlpsasti, kui ta neid ilmale toob. Ja ka siis, kui Nikita meeleheitehoos polnud leidnud endas enam raasugi eneseusaldust, ei oleks ta ikkagi suutnud loobuda oma tööst või oma kunstist, — kas polnud ükskõik, kuidas nimetada haigust, mida ta põdes?

Ta võis tundide kaupa vahtida klaverit, ilma et oleks tund-nud hirmu, ilma et oleks muretsenud oma saatuse pärast, selle oma saatuse pärast, ja samal ajal tegi teisele saatu-sele mõtlemine talle tuska.

See teine saatus nõudis teokstegemist samuti kui esime-negi. Siingi tuli nagu muusikas ületada takistusi, läbi käia vaevane katsumuste tee, ja siingi tuli iga rahulduseraasu eest tasuda ikka sellesama loobumusliku visklemisega mööda põrgut.

Tühine ja justkui endastmõistetav õigus näha siinsamas, enda kõrval, sellelsamal diivanil inimest, — see õigus oli vaja kätte võidelda, vallutada visas ja tõenäoliselt alandavas heitluses.

Ning taas, uuesti ja uuesti avanes Nikita ees kunagi teda oma mitmepalgelisusega vapustanud maailma selgusetu ava-rus. Ja arvutute palede, vaenulike, rusuvalt mõjuvate ini-meste hulgast oli vaja leida üks nägu, millel alati, kogu elu ja iga hetk tahtnuks peatada pilgu.

Ent kui lihtsate inimlike vahekordade korraldamine tõi endaga kaasa uue katsumustekoorma, siis kust pidi võetama uut jõudu? Sest kogu jõud kulus jagamatult sellele peami-sele ja ainsale tegevusele, mis andis Nikita olemasolule mõtte.

Üksteist vastastikku hävitavate tunnete norgjas nõiaringis oli asjatu lepitusele loota. Kuid Nikita naasis vastu oma tahtmist mälestuste juurde, hiljutine öö kiskus teda märja, jennult veelduva lume pöörisesse, ja Anna sulas valgete lai-kude melus Irinaga ühte, ja kellegi tumedad tulised silmad luurasid ahnelt ja pilkavalt läbi tuisuloori.

Siis tuli Nikitale mõttesse, et ta igatsus Anna järele elab temas edasi üksnes sellepärast, et lahkunud sõbra lähedus oli nii hõlpsasti kätte võidetud, ja ei tarvitsenud teha mingeid jõupingutusi selleks, et säilitada oma mälestustes seda lähe-dust. Kas mitte sellepärast ei ühendanud Nikita oma kujut-luses nii lootusrikkalt kaht kuju — Annat ja Irinat? Nikita oletas, et Irinast saaks teda kauge Annaga sidunud õnneliku, mugava saatuse jätkaja. Ta mõtles, et leiab Irinas kõike, mida

tema ettekujutus oli Annast alal hoidnud, ja ta lootis, et see on niisama lihtne kui pärandit saada. Ja tõepoolest, ta leidis Irinas sellesama sagedase, rutaka hingamise, sellesama kütkestava, veidi lapseliku liigutuste nurgelisuse (ta ei suutnud unustada, kuidas Irina põlve toolile toetades püsti seisis, kuidas kleit tihkelt ta põlve ümber pingutus, kui ta koos Karevite külalistega käsi plaksutas). Muidugi oli see Anna, ikka seesama noor, alatiseks lähedane Anna. Ja mis võis takistada Nikita ja Anna harjumusliku ning alatiseks ihaldatud ühtekuuluvuse lihtsat kestmist, ega ometi see, et Anna ainult juhtumisi kandis nüüd teist nime?

Siis nägi Nikita uuesti, kuidas Irina veidi kõnniteelt kõrvale astudes temast möödub, — muutumatu kõnnaku, muutumatu näoilme ja pineva peapöördega.

Teda ei hämmeldanud üldsegi see, et Irina möödus temast nagu postist. Ta ei leidnud endas jõudu Irinale järele minna, veenda teda selles, et ta on eksinud, lõpuks lihtsalt öelda, et Irinal pole õigust teda nii julmalt kohelda. Selle asemel tabas Nikita end mõttelt, mis rabas teda otsekui valuhoog: kui vana oli Irina tema ja Anna tutvumise ajal?

Ja kühmu tõmbununa, veidralt Matveiga sarnanedes läks Nikita oma teed.

Muidugi polnuks raske Irinat veenda, et Nikita pole mitte kunagi ja mitte milleski tema ees süüdi olnud (oo, ta oli õige ja puhas, ta võinuks tõepoolest oma elu nagu peopesal ette näidata), kuid kas võis ta ka edaspidi vaikida sellest, et juba hiilisid ligi uued tunded, oli maitstud uut rahutust, et Matvei väsinud ohked olid talle niisama lähedased kui Irina lapselik naer?

Irina oli alles plikaohtu! — mäherduse õnnetusena tundus see nüüd Nikitale!

Ta sai aru, et paljast juhuste kokkusattumisest sõlmunud sõlmi annab lahti harutada. Kuid soov seda teha kahvatus aina rohkem ja pudenes nagu kuiv kõrkjas. Ja et mitte tunnistada oma nõrkust, veenis ta ennast, et tal on kõiges õigus ja et järelikult on tema jaoks alandav midagi seletada, tõendada, midagi paluda. Vaja olnuks alustada vennast, kes Nikitast eemale hoidus, sõnatult teda milleski süüdistas, ei tahtnud või ei suutnud teda mõista, nagu Nikita ise ei mõistnud omal ajal Rostislavi. Ja kas siis Rostislav suutnukski saavutada seda, et Nikita oleks teda mõistnud? Milleks siis kippuda Matveiga vahekordi selgitama, kui sellest nagunii midagi välja ei tule?

Ja kas ainuüksi Matveiga tulnuks Nikital rääkida?

Irina! Jällegi keerleb ta lumeräitsakate möllus; Nikita tahab tabada ta pilku, ta möödub, Nikita karjub talle järele, ta ei pöördu tagasi vaatama, ta tundub Nikitale Annast veelgi noorem, armsam ja veetlevam, Nikita kutsub teda, kuid hääl langeb uttu, ja udu neelab Irina.

Siis, läbi udu, tajub ta ahnete, pilkavate silmade peaaegu ihulikku puudutust ja ei suuda neist enam vabaneda, ta näeb, kuidas ahnus asendub neis pikkamisi anuvusega ja pilge õrnusega. Ta täiendab nende silmade ahvatlevat, tulist tumedust naeratusega, näojooned — eredad ja avalalt sirgjoonelised — tunduvad talle üleelatud vagurast valust leevenud, ja Nikital on kahju, et ta põhjustas seda valu, ja kaastunne, võib-olla kaastunne, muudab tema kujutluse hõivanud kuju käegakatsutavalt lähedaseks.

Nikita näeb selgesti, kuidas tuttaval näol sileneb kitsas kurd kulmude vahel, kuidas võpatavad huuled, puudutades aeglaselt teineteist ja tuues nähtavale kaks ühtlast hammasterida. Ta tabab sügava hääle, ta võib määratleda selle kõrgust ja kuuleb, kuidas klaverikeel selle toonile vastab. Tuhandete teiste häälte hulgast võinuks Nikita ära tunda selle üheainsa hääle — ja veider küll — selle hääle kaja hällib oma voolavas laulvuses mööda tuba, üha rohkem ja rohkem seda täites ja äkki — äkki lõhestab heledalt vaikuse:

«Kas teie juurde tohib tulla?»

Nikita hüppas diivanilt püsti ja nõjatus klaverile.

«Tohib!» vastas ta nimme valjusti, veendumaks, et ei maga.

Ilmselt ta ei maganud: Varvara Mihhailovna seisis ta toa lävel.

Ei, ei! Tema toa lävel ei seisnud mitte Varvara Mihhailovna!

Selline, nagu nüüd Nikita ette ilmudes, oli ta olnud vahest ainult oma kõige õnnelikumatel, kõige pidulikumatel tundidel. Otsekui oleks ta heitnud õlult kümmekond eluaastat ja ühtaegu ka mälestuse nendest ning saanud Varjaks, Varjakeseks, Varvaruškaks, kes vaatas Nikitat mingist uhkest, pimestavast maailmast. Temas ei olnud varjugi ahnusest või pilkest, millega Nikita ettekujutus teda hetk tagasi oli õnnistanud. Ent kõik ere, õrn ja naiselik temas oli omandanud väljakuuluva jõu.

«Ega te ei ehmatanud? Ma kardan kogu aeg teid ehmatada!» ütles Varvara Mihhailovna särava naeratuse saatel.

Poolunest oli Nikital hõlpsam toibuda kui pimestusest, mille oli põhjustanud Varvara Mihhailovna.

Lõpuks astus Nikita tema juurde, võttis ta käe ja tõstis huultele.

Varvara Mihhailovna, pea pisut kuklas, silmitses tähelepanelikult Nikita nägu.

«Te suudlete teist korda mu kätt,» ütles ta vaikselt. «Pärast esimest korda te reetsite mu.»

«Reetsin!» karjatas Nikita.

«No-no-noo! Ärge ägedaks minge. Ja üldse ei maksa nii tõsistest asjadest kõnelda.»

«Ma ju rääkisin teile oma tookordsest seisundist.»

«Ma andsin teile õiguse, mu armas,» lausus naine leebelt. «Mul hakkas lihtsalt natuke hirm, et ka seekord ... Olgu, aitab, jätan järele!... Tähendab, te ei ehmunud?» küsis ta, kui oli natuke aega vaikinud ja toas ringi vaadanud.

«Ma ootasin teid ...»

«Ootasite? ...»

«Te ju ütlesite, et tulete. Tookord, klubis.»

«Ainult sellepärast? Aga muidu te poleks oodanud?»

Varvara Mihhailovna heitis Nikitale uuriva pilgu, kuid hakkas otsekohe toas aeglaselt ringi käima, puudutades esemeid ja seletades laulval häälel, naljatleva imestusega:

«See on siis laud, mille taga Nikita Karev joob külma teed. Uihh, kui külm! Hommikune, eks?... Aga need on noodid. Jumal küll, milline konksude ja sabade segadik! Kas see on partituur? Ei ole? Aga mis asi siis? Kuidas te küll, Karev, säherdust hiina keelt jagate? Ja need on raamatud... Niinii ... Ja see on diivan, mille peal Nikita Karev igatsust tunneb. Õigus ju?»

Varvara Mihhailovna istus kiiresti diivanile, silitas enda ümber vaipkatet ja ütles:

«Tulge siia, Karev. On ju õigus, et te siin igatsust tunnete?»

«Enne teie tulekut tundsin tõepoolest,» vastas Nikita ja istus ta kõrvale.

«Kelle järele?»

«Te ju teate.»

«Miks te tema juurde ei läinud?»

Nikita naeratas ja tahtis midagi öelda, kuid Varvara Mihhailovna lisas vandeseltslasliku rutu ja kavalusega:

«Te ei saanud tema juurde minna, ega? Te läksite pärast toda ööd tülli, eks ole?»

Nikita heitis talle pilgu ja põrkas veidi tagasi.

Võidukas või ka kiskjalik muie libises üle naise näo ja kadus samal hetkel, otseku oleks ta alla surutud.

«Miks te mind nõnda vaatate?» puhkes Varvara Mihhailovna lihtsal moel naerma. «Te koguni võpatasite, Karev. Ma nähtavasti ei suutnud varjata oma kahjurõõmu? Andke mulle mu nõrkus andeks.»

Ei, muidugi, Nikitale oli viirastunud midagi absurdset. Varvara Mihhailovna naeratus oli endistviisi õrn, otsekohene, ta näol mänglesid säravad värvid.

«Aga te tahaksite siiski tema juurde minna?» küsis Varvara Mihhailovna velpalt.

«Kas maksab?» ütles Nikita, nakatudes teise mänglevusest.

«Miks te siis ennast ilmaasjata piinate, Karev?» naeris Varvara Mihhailovna. «Vaadake, mismoodi te välja näete. See on ju kõik tema pärast!»

«Kust te selle võtate?» sõnas Nikita peaaegu solvunult.

Varvara Mihhailovna nõjatus diivani seljatoele ja ta naer valjenes.

«Karev! Ega teil ju minu pärast pole tee klaasis ära jäätunud ja juuksed sassis! Te vaadake, mismoodi te välja näete!»

«Aga kes teab, võib-olla ka teie pärast! Ma mõtlesin ka teie peale,» lausus Nikita naeratades ja silus juukseid.

«Ka minu peale? Braavo, Karev! On see vast lohutus!... Jätke järele, juba on hea küllalt,» ütles Varvara Mihhailovna ja tõmbas Nikita käed peast eemale.

Selles puudutuses oli midagi südantvallutavat ja liigutavat. Nikita jättis Varvara Mihhailovna käe enda omadesse.

«Ma meenutasin teid kõik need päevad,» hakkas ta rääkima. «Tavaliselt, kui teid pole, te kuidagi ...»

«Kes silmist, see südamest,» aitas naine tõsimeelselt kaasa.

«Ma ei mõista, miks see nõnda oli,» ütles Nikita veidi segadussesattunult. Ent surus äkki kiiresti naise kätt ja lõpetas erutatult:

«Minuga oli alati nii nagu praegu: maksab mul ainult teid nähä, kui te... kui kõik ümberringi paistab teistsugune. Pärast kokkusaamisi teiega mõistan ma kõike teisiti. Ja ma imestan, et ma seda siiani kunagi ei oimanud. Nüüd on see mulle täiesti selge, täiesti!»

Varvara Mihhailovna kuulas teda ettepoole kummardunult. Tema sõrmeotsadki ei liigatanud, otsekui kartnuks ta, et väikesmagi liigutuse peale katkestab Nikita oma jutu ja laseb ta käe lahti.

«Ma mõtlen nüüd, et teil on õigus, kui te minu eest minu tõeliselt tundest räägite.»

Nikita püüdis naeratada, kuid hämming lõi mõra ta nae-

ratusse, ja siis pahvatas ta pikemalt mõtlemata, sest parandamatut parandada näis lootusetu:

«Ma räägin oma tunnetest teie vastu.»

Nad mõlemad jäid vait, otsekui teineteist ära tundmata, olles rõhutud millegi tabamatu, järeleandmatu tugevnemisest.

Lõpuks kallutas Varvara Mihhailovna end veel rohkem alla, toetas põse vastu Nikita käsi ja ütles vaevukuuldavalt:

«Kui te kunagi teeksite oma tunded tõeks!»

Nikita vastas alles veidi aja pärast.

«Ei tea, kas on see muusika, mis on mind selliseks teinud?» muhatas ta. «See on ju naiselik kunstiliik.»

«Karev!» hüüatas Varvara Mihhailovna, tõstes oma pea ta kätelt. «Kuidas teil häbi pole, Karev! Noh, nimetage mulle kas või üksainus naishelilooja? Noh!»

Nikita hakkas tõega muusikuid mälus läbi võtma. Kuid Varvara Mihhailovna puhkes jälle naerma ja õrritas lõbusalt:

«Näete, ei te tea ühti!»

Ja Nikita nägi nüüd Varvara Mihhailovnat selle tütarlapsena, keda ta oli kunagi esimest korda kohanud ja kes oli siis veidi kummardades, otsekui kutsudes ennast paremini vaatama, vallatult öelnud:

«Aga kala on hoopis siin!»

Ja nagu tookordki, võtsid Nikita oma valdusse tema kuuletumast keelduva keha igas soones, igas rakus kõlama löönud laulud. Ta suutis vaid pomiseda:

«Muusika lähtub korrast, harmooniast, sisuliselt tähendab see: alistumisest, tahtetusest.»

Kuid see oli tema viimane lõiv mõistusele, ja viimane asi, mis ulatus tema teadvusse, olid Varvara Mihhailovna sõnad:

«Kas te jätate ükskord oma muusika? Te olete nagu pöörane!»

Nikitat oli vallanud juubeldav valu, ta ütles midagi ja ei mõistnud vastust, ja kuulis taas oma häält, ja mõttetu kõne, mis on rõõmustanud ja piinanud ja ikka veel rõõmustab ja piinab miljoneid inimesi, hakkas nagu ikka ja alati ning siiski uuel kõlal toas ringi huljuma.

Nikita võttis kõvasti Varvara Mihhailovna käest kinni.

Ja siis said Nikitale osaks kogu õrnus ja kogu vaimustus, millega Varvara Mihhailovna oli tund aega tagasi rõõmsalt ja pidulikult oma keha kallal nõidunud. Ja kõik kitsale tualettlauale jäänud tühised vatitupsud, lõhnaõlipudelid, käsnad ja harjad paljastasid korraga oma salamise jõu näo

kirkas värskuses, juuste tumedas helgis, naha soojas pehmuses.

«Karev!» ütles Varvara Mihhailovna ja pani oma rasked lapsakad käed Nikita õlgadele. «Te pole kunagi, mitte kunagi nii sugune olnud!»

Ent Nikita võttis ta käed ära, toetas end ühele põlvele, haaras ta näo oma pihkude vahele ja tajus selle kohale kummardudes ühekorraga, kogu kehaga ta hammaste sooja niiskust.

Kolmas peatükk

Nikita Karevi sümfoonia

(Helilooja J. Šaporini artikkel)

N. Karevi esimesed autoriesinemised võttis kriitika vastu tagasihoidlikult. Moskvalased ei leidnud noores heliloojas piisavalt eredat loomingulist individuaalsust ja heitsid talle ette novaatorlike püüdluste nappust, Peterburis seevastu peeti tema loomingut kuivaks, eeskätt kontrapunktilise koe rohkuse tõttu, mis mõnevõrra kahjustas noil aastail väga hinnatud harmoonilist faktuuri.

Tema esimesed katsetused heliloomingu vallas langesid ajaliselt ühte konservatooriumiaastatega Moskvas, kus N. Karev õppis klaverimängu.

S. Tanejev, tutvunud Karevi esimeste teostega, soovitas tal end tõsiselt heliloomingule pühendada. Tanejevi juhtimisel võttis Karev läbi kontrapunkti ja fuuga.

Lõpetanud Moskva konservatooriumi klaveri erialal, sõitis Karev Peterburi, kus ta jätkas kompositsiooniõpinguid A. Ljadovi juures vormi ja M. Steinbergi juures instrumentatsiooni alal. Sellesse aega kuuluvad lõpetamata jäänud dirigeerimisõpingud N. Tšerepnini juhatusel.

Tehniliselt tugevasti arenenud, ei rahuldunud Karev ometigi Peterburi muusikailma ühekülgsete meeleoludega ja nõuetega ja sõitis 1912. aastal Saksamaale, mis paljudes tema muusikutest sõprades arusaamatust tekitas, sest nad pidasid Karevit juba tollal väljakujunenud muusikuks.

Kummatigi tundis Karev ise vajadust vaadelda ennast ja oma tööd teistsuguse muusikalise kultuuri õhkkonnas. Ta asus Dresdenisse, kus huvitus orelist ja oreliliteratuurist, mille tulemuseks oli rida oreliteoseid. Samaaegselt õppis Karev dirigeerimist kuulsa Sonuchi juures. Sõja puhkedes

jäi ta Dresdenisse, tegeldes sümfoonia komponeerimisega, ja elas seal kuni revolutsioonini, mille alates ta tuli tagasi kodumaale.

Siin jätkas ta visalt tööd oma sümfoonia ja teiste teoste kallal. Tolle aja üldiste olude rõhuvust süvendas täielik eraldatus mitte üksi Lääne-Euroopa muusikailmast, vaid ka muusikaelust üldse. Paljud Karevi sõbrad ei teadnud pikka aega (ligi kaks aastat) isegi tema naasmisest kodumaale.

Karevi esimeseks kokkupuuteks laiade muusikaringkondadega oli tema sümfoonia, mis esitati Filharmoonia poolt organiseeritud kontserdil.

Kõik oli sellel kontserdil ebatavaline. Esmakordselt revolutsiooniaastate jooksul demonstreeris kaasaegne vene helilooja ‚ammendava täiusega oma kunsti, Peterburi muusikaringkonnad tutvusid esmakordselt Karevi uudse ja neile seniajani tundmatu loomingulise käekirjaga, ja lõpuks esines Karev esmakordselt suure sümfooniaorkestri ees dirigendina. On loomulik, et kontserdile eelnesid rohked, ülimalt vasturääkivad oletused, mis tekitasid helilooja lavale ilmumise hetkeks äärmiselt pineva õhkkonna, ja saal võttis dirigendi vastu umbuskliku vaikimisega.

Tuleb öelda, et kontserdi programm ise oli koostatud ebatavaliselt: see koosnes ühest, nüüd juba laialt tuntud sümfooniast *e-moll*, op. 17.

Teose esimestest taktidest peale võis tunda muusika tihedat seost ühiskondlikus ja isiklikus elus toimunud murrangu raskete aastatega. Kogu sümfoonia esimest osa läbiv dramaatiline kollisioon saavutas oma arenduses tõelise traagilisuse.

Pillirühmalt pillirühmale edasikanduv, laialt voogav kevadine meloodia lõi omalaadse polüfoonilise stiili, mis võib-olla lähtub Karevi kiindumusest orelisse ja sellega seotud innukast tööst kontrapunktilise muusika vallas. Karevi vähimategi lokaalsete joonteta meloodia on oma põhiolemuselt sügavalt rahvuslik. Euroopa kool soodustas üksnes helilooja loomelaadis peituva slaaviliku laululisuse paremat esiletulekut, ilmestades Karevi muusikat selgejoonelisuse ja ökonoomse materjalikasutusega. Rimski-Korsakovi juures läbitehtud koolile vaatamata annab instrumenteeringus tunda lähedus äraproovitud retseptuuridest vabadele Tšaikovski värvidele. See on eriti märgatav keelpillirühma kasutamises ja siin ilmutavad ennast kahtlemata Karevi viiuldajateadmised, mis ta sai oma muusikaõpingute esimesel etapil.

Sümfoonia teine osa suunas saali meeleolu otsekohe teisale, sulgedes selle autori isiklike läbielamiste kitsamasse

ringi. Flöötide idüllilise joonise foonilt kasvas esile tšellode laulev, ajuti esimese osa teemale lähedane meloodia, mis pärast väikest episoodi (reministsents esimesest osast) kasvas üle skertso (III osa) hoogsaks liikumiseks (III osa).

Tokaata laadis kirjutatud skertso seab tohutuid nõudmisi iga üksiku partii esitajale. Eriti vastutusrikkad on flöötide ja trompetite repetitsiooniliselt esitatud partiid (kahekordsed keelelöögid). Vaatamata skertso erakordsele raskusele sai orkester sellega hiilgavalt hakkama, tunduval määral tänu autori ilmekale ja kindlakäelisele juhatamisele.

Sümfoonia viimane osa on täielikult teose grandioosse finaali päralt. Seda alustav kahekordne viiehäälne polütonaalne fuuga jõuab aeglases tempos lõpuks tonaalse tasakaaluni, mille saavutamisel korduvad üksteise järel rondovormis sümfoonia eelmiste osade motiivid. Vahetult kooda eel viib poolkadents muusika taas polütonaalsete kihistuste valda, mis rajanevad fuuga teemadel, kusjuures osa alguse aeglaste tempode kiirenemine annab muusikale talumatult lahendamatu iseloomu, ja ainuüksi fanfaaride näol sissetungiv lõpp-protsessioon seab jalule sümfoonia rütmilise, tonaalse (*e-duur*) ja arhitektoonilise tasakaalu.

Sümfoonia põhiliseks ja küllap ka ainsaks puuduseks on helilooja kavatsuse ja kontsertesituse reaalsete võimaluste vähene vastavus. Sümfoonia, kui maha arvata osadevahelised lühikesed pausid, kestab tund ja nelikümmend minutit. Esitada nii pikka teost ilma vaheajata on üsna raske, eriti kui arvestada muusika erakordset emotsionaalset intensiivsust. Kui aga teha (nagu see korduskontserdil oligi) kolme esimese osa ja finaali vahel vaheaeg, rikub see väga suurel määral kontseptsiooni terviklikkust.

Kui jätta see tõsine puudujääk arvestamata, siis võib ja saabki rääkida ainuüksi selle tohutu ja mitmeti tähelepanuväärse teose voorustest. Saksamaal revolutsioonieelsel ajal alustatud sümfoonia valmis rööbiti nende stiihiliste sündmustega, mille tunnistajaks Karev Venemaal oli. Ei saa jätta märkimata helilooja meelekindlust, kelle loomevõime säilis ja tugevnes füüsiliste raskuste kiuste. Olukorras, mis peaaegu välistas klaveri kasutamise, kirjutas Karev oma «romaansümfoonia», jäädvustades selles kõik selle suure ja ülleva, mida tõi meile revolutsioon. Peab evima tõelise kunstniku enesevalitsust, et tõusta kõrgemale olesklejalikust piiratud elutajust ja suuta isegi sellistes tingimustes näha toimuvate sündmuste ülevat mõtet ja seda loovalt kajastada.

On teoseid, mis oma helikeele keerukusest hoolimata

mõjuvad otsekohe kuulajale oma olemusega, võib-olla sellepärast, et nende aluseks on selgus ja veenev siirus.

Selliste teoste hulka tuleb arvata ka N. Karevi sümfoonia. Talle on omane see ülim lihtsus, see mõtte rikkusest, mitte vaesusest tulenev lihtsus, milleni Gogoli sõnade kohaselt tuleb kasvada.

Kriitika on viimastel aastatel väitnud, nagu oleksid vene rahvusliku muusika teed «võimsa rühma» esindajate loominguga lõplikult ammendatud ja nagu tähendaks rahvusliku muusika edasine viljelemine paratamatult epigoonlust. Kuid niisuguste väidete kiuste tõestas Karev vastupidist. Taaselustanud oma loomingus vene laululisuse stiihia Lääne polüfonistide stiili sügava ja kõigekülgse tundmaõppimise alusel, on ta teoks teinud, kui nii võib öelda, S. Tanejevi prognoosi, kes oli kindlalt veendunud, et ainult sellist teed mööda võibki minna vene muusika areng. Nimelt selle poolest on Karev sügavalt erinev oma silmapaistvatest kaasaegsetest, nii neist, kes lahendavad valdavalt formaalseid ülesandeid, kui ka neist, kes on irdunud oma loomingus kodupinnasest ja hakanud kõnelema meile võõrast keelt.

Kui rääkida Karevi loomingus ilmnevatest mõjudest, siis tuleks märkida tema sugulust Hindemithiga, muidugi mõista puhtformaalsest küljest (kontrapunktiline mõtlemislaad). Meie kaasaegsetest vene heliloojatest seisab Karev teistest ligemal V. Štšerbatšovile, polüfoonilise laululisuse meistrile. Karevi instrumenteering on kahtlemata mõjutatud ka nendest tohututest avastustest ja leidudest, mida on selles valdkonnas teinud meie uus muusika.

N. Karevi sümfoonia ei suuda kogu oma faktuuri iseloomulikkusest hoolimata ometi täielikult ammendada helilooja loomingu iseärasusi. Nende iseärasuste selgitamiseks pidanuks üksikasjaliselt peatuma ka N. Karevi teistel suurvormis töödel, mis valmimisajalt osalt eelnevad sümfooniale, osalt kuuluvad samasse loomeperioodi. Siinkohal meenutaksime üksnes Karevi poolt 1920. aastal lõpetatud, suure küpsuse ja meisterlikkuse pitserit kandvat klaverikontserti. Kontsert on kirjutatud äärmiselt lakoonilises ja ökonoomses vormis. Teose peamine voorus seisneb eemaldumises neist suure klaverimuusika stiili tavapärastest kaanonitest, mis on saanud kohustuslikeks juba Liszti päevist peale.

Elav ja laialdane huvi, mille kutsus esile N. Karevi suure sümfoonilise teose mõneti ootamatu ilmumine tänapäeva muusikapilti, annab kahtlemata tõuke selle suurepärase helilooja kogu loomingu tähelepanelikule uurimisele.

Oma inimlikus, perekondlikus majapidamises oli Vassil Leontitš paljust ilma jäänud. Oli ilma jäänud kõigepealt naisest, nii et polnud kellegagi kahjusid kokku võtta, ja ta pidi endas üksinda kandma kogu kaotuste kibedust. Oli ilma jäänud tütardest, lastelastest ja oli pidanud maha matma oma salamise, ainuüksi enda teada hoitud lootuse, et Rostislav tuleb kord tagasi.

Kuskil teispool Kubani, kodukanti meenutavatel stepilagendikel kohtas Vassil Leontitš hirmsana tuntud aastal oma Peterburi käskijat ja isandat, istus veel kord troskasse ja külvas veel kord loendamatud tiinud täis kuldseid nisuvasid. Kuid saagi koristas Vassil Leontitši asemel keegi teine.

Tuli aeg otsida endale peavarju ja ainuüksi Matvei — tubli mees, kasakas! — võis seda isale pakkuda.

Karavanides, rongivagunites, teedel ja radadel kaotas Vassil Leontitš oma ülearused puudad. Varem nägi ta oma saapaninasid vaid siis, kui sügavalt alla kummardus. Nüüd tuli alalhoitud pintsakud kitsamaks õmmelda; kõhnaks jäänud Vassil Leontitš osutus pisukeseks, igerikuks ätiks, ta pea otsekui kasvas suuremaks, aastatevanune pronksjas päevitus asendus tohletanud naha värvitusega. Kuid ta uskus ikka veel, haudus ikka veel vanaviisi suurejoonelisi plaane, ja tal oli endisajast säilinud harjumus hingeldades kõnelda.

Vassil Leontitšit vaatama tulnud ja teda peale Nikita pärast puhkenud tüli esmakordselt näinud Jevgraf väärutas kaua ja mõtlikult pead.

«Oled kangesti kokku kuivanud, Vassil Leontitš,» ütles ta justkui heakskiitvalt. «Küllap on nüüd kerge sind kirstus kanda.»

«Kust sina siia oled saanud, vana ori?» kostis Karev pahaselt vastu.

«Ega minul sinu vastu viha olla ei saa, Vassil Leontitš. Sinu elu on möödas. Sul on ju oma seitsekümmend aastat turjal või rohkemgi?»

«Aga palju sinul neid turjal on, vana lobamokk? Kas ma olen sind oma eluaastaid lugema palganud või?»

«Eks minulgi tuleb neid omajagu, kuigi vähem kui sinul,» muhatas Jevgraf ja toetas end taburetile istuma.

Sellest peale algasid kahe vanamehe sagedased kokkusaamised ja nende alatised kisklemised, nääklemised ja solvumised. Ent mida rohkem aeg edasi läks, seda tugevamini

nad teineteisesse kiindusid, ja kui Vassil Leontitšit tabas tema viimane tõbi, ei saanud ta ilma Jevgrafita enam oldud.

«Oled siruli? Ja vait? Mõtled aiva?» päris Jevgraf, tirides seljast vateeritud palitut ja pannes seda hoolikalt toanurka kokku. «Mõtled, jah?» Ta toetus voodiservale. «Ega nagunii kõike ära ei mõtle. Mõtted on justkui keedetud vähid: mida rohkem neid sööd, seda rohkem jääb taldrikule.»

Ta otsis põuest pakikese ja ulatas selle haigele.

«Säh võta kommisid tee kõrvale, tee kõrvale on nad head. Miks sa nad sinna panid? Misjaoks silmahimu teha? Peida padja alla. Kui kaugemale panna, on lähemalt võtta.»

«Sa oled kitsi, Jevgraf,» ütles Vassil Leontitš tasakesi, «pealtnäha hea, aga hinge poolest kitsi. Tood külakosti, aga endal on kahju.»

«Aga kas sul ei ole kahju? Anna õige kommid tagasi! Noh? Miks sa siis ei anna? Küll on kooner! Ja madratsisse on sul muidugi kuld peidetud, ah? Lase ma katsun.»

Ja Jevgraf pistis käe teki alla.

«Ära puutu, ära puutu, reo!» vigises Vassil Leontitš, siputades nõrgalt jalgu ja ajades end küünarnukkidele.

«Vaata siis! Kohe näha, kumb meist on ahne. Päris hinge võttis teisel kinni. Hea küll, ega ma ei puutu. Puhka puhu aega, ole ilusti pikali.»

Nad vaikisid mõne minuti, kuulda oli vaid Vassil Leontitši nuuksuvat hingamist ja madratsivedrude jorisevat kuminat.

Seejärel alustas Jevgraf uuesti:

«Mis sa siis oled valmis mõelnud? Surra on aeg, aga sina muudkui mõtled.»

Vassil Leontitš hakkas rääkima, lahutades sõnu lühikeste pinnaliste hingetõmmetega:

«Nüüdisajal on sekeldamisest kõigil pea segi. Ja sinul, vanal pärglil, sügeleb kah sabas sõrkida. Kuhu sa keksid, va tuulejahvataja? Ma sain Kubanil ühe taadiga hea peale. Tubli taat oli. Rääkis, kuidas matsil tulnud tahtmine otse sõita, tee tüüdanud ära: keerutab ja vänderdab sinna-tänna, ühest august teise. Eks keeranudki tee pealt kõrvale, et sedaviisi saab rutemini. Vaatab — hobusel kaelasooned punnis, jalg jääb jala taha kinni, tammub ühe koha peal, vaata et ei saagi enam edasi. Mats tahab tagasi keerata, aga kus tee juba kaugel, ei sinna enam pääse.»

«Nõnda jah,» näägutas Jevgraf.

«Seal on su nõnda jah. Tuleb välja, et olgu tee kui kehv tahes, aga kindlam ikka kui päris ilma.»

«Nüüdisajal armastab rahvas rohkem otse minna,» tähendas Jevgraf süütult.

«Sul needsamad jutud?»

«Mina rahvast maha ei jää.»

«Seda ma näen! Ja mis sul muret? Kogu vara on sul mütsi sees kaasas. Perekondagi pole. Mis sinust tahta? Kelle järgi pere ennast varemasti seadis? Kuni isa oli elus, isa järgi. Kui suri, siis vanema venna järgi. Vanem oli kõigele pea. Aga nüüdisajal? Kuulsid, mis tembuga Matvei Ariška hakkama sai? Säh sulle perekonda!»

«Kädistad nagu harakas: perekond, perekond,» urises Jevgraf vastu. «Kolmest tukist tuleb kokku lõke, aga ühest — säh, vaata!»

Ja ta näitas Vassil Leontitšile trääsa.

Selle peale vastas Vassil Leontitš talle samaga ja pööras näo seina poole.

«Seal on see sinu perekond,» lisas Jevgraf, kui oli veidi mõelnud, ja jälle jäi Vassil Leontitši toas vaikseks.

Kõrgel padjavirnal liikumatult poolistukil olles näis ta teadvusetu ja jalad oli ta Jevgrafist eemale tõstnud, et ei peaks teist puudutama. Ent maksis Jevgrafil end veidi nihutada, kui Vassil Leontitš kas kõhatades või endale midagi nina alla pomisedes silmad avas. Vahel sundisid tusk ja valu teda rahutuks, ta hakkas oma kollakashalli pead padjal edasi-tagasi väärutama.

«Kangesti vaikne on,» oigas ta, «nagu oleks kogu ilm välja surnud, ah? Jevgraf, kas sa kuuled midagi või on sinul kah vaikne?»

«Kus on vaikne, aga kus võib ka torm olla. Mõtled aga muudkui välja!»

Ja jälle ei kostnud ainsatki häält. Vassil Leontitš kuulatas, otsides hääletuse piiride taga elu kära ja hingust, kuid hääletus laienes, hõlmates Samaara välju ja Uraali-lähedasi steppe, jõetaguseid, Buhhaara-poolseid maid, Karevite aedu ja maju; kõik, kõik ümberringi, kogu maailm oli vajunud hääletuse surmavasse unne.

Siis püüdis Vassil Leontitš meenutada midagi vägevat, kõmisevat ja mürisevat. Kuid meelde tulid miskipärast pojatütar Ariša ja Matvei — vimmas, vaikne, nii võõras, et temas oli lihast poega raske ära tunda, ta näis niisama vana, nagu oli Vassil Leontitš ise. Matvei kurtis, et Irina on tema juurest ära läinud, ja pühkis suure peoga üle näo, laubalt allapoole, Irina aga, läbipaistev ja otsekui kaalutu, vilksatas kusagil akna taga.

Kui Vassil Leontitš oleks näinud Irinat sel tunnil niisugusena, nagu ta tegelikult oli, oleks ta ilmselt pojatütrele tänumeeles andeks andnud, sest Irina oleks endaga kaasa toonud selle müra, mida igatses ta vaikusest rusutud hing.

Irinat ümbritses sel tunnil märatsev talvetorm ja tormina näisid talle ka ta elu viimased kuud, sellest peale kui ta oli esimest korda Rodioni juurde tulnud. Ta oleks nagu unustanud isa ja kodu, Nikita — kõik selle, mis veel hiljaaegu oli teda täitnud pelutava ootusega. Nüüd ei olnud enam midagi oodata, nüüd oli iga minut parem sellest, mis oli möödas, ja sellest, mis oli tulekul. Ja iialgi, muidugi mõista mitte iialgi ei olnud Irina osanud arvata, et õnn — see kõige suurem ja kõige lihtsam inimlik õnn — on niisugune: seista kõrvuti selle jõulise ja veidi tahumatu mehega, hoides tal kõvasti selja ümbert kinni, tundes ta rasket kätt oma õlal, seista nõrda tuulises, vettsülitavas, vahuses möirgamises, kui torm on valmis laeva alla neelama, kui torm on ohutu nagu muuseumimaalil, kui ümberringi pole ainsatki kübet, mis ei huugaks, ei väppuks hävingu surmaulgumisest, ja kui on nõnda kerge olla nagu aias tuuletul kastesel hommikul. Sellepärast et ta on siinsamas, su kõrval: rahulik, suur, siin on ta rind, siin käed, nüüd ta pööras pead, naeratas ja ta naeratus kinnitas, et ohtu ei ole ja et juhtub ka tugevamaid torme.

Aurik hoidis kurssi Poti sadamasse, kuhu Rodion oli tööle määratud. Kallast polnud näha. Valge vaht kihutas küürakatel laineharjadel, sulades kauguses ühte pilveräbalatega ja heites tekile oma katkevat, kiiresti kaduvat pitsilist võrku. Laev õõtsus mitut pidi, kord kaldudes küljelt küljele, kord tõstes käila kõrgele ja vajudes ahtriga sügavale laineorgu. Hetkeks leidis laev tasakaalu, ent otsekohe kerkis ahter aeglaselt kõrgele üles. Siis pääses sõukruvi veest vihinal õhku peksma, paisates ahtri taga laiali veepiiskade kahuse lehviku otsekui paabulinnu saba ja torm kandis udupeente piiskade jäist vihma tekile. Sel hetkel oli kuulda, kuidas jalge all kiirenes masina tuksumine ja kuidas siis pidurdas selle hoogu taas vette jõudnud ja taas vastupanu ületav sõukruvi.

Sadamasse sissesõidul, pika, minemavisatud kaubakastidega sarnanevatest kividest laotud muuli juures tuli neile vastu päratu aurik. Ta suundus merele, sünk ja raske nagu sõjalaev. Tema kõrval ruttas pisuke tollikaater, kadudes vahel auriku tõmbi, kuldset kirja kandva musta ahtri varju.

Rodion püüdis kaua nime välja lugeda.

«Loe sina,» palus ta Irinat.

Irina luges:

«Fredericus Rex».»

Rodion võngatas pead ja ütles:

«Bakslane.»

Ta vahtis ainiti eemalduva auriku korpust ja taglastust. Noogutas siis veel kord laevale järele ja lisas rahulolevalt:

«Kaupleme tasapisi.»

Rodioni nägu oli tähnitud helkivatest värsketest veepiiskadest, näcilme paistis Irinale söakas ja kaval. Ta embas Rodioni kõvemini, vaatas teda vaimustusega ja temas tärkas soov lasta mehel ennast oimetuks pigistada.

Muidugi, Rodion ei saanud aru, mida see «Rex» õieti tähendab! Muidugi, ta ei rääkinud vene keeltki alati õigesti ja juhtus ütlema näiteks «kruusi» asemel «kruuk». Ja muidugi oli ta üleüldse natuke tahumatu, natuke mühkam.

Aga miks siis ikka köitis Irinat nii väga selle mehe inetus, miks vallutasid vääramatult ta vääriti pruugitud sõnad, miks oli ta tervenisti saanud Irinale kohutavalt armsaks ja miks ainuüksi temaga tundus julge ja lõbus minna läbi tormi kõleduse, läbi rajust ülespiitsutatud vee vilina ja möirgamise? Nii hea, lihtne ja kerge oli olla, ja ümberringi oli säärane rüma, säärane peatumatu, kogu maailma pahupidi keeranud, kohisev ja mürisev rüma! . . .

Oo, kui selle rüma tühinegi kaja oleks kas või ainsaks jumalagajätuviivuks tunginud vaikusesse, mis vaevas Vassil Leontitšit!

Kuid hääletus Vassil Leontitši ümber laienes visa tõtlikkusega.

Kui ta — isemeelne vanamees, kes kunagi milleski järele anda ei tahtnud — äkki pikali jäi, tuli Matvei teda läbi vaatama.

«Noh, eks kae ja katsu, tohter. Su ametivendi hoidsin versta maa peal. Posijaidki pole ma sallinud,» ütles Vassil Leontitš.

«Kui vana sa õieti oled?» küsis poeg.

«Mis siis?» kõõritas isa äkki kahtlustavalt vastu vaadata. «Või arvad, et on aeg?»

«Teäd sa mis,» ütles Matvei Vassiljitš pärast arupidamist, «ma tõon parem sind uurima teise doktori. Mul endal on raske.»

«Saan aru. Nii et siis aamen?»

«Ei, mispärast? Ma ütlen . . .»

«Sa ära keeruta! Kui aamen, siis ütlegi, et aamen. Ma olen kasakas, ära ei ehmata!»

«Ma pole ju sind veel läbigi vaadanud!»

«Siis vaata! Või kohe ütlema, et raske. Lihast isa läbi vaadata on raske? Ma ei lase peale sinu kedagi ligigi . . .»

Matvei Vassiljitš andis alla ja hakkas isa ravima, ent adus sealsamas ootamatult, et kaotab võimu enda üle ja koos sellega ka oma harjumuspärase võimu haige üle. Matvei Vassiljitšile oli selge, kuhu ja kui kiiresti on haigus välja jõudmas. Ta teadis, et teine arst tema asemel oleks püüdnud lõppu kahe-kolme päeva võrra edasi lükata ja et ta ise teinuks sedasama, kui ravinuks mõnda teist haiget. Matvei Vassiljitš tundis kõhedust. Ta heitis endale isegi julmust ette, sest ta oli tervenisti hõivatud tundest üheainsa inimese vastu ja seda inimest ei olnud tema kõrval.

Ent kui Matvei Vassiljitš tuli veidi enne kesköödviimast korda isa vaatama ja heitis talle põgusa pilgu, sai temast üheks lühikeseks viivuks endine Matvei Karev, — professor, doktor, tõeline kasakas, Vassil Leontitši vanem poeg.

«Miks sa vait oled?» käratas ta haige kõrval ükskõikselt istuvale Jevgrafile.

«Aga miks ma ei peaks vait olema? Me pole Vassil Leontitšiga enam noored, oleme isu täis rääkinud.»

Jevgraf katsus oma habemekiharaid ja ohkas.

«Miks sa mind ei kutsunud?» ütles Matvei Vassiljitš, uurides laual rohupudeleid ja kombates oma taskuid. «Kaua see tal juba on?»

«Aga mistarvis sind kutsuda? Doktor surma vastu ei saa.»

Jevgraf jälgis hoolega Matvei Vassiljitši tegutsemist ja päris end tähtsaks tehes soliidselt:

«Kas hakkad midagi naha alla pritsima?»

«Ma küsisin, kas see on tal juba kaua?»

«Pool tundi tuleb ära.»

Matvei Vassiljitš jäi hetkeks kohmitsema.

Sel ajal astus tuppa Nikita.

Ta hakkas kasukat seljast võtma, kuid ta kõrvu ulatus otsemaid Vassil Leontitši vali ja miskitmoodi jadlev kõõksumine. See tükeldas ühtlaste nuuksatustega veidralt vaikust ja kajas vastu kuskil madratsivedrudes.

Nikita tardus paigale. Kasukas libises aeglaselt ta õlult ja kukkus põrandale. Jevgraf tõstis selle üles, raputas korralikult sirgeks ja riputas naela otsa.

«Süda annab südamele teadust. Tulid jumalaga jätma?» küsis ta.

«Matvei! Kas tõesti ei saa aidata?» päris Nikita ehmunult. Ta tormas isa voodi juurde, kummardus ta kohale.

Vassil Leontitš ahmis sügavalt aukuvajunud mustava suuga õhku, võpatas korra, rabas kiiresti alahuulega vuntse, lakkus neid ja avas taas suu.

«Matvei!» ütles Nikita poolihääli. «Mis sa vaatad? Aita ometi, Matvei.»

«Aita sina, kui oskad,» vastas Matvei läbi hammaste.

Nikita heitis talle kiire pilgu.

Matvei vaatas venda liikumatuil, verdunud silmil. Ta viskas mingi rohupudeli lauale, muigas virilalt ja lausus samaviisi, kokkusurutud hammaste vahelt:

«See pole niisama lihtne, kui ütleme . . . mõnel plikal, näiteks Irinal, pea segi ajada.»

«Mis sinuga on?» sosistas Nikita. «Ma kuulsin Irinast, kuid . . .»

Matvei katkestas venda ähvardavalt:

«See veel puudus, et poleks kuulnud! Muidugi kuulsid!»

«Ma saan aru, Matvei, saan aru, milline õnnetus sind on tabanud ja mind samuti, meid mõlemaid, aga ei või ju ometi sellest kõnelda praegu, siin. Sa vaata!»

«Mis, kas ma pean sind nimme taga otsima, et saaksin sulle öelda, mis sa ära oled teeninud?»

«Mina? Mispärast mina? Mis ma olen ära teeninud?»

Matvei Vassiljitš astus raskel sammul Nikita juurde ja karjus kähinal, katkendlikult:

«Sa teed veel süütut nägu? Tahad ennast puhtaks pesta? Kus on Irina? Vasta! Pole süüdi? Ei ole? Sina ei ole süüdi? Kes siis? Vasta, kes?»

«Matvei!» hüüatas Nikita.

Ent Matvei Vassiljitš lähenes talle, rusikad õieli, värisedes ja üha valjemini karjudes:

«Pole süüdi? Ütle, kes on süüdi?»

Ta jäi vennast kahe sammu kaugusel seisma, raske ja kuidagi kohmakas, tõstis mõlemad käed otsekui löögiks ja kähistas, pressides kogu oma raevu sellesse ainsasse sõnasse:

«Lurjus!»

Nikita taganes vennast eemale, kuid tundis sealsamas, kuidas ta sõrmi pigistab miski kramplik ja palav. Ta vaatas üle õla isa poole.

Vassil Leontitš lamas rahulikult, ta silmad olid kõvasti suletud, rahulolev naeratus liigutas vuntside sassis hõbedat. Ta lausus väga selgelt, vaikselt ja leebelt:

«Rostislav . . . Slavake . . . Tulid koju? . . .»

Jevgraf vidutas silmi, väristas oma habemekiharaid ja ütles kurvalt:

«Ära on unustanud . . .»

Ta astus Vassil Leontitši juurde, katsus tõsiselt, tohtri kombel ta paremat rannet ja heitis pilgu Matveile.

Vassil Leontitš avas uuesti suu, ta vasak käsi hoidis endist viisi Nikita sõrmi, kuid naeratus ja rahu olid ta näolt kadunud. Ta hakkas pikalt ja valjult õhku sisse ahmima, nii et madratsivedrud tinisesid nagu klaverikeeled, esialgu vaikselt ja seejärel, kui hingetõmme katkes, valjemini. Vassil Leontitši laud paotusid poolest saadik.

Toas jäi ebaharilikult vaikseks, otsekui oleks kogu Vassil Leontitšit rõhunud ja maailmas leiduv hääletus koondunud siia nelja seina vahele.

«Lõpp,» ühmas Jevgraf.

Nikita vajutas isa sõrmed valla. Need andsid hõlpsasti järele.

Matvei seisis eemal, käed selja taha peidetud. Ta nägu oli hall, pondunud, põsed pisaratest märjad, kuid pilk tigedusest hägune.

«Matvei,» lausus Nikita pingutusega, «ma olen valmis . . . ma tahan andestada . . . Ma saan aru, et sa eksid, vend, ja ärme siin praegu . . .»

Nikita osutas käega isale.

«Sa ei ole enam mu vend,» pomises Matvei vaevu arusaadavalt, kidakeelselt.

Ikka veel käsi seljal hoides kõikus ta edasi-tagasi, otsekui oleks miski teda ettepoole tõuganud, tema aga sundinud ennast paigale jääma.

Jevgraf hakkas püüdlikult, agaralt köhima, puges miskipärast Matvei Vassiljitši ja Nikita vahelt läbi ning tähendas lepitavalt:

«Kui ära sureme, saame kõik vendadeks, viimane kui üks!»

Matvei ütles valjemini:

«Mine siit minema, Nikita.»

Pidanud viivu vahet, lisas ta kuidagi vaevaselt ägades:

«Või . . . lähen mina!»

Pisarad pääsesid veelgi ohtramalt mööda ta põski voolama ja silmad verdusid veelgi rohkem.

Jevgraf tõukas Nikita isa voodi kõrvale, kallutas teda Vassil Leontiši pea kohale ja sosistas:

«Jäta jumalaga, jäta isaga jumalaga. Ja siis mine. Et patutegusid ei sünniks.»

Nikita suudles isa laubale. Vassil Leontitš oli soe. Nikita võttis ta näo oma pihkude vahele.

Ta embas laipa, kuid ei tundnud ei hirmu ega vastumeelsust. Talle meenus Werth ja talle tundus seletamatu ta ammuunenud, nürinenud õud. Isa pea puudutamises oli isegi midagi kergendavat, õrna, nagu hellituses. Nikita silitas Vassil Leontitši põski.

Jevgraf hoidis kasukat valmis. Ta aitas selle Nikitale selga ja saatis ta uksest välja. Nikita lahkus, ilma et oleks vennale pilkugi heitnud.

Jevgraf läks lahkunu juurde tagasi. Ilma pikemata, asjalikult lükkas ta allavajunud lõualuu kokku ja surus silmalaud nimetissõrmega kinni. Nõnda ta seisis, õige veidi Vassil Leontitši pea kohal kummargil, jalutsis aga seisis professor doktor Karev — kühmus, juuksed hallid, nägu pisarais ja suured soonilised käed rippu . . .

Tänavatel valitses tühjus, neid kattis noor lumi, puuoksad olid õieli otsekui valgetesse kinnastesse peidetud harali sõrmedega käed.

Nikita vaatas ringi. Kuhu oli tal minna? Tõsi, üks tee ootas teda alati ja Nikita keeras sellele teele nagu inimene, kes läheb oma koju. Varvara Mihhailovna avas ukse, ise palitusse ja rätikusse mässitud, ja lippas oma tuppa, hüüdes sealt Nikitale:

«Pane lukku!»

Nikita leidis ta voodis istumas, ta oli külmast kössis ja mähkis jalgu teki sisse; näo oli ta poolenisti palitukraesse peitnud.

«Miks nii hilja?» küsis ta. «Ma juba magasin.»

Nikita hakkas kasukat lahti nööpima.

«Ära võta maha,» ütles Varvara Mihhailovna. «Sul hakkab külm. Kas midagi on juhtunud?»

«Ma tulin praegu isa juurest,» sõnas Nikita aeglaselt.

«Noh ja siis?»

«Ta suri minu silma all.»

«Jah?» kostis Varvara Mihhailovna lühidalt ja häirimatult, otsekui kuulnuks ta mitte eriti põnevat ajaleheuudist.

Nikita võpatas ja tegi ebakindla, komistava sammu voodi poole.

«Mis sul on?» Varvara Mihhailovna hääl oli veidi imestav. «Tema surma oli ju oodata. Sa ise rääkisid.»

«Ja ometi . . .» pomises Nikita, silmitsedes Varvara Mihhailovna nägu.

See tundus Nikitale tuhmim, kuigi vaid veidi, ja ta küsis:

«Oled sa haige?»

«Ei, mul pole häda midagi,» vastas naine ükskõikse seltskondlikkusega, just nagu kavatsenuks ta harjumuslikult lisada: aitäh.

Nikita istus, pea norus, vaikis hulk aega.

«Vennaga juhtus mul täna kole lugu,» ütles ta lõpuks. «Tõsi, me pole kunagi eriti heas läbisaamises olnud. Aga täna — isa oli agoonias, ja tema . . . Ei, see oli kole!»

«Aga mis õieti juhtus?»

«Matveiga on lõpp,» ütles Nikita kõlatult.

Sel hetkel jõudis temani närviline summutatud naer ja ta ajas end toolil järsult sirgu.

Üleni palitusse mässitud, nii et näha olid ainuüksi silmad, vaatas Varvara Mihhailovna vallatu uudishimuga Nikitat.

«Ta maksab sulle oma tütre eest kätte?» pomises ta palitukraesse, ise naeru kihistades.

«Sa oled hulluks läinud! . . .»

«Ei, miks nii? Kas pole tõsi või?»

«Kuid mis selles ometi naljakat on?» hüüatas Nikita.

«Ole nüüd! Rodion tegi tembu ja sina saad tappa!»

Ta puhkes suisa lõkerdama, päästis pea palitukraest välja ja seadis end mugavamalt istuma. Veri valgus talle näkku, see ei olnud enam tuhm, vaid näis tavalisest isegi kirkam, heledam.

«Sa . . . kas sa ei mõista, et praegu ei sobi naerda, või naerad sa . . . nimme?» lausus Nikita häiritult. «Mis sinuga lahti on?»

«Noh, aga mis saan ma parata, kui see teeb mulle nalja? . . .»

Kõik ta näojooned tõmblesid ja võbelesid tõepoolest mingi talitsematu rahutuse sunnil. Ta kiskus aina sagedamini palitut õlgade ümber, kuid palitu libises õlgadelt voodile, jättes isepäiselt paljaks Varvara Mihhailovna kaela ja käed.

«Anna andeks,» ütles Nikita mornilt, «et ma sind segasin. Ma arvan, et mul on parem ära minna.»

Ta tahtis mütsi pähe panna.

«Oota,» takistas teda Varvara Mihhailovna.

Ta hääl kuhtus korraga, lõbususest ei olnud enam jälgegi, kibestus või ka tigedus surus ta huuled kokku ja ta pilk muutus ebasõbralikuks.

«Ei tea kohe, mis oleks parem: lasta sind selle su pahameelega mu naeru üle minema minna või . . . Kumb kahest halvast parem oleks? Ma olen sinuga miskipärast kavaldama hakanud,» ütles Varvara Mihhailovna otsekui mõttes olles ja pööras pilgu Nikitalt ära.

Nikita istus kiiresti voodiservale ja küsis:

«Mis sinuga lahti on?»

«Ah!» pääses naisel valuliselt suust. «See pole esimest korda!»

Ikka veel Nikitast mööda vaadates, hingamist tagasi hoides, just nagu siis, kui tahaks karjuda, aga peab kõnelema vaikselt, ütles Varvara Mihhailovna:

«Mäletad sa oma sõnu mineviku kohta? See polnud kuigi ammu, kõigest kolm kuud tagasi. Mäletad? Selle kohta, et iga meie samm on seotud ka minevikuga, mitte üksi sellega, mis sünnib praegu.»

«Noh, ja edasi?»

«Sa ei ole unustanud? Nõnda siis, kui sa sisse tulid ja seejärel ütlesid, et isa on surnud . . . noh, ükspuha!» katkestas Varvara Mihhailovna iseennast.

Ta tõstis pilgu Nikitale, kuid tõmbus kogu kehaga temast eemale, seades palitu tõkkeks enda ja tema vahele.

«Ma tahtsin siis kohe sulle öelda . . . mida ma mitte kunagi mitte kellelegi pole rääkinud. Ja peaasi . . .»

Varvara Mihhailovna ei hoidnud enam hingamist tagasi.

«Kas sa siis tõesti aru ei saa? Sa ju tulid minu juurde veendumusega, kindla usuga, et ma olen kohustatud sulle kaasa tundma. Sa vist isegi ei mõelnud sellele. Sul on see juba verre läinud, nii lühikese ajaga. Sa tulid kaastunde järele? Ja muidugi mõista pead sa seda saama, muidugi pead!»

Varvara Mihhailovna kummardus tormakalt Nikitale lähemale ja pahvatas talle kärsitult, peaaegu sosinal näkku:

«Ma tahan sulle minevikku meenutada mitte niisama naljaviluks, vaid täiesti tõsiselt. Kas sa tead, kuidas suri minu ema? Tead, kes on tema surmas süüdi?»

Ta tõmbus taas Nikitast eemale ja silmitses teda mingi kärjakuulutava ootusega. Ning lausus siis vaikselt ja kalgilt:

«Sina!»

Nikita hüppas voodilt jalule.

«Sonid sa või mis?»

Naine vaikis, silmitsedes endist viisi kahjurõõmsalt Nikitat, püüdes pisimatki värelust ta näol.

«Ära pelga, ma pole aru kaotanud,» ütles Varvara Mihhailovna sõnahaaval ja rõhuga. «Ma räägin sulatõtt. Ema suri sellepärast, et ma otsustasin jääda Uralskisse. Ja ma otsustasin nõnda . . . sa tead, kelle pärast. Kellelt võisin mina tookord endale kaasatundmist oodata? Ja kes oleks pidanud mulle kaasa tundma?»

Nikita vajus toolile ja kattis kätega silmad. Ta istus tardumuses, ta õlad olid norgu vajunud, üks käsi lebas jõuetult põlvel.

«On see siis kättemaks?» küsis ta vaevukuuldavalt.

Selle peale moonutas Varvara Mihhailovna nägu ootamatu valugrimass, ta sirutus üleni Nikita poole ja hakkas piinavas pinges, kiirustades, iseennast katkestades rääkima:

«Ei, Nikita, ei! Ma ei või sind selles süüdistada. Ma ei kahetse, sest pole ka ise süüdi. Sa ju saad aru. Oma ema surm tuli mulle, ausõna, meelde siis, kui sa ütlesid, et sul suri isa. Asi pole selles. K u i d a s sa tulid, k u i d a s sa ütlesid ... mõeldes ainult endale, ainult endale ... just selles ongi kõik koos! Selles, et sulle on endastmõistetav, et sinu elu ja sinu tegemised peavad olema minu jaoks kõige tähtsamad, et sina oled mulle algus ja lõpp. Mina pean teadma, kui raske sul on. Pean kaasa tundma, kui sul on paha. Nikita, kallis, sa ei ole võimeline seda ära tundma! Selle lühikese aja kestel, mis me koos oleme, on sinus võimust võtnud talumatu veendumus, et kõige lähem inimene on üksnes sinu abiline, kes peab sinu ellu mugavusi tooma, muud ei midagi, ja loomulikult peab ta sind teenima, eks ole nii? Aga kas sa siis tõesti ...»

Varvara Mihhailovna vakatas, vaikis veidi aega ja tõstis mahalibisenud palitu söaka liigutusega õlule. Ta mässis end taas kõvasti sisse ja taas puudutas ta huuli pilkav ning haavunud naeratus.

«Sa peaksid kas või kordki selle peale mõtlema, et mind solvab see minu ... teisejärgulisus sinu elus.»

Nikita tõstis pea. Ta pilk oli väsinud, vaevatud rampraskest mõttest, mis otsekui suurivaevu lohises Varvara Mihhailovna sõnade sabas.

«Ma ei mõista sind,» lausus ta rabedal häälel.

«Jah?» naeratas Varvara Mihhailovna. «On see siis nii raske? Sa ise ju ei eita, et oled alati elanud ainult muusikale, elad praegu ja kavatsed elada edaspidigi. Mis siin siis arusaamatut on? Sellest on saanud sinu maania ja kõik su tunded viimase kui raasuni on kulunud selle peale ... aga elamiseks, noh, kas või minuga elamiseks ei ole sul midagi üle jäänud.»

«Sa esitad süüdistuse muusikale?» imestas Nikita. «Kuid ... miks nimelt täna? Et teha seda valusamalt, kas pole nõnda? Kas tõesti julmusest?»

«Sul on valus?» küsis Varvara Mihhailovna peaaegu lõbusalt ja mõnuga, ent otsekohe välgatas ta silmis kalk muie, ja ta lisas kiiresti:

«Aga kas sa oled kas või ainsa korra mõelnud, kui valus on minul?»

Silmad vidukil, ootas ta vastust ja jätkas näilise rahuga: «Sind hämmastab minu süüdistus muusika vastu, jah? Selline armukadedus ei oleks mitte niivõrd imekspandav, kuivõrd naeruväärne. Ei, jutt pole ainuüksi muusikast. Tegelikult on sulle ükskõik, mis inimene sinu kõrval elab. Tähtis on ainult, et keegi elaks ja et see teine elu kergendaks sinu elu — mis on esimene, on peamine ... kuidas seda öelda? — et siin sind laetaks, seal sa aga tulistaksid. Aga minul ei ole ei esimest ega teist elu, mul on üksainus, seesama, mida ma elan ja milles tunnen, et hakkan sinu kõrval täitma mingit teenija osa.»

«Varja!»

«Noh, mis on?» haaras naine Nikita hüüatusest kinni. «Kas pole nii või? Kas ma siis ei mõista, et sa tulid minu juurde üksnes sellepärast, et sul polnud rohkem mitte kuhugi minna? Ei, ei, oota! Ma ei räägi mitte sellest, et sa praegu tulid ...»

«Millest siis, millest?» hüüatas Nikita kurnatult. «Milleks see kõik?»

Varvara Mihhailovna libistas enda voodiservale istuma, kattis kuidagiviisi jalad tekiga ja nihkus Nikitale lähemale. Mehe poole kummardudes, talle silma vaadates sosistas ta tuliselt:

«Ma ei unusta kunagi, et sa said minu omaks üksnes sellepärast, et Irina sind ära tõukas! Sa oled mulle nagu armuand selle plika käest!»

Ta mulgas väevumärgatavalt ja lisas:

«Ma ei ole nii vaene ...»

«Mis sinuga täna lahti on, Varvara? Mis kohut sa pead?»

Varvara Mihhailovna seadis end voodil endisesse asendisse, mässis hoolega jalad sooja ning kohendas sõnakuulmatut palitut oma õlgadel. Kui istumine sai mugavaks ja soojaks, peitis ta näo jälle poolenisti krae varju ja naeratas.

«Nii, ma vist olengi ära öelnud kõik, mida tahtsin. Muide ... Tead, Nikita, minuga juhtus vist nõnda, nagu juhtub väga jonnakate inimestega — nad rabelevad elu eest, aga kui on oma sihi saavutanud, siis selgub, et neile pole seda enam nii väga vajagi. Kui ma sain oma tahtmise ...»

«Said oma tahtmise?» katkestas teda Nikita.

«Kui ma sinu kätte sain, kui sain sinnamaale, et ootan

sinult last,» luges üles Varvara Mihhailovna otsekui iseendaga kõneldes, «tuli mul tunne, nagu oleks varem, kui sina olid alles kättesaamatu Nikita Karev, kõik olnud meeliköitvalt hea, kõik...»

«Mida sa lapse kohta ütlesid?» katkestas Nikita teda uuesti.

«Et ma saan lapse,» vastas Varvara Mihhailovna lihtsalt, peaaegu muuseas.

«Sa tead seda?»

«Muidugi tean.»

«Miks sa mulle ei öelnud?» küsis Nikita vaevukuuldavalt.

«Kas sa siis tahad last?» imestas Varvara Mihhailovna, kergitades veidi kulme ja pistes pea palitukrae varjust välja.

Nüüd kahmas Nikita täie jõuga raudsest voodiotsast kinni ja karjus:

«Aga kas sina minult oled kunagi küsinud, kas ma tahan või ei taha...»

«Ts-ss! Tasem, ära naabreid üles ärata,» naeratas Varvara Mihhailovna. «Sa said pahaseks. Seda ma sinust ei oodanud.»

«Jäta naljatamine!»

«Ma ei naljata. Ma tõepoolest ei arvanud, et sa võiksid pahaseks saada.»

«Varja!» oigas Nikita äkki murtult.

Ja otsekui tema ängist tabatult lausus Varvara Mihhailovna katkeval häälel, pettunult:

«Noh, näed, juba sa oledki maha jahtunud. Oh, mu kallis, kui sa oleksid vihastanud, marru läinud! Aga sina oled selleks liiga tark ja liiga vooruslik.»

Nikita läks eemale ja seisis seal vaikides, selg Varvara Mihhailovna poole. Naine laskis palitu õlgadelt maha langeda, heitis pikali ja tõmbas teki peale. Viivu aja pärast kutsus ta:

«Nikita!»

Nikita ei vastanud.

«Nikita,» ütles ta lepitava, leebe häälega, «kas sa tõesti võiksid ennast minuga kauaks ajaks siduda?»

«Ma näen, et sul pole minu soovidega asja,» kostis Nikita.

«Kas sul siis on mingeid soove?»

Nikita ei vastanud, pööras siis ümber ja küsis:

«Mida sa lapsest mõtled?»

«Mida temast mõelda? Esialgu hakkan ma teda ootama. Ja siis...»

Ta ajas end nobedalt küünarnuki najale ja puhkes naerma,

otsekui olnuks kogu nende senine kõnelus paljalt mänglev ja kerge lobisemine:

«Tead, Nikita, ma läksin hiljuti Smolnõist mööda ja kohtasin vahvat naist: parema kaenla all oli tal portfell ja vasaku all maimuke, jumala ausõna! Rätik oli nagu kanderihm üle õla seotud ja selle sees oli maimuke. Mina võiksin samuti niiviisi käia, ausõna, ha-haa! Mulle tundub, et nende aastatega olen ma hirmsasti kõigesse ebaharilikku kiindunud. Ja mulle on igasugune vooruslikkus niivõrd igav, et päris kole kohe!»

«Kas seda võib pidada kohtuotsuseks?» küsis Nikita kõlatult.

«Milleks niisugused sõnad, Karev!» hüüatas Varvara Mihhailovna, ikka veel oma naeratust särada lastes. «Mulle praegu lihtsalt tundub, et vaevalt küll saavad meie suhted kuigi kaua kesta... Oota, kuhu sa lähed? Kuhu sa lähed? Kuhu sa lähed, Nikita?... Nikita!...»

Kuid Nikita ei kuulnud enam seda hüüdmist.

Ta ei kuulnud midagi. Hääletus ümbritses teda nagu läbitungimatu mass, ta liikus läbi selle massi, tajumata vastupanu, oma sammude raskust ja hingamist. Hingeõhk lehvis tema ümber kergelt hajuvate hallide aurutortidena, mis takerdusid ta krae külge ja hõbetasid musta karusnaha üsna kähku lumiselt valgeks. Elutu öötund valitses linna. Pimedus ja udu võrdsustasid tänavad ja hooned olid ilmetult taganenud kuhugi kaugele.

Mitte linn, vaid kõrb laius maa peal ja Nikita sammus mööda seda kõikjal inimest ühtviisi vastuvõtvat kõrbe.

Kogu ta nägu oli härmas, lumepihu rippus kasukakarva peenimate udemete otsas, õlgu kattis valge pehme sall.

Ta sammus edasi, ilma et oleks teadnud kohta, aega, eesmärki, viibides sellesama üksinduse ükskõikses võimuses, mis oli teda vallanud, kui ta pärast isa jälgede kaotamist naasis stepist koju, et jätkata elu, mille eest ta oli põgenenud.

Nikita meeletaju taastus alles koidikul. Ta vaatas ringi. Mingi sild viis väikesele, puude valge punutisega kaetud saarele. Kaldapealsed hargnesid kahele poole. Jõe lumine tasandik oli rahulik. Mitte ainsatki hingelist ei seletanud silm ümberringi.

Nikita läks üle silla. Saarel paistsid majaõuesid piiravad võred ja tarad. Kõnniteed olid puhtaks roogitud, lumi oli kuhjatud kõrgetesse sirgetesse vallidesse ja surnud vaikus laius maa külma rahu kohal.

Ent äkki tabas Nikita kõrv selles vaikuses ühetasaseid

ohkeid. Need lähenesid sujuvalt, valjenesid, paisutasid oma rasket täiust.

Nikita peatus. Mingi lind lendas hommikuse, unise aeglusega madalalt üle ta pea.

Ta naeratas. Lennu ühetasased ohked meenutasid talle ta esimest lapsehirmu, kui ta vaguras stepis, mis oli niisama hääletu nagu see saar, puutus esimest korda kokku määratu, käsitamatult karmi maailmaga.

Nikita meenutas oma viimast õnnelikku suve, mis rohelise pilvekahluna voogas ta kohal, ja pakane jäädvustas ta näole kibeda, väsinud naeratuse.

Nõnda, see naeratus huulil, meenutas ta ühtejärge kõiki talle öö jooksul osaks saanud kaotusi. Ja just niisamuti nagu sellel nukral väikesel saarel ei näinud Nikita enda ümber ainsatki hingelist.

Ta pöördus, et minna ükskõik kuhu, kuid ta pilk langes tohututele mustadele tähtedele:

NIKITA KAREVI

Ta jäi uuesti seisma. Üksildasele, viltuvajunud kuulutustahvlile oli kleebitud värske afišš.

Kolmandat korda
NIKITA KAREVI
sümfoonia op. 17
autori juhatusel.

«Oopused, veel kord oopused,» pomises Nikita, kuulutustahvlilt pilku ära pöörates.

Jah, võib-olla ainuüksi oopused saavadki nüüdsest peale ta elusaatuseks.

Maailm hülgas Nikita Karevi, et teda omaks tunnistada. Rikastas üht tema saatust teise saatuse õnnetuste ja kaotuste hinnaga.

Midagi ei kordu.

Kuid Nikita kuulmine taastub uuesti ja kõik näib saavat endiseks: puud on härmas, lumi rudiseb ja veri tulvab veel südamesse.

Olgu nõnda.

Oktoober 1926 — märts 1928.

K. FEDINI LOOMING KAHEKÜMNENDAIL AASTAIL JA TEMA ROMAAN «VENNAD»

Konstantin Fedin on üks silmapaistvamaid vene nõukogude proosa alustajaid, juba eluajal tunnistati ta selle klassikuks.

Fedini rikkaliku ja mitmetahulise loomingulise pärandi kaalukaima osa moodustavad seitse romaani. Eelkõige neis peegelduvad omaaegseimad meie sajandi suurimad ajaloolised sündmused: Esimene maailmasõda, Oktoobrirevolutsioon, Suur Isamaasõda. Oma romaanides on Fedin ühtaegu nii sõnakunstnik kui ka ajaloolane. Ta ise on märkinud oma alalist püüdu «leida aja kuju ja lülitada aeg teosesse selle võrdväärse tegelasena». Sõnameistrina, romaanikirjanikuna on ta erakordse oskusega suutnud ühitada ajaloolist aega ootamatu ja kaasakiskuva romaaniajaga ja tänu sellele on maailmaajaloolised sündmused leidnud tema loomingus sügavalt isikupärase tõlgitsuse. Iseäranis eredalt ilmneb Fedini isikupära tema esimestes romaanides — «Linnad ja aastad» ja «Vennad». Kahekümnendail aastail kujuneb selgepiiriliselt välja ka tema loomingu põhiteemade ja -probleemide ring, millele kirjanik jäi truuks oma loometee lõpuni.

Konstantin Fedin sündis 24. veebruaril 1892 Saraatovis. Lapse- ja noorukipõlve muljed Volgast ja isepäistest volgalastest jäid alatiseks kirjaniku loomet toitvaks allikaks. «Siit sai alguse minu esimene ettekujutus Vene maast — kui Maailmast, vene rahvast — kui Inimesest,» on Fedin hiljem öelnud ühes oma autobiograafias.

1914. aasta kevadel sõitis Moskva Kommertsinstituudi üliõpilane K. Fedin Saksamaale, et täiendada end saksa keeles. Siin tabas teda maailmasõda. Neli rasket aastat oli ta sunnitud elama Saksamaal interneeritult, teenides hädapärast elatist muusikuna, näitlejana, vene keele õpetajana. Sellest ajast pärineb tema järsult eitav suhtumine sõjasse, šovinismi, ülbesse ja julma saksa bürgerlusse, mis eredalt kajastub romaani «Linnad ja aastad» mitmetes satiirilistes stseenides.

1918. aastal naasis Fedin kodumaale ja lülitus otsekohe revolutsionilisse tegevusse. Esmalt oli ta Moskvas Hariduse Rahvakomissariaadi kantseleijuhataja, seejärel sõitis 1919. aastal Sõzrani. «Ja siin sai teoks m i n u revolutsioon,» märgib ta oma autobiograafias. «Ma pidasin kõnesid (ei enne seda ega praegu ei ütleks ma kaht sõnagi)

Proletkultis, täitevkomitees, rõdudelt, teatrites, väljakutel, — vene keeles, saksa keeles /.../ Ma toimetasin ajalehte, olin lektor, värbasin vabatahtlikke punasesse ratsaväkke, läksin ka ise ratsaväkke, astusin parteisse ja mind saadeti rindele. See aasta oli minu parim aasta. See aasta oli minu paatos.»

1919. aasta sügisel saadeti Fedin Sõzranist Petrogradi rindele, kus käisid ägedad lahingud Judenitši armee vastu. Fedin teenis ratsaväediviisi poliitosakonnas, 7. armee ajalehe toimetuses. Pärast Judenitši purukslöömist jätkas Fedin väeteenistust, samal ajal hakkasid Petrogradi ajalehtedes ja ajakirjades ilmuma tema publitsistlikud artiklid ja arvustused.

Juba enne sõda oli Fedin näinud oma kutsumust kirjanduses. Üliõpilaspõlves oli ta õige mitu korda püüdnud jutustusi avaldada, kuid see polnud õnnestunud, ilmunud oli vaid «tühja-tähja» ja üks luulestus. Interneeritult Saksamaal elades kirjutas ta romaani «Kolgas», mille käsikirja hiljem hävitas. Alles pärast revolutsiooni hakkas tema ammune unistus vähehaaval teostuma.

Otsustavalt mõjutas Fedini kujunemist kirjanikuks tema tutvumine Gorkiga 1920. aastal. Gorki abiga vabanes Fedin igapäevasest ajalehetööst, Gorki tutvustas teda kirjandusringkondades, osutas talle tõhusat abi ta teoste trükkitoimetamisel. Gorkilt saadud kirjanduslikest õppetundidest, oma kohtumistest temaga ja palju aastaid, suure kirjaniku surmani väldanud kirjavahetusest, Gorki määratust mõjust kogu tema elule ja kirjanikusaatusele jutustas Fedin hiljem oma mälestusraamatus «Gorki meie seas». Gorki nõuandel astus Fedin 1921. aasta veebruaris moodustunud kirjanike rühmitusse «Serapioni vennad». ««Serapioni vendade» siira sõpruse aastad (1921—1924) olid mulle kirjanduslikuks akadeemiaks. Ja mitte üksi mulle!» — nii kõrgelt hindas Fedin hiljem seda rühmitust.

Võib tekkida kahtlus — mil viisil suutis väikesearvuline (kõigest kümneliikmeline) noorte algajate kirjanike rühmitus saada kirjanduslikuks akadeemiaks? Ent piisab, kui vaid nimetada mõnda juhtivat, hiljem silmapaistvaks nõukogude kirjanikuks kujunenud «serapionlast», et seda kahtlust hajutada: Mihhail Zoštšenko, Vsevolod Ivanov, Veniamin Kaverin, Nikolai Tihhonov, Nikolai Nikitin, Mihhail Slonimski ...

«Vennad» olid erakordselt andekad. Nad kõik, isegi noorelt surnud Lev Lunts, jätsid märgatava jälje varase nõukogude proosa arengulooss. On huvitav märkida, et 1921. aastal korraldatud jutustusteõistlusel said kuuest väljakuulutatud preemiast viis «serapionlased», kusjuures Fedin pälvis jutustuse «Aed» eest esimese preemia.

«Serapioni vennad» polnud mitte üksnes andekad, nad olid ka nooruslikult aktiivsed. Ja nad kõik armastasid ennastunustavalt kirjandust ja suhtusid oma kutsumusse ülima vastutustundega. See

iimnes isegi nende poolenisti naljatlevas tervituses: «Tere, vend, kirjutada on väga raske!» Rühmituse kinnistel koosolekutel arutati ja arvustati üksteise töid armutult.

Peale Gorki olid «serapionlaste» kirjanduslikeks juhendajateks Viktor Šklovski ja Jevgeni Zamjatin. Šklovski ja Zamjatin osalesid «serapionlaste» koosolekutel, pidasid neile loenguid. Nende mõjul süvenesid «vennad» meisterlikkuse, kirjandusliku tehnika, süžeeloomingu, stiili probleemidesse.

Üldse torkas «serapionlaste» looming silma julge eksperimenteerimise, uute kunstiliste väljendusvahendite, uute «võtete» visa otsimise poolest. Nad tulid kirjandusse ägedate novaatoritena. Nad olid kaljukindlalt veendunud, et revolutsiooniline ajastu nõuab ka uusi kunstivorme.

Teose väärtuse peamiseks mõõdupuuks seadsid nad selle kunstilisuse. Siit tulenes ja tuleneb nende süüdistamine apoliitilisuses. Tõepoolest, mitmes ühisesinemises on nad noorusliku maksimalismiga vastandanud kunsti ja kunstilisust poliitikale ja ideoloogiale. Kunstniku suveräänsust, loominguvabadust ja kunsti omaväärtust kaitstes eitasid nad sirgjoonelist poliitilist tendentslikkust ja utilitaarsust. «Me ei kirjuta propagandaks,» kuulutas näiteks Lunts. Peab aga meeles pidama, et mitmed oma äärmuslikud seisukohad esitasid «serapionlased» ägedas poleemikas proletkultlastega, kelle lihtsustavad ja vulgariseerivad arusaamad pahatihti täiesti ignoreerisid kunsti esteetilist olemust.

Ent «Serapioni vendadele» oli sügavalt võõras ja vastuvõtmatu ka põhimõte «kunst kunsti pärast». Oma loomingus ei vältinud nad üldsegi poliitikat. Võib koguni öelda, et nende loomingu peamiseks teemaks oli revolutsioon. See on ka arusaadav, sest kõik nad, välja arvatud alles liialt noored Lunts ja Kaverin, olid läbi teinud karmi elukooli ja võidelnud Kodusõjas nõukogude võimu eest.

Kui vaadelda «Serapioni vendade» seisukohti tervikuna, võib teha järelduse, et neile polnud iseloomulik mitte niivõrd apoliitilisus, kuivõrd püüd olla «väljaspool parteisid». Oma «parteivälisuse» ülddemokraatlik kaitsmine sai ka rühmituse loomise organisatsiooniliseks aluseks.

«Serapioni vennad» rõhutasid pidevalt, et nad pole «koolkond ega kirjanduslik vool», et nad käivad koos vabalt, ilma kindla põhikirjata, ilma programmita. Neile oli erakordselt tähtis säilitada «oma nägu». «Igaühel meist on ideoloogia, on poliitilised veendumused, igaüks võõpab oma tare oma värvi,» kirjutas Lunts programmartiklis «Miks me oleme «Serapioni vennad».» Sama selgesõnaliselt väljendas seda orienteerumist nii poliitilistelt veendumustelt kui ka loomingulistelt kalduvustelt erinevate kirjanike ühendamisele Nikitin, kui ta rühmituse esimesel koosolekul ütles: «Igaüheel on oma trumm.»

See seisukoht tundus meelepärane ka Fedinile. «Me olime e r i n e v a d,» märkis ta hiljem. «Meie töö oli lõpmatu võitlus sõpruse õhkkonnas.» Fedinit lähendasid tollal «serapionlastele» mitmed jooned: tõsine suhtumine kirjandusse, uute väljendusvõtete julge otsing, oma loomingulise omapära kaitsmine. Fedinit köitis rühmituse koosolekuil valitsev sõbralik, sundimatu õhkkond, mida ei rikkunud ka sagedased arvamuste kokkupõrked, tulised vaidlused kirjandusliku töö kõige olulisemate probleemide arutamisel. Osalemine kõiges selles oli tõepoolest omalaadne «kirjanduslik akadeemia».

Saanud «Serapioni vendade» kirjanikerühmituse liikmeks, tegi Fedin otsustava pööraku oma elus. «Paistab, et minu revolutsioon on möödas. Ma astusin parteist välja, mul on pungil raamaturiiul, ma kirjutan,» teatas ta oma esimeses kirjanikuautobiograafias, mis koos teiste «serapionlaste» autobiograafiatega ilmus 1922. aastal ühise pealkirja all ««Serapioni vennad» endast». Meenutagem, et vahetult enne seda oli Fedin nimetanud revolutsioonist aktiivse osavõtmise aega «oma parimaks aastaks». Suhtumine revolutsiooni ja ühiskondlikku tegevusse ei olnud põhimõtteliselt muutunud, kuid kirjanik ise loobus neis osalemast. Selles oli kahtlemata oma mõju ka «serapionlaste» seisukohal: kirjaniku ainus ühiskondlik kohus on pühendada end jäägitult kunsti teenimisele. Paljud kriitikud ja kirjandusteadlased näevad nendes Fedini sõnades poosi, püüdu sobituda «serapionlaste» autobiograafiate valdava hoiakuga. Kuid romaani «Vennad» probleemistik annab tunnistust sellest, et Fedinile oli kunstiinimese osalemine ühiskondlikus võitluses erakordselt tõsine küsimus.

«Serapionlaste» hulka kuuludes avaldas Fedin 1923. aastal oma esimese jutustustekogu «Tühermaa» ja kirjutas romaani «Linnad ja aastad». «Tühermaasse» võttis ta ajavahemikul 1919 — 1923 kirjutatud jutustused. Neis ilmneb kirjaniku sügav kaasaelamine «väikese inimese» kannatustele, kellele on osaks saanud armetu, õnnetu elu õelas ja ebardlikus maailmas. Kogumiku keskses jutustuses «Anna Timofejevna» näeme kahekümnendate aastate Fedini kaasatundmishumanismile iseloomulikku äravaevatud, nutva hobuse — «kronu» kuju. Voor rühib ülesmäge. «Ja igas rangipaaris on kuulekas, tursunud ja pingul soontega hobusekael. Hobusesilmad on kaunid ja leebed ja silmist — ei tea kas pingutusest või solvangust — veerevad allapoole, pudenevad sõõrmeisse ümarad klaasised tilgad. Vankrialuse man näevad vaeva, aitavad kaasa voorimehed: peksavad hobuseid vastu kõhtu piitsavartega, malakatega, karjuvad koleda häälega [...]

Anna Timofejevna heitis neile pilgu ja mõtles: «Mõistujutt.» Voor peab mäkke jõudma, elu peab elatud saama. Iga kraamikoorem on kui aasta. Ei saa, ei saa seda koormat pärale vedamata jätta: hädapeksab ja sunnib tagant malakaga, puuhaluga, piitsavarrega. Ja aastatel ei ole vahet: täis vaeva ja solvamisi on nad viimseni.»

Nimelt nonda mööduvad jutustuse peategelase eluaastad — «ühesugused, üksildased aastad täis solvamisi ja vaeva». Koguni selle ilusa ja südamliku naise ennastohverdav armastus joodikust mehe, idioodist tütre, täiesti põhjaläinud armukese vastu ei too talle muud kui uusi alandusi ja kannatusi. Tõsi, sellest «aloogilisest» armastusest ammutab ta jõudu ning leiab rõõmuskibedat lohutust ja eneseunustust.

Fedini esimeses kogus on palju sümboolseid stseene — «mõistujutte», mis kujutavad inimlike kannatuste ja hädade sügavust, elu ebardlikku absurdsust ja julmust. Mõnede uurijate, näiteks B. Brainina meelest tuleneb Fedini kiindumus sellistesse stseenidesse kannatuskultusest, mis on tekkinud Dostojevski mõjul. Dostojevski oli tol ajal tõepoolest Fedini paleus, kuid ta jutustustes ei leidu siiski ühekülgset kannatuste apologiseerimist. Mitmes jutustuses («Pannkoogid», «Maailma lõpp») on tunda autori iroonilist ja koguni satiirilist suhtumist «väikese inimese» kannatustesse.

Vastates lugejale, keda tegi nõutuks «Tühermaa» temaatika, kirjutas Fedin: «Väike inimene — «Tühermaa» kangelane — oli paljude aastate kestel mu kiindumuse objekt. Ärge unustage, et ma alustasin oma otsinguid 1910. aastast peale, trükki pääsesin aga alles kahekümnendail aastail. Ma pidin lahti saama mind juba terve aastakümne vaevanud koormast. See oli minu vanas kirjanduses alanud elu, minu endassesulgunud, erakliku kooli, minu salaunistuse vili. Ma pidin sellega m a h a s a a m a, vastasel korral oleks vili minus surnud ja mu mürgitanud.» Ent nagu me edaspidi näeme, säilis Fedinil püsiv huvi «kronude» kannatuste vastu ka pärast «Tühermaad».

«Tühermaas» üllatavad stiililine eredus ja mitmekülgsus, tavatult värviküllased kujundid, ebaharilik keelepruuk. «Serapionlaste» meelisvõtete vaimus kasutab Fedin seal stilisatsiooni, ornamentaalset proosat, «kummalistamist». Hiljem, kui talle heideti ette formalismi, nimetas Fedin ise neid eksperimente «kirjanduslikeks leetriteks». Ent isegi kui pidada seda kõike «lastehaiguseks», oli see ikkagi väga vajalik ja viljakas etapp kirjaniku arengus, isikupärase maailmanägemise, oma stiili väljakujundamisel.

«Tühermaas» annavad «vanas kirjanduses elamise» viljana mõneti veel tunda raamatulikud mõjud, kuid 1924. aastal ilmunud romaanis «Linnad ja aastad» kasutab Fedin omaenda vahetut elukogemust. Oma esimesse sõjast ja revolutsioonist kõnelevasse romaani lülitab ta julgelt autobiograafilist ainest. «Sõda ja revolutsioon olid meie elamuse aluseks. Muuta oma elamus kunstiks — see sai meie elulugude ülesandeks,» — nõnda seletab Fedin oma põlvkonna kirjanike kiindumust sellesse teemasse.

Sõja ja revolutsiooni sündmused esinevad romaanis «kahel paral-

leelsel tasandil — romaanilikul ja ajaloolis-olustikulisel». Ajaloolis-olustikuline tasand koostub põhiliselt rohketest, valdavalt olustikulistest stseenidest ja episoodidest. Erinevalt paljudest oma kaasaegsetest ei kirjelda Fedin tegelikkuses asetleidnud sõjalisi operatsioone ega ajaloost tuntud tegelasi. Ent romaani mastaabilisus ei kannata selle all, sest esimesel pilgul juhuslikena tunduvate episoodide kogumist sünnib sõja ja revolutsiooni tormilise ajajärgu meeldesööbiv maaling.

Romaani mõned episoodid omandavad sügavalt sümboolse tähenduse. Meenutagem muuseumieksponaadina vaatamiseks väljapandud «kuulsa mõrvari Karl Ebersocksi» piiritusepurgis hoitavat pead, Bischofsbergi tänavate pesemist, pimedate sõjavangide kolonni, Marta Biermanni «kokkusaamist» oma hospidalis lamava mehega, kes on sõjas kaotanud nägemise, kuulmise, mõlemad jalad ja mõlemad käed. Need episoodid lahkavad bürgerliku korraarmastuse ja distsipliinikummardamise julmust, sõja inimvaenulikku olemust. Neist ja nendelaadsetest episoodidest moodustub selle Saksamaa koondkuju, kes Fedini tunnistust mööda ongi sõjast kõnelevate peatükkide peategelane. Nihked ühiskondlikus teadvuses, järkjärguline vabanemine militaristlikust ja šovinistlikust uimast tulevad ilmsiks paljude kõrvaltegelaste käitumise kaudu.

Fedin püüdis oma romaanis mitmete väljendusrikaste konkreetsete olustikupiltide varal saavutada avaraid ajaloolisi ja poliitilisi üldistusi. Seda kunstilist printsiipi rakendas ta romaanis järjekindlalt. Väärib tähelepanu, et Erlangenis peetud lõbusast rahvapeost jutustava alapeatüki pealkiri on «Millal õieti algas maailmasõda». Ta nägi sõda naerulagistava rahvahulga pealtnäha süütus ajaviites: täpsusviskamises inimeste päid kujutavate märkide pihta, burššide tiirases armukärsituses.

Kuigi Fedin ise on juhtinud tähelepanu romaani ajaloolis-olustikulise ja romaaniliku tasandi paralleelsusele, on need tasandid romaanis tegelikult tihedalt omavahel seotud ja põimunud. Peaaegu kõik olulisemad episoodid on nähtud peategelase Andrei Startsovi silmade läbi, peaaegu kõik kõrvaltegelased, kuigi nad sageli polegi otseselt süžee põhiliiniga seotud, puutuvad temaga kokku. Ja kõik nähtu aitab nii või teisiti kaasa Andrei isiksuse kujunemisele, mõjutab tema saatust. Keskse tegelase kuju ühendab, seob erinevaid episoode ja rohkearvulisi kõrvaltegelasi, ja nii on saavutatud romaani struktuuriline ühtsus.

Autori suhtumine oma peategelasesse pole sugugi ühene. Vaimselt, puhtinimlikult on Andrei Startsov Fedinile kahtlemata lähedane, temas on mitmeid autobiograafilisi jooni. «Ma andsin Andreile parima, mida ma tean,» on Fedin tunnistanud ühes pärast romaani ilmumist kirjutatud kirjas. Andrei on hea ja inimlik, ta vihkab sõda

ja julmust. Nimelt temale kingivad tuntud «romaaniprintsiibi» kohaselt oma armastuse teose kangelannad Marie Urbach ja Rita.

Ent ühteaegu mõistab Fedin oma kangelast ka hukka — tegevusetuse ja tahtejõuetuse pärast, selle pärast, et ta pole suuteline kaitsma seda, mida ta tõeliselt armastab ja mida kõige kallimaks peab. Oma tee lõpul jõuab Andrei täieliku vaimse krahhini, viskleb keset «tühermaid» ja hukkub armetult omaenda sõbra käe läbi. Viimases alapeatükis «Me oleme tasa, seltsimees Startsov» iseloomustab Fedin publitsistlikult otsesõnu Andrei poolt läbikäidud teed: «Me vaatame tagasi teele, mida mööda ta sammus julmuse ja armastuse järel, vere ja liiledega kaetud teele. Ta käis selle läbi, ja tema külge ei jäänud ainsatki verelaiku ning ta ei tallanud ühtegi lille.

Oo, kui ta oleks kanda võtnud kas või ainsagi laigu ja tallanud ära ühegi lille! Võib-olla siis oleks meie kaastunne kasvanud armastuseks tema vastu, ja me poleks lasknud teda nii piinarikkalt ja nii armetult hukkuda.

Aga viimse hetkeni ei sooritanud ta ainsatki tegu, vaid ainult ootas, et tuul ajab teda kaldale, kuhu ta jõuda tahtis.»

Seda pateetilis-publitsistlikku kõrvalepõiget ei või puhta kullana võtta, sest sealgi on aimata kogu romaani läbivat irooniat, kuid on selge, et autor ei suhtu Andreisse mitte niivõrd hukkamõistu, kuivõrd kaastundega. Aga «kaastunne väärib leebemat suhtumist kui julmus», nagu on öeldud sellessamas kõrvalepõikes.

Andrei puudused, tema tegevusetus ja iseloomutus tulenevad mõneti tema voorusiest, tema headusest ja inimlikkusest. Ja teiseks muutuda ta ei saa, sest «klaasi ei saa rauaga kokku keevitada». Kuid Andrei hukkumise tingivad mitte üksnes tema iseloomunõrkused ja tema süütegu, vaid ka elu julmad asjaolud. Fedini käsitluses on Andrei hoolimatu ajalookäigu ohver, selle «ajastu ohver, aja ohver», milles ei leidu kohta ei temale ega ta headusele. Tunnistades, et ta on andnud Andreile kõik parima, mida ta inimesest teadis, lisab Fedin seejuures: «Kuid ma andsin talle samuti kõige kibedama: meeleheite. Maailm on julm, kahjuks.»

Maailm on Andrei vastu tõepoolest julm. Kogu elu püüab ta «astuda ringi», kuid teda on alati «tagasi uhutud, kõrvale kantud». Ja kibedas meeleheitehoos võrdleb ta ennast koeraga, kes külmas talvetuisus kraabib esikäppadega suletud ust: «Ma läksin ukse juurde ja nägin, et kõvaks tallatud lumel on koera käppadest punased jäljed. Koer oli vastu ust oma käpad veriseks kraapinud. Ta ei saanud aru, et teda siin ilmas üldse vaja pole. Ma saan sellest aru. See tähendab — saan endast nii aru...» Nende sõnadega mõistab Andrei enda ise hukka.

Romaanis on Andreile vastandatud Kurt Wann. Nende kokkupõrgetes ja vaidlustes tuleb ilmsiks romaani põhiline filosoofiline probleе-

mistik. Nad vaidlevad ühiskonna ümberkujundamise teede, revolutsioonilise vägivalla, humanismi üle. Saanud revolutsionääriks, unistab Kurt uuest liimist, et «liimida inimesed kokku inimkonnaks». Enne seda aga on vaja purustada kõik vana, ja ta kuulutab vihkamist.

««Nii et nende aastate jooksul on sinu elus kõige tähtsam olnud armastus?»

Andrei ütles:

«Jah.»

Oodanud jälle mõne minuti, ütles Kurt pimeduses, hääletus õõs: «Aga minu omas — vihkamine.»»

Selles dialoogis ilmneb sõprade vastandlikkus. Niisama järsult lahknevad ka nende arusaamad sõjast ja headusest. Kui Andrei tunnistab, et talle on endist viisi «isegi sõna «sõda» vastik», vaidleb Kurt ägedalt talle vastu: «Sõdu on mitmesuguseid! Ja millega sa sõda hävitad kui mitte sõjaga? Sõjale vastupanemisega? Teist teed ju ei ole, ei, ei, ei!» [...] «Veri, veri — see on see, mis sind kohutab. Ja see alatine kartus, et kuri sünnitab kurja. Aga mida sa võid mulle kurja asemel pakkuda? [...] Kust ma võtan headust, kui ümberringi on ainult kurjus? Tõesta mulle, et kurjaga ei või head saavutada.» Andrei ei suuda seda tõestada, vaidlustes jääb ta tavaliselt kaotajaks pooleks. Ent hoolimata sellest, et Kurtil on õigus, ei ärata ta ometi erilist sümpaatiat. Jah, Kurt on kindlameelne, sihikindel, asjalik, kompromissitu, ta on jäägitult andunud revolutsiooniüritusele, kuid ta on kuiv, ratsionalistlik, kitsarinnaliselt fanaatiline ja julm. Teada saanud, et Andrei aitas verise kontrrevolutsioonilise mässu juhil markkrahv von zur Mühlen-Schönaul Saksamaale põgeneda, tapab Kurt sõbra oma käega. Komitee tunnistab Kurti teguviisi õigeks. Ja tundub, et teda õigustab ka Fedin, eriti romaani viimaste sõnadega: «Kurt tegi Andrei heaks kõik, mida pidi tegema seltsimees, sõber, kunstnik.» Kuid 1925. aastal kirjas kirjanik Krandijevskajale märkis Fedin, et Kurti tõde on üksnes «osaline tõde, tema i d e o l o o g i a tõde». «Kurt on mulle võõras,» tunnistab Fedin. «Kurt on üksnes käsutäitja. Ma just nagu õigustasin teda oma viimaste sõnadega: «seltsimees, sõber, kunstnik»? Ei, ma üksnes j ä t s i n n ä i t a m a t a, et ka kunstnik võib olla ebainimliku kohtuotsuse täideviija.»

Me näeme, kui komplitseeritult on Fedini esimeses romaanis püstitatud humanismiprobleem. See on püstitatud nimelt kui probleem, millel pole ühest ja lõplikku lahendust. Ideelise probleemistiku komplitseeritus ja sügavus tingisid romaani määratu menu ja tema pika ea.

Teenitud lugejasoosingut soodustas ka asjaolu, et romaan oli originaalselt, andekalt ja haaravalt «tehtud», nagu tavatsesid öelda «Serapioni vennad». Muide, jutustaja suu kaudu deklareeritud võimalus sekkuda sündmustikku ja muuta kangelaste saatust pidi nimelt

romaani «tehtust» rõhutama. See, tõsi küll, oli teatud määral vastuolus tegelaste käitumise realistlikult käsitletud psühholoogilise, olustikulise, sotsiaalse ja ajaloolise motiveeritusega. Kuid kirjanik rakendas teadlikult seda vastuolu, lisamaks romaanile iroonilist mängulisuse elementi.

«Linnad ja aastad» on organiseeritud «serapionlastele» südamelähedase «nihkepoeetika» põhimõtete järgi. Süžeelis-kompositsioonilisel tasandil on peatükid «nihutatud», segamini paigutatud, on rikutud sündmuste kronoloogilist järgnevust. Järskude pööretega ja katkestustega sündmustiku arendamises taotles Fedin süžee teravust ja kõltvust. «Ma üritasin selles romaanis nihutada ühiskondliku ainestiku kihte seiklusromaaniliku süžee mehaanika abil,» kirjutas Fedin Gorkile, kui oli romaani lõpetamas.

Stiilitasandil on «nihutatud» lüürika ja iroonia, ülev paatos ja pruuasjalik ettekanne. Ootamatult muutub teksti rütm ja koguni trükipilt. See kõik kokku loob erakordselt ereda pildi sõja ja revolutsiooniga «paigast nihutatud» maailmast.

Kahekümnendate aastate keskpaiku käsitles Fedin peaasjalikult külaainestikku. Talupojapsühholoogia ja selle erinevad esindajad olid köitnud Fedinit ka varem — meenutagem Silantit «Aias», Lependini ja onu Kisselli sügavalt nähtud kujusid «Linnades ja aastates». 1925. aasta suvel elas Fedin Smolenskimaa kolkakülades ja sealt saadud muljete mõjul kirjutas ta Gorkile: «Talupojad on mulle sama hästi kui tundmatu maa ja elu nende keskel, koos nendega on kui elu imeelukate keskel: iga sammu peal avastad midagi. Need «avastused» kajastusid 1927. aastal ilmunud jutustustekogus «Transvaal».

Sellessamas kirjas Gorkile väljendas Fedin selgelt ka oma suhtumist talupoegkonda: «Püsikindel maailm, mis võtab kõhedaks, aga tekitab samal ajal ka uskumatult h e a tunde.» Ülima objektiivsusega näitab Fedin talupoegade vaimupimedust, arenematust ja toorust, mis tõepoolest võtab kõhedaks. Revolutsiooni mõjud tungivad külaellu väga aeglaselt. Talupoegade teadvuses vailtsevad endist viisi inertsus ja vanameelsus, nad alluvad endist viisi «maa võimule», loodüslikule tsüklile. Ent selles näeb Fedin ka külaelu erilist püsikindlust ja loomulikkust ja sellest tulenevaid külakultuuri positiivseid jooni, millele on vaja anda võimalus vabalt ja iseseisvalt areneda.

Sellega seoses tekkis Fedinil huvipakkuv vaidlus Gorkiga, kes teatavasti pidas talurahvast ohtlikuks sotsiaalseks jõuks. «Mulle tundub,» kirjutas Fedin Gorkile, «et tuleviku kultuur toetub nimelt just talupojale, aga mitte mingil moel tema taganttorkijaile. Sest kogu see kangus, millega maamees vanast kinni hoiab, ei tulene tema pahelisusest, vaid sellest, et meilt — taganttorkijailt — pole tal m i t t e m i d a g i võtta, ja seda saab ta näha päevast päeva [...] Kurikuulus talupoegade «vaimupimedus», «vanameelsus» jms. on

vaid haledad sõnad. Rehepeksumasina eelised koodi ees on maamehele selgemad kui Põllumajanduse Rahvakomissariaadile. Asi on siin seotuks muus: maamehed on meile tundmatu maa ja meie taganttorkimine on lihtsalt asjatundmatus, selle kultuuri aluste mittetundmine, mis eksisteerib põliselt ja on peaaegu kivistunud taganttorkijaile pideva v a s t u t e g u t s e m i s e tõttu. Anda sellele kultuurile võimalusi ja a e g a vabalt areneda, tähendab teha seda, mida nõuab terve mõistus.» Need Fedini mõtisklused talupojakultuurist kõlavad ülimalt tänapäevaselt, usutavasti jääksid nendega üsnagi suurel määral nõusse sellised tänapäeva külaproosa silmapaistvad viljelejad nagu V. Rasputin, S. Zalõgin, V. Belov.

Jätkates külaaineliste jutustuste kirjutamist, alustas Fedin samal ajal ettevalmistusi uue mahuka romaani «Vennad» loomiseks. Vahetult kirjutama asus ta 1926. aasta teisel poolel ja viis romaani lõpule 1928. aasta märtsis.

Romaan «Vennad» jätkab mõneti ja arendab edasi «Linnade ja aastate» probleemistikku. Uues romaanis kerkib taas esile humanismi, isiksuse ja ühiskonna vahekorra probleem tohutute sotsiaalsete muutuste ajajärgul. Fedin asub taas uurima intelligentsi saatust revolutsioonikeerises. Kuid uue romaani probleemistik on tunduvalt laiahaardelisem. Valinud peategelaseks silmapaistva muusiku, helilooja, seab Fedin «Vendades» esiplaanile kunsti, kultuuri saatuse. Fedini kavatsuse kohaselt pidi «Vendadest» saama romaan kaasajast, kahekümnendate aastate esimesest poolest, kuid nagu «Linnades ja aastateski» naaseb tegevus kogu aeg minevikku, revolutsioonieelsesse aega. «Ajanihe» ei ole ainuüksi autori kirjanduslik võte, vaid see omandab põhimõttelise tähenduse ka aegade seose tabamisel: «Ülepea tahaks öelda aja kohta niipalju, et ta pole üldsegi kapsapea kombel peeneks raiutud, vaid on terviklik, ja et nõndanimetatud kaasaeg on meie lugupeetud vanemate poolt meile delikaatselt ette valmis tehtud.» Ja uuesti, nagu esimeseski romaanis, sünnib konkreetsetest elupiltidest «aja kuju» ja ajaloo liikumine.

Uue romaani kavandamise käigus kerkis Fedini ette erilise teravusega kangelase probleem. Mõistusega sai ta aru vajadusest kujutada jõulist, tegutsevat, «tugevat inimest», kuid kunstnikuna ei tajunud sellist inimest ja suhtus endist viisi kaasatundva armastusega «õnnetutesse kronudesse»: «Toreda, ilusa, targa ja mõistagi kasuliku traavli vastu olen ma — kui näidet tuua — alati veidike tõrges, aga äraaetud ja armetu kronu liigutab mind hingepõhjani.» Oma ränkadest kangelaseotsingutest kirjutas ta Gorkile 11. veebruaril 1926: «Ma mõtlen igatsusega «tugevast inimesest», Einsteinist, keda nii piinarikkalt tunnen oma kirjatükkides vajaka jäävat. Praegu ma o t s i n kuju, kellele võiksin toetuda oma tulevases romaanis. Ma näen väga kindlameelseid inimesi (kuigi harva), aga — paraku — selliseid inimesi näen «mina kui inimene», mitte aga «mina kui kunstnik». See on öeldud kohmakalt, aga saage minust aru: ma ei suuda kirjutada nendest inimestest, minu kujutlusvõime ei transformeeri neid köitvateks tegelaskujudeks, kõik nad on justkui puupakud! Võiks arvata, et seda laadi aine suhtes olen ma kõige külmem, kõige objektiivsem, et sellega on hõlpsam toime saada. Kuid ta on mulle võõras! «Kronud» aga, tõesõna, liigutavad mind, kunstnikku, pisarateni, ja ma e i s a a jätta neist kirjutamata [...] Kõik, mis on õnnetu, köidab mind ikka ja alati. Edu, ülesaamine, võit jätavad mind ükskõikseks.» Tol ajal tundus Fedinile, et isegi «sellise mastaabiga» kuju luues, nagu seda on Einstein, «ei saa toime ilma tragöödiata, ilma õnnetuseta, ilma selleta, et kuju kutsuks esile kaastunnet».

Kuigi Fedin hakkas juba romaani kirjutamise ajal eemalduma kaasatundmishumanismi ideedest, mõjutasid nendes kirjades väljendatud meeleolud ja mõtted märgatavalt «Vendade» tegelaskujude valikut. On huvitav täheldada, et isegi kõige «tugevamatele» neist on «osaks antud» õnnetusi ja kannatusi: vankumatut revolutsionääri Šeringit rõhub enne surma tülliminek pojaga, Rodion Tšorbovi jätab naine maha, kuulus arst professor Karev elab raskelt üle armastatud tütre ärasõitu, Varja Šerstobitova on kogu elu õnnetult armastanud. Romaani viimane peatükk kannab pealkirja «Kaotused», ja kõige rohkem kaotusi saab osaks romaani kesksele tegelasele Nikita Karevile.

Nikita Karev sarnaneb mõneti Andrei Startsoviga. Teatud sarnasust võib täheldada isegi nende elukäigus: mõlemad sõidavad maailmasõja eel Saksamaale õppima ja naasevad kodumaale alles pärast revolutsiooni, mõlemad tunnevad oma esimest suurt armastust saksa tütarlapse vastu. Nii nagu Andrei Startsovile, on ka Nikita Karevile sõda ja vägivald vastuvõtmatud. Tema kokkupõrge oma venna Rostislaviga, punaste kasakate komandöriga, meenutab kangesti Andrei vaidlusi Kurtiga «Linnades ja aastates»: ««...sa ei tea midagi muud peale sõja ja tahad kõike lahendada sõjaga, olgu või oma lihase isa vastu.» «Jah,» ütles Rostislav jonnakalt ja mornilt. «Tahan lahendada sõjaga. Olen kindel, et sina hakkad samuti lahendama sõjaga.»»

Kuid Nikita Karev erineb Andrei Startsovist vägagi olulisel määral. Kõigepealt peab märkima, et erinevalt Andreist on Nikita kindlameelne, «tugev inimene», ta trotsib mehiselt õnnetusi ja meelekibedust. «Linnades ja aastates» on rõhutatud, et Andrei Startsovil puudub kindel elukutse, et tema sõjavastalisus tuleneb üksnes humanistlikest ajenditest. Nikita Karev keeldub resoluutselt heitluses osalemast mitte üksnes vastumeelsusest sõja vastu ja humaansustundest, vaid ka sellepärast, et tal on oma «üritus», mida ta teenib, ja tal on «vaja töötada». Tema elutöö on muusika, ta on silmapaistev

kunstnik, aktiivne loovisiksus. Ja ülimalt iseloomulik on Nikita imestus Rostislavi küsimuse peale, mida ta tegi sõja ajal:

««Kuidas — mida ma tegin?» kordas ta tasakesi küsimust. «Ma peaksid teadma, mida ma teen.»

Ta vaikis jälle veidi aega, lisas otsekui haavunult:

«Ma tegelen endist viisi muusikaga, kirjutasin sümfooniat...»

«Kirjutasid sümfooniat?» hüüatas Rostislav lihtsameelselt. «Kogu sõja aja, neli aastat? Ja rohkem mitte midagi?»

«Kui soovid, siis rohkem mitte midagi,» kostis Nikita.»

Selles dialoogis on iseloomulik ka Rostislavi reageering. Vendadel on raske teineteist mõista, kumbi neist on võimeline tegelema ainult oma alaga.

Ent Nikita tahab oma seisukohta kaitsta: ««Sa nagu tahaksid mulle süüks panna, et ma pole sinu kombel kellegi poolele asunud? Kuula siis, vennas. Ma tulin kodumaale ja ei leidnud kodumaad eest. Aga ma tahan ta leida, sest et ilma kodumaata ei saa elada, mõistad sa? Ilma kodumaata jään ma seesmiselt tühjaks. Ma ütlesin: sa tegutsed ausal meelel, enda arvates teenid õilsat üritust. Ma ei taha teie üle kohut mõista, ei sinu ega isa üle, sest kuni ma läbi stepi tulin, sattusin ma iga päev laipadele. Seda nähtavasti nõuab õilis üritus, kas sinu või sinu vaenlaste oma, ükspuha. Otsustage oma ürituse saatus ise. Mina teenin enda oma kogu aeg. Sellepärast et teda teenida võib ainult teoga, ainult sellega, mida oskad teha. Minule on see ammu selgeks saanud. Edendage oma õilsat üritust sel viisil, nagu teie oskate. Mina teenin enda oma nõnda, et vaatan ja kuulan.»»

See seisukoht põhjustab Nikita mõttetu ekslemise kahe heitleva leeri vahel ja tema eraldumise maailmast ning inimestest. Kuid romaanist tuleneb, et tõeline kunstnik ongi paratamatult määratud sulguma oma «tolmukübemesse». Niipea kui Nikita pühendub tõsiselt muusikale, muutub tühiseks «tema seos kõigega, mis asus viiulist kaugemal», kuigi «ta mõistis, et ta elu valitsev viiul oli vaid pisuke tolmukübe suures maailmas».

Fedin väidab oma romaanis, et kunst on juba oma olemuselt traagiline. Kunstile tuleb pühenduda tervenisti, see aga põhjustab kunstniku traagilise eraldumise maailmast. Sellest peale, kui talle hakati lapsepõlves viiulimängu õpetama, oli Nikita sunnitud paljudest elurõõmudest loobuma. Edaspidi hakkab ta muusika nimel ennast ise piirama. Tema tee on «loobumusterohke põrgutee», «kurb orjus». Edu sellel teel on saavutatav vaid ülima pingutuse, ohvrite ja loobumuste hinnaga. Ega ilmaaegu pole Nikita muusikuks kujunemist käsitleva osa pealkiri *«Inferno»* — «Põrgu».

Nikita elu ei muutu kergemaks ja õnnelikumaks ka pärast seda, kui ta on oma sümfoonia valmis saanud ja sellele on suur menu osaks

langenud. Kaotus järgneb kaotusele ja ta jääb üksi. «Romaani tragöödia ja tema lõpp-punkt (ning kavatsuse tulipunkt) on Nikita üksindus, kuigi väliselt näib ta olevat hiilgavalt oma eesmärgi saavutanud» — nõnda sõnastas Fedin romaani kirjutamise ajal oma kavatsuse.

Nikitale saab osaks justkui kaks saatust: muusiku saatus ja inimese saatus. Need kujunevad paralleelselt, kuid lahknevates suundades. Muusiku saatus viib teda mööda põrgulikult rasket, järsku «teetõusu» ülesmäge, edu ja saavutuste poole. Inimese saatus viib ta vastu loendamatutele ohvritele, kannatustele ja kaotustele. Nagu on öeldud romaani lõpus, maailm «rikastas üht tema saatust teise saatuse õnnetuste ja kaotuste hinnaga».

Romaan «Vennad» on varjamatult poleemiline. Fedin vaidleb seal kirglikult kõikvõimalike kunsti olemuse lihtsustajatega, nende sirgjooneliste ja primitiivsete ettekujutustega kunsti tendentslikkusest, kunstniku seosest ühiskondliku liikumisega, eluga. Nikita ei võta otseselt osa kahe ajaloojõu heitlusest, ta sulgub oma «tolmukübemesse», istub oma toas klaveri taga ja loob muusikat. Kuid ta oskab vaadata ja kuulata ja suudab sellepärast luua «romaan-sümfoonia», «milles on jäädvustunud revolutsiooni kogu suurus», nagu on öeldud helilooja J. Saporini poolt Fedini palvel kirjutatud ja romaani teksti lülitatud retsensioonis. Nikita tundub maailmas äraolevalt ringi ekslevat, kuid tema sümfoonia «esimestest taktidest peale võis tunda muusika tihedat seost ühiskondlikus ja isiklikus elus toimunud murrangu raskete aastatega».

Fedin kujutab oma romaanis mitte «elevandiluust torni» pugenud kiretut vaatlejat, vaid oma kutsumusele jäägitult andunud kunstnikku. Oma «tolmukübemesse» ei sulgu ta mitte enda hingerahu hoidmiseks, vaid selleks, et luua muusikat, mida inimesed vajavad: «Mul pole õigust vaikida, kui mul on, mida öelda, ja ma olen kohustatud kõikidele nendele inimestele andma kõik, mis mul endast anda on.» Muusika lahutas teda maailmast ja inimestest, kuid muusika kaudu, tänu muusikale leiab ta nendega ühise keele. «Maailm hülgas Nikita Karevi, ei teda omaks tunnistada,» loeme romaani lõpus.

Fedini arusaamad kunsti ja elu seostest, kunstniku ja ühiskonna vahekorrast, aga ka Nikita kuju ise kutsusid ootuspäraselt esile kriitika ägedaid kallaletunge. Fedinit süüdistati «dostojevskilikkuses», individualismi ja apoliitilisuse kaitsmises, selles, et ta sokutab käibele proletariaadile võõrast ideed kunstniku sõltumatust asendist ühiskonnas. Üks kriitik kirjutas: «Oma romaanis püüab Fedin elustada selliseid vaateid kunstnikule, mida on juba ammu aeg minevikuarhiivi anda. Ta kujutab kunstnikku epohhist, inimestest kõrgemal hõljuva kangelasena, tema loomingut vastuvõtvat keskkonda aga massina, keda tema küll innustab, kuid kes temale midagi ei paku. Proletariaat

hindab kunstnikku teisiti.» Enamik kriitikuid oli kindlalt veendunud, et selline revolutsioonilisest liikumisest kaugel seisev kunstnik nagu Nikita Karev ei oleks kuidagi saanud jäädvustada muusikas «revolutsiooni suurust». Alles viimase aastakümne töödes (N. Kuznetsov, A. Starkov) on Fedini kangelast mõneti rehabiliteeritud.

Fedinile endale oli Nikita Karev tollal kahtlemata lähedane. Romaani kangelase loomingulisi piinu kirjeldades tugines ta ka omaenda kogemusele. Kolmkümmend aastat kirjutanud, nimeka sõnameistrina tunnistas Fedin ühes oma kirjas: «Nendest 30-st aastast 29 ma piinlesin ja võib-olla (ja sedagi vaevalt) üks aasta valitses mu südames pidu. See tähendab — üks päev kuus. Aga ei, nüüd ei juhtu ainsatki päeva, mis mööduks kindlusetundega ja lootusrikkalt. Meeleheide on kirjaniku ... hea kirjaniku kutseseisund.»

«Vendades» on Nikita Karevile teatud määral vastandatud Rodion Tšorbov, kuigi otseselt põrkavad nad kokku vaid mõnel korral ja koguni kohtuvad harva. Rodioni kaalukale osale romaani tegelassüsteemis viitab seegi, et on jälgitud kogu tema eluteed, kuigi, tõsi küll, mitte nii üksikasjaliselt kui Nikita oma. Juba nende elulugude vastandlikkusest aimub konflikt. Samal ajal kui Nikita õpib viiulimängu, on lootsi poeg Rodion sunnitud minema kõhutäie eest tööle. Nikita jätkab muusikaõpinguid Moskvas, seejärel Peterburis ja Saksamaal, Rodion aga teeb sel ajal läbi «revolutsiooniülikooli» võitlussalgas ja asumisel.

Nikita ja Rodion astuvad konflikti kui rivaalid armastuses, ja see on oluline romaani tegevustiku arengu seisukohalt. Ent hoopis olulisem on nende vahel tekkiv ideeline, klassi-, ja kui nii võib öelda, kultuuriline konflikt. Juba lapsepõlves tärkab Rodionil antipaatia Nikita, selle härraslapse vastu. Aastate kestel see antipaatia ei kao, vaid süveneb, eriti siis, kui neist saavad võistlejad ühe ja sama naise pärast. Ja arusaadavalt ei taha ta ägedal meelel tunnistada Nikita sümfooniat: «Mis aga puutub sellesse Karevisse ... see tähendab muusikasse ... See pole ju meie muusika. See on halb muusika.» Rodioni muusikalise kuulmise arenematus, see, et ta ei mõista keerulist sümfoonilist teost, on mõistetav ja andestatav: Rodionil ei ole olnud võimalust muusikakultuuri omandamiseks. Kuid halvem on see, et Rodion püüab oma piiratust ja arenematust esitada klassipositsiooni pähe. Ülepea suhtub Rodion intelligentsi kahtlustavalt.

«Linnade ja aastatega» võrreldes on kommunisti kuju «Vendades» teinud läbi tunduva arengu. Kui Rodioni Kurt Wanniga kõrvutada, näeme, et ta on palju inimlikum, kuid ka temas on täheldatav teatud piiratus ja ülemäärane sirgjoonelisus. Ta on kidakeelne, puuduliku haridusega, ta korrutab dogmaatiliselt valmistõdesid. See ilmneb kõige selgemini tema kõnelustes vana intelligendi Bachiga. Põhjendatult näeb Bach Rodioni vaadetes ohtu mõtte ja kultuuri arengule:

«Ma ei väsi teile kordamast: kõige rohkem ohustab mõtet harjumus rajada arutlusi valmis järeldustele.» Tänapäeval võivad Bachi kirglikud tiraadid kunsti ja kultuuri kaitseks tunduda otsitutena, kuid kahekümnendail aastail, kui paljud ultrarevolutsioonilised tegelased eitasid nihilistlikult kõike minevikust pärinevat, olid need vägagi aktuaalsed. Sellest annab tunnistust kahekümnendate aastate teisel poolel ilmunud, kunsti ja kultuuri probleemidele pühendatud teoste rohkus — nimetagem J. Oleša «Kadedust», L. Leonovi «Varast», B. Lavrenjovi «Puugravüüri», V. Kaverini «Kunstnik tundmata».

Fedin käsitleb kunsti ja kultuuri arenemise probleeme väga isikupäraselt, kuid rivaalitsemise ja kadeduse motiivi käsitluses ilmneb teatud seos Oleša varem ilmunud «Kadedusega». Kuigi Rodion ja Bach ei suuda teineteist kõiges isegi mitte mõista, tunnevad nad vastastikust sümpaatiat. Bachi vaimustab Rodioni jõud, tema nooruslik enesekindlus, Rodion omakorda suhtub suure lugupidamisega Bachi teadmistesse ja mõistusesse.

Fedin osutab siin ilmselt, küllap liigagi ilmselt vajadusele ühendada vana demokraatliku intelligentsi ja uue maailma aktiivsete ehitajate — kommunistide jõud. Veelkordselt peab seda ideed rõhutama Rodioni abielu professori perekonnas üleskasvanud ja minevikukultuuri parimad traditsioonid omaks võtnud Irina Karevaga. Kahjuks on see abielu psühholoogiliselt nõrgalt motiveeritud ja on ilmne lõivumaksmine sellelesamale «halvale tendentsile», mille vastu Fedin tollal ise häält tõstis.

«Vendades» loobub Fedin autoripoolsetest lüürilistest kõrvalepõigetest ja järskudest stiililistest «nihetest», romaanis on valdav juba külaaineliste jutustuste kirjutamise ajal ilmnenud püüd elu objektiivselt kujutada.

Romaan «Vennad» lõpetas Fedini esimese loominguperioodi. Kolmekümnendail aastail astus lugejate ette justkui täiesti teine kirjanik — sedavõrd olulised olid ideelis-kunstilised muutused tema loomingus. Romaani «Euroopa röövimine» kirjutamise ajal 1934. aastal märkis Fedin ise nende muutuste kohta: «See ei ole uus romaan, vaid uus elukutse.» Kuid oma triloogias («Esimesed rõõmud», «Ebatavaline suvi», «Lõke») pöördus ta tagasi probleemide juurde, mis köitsid teda kahekümnendail aastail. Tõsi, seal on need probleemid olulisel määral ümber mõtestatud ja Fedin astub sageli vaidlusse iseendaga — oma esimese loominguperioodi Fediniga.

V. Bezzubov

Fedin, K.

F 20 Vennad. — Tln.: Eesti Raamat, 1979. — 368 lk. — (Varamu).

Tuntud vene nõukogude kirjaniku Konstantin Fedini (1892—1977) romaan humanismi ja kunsti saatusest uues, revolutsiooni sünnitatud maailmas.

F $\frac{70302—529}{M\ 901(16)—79}$ 151—78 4702010200 V 2

Серия «Сокровищница».
Константин Александрович Федин. БРАТЬЯ. На эстонском языке.
Перевод с русского: Вяйно Илус. Художник-оформитель Хейно Керсна.
Таллин, изд-во «Ээсти раамат».
Toimetaja M. Varik. Kunstiline toimetaja M. Torim. Tehniline toimetaja
R. Lillema. Korrektorid S. Aron ja M. Amon. ИБ № 1018. Laduda antud
06. 02. 79. Trükkida antud 30. 07. 79. Formaat 84×108/32. Trükipaber nr. 1. Kirj
žurnalnaja. Kõrgtrükk. Trükipoognaid 11,5. Tingtrükipoognaid 19,32. Arvestus
poognaid 22,05. Trükiarv 50 000. Tellimuse nr. 81. Hind rbl. 1.60. Kirjastus «Eesti
Raamat», 200090, Tallinn, Pärnu mnt. 10. Trükikoda «Punane Täht», 200001,
Tallinn, Pikk 58.